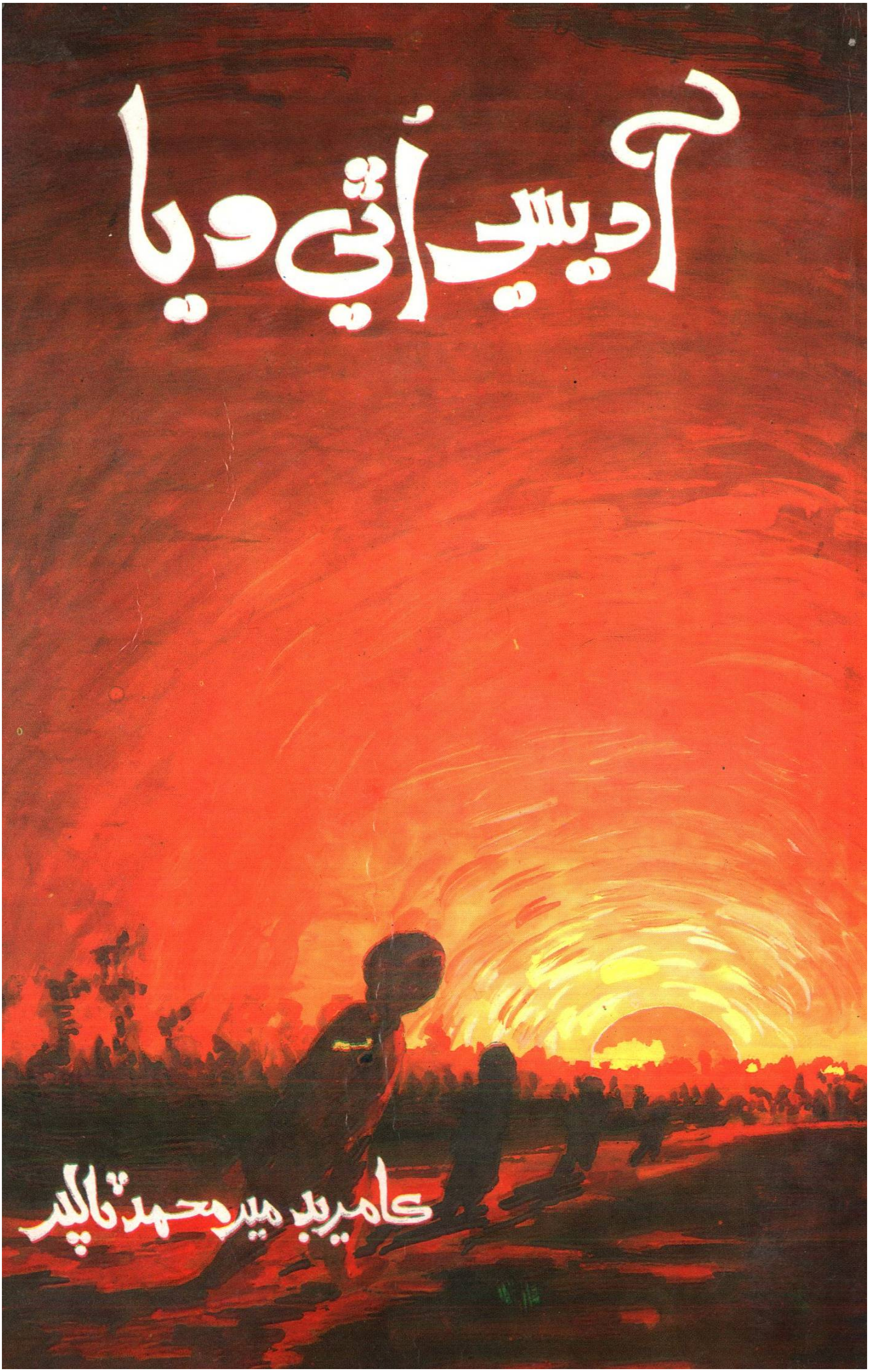
آديسي اُٿي ويا
ڪامريڊ مير محمد ٽالپر

آديسي اٿي ويا

(خاڪا، مضمون ۽ خط)

اپريل 1997

ڪتاب	آڏيسي اٿي ويا
ليکڪ	ڪامريڊ مير محمد ٽالپر
ايڊيشن پهريون	اپريل 1997
تعداد	هڪ هزار
قيمت	هڪ سو روپيا
ڇپائيندڙ:	انور سولنگي ۽ احمد سولنگي
ٽائيٽل	عبدالرسول عباسي

پاران ايم ايڇ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.

(سڀ حق ۽ واسطا قائم)

AADESEE UTHEE WAYA

Written by Kamraid Meer Muhammed Talpur

First Edition April 1997 Price Per Copy Rs 100/=

Published by Anwer solangi and Ahmed Solangi

(All Rights Reserved)

Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

پيتا

هي ننڍڙو ڪتاب
"آديسي اٿي ويا" پنهنجي قابل
فخر چاچي مرحوم مير دوست علي ٽالپر کي
پيتا ڪريان ٿو جو جنگ آزادي جو
هيرو هو، ننڍپڻ ۾ جيلن جون تڪليفون
سهي سله جو مرض به جيل مان ڪٽي
آيو. مون سندس ڳالهيون پنهنجي گهر
۾ ٻڌيون انهن جي ڪري مون ۾ به
ڪجهه سياسي سمجهه آئي.

حق پرستن جي پيرن جي خاڪ

ڪامريڊ مير محمد ٽالپر

ٽنڊو ڄام

پڙهندڙن لاءِ

منهنجا صاحبو! آئون ڪو عالم، فاضل يا ڪو وڏو اديب يا علامہ نہ آهيان، ائين سمجهو تہ اڻپڙهيل انسان آهيان، هي ننڍڙو ڪتابڙو آديسي اتي ويا ، اوهان جي هٿن ۾ آهي، ان ۾ ڪن اهڙن ماڻهن جو ذڪر آهي جن کي اوهان سڃاڻندا بہ نہ هجو، ٻڌل بہ نہ هجن، مون تمام جاکوڙ ڪري اهڙن ماڻهن جا نالا هٿ ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي جن انگريزن سان مهاڏو اٽڪايو هو، اها لسٽ بہ مون پيش ڪئي آهي، انهي لسٽ ۾ جيڪي صاحب آهن انهن جي بہ ڪجهہ تاريخ ڏيڻ کپي ها اهو آئون ڪري ڪو نہ سگهيس ڇو تہ مڙئي پيءِ جوانيءَ پويان پير ڪري هلي وئي آهي. ڪيتريون غلطيون بہ آهن، اِن لاءِ گذارش آهي تہ اهي ڪامريڊ کي معاف ڪندا.

فهرست

سالار انقلاب مير مرتضيٰ ڀٽو	7
آمرانه سياست جو شهيد مير علي بخش خان ٽالپر	9
ڀٽي مرحوم جي ڦاسي جي ڏينهن لاڙڪاڻي جي حالت	21
ڀٽي مرحوم جي ڦاسيءَ کان اڳ پيپلز پارٽي جي مرکزي ڪميٽي جي قرارداد	23
جنرل ٽڪا خان جون بنگالين، بلوچن، ۽ سنڌين تي مهربانيون	24
90 هزار سهاڳڻيون	25
جنگ آزادي جي هيرو محترمه ارونا آصف علي	26
مرحوم ڊاڪٽر ڪنور محمد اشرف	28
مرحوم ميان افتخارالدين لاهور وارو	30
آچار ۽ ونود ڀاوي	32
ڊاڪٽر راجندر پرشاد	34
فخر هند محترمه ڊاڪٽر رشيد جهان	36
محترمه آنربل سروجني نائيڊو	37
جناب ناگجي ۽ شيو ڏان ڪولهي	39
مهاشيه گر ڏنو مل ايڊيٽر ٽرڪزيٽ	43
جناب جسٽس محمد رستم ڪياني شهيد	45
نواب خير بخش خان مري	48
ڊاڪٽر عبدالحئي خان بلوچ	51
رئيس ڪريم بخش خان نظاماڻيءَ جو جي ايم سيد ڏانهن خط	52
چاچا صادق جو پينو پير کي پيرين پوڻ	58
چاچا صادق علي جو خط	61
جناب شير محمد خان عالماڻي	63
مولوي خير محمد خان نظاماڻي	72
روچيرام وڪيل	76
مير دوست علي خان ٽالپر	79
برڪت علي آزاد	81
ڊاڪٽر تارا چند لالواڻي	82
استاد چمن مرحوم ايس آر ٽي سي وارو	83
استو ساجن مرحوم	86
فقير محمد رمضان مگريوسايي شريف وارو	89
ميان نور محمد وڪيل	92
مولوي محمد حسن ٽالپر نوابشاهه وارو	94
حاجي محمود مرحوم هالن وارو	96
حاجي محمد ابراهيم مومن	98
ننڍڙي پياري جيجي	100
الاهي بخش ڀانيڙ (مرحوم)	102
جناب احمد علي مجزوب	104
مولانا احتشام الحق ٿانوي	105
حضرت صوفي قلندر بخش شهيد	107

109	نامعلوم ڊرائيور پٺاڻ
112	قادر بخش نظاماڻي
114	مائي شمل چانڊياڻي
115	مير محمد خان (مرحوم) "مير آچن"
118	ميرل فقير شر
120	پير عبدالغفور جان سرهندي
122	جناب ع-ق شيخ
125	مولوي عطا الله خان پٺاڻ
126	خليفو محمد رحيم فقير
128	عنايت علي ابڙو شهيد
130	انگريزن سان جن مهاڏو اٽڪايو
143	الله جي شريعت پاڪستان جي شريعت
145	بلوچستان جي ورهاڱي جا وچندڙ نغارا
148	ذرا سوچيو تہ اهم ڪير آهي
150	90 جون سوڪڙيون
155	آمريڪا کان قرض معاف ڪرائڻ جو اعليٰ نسخو
157	ياالله يارسول هر اشراف ورڪر بي قصور
162	سرڪاري اسپتالن جو حال
164	ووٽر ڪيڏي ويا
169	صوبہ پنجاب جي اليڪشن جون جهلڪيون
171	صوبہ بلوچستان جي اليڪشن جون جهلڪيون
174	صوبہ سرحد جي اليڪشن جا رنگ
176	ملڪ جي وڏي حاڪم جو تازو فرمان
182	آمريڪا ۽ انهن جي ڪميشن دلالن جي عراق سان جنگ
185	ضياء جي واسڪو ٽي ۾ موت
190	ايم آر ڊي يا ايس آر ٽي
192	رئيس جي ولايت ۾ دال ڪا نہ ڳري
195	زردار جلوسي سياستدان وڏيرو
198	سن شهر ۾ شغل تازو
200	جيالن قومپرستن جو سڏ
202	ووٽ ڪنهن يا ماني ڪنهن
203	خالي خزاني جي دانهن
204	خزانو ڪيئن ڀرجي
209	خاص تعليمي ادارا بند ڪجن؟
210	سرڪاري نوڪريون
212	دين ۽ مذهب جو واپاري ليڊر
214	حوس ڪو شمر سمجهتا هون
219	پارٽ ۾ سنڌ ۾ لطيف سميلن جي دعوت
250	رئيس غلام مصطفيٰ خان پرڪڙي
251	درس عليم جا بيت
253	مولوي حاجي احمد ملاح جو شعر
254	ڪامريڊ جا قول

هن صديءَ جو سنڌ جو شهيد اعظم سالار انقلاب مير مرتضيٰ خان ڀٽو

چاچا ڪامريڊ گرمي ختم ٿئي ته پوءِ اوهان وٽ ٿنڌي جام ايندس. جولاءِ مهيني ۾ سنڌ هائوس اسلام آباد ۾ آئون ۽ منهنجو پٽ غلام رسول خان هن سان مليا وياسون ته هن مير صاحب اهي اکر اسان کي چيا. افسوس صد افسوس جو گرمي وئي هلي پر مير صاحب ٿڌي جام کو نه آيو. اهڙي هنڌ ڏي ويو هليو جتان ڪير به ڪو نه موٽي آيو آهي. شهيد مير صاحب جي سڄي حياتي ڏکن ۾ گذري. انڪل چوڏهن ورهيه ملڪ کان باهر جلاوطني ۾ رهيو. سندس ننڍڙو ڀاءُ شاهنواز به ڪنهنجي سازش هيٺ زهر جي پڙي پي اهو به شهادت ماڻي ويو. اهو نظارو به شهيد مير صاحب اکين سان ڏٺو هو. هتي جڏهن شهيد مير صاحب واپس آيو، تڏهن ڪيس هوائي اڏي تان پوليس سڌو آڻي ڪراچي جيل ۾ بند رکيو هو. هن تي ملڪ ۾ ڪي هڪ سؤ کن ڪيس ڪورٽن ۾ هئا، ڪن مان مير صاحب آزاد ٿي چڪو هو پر اڃا تائين مير صاحب تي ڪيترا ڪيس ڪورٽن ۾ آهن. مير صاحب جيترو وقت زنده رهيو، مرداني سياست ڪندو رهيو. مير صاحب وڏو بلند اخلاق ۽ بلند ڪردار جو صاحب هو ان ڪري ايڏو بهادر هو، ڪميتو انسان بهادر نه ٿيندو آهي. سونهن ۾ به سهڻن جو سردار هو. يوسف ثاني هو. مولانا ابوالڪلام آزاد عليه رحمت لکيو آهي ته شهيد اڪثر ڪري سهڻا هوندا آهن. اها ڳالهه شهيد مير صاحب سان به لاڳو آهي. تلها پاڏن جهڙا پر مٿن جي پٽ وارا مون شهيد ڪو نه ڏٺا. شهيد مير صاحب جي شهادت سندس ڀيڻ مائي بينظير صاحبه جي حڪومت ۾ ٿي آهي. هر طرف کان اهو آواز اچي رهيو هو ته مير صاحب کي سندس گهر ۷۰ ڪلفٽن جي دروازي تي پوليس ڇهن ساٿين سميت گهيرو ڪري گوليون هڻي مٿس وساڻي شهيد ڪري ڇڏيو جيئن ٽترن جو شڪار ڪجي سمورا رت ۾ ٻڏا ۽ هڪ هنڌ ڍير ٿيا پيا هئا سڄو ڪلاڪ ٻه هنڌ سيني ڦٿڪي ساهه ڏنا ڪين پاڻي جو ڍڪ به ڪنهن ڪو نه پياريو. شهيد مير صاحب هڪ گل جي مکڙي هو جيڪو مس

ٽڙيو هو جنهن کي يزيدي هٺ مروڙي ڇڏيو. هن مضمون لکڻ تائين شهيد جي قاتلن جو ڪنهن به پتو ڪو نه لڳايو آهي، رڳو بيان اچي رهيا آهن. مير صاحب کان پ پ وزير ۽ ميمبر سخت ڊپ ۾ هوندا هئا، مون کي هڪ دفعي سنڌ اسيمبلي جي ميمبر عبدالغفور نظامائي ٻڌايو هو ته چاچا ڪامريڊ! مير صاحب جڏهن اسيمبلي ۾ ايندو آهي جنهن وزير ۽ ميمبر ڏي اک کڻي نهاريندو آهي ان جو پيشاب وهي ويندو آهي. سرڪار جا سمورا آهلڪار مير صاحب جا جاني دشمن هئا، اڄ انهن جي عيد آهي. مير صاحب جي شهادت بعد ڪيترا جيالا ميمبر - وزير پنهنجن بنگلن ۾ قرآن خواني ۽ خيرات ڪرڻ لڳا خاص ڪري ٽنڊي الهيار جو ستار بچاڻي جيڪو مير صاحب جو وڏو مخالف دشمن آهي ان به قرآن خواني ڪرائي اهڙا حرامخور هان پاڻ کي لڪائي رهيا آهن جيئن مير صاحب جي شهادت جي ڏينهن آصف زرداري مڇون ڪوڙائي ڇڏيون، بابا ڳالهه ظاهر ٿي پيئي "چور جي ڏاڙهي ۾ ڪک". ارمان اهو آهي ته مير صاحب جي ڀيڻ جي شهيد ڀاءُ جا قاتل ڳولي عوام اڳيان پيش ڪيا ته پوءِ سندس پٽ رهجي ايندي نه ته سنڌ جو عوام ڪيس ڀاءُ جو قاتل سمجهندو پوءِ ڇا ڪندي هينئر زمين مائيءَ جي پيرن هينان نڪري چڪي آهي. مائي ماڻهن جي سامهون منهن ڪٽندي، منهنجي خيال ۾ پوءِ بينظير صاحبه گهر جا ديگڙا ڌوئندي، رلين کي ٽوپا ڏيندي، پنهنجي والد ۽ پنهنجي ڀنهي ڀائرن کي ساري منهن مٿو پٽيندي رهندي. ڪيس ڳڙهي خدا بخش جي قبرستان ۾ به جاءِ ڪو نه ملندي، ڪيس بلاول زرداري جي قبر ۾ دفن ڪندا، شهيد مير صاحب منهنجو ڪامريڊ هو.

شهيد مير صاحب اليڪشن پوسٽرن تي به ڪامريڊ مرتضيٰ لکرايو هو، سندس نشان به مکو هو، جيڪو ڪميونسٽ جو سرخ سلام آهي، آئون به ڪيس سرخ سلام پيش ڪريان ٿو. هڪ عرض ٻڌو - ڪنهن رن زال جو ڪکڙ چوري ٿيندو آهي اها به پاڙي ۾ دانهون ڪري چور سوڌو ڪکڙ هٿ ڪندي آهي، مائي بينظير وٽ وڏي طاقت آهي، پوءِ الائجي ڪيس ڇا جي ڳڻتي آهي، شايد وزير اعظم واري ڪرسي جي، اها وڃي نه هلي. شهيد مرتضيٰ جهڙي ڪونڌر ڀاءُ جي مقابلي انهي ڪرسي کي به لعنت. هي قهر تاريخ ٢٠ سيپٽمبر ١٩٩٦ع جمع رات جو ساڍي اٺين بجي ٿيو، شهيد مير بابا جي ڄمار ٤٢ سال ٢ ڏينهن هئي.

آمراڻي سياست جو شهيد
مير علي بخش خان ٽالپر

شهيد مير علي بخش خان ٽالپر سنڌ جي ماڻڪاڻي ٽالپر گهراڻي جو فرد آهي، سندس شجرو هن ريت آهي.

مير علي بخش خان ابن نواب مير حاجي الهداد خان ابن مير امام بخش ٽالپر ابن سرڪار شير سنڌ مير شير محمد خان ٽالپر حاڪم ميرپور خاص ۽ انگريزن سان ڏُبي جي جنگ جو هيرو هو. شهيد مير علي بخش خان جي جنم جو سال ١٩٢٦ع آهي. پاڻ مير جي لانڍي، تعلقي ڪوٽ غلام محمد ضلع ٿرپارڪر ۾ ڄاوا هئا. سندن والد بزرگوار نواب حاجي مير الهداد خان ٽالپر بمبئي اسيمبلي جو به ميمبر هو. سنڌ جڏهن بمبئي کان ڌار ٿي صوبو بنيو تڏهن نواب صاحب سنڌ اسيمبلي جو ميمبر ٿيو هو، ضلع ٿرپارڪر لوڪل بورڊ جو پريزيڊنٽ به رهيو هو، مرحوم ڪيترا ڀلائي جا ڪم ڪيا هئا. شهيد علي بخش وارا پاڻ ۾ ٽي ڀائر هئا. وڏو مرحوم مير امام بخش خان هو، جيڪو سنڌ حڪومت ۾ وزير به رهيو هو، ڪچهرين جو موز ۽ مردم شناس هو. لانڍي کي وسايو ويٺو هوندو هو. چوپائي مال جو به نواب صاحب وانگر شوقين هو، اهو به جواني جي ڄمار ۾ فوت ٿي ويو. وچٿ ڀاءُ مرحوم مير حاجي حسين بخش خان هو، هي هو ته مير پر فقير صفت انسان هو، سياسي طرح خاڪسار جماعت سان هو. اهو به جواني ۾ هليو ويو، باقي سيني کان ننڍو شهيد مير علي بخش خان ٽالپر هو. مير علي بخش خان بمبئي يونيورسٽي جو گريجوئيٽ هو. ننڍپڻ کان هن جي ياري دوستي پنهنجي هارين، نوڪرن سان هوندي هئي ۽ انهن جي ٻارن سان راند روند ڪوڏي ڪوڏي، ونجهوٽي ڪيڏندو هو. ڪنهن غريب هاري ڪولهي، ڀيل، مينگهواڙ وغيره جي ٻار جي سنگهه وهندي ڏسندو هو ته پنهنجي مٽي تان پوتڙو لاهي ان جي پلاند سان ان ٻار جو نڪ اگهي ڇڏيندو هو. منجهس انسان دوستي ايتري قدر

هئي جو بنا حجاب ڪولهين، ڀيلن ۽ مينگهواڙن سان ماني بہ ڳڏ ڪائيندو هو.

شهيد جي سوچ انقلابي قومپرستي ۽ سوشلزم ڏي مائل هئي. هن جي پوشاڪ شروع کان سادي هئي، کدر جا ڪپڙا، پيرن ۾ سنڌي جتي، ڪن موقعن تي مغربي لباس بہ پائيندو هو، پوءِ تہ صفا پرنس آف ويلز پيو لڳندو هو، سونهن ۾ بہ سهڻن جو سردار هو. جتي بہ ڪو ڏاڍ ۽ ظلم جو ٻڌندو هو، تڏهن سندس لڳ ڪاندارجي ويندا هئا. جڏهن هتي ڊڪٽيٽر ايوب جو دور آيو، سياسي وڏن ليڊرن جي وات تي ايوب الياڻ لغام چاڙهي ڇڏيا هئا، هر طرف مات لڳي وئي، جڏهن مولانا ڀاشاني مرحوم، ميان افتخار الدين مرحوم، باباءِ سنڌ حيدربخش خان جتوئي مرحوم، خان عبدالغفار خان مرحوم، ڪامريڊ غلام محمد خان لغاري، حضرت شيخ السنڌ مولانا عبدالحق رباني مرحوم، شيخ عبدالمجيد سنڌي، شيخ مجيب الرحمان، جناب جي ايم سيد صاحب، جناب حفيظ قريشي، جناب حسين شهيد سهروردي مرحوم وارن گڏجي نيشنل عوامي پارٽي جي جهنڊي هيٺ ايوب شاهي جي خلاف تحريڪ هلائي، هر هنڌ جلسا جلوس ٿيا. ان سموري هلچل ۾ شهيد مير صاحب پيش پيش رهيو. ان وقت ميرپورخاص ۾ هڪ وڏو جلسو ٿيو هو، مٿي جن ليڊرن جو ذڪر ڪيل آهي، اهي سمورا ان جلسي ۾ هئا، جلسو رات جو هو. پناهگير ليگي ڇورن جلسي ڦٽائڻ جي ڪوشش ڪئي پر مير صاحب پنهنجا رضاڪار آندا هئا. اهي سڀ بلوچستان جا ڪوهي مري هئا، مونکي ڪن جا نالا ياد آهن، هڪڙو توريت خان، ٻئي جو نالو انجيل خان هو انهن جون ڏاڙهيون وڏيون، ڊپ ڏيارڻ وارا مهاندا هئا، اهي ڪهاڙيون کڻي اٿيا ۽ هڪدم اهي ڀاڙيا ڀڄي ويا، جلسو خير سان پورو ٿيو.

ايوب، عام ماڻهو کان ووٽ جو حق کسي ورتو هو. هن وري بنيادي جمهوريت جنهن کي بي ڊي بہ سڏبو هو، اهو نظام ملڪ تي مڙهيو ۽ بي ڊي جون اليڪشنون ڪرايائين تہ اهي جيڪي بي ڊي جا ميمبر چونڊبا اڳتي صدر ۽ اسيمبلين لاءِ اهي

ووٽر ٿيندا. شهيد مير صاحب ان وقت اها وڏي ڪوشش ڪئي تہ ايوب مخالف بي ڊي جا ميمبر گهڻا چونڊائجن. مونکي بہ مرحوم بي ڊي جو ميمبر چونڊرايو هو ۽ مونکي چونڊو هو تہ ادا ڪامريڊ تنهنجو ووٽ پڪو بين تي پڪ گهٽ. ان اليڪشن کان پوءِ ايوب پاڻ صدارتي اميدوار جو اعلان ڪري وينو هاڻ مخالف ڏر وارا، جيڪي وڻ وڻ جي ڪاني هئا، انهن جو بہ اجلاس ٿيو پر انهن کان فيصلو نہ پيو ٿئي، گهڻن کي ڊپ هو تہ ايوب، خاندان سوڌو مارائي ڇڏيندو. انهن اجلاسن ۾ شهيد مير صاحب بہ شريڪ هو. مولانا پاشاني مرحوم مون سان ڳالهہ ڪئي تہ هڪ رات بي بجي ڌاري، منهنجي ڪمري ۾ مير علي بخش خان آيو، اچي منهنجا پئي پير جهلي ويهي رهيو، مون پڇيو ماڻس تہ مير صاحب ڳالهہ ڇا آهي، پاڻ چيائين تہ مولانا هي ليڊر ايوب کان ڊڄن ٿا، صفا رُنون آهن، منهنجو خيال آهي تہ اجلاس کي ملتوي ڪري پاڻ پئي فاطمه جناح سان هلي ٿا ملون، انکي ايوب جي مقابلي ۾ اميدوار ڪڙو ڪريون. مولانا فرمايو تہ صبح جو آئون ۽ مير صاحب فاطمه جناح وٽ ويا سون، ڪيس سڄي صورتحال بيان ڪري ٻڌائي وئي، اول تہ نٽائڻ جي ڪيائين پر آخر ۾ مير صاحب شاهہ پٽائي جا ڪيس بہ بيت انگريزي ترجمي سان ٻڌايا، مائيءَ جا نهڪڻ نري پيا، اليڪشن لڙڻ لاءِ تيار ٿي وئي. پوءِ دمادم مست قلندر ٿي وئي، ملڪ جي مايہ ناز فرزند جنگ آزادي جي هيري رئيس غلام محمد خان پرڳڙي جو فرزند رئيس غلام مصطفيٰ خان پرڳڙي بہ فاطمه جناح جي قافلي ۾ شامل ٿي ويو، سڄي سنڌ ۾ خوب جلسا جلوس شروع ٿي ويا، پاڪستان جو اڳوڻو وزير اعظم مرحوم خواجہ ناظم الدين بہ هن قافلي ۾ رهيو، سنڌ ۾ جن جي حوالي اليڪشن مهم هئي، انهن ۾ حيدرآباد جو مير علي احمد خان ٽالپر مرحوم ۽ سندس نوجوان پاءُ مير رسول بخش خان ٽالپر جيڪو سنڌ جو گورنر بہ ٿيو هو. حيدرآباد جو خاڪسار ليڊر جناب لال بن يوسف چانڊيو مرحوم، مرحوم نور محمد عرف نورو جيڪو پوءِ شهيد پٽي مرحوم جو خاص خدمتگار هو، جنهن کي بہ ضياء مارايو هو ۽ هي بنده لکڻ وارو ۽ هاري ليڊر

ڪامريڊ غلام محمد خان لغاري پيش پيش هئا، ترت ميرپورخاص جي ماٺڪائي ٽالپرن جو پڳدار مير محمد خان ٽالپر مير آچن مرحوم تمام جوش جذبي سان پنهنجن جان نثار ساٿين سان شامل ٿي ويو، تنهنڪري ٿرپارڪر ضلعي ۾ سواءِ چند پاڙ قسم ميرن، پيرن، وڏيرن کان سواءِ بين فاطمه جناح جي حمايت ڪئي، فاطمه جناح ٿرپارڪر ضلعي ۾ ايوب کان کٽي وئي. آئون سنڌس سامارو ۾ ايجنٽ هئس، اتي فاطمه جناح ڏهه ووٽ وڌيڪ ايوب کان کنيا هئا. ڪي بي ڊي ميمبر بي ايمان هئا. جن ڪجهه خرچ پکي جي بہ گهر ڪئي هئي، انهن جي ڪيسي ۾ بہ چار ڏوڪڙ شهيد علي بخش ۽ مير آچن وڌا هئا. اهڙي طرح ڪامياب سڄي ملڪ ۾ فاطمه جناح ٿي هئي پر ملڪ جو ڪامورو ايوب جو اولاد هو ۽ صفا بدڪردار ۽ بي ايمان هو، ان هن بوگس ووٽن سان فاطمه جناح کي هارايل اميدوار ڏيڪاريو ۽ ايوب کي ڪامياب قرار ڏنو. ان وقت ڪورٽن جو حال ڪو نہ هو، سيني تي ايوب جو موچڙو هو، سپريم ڪورٽ جو وڏو چيف جسٽس منير جيڪو پنجابي هو، اهو چون ٿا تہ ايوب جا بوٽ صاف ڪندو هو، جڏهن ايوب سنڌ جي جاگيردارن وٽ شڪار تي ايندو هو تڏهن ايوب جي ڪارتوسن جا ٿيلها، جسٽس منير پاڻ ڪلهي تي رکندو هو، فوجي سربراهہ جنرل موسيٰ خان هو، سو ويچارو تہ ايوب جو سيليوٽ ڪري پوءِ سنڌس منهن تان مکيون هڪليندو هو. مطلب تہ سڄي انتظاميہ ايوب جي لانگ بوٽ جي هيٺيان هئي. ملڪ ۾ فاطمه جناح جي اليڪشن واري زوردار مهم ڪري ايوب جون ڪليون ڍريون ٿي ويون هيون پوءِ اڪثر عام ماڻهن کان ڪترائيندو هو. سنڌس فوجي چاڙتن ڪيس ننڊ ۾ ستي فيلڊ مارشل جو خطاب ڏئي ڇڏيو هو، هن خود اهڙو ڪو بہ جنگي ڪارنامو بجاءِ ڪو نہ آندو هو جو ڪيس فيلڊ مارشل جو اعزاز ڏجي، اها مڙئي دلالي پڙوت ۽ چاپلوسي ڪئي وئي. ان وچ ۾ هندستان ۽ پاڪستان جي جنگ سال ٦٥ع ۾ لڳي. روس جي ڪوشش سان جنگ بند ٿي هئي. پوءِ تاشقند ۾ روس طرفان هڪ عهد نامون تيار ڪيو ويو هو. تڏهن هندستان جو وزير اعظم مسٽر

شاستري هو، اهو بہ تاشقند ناهہ لاءِ تاشقند پهتو هو. سندس وزير خارجہ سردار سورن سنگهہ هو، پاڪستان مان صدر ايوب خان ۽ سندس وزير خارجہ مسٽر ذوالفقار علي ڀٽو مرحوم تاشقند پهتا هئا، ان ناهہ تي چون ٿا تہ ڀٽي مرحوم جو اختلاف ٿيو هو، خير ٿورن مهينن بعد مرحوم ڀٽي ايوب جي خارجي وزيري ڇڏي ڏني. ڀٽو مرحوم نوجوان تعليم يافتہ هو، ايوبي دور ۾ هو سڄي دنيا اکين سان ڏسي چڪو هو. ڪيترن عالمي ليڊرن سان ملي چڪو هو، جن مان گهڻا تہ قومي هيرو هئا. مثال طور مصر جو جناب جمال عبدالناصر، شام جو صدر جناب حافظ الاسد صاحب جنهن ڀٽي جي پٽ مير مرتضيٰ ڀٽو کي بہ پناهہ ڏني، کيوبا جو ڪامريڊ فيڊرل ڪاسترو، چين جا عظيم رهنما ڪامريڊ مائوزيتنگ، ڪامريڊ چو اين لائي، فلسطيني ليڊر ياسر عرفات جهڙن سان ڀٽي مرحوم جي دوستي ٿي وئي هئي. ڪامريڊ ڪاسترو ڀٽي مرحوم کي سگار بہ موڪليندو هو. اڄ بہ ڪراچي ۾ سندس گهر ٧٠ ڪلفٽن تي انهن سورمن سان سندس تصويرون لڳل آهن، جي مرحوم ڀٽي مونکي خود ڏيکاريون هيون.

ڀٽي مرحوم جي نيت هئي تہ ڪا سياسي پارٽي ناهجي پوءِ ايوبي دور ۾ جيڪي خوشامدي ڀٽي مرحوم جا درباري هئا، هن ڪان سياسي فائدا حاصل ڪندا هئا، انهن سان ملڻ لاءِ نڪتو، حيدرآباد جو پروگرام ناهڻ لاءِ هن حيدرآباد جي قاضي برادران سان رابطو ڪيو ڇو تہ قاضين بہ ڀٽي مرحوم مان لکن جا فائدا ورتا هئا. حيدرآباد جي مشهور اورينٽ هوٽل جيڪا گاڏي کاتي ۾ هئي، اها نهرايائون، ان جي پيڙهہ جو پٿر بہ ڀٽي مرحوم جو لڳل آهي، اڃا موجود آهي. ڀٽي مرحوم قاضين کي فون ڪيو تہ منهنجي لاءِ هوٽل تي ڪمرو رکو. قاضي ويچارا ڪچي مٽي انهن کي اڃي هنگ ترڪان لڳي، جي ڀٽي کي هوٽل ۾ رهڻ ڏبو تہ ايوب الاجي کهڙي گهاٽي ۾ وجهي، ان ڪري ڀٽي مرحوم کي ڪمرو ڪو نہ ڏنا ئون. پوءِ ڀٽي مرحوم حيدرآباد ۾ مرحوم مير رسول بخش خان کي فون ڪيو تہ مير صاحب آئون حيدرآباد اچان

تو. اوهان وٽ رهندس، مرحوم مير رسول بخش ڪيس دلي موٽ ڏني.

هڪ ڏينهن پٽو صاحب حيدرآباد مير صاحب وٽ اچي نڪتو. مير صاحب ڪيس دل ۾ جايون ڏنيون، مير صاحب ٽنڊي ڄام مون ڏانهن نياپو موڪلي ڏنائين ته ڪامريڊ هڪ نئون ماڻهو آيو آهي، ان سان اچي مل ڪچهري ڪري وڃ. آئون به صبح جو سوير ٽنڊي مير محمود مير صاحب جي بنگلي تي پهتس. مير صاحب ٻاهر ڪن ماڻهن سان ويٺو هو، انهن ڪان موڪلائي مون ڏانهن وڌي آيو. پليڪار ڪري اندر وٺي ويو. اندر پٽو مرحوم ويٺو هو، مير صاحب منهنجي واقفيت ڪرائي. پٽي مرحوم چيو ته آئون ڪامريڊ کي سال ۱۹۵۳ع کان سڃاڻان ٿو. خبرون ۽ ڪچهري ٿي، مرحوم چيو ته پاڻ سنڌ جو دورو ڪري ايوب مخالفن سان ملي، سياسي پارٽي ناهيون ٿا.

سنڌ ۾ هر هنڌ اهڙا چاپلوسي وڏيرا هئا، جيڪي ايوب جي حڪومت ۾ پٽي مرحوم جا بوٽ به صاف ڪندا هئا، جي گهٽا پرن ۾ لڪي ويا، پٽي جي پاڇولي ڪان به لهرائڻ لڳا. ان وقت مرحوم مير رسول بخش خان ٽالپر وٽ سواري ڪا نه هئي، پٽو مرحوم به ريل ۾ آيل هو. مير رسول بخش مرحوم ڪيترن کي فون به ڪيا گاڏي لاءِ هر هنڌان انڪار جو جواب هو. اوچتو رئيس خير محمد خان ڪنياڻ اچي نڪتو، مير صاحب مرحوم چيس، اوهان به ڪپو اوهان جي گاڏي به کپي، پٽو صاحب پاڻ سان هلندو مڙئي سنڌ جو چڪر ڏئي ايندا سين. ڪنياڻ بلوچ هاڻوڪار ٿئي پوءِ اسين چار ڄڻا روانا ٿيا سون. چڱا پراڻا خاڪسار، هاري ورڪر امام انقلاب حضرت مولانا عبيدالله سنڌي عليه رحمت جا شاگرد حضرت حسين احمد مدني عليہ رحمت جا شاگرد جن ۾ پيش پيش شيخ السنڌ مولانا عبدالحق رباني نصرپور وارا، ٻئي طرف مرحوم محمد خان سومرو، ترقي پسند مان شهيد مير علي بخش خان، مولانا محمد يعقوب هاليپوٽو، عوامي سردار غلام قادر خان مري، قربان علي شاهه ۽ ديوان روچيرام وڪيل، نوروز خان هزارو ۽ ٻيا به انيڪ

ماڻهو تن کان سني موٽ ملي، مير رسول بخش خان ٽالپر جي ـ ـ ۽ تي سنڌ ليول جو ڪنوينشن ڪيو ويو، جنهن ۾ مسٽر ڀٽي مرحوم کي پيپلز پارٽي جو صدر بنايو ويو. ان بعد سڄي ملڪ ۾ ڀٽي مرحوم ملڪي دورا شروع ڪيا ۽ ايوب آمر کي اهڙ اچي سوڙهو ڪيو، جو هن جي ڀڄڻ جي جاءِ نہ رهي. هر هنڌ هر ڳوٺ هر محلي ۾ ڀارن جي نعري جي هونگ هئي تہ ايوب ڪتا هاءِ هاءِ. لاچار ايوب استعيفا ڏني ۽ چارج پنهنجي بري فوج جي سربراهہ جنرل آغا محمد يحيٰ خان جي حوالي ڪئي، ان هڪدم مارشل لا جو اعلان ڪيو ۽ ٩٠ ڏينهن ۾ اليڪشن جو واعدو ڪيائين، ون يونٽ کي ٽوڙي ساڳيا صوبا هن بحال ڪيا، پر هن وڏي همت، جرئت ۽ ايمانداري ڏيکاري بلوچستان کي صوبي جو درجو ڏنو. اڳ سدائين بلوچستان تي گورنر جنرل جو ايجنٽ حڪومت ڪندو هو. جنرل يحيٰ خان ون مين ون ووٽ جي واعدي سان بلڪل غير جانبدارانہ اليڪشن ڪرائي، جنهن جو مثال برصغير جي تاريخ ۾ ملڻ مشڪل آهي. ان وقت مشرقي پاڪستان ۾ سواءِ ٻن سيٽن جي باقي سڀ عوامي ليگ کٽي وئي، جنهن جو قائد شيخ مجيب الرحمان هو. هن اولهہ پاڪستان ۾ پنجاب ۽ سنڌ ۾ پيپلز پارٽي اڪثريت سان کٽيو. صوبہ سرحد، صوبہ بلوچستان ۾ نيشنل عوامي پارٽي سوڀاري ٿي، عوامي ليگ جا ڇهہ نڪتا هئا، جيڪي صوبہ پنجاب ۽ فوجي جنتا قبول نہ ٿي ڪيا. هنن مشرقي پاڪستان جي عوام سان ڪلي جنگ ڪئي، هندستان بنگالين جي مدد ڪئي، پاڪستان جي فوج شڪست کاڌي ۽ پيش پئي، مشرقي پاڪستان جو سرڪاري نالو بنگلاديش پيو، شيخ مجيب الرحمان ان جو صدر بڻيو. دنيا ۾ پاڪستان جي سخت رسوائي ٿي، باقي اولهہ وارو پاسو چئن صوبن وارو پاڪستان بچيو. ان وقت ڀٽو مرحوم ٻاهر هو ملڪ ڪانپوءِ پنجابين ۽ فوجي جنتا وارن سوچيو تہ جيڪر هي ٽڪر بہ هٿ مان نڪري وڃي تہ ٻوءِ کهڙي کُن ۾ ڪربو، فوجي ۽ شهري ٻن لکن کان وڌيڪ هندستان جي قيد ۾ هئا، ڪيترو علائقو بہ هندستان جي هٿ هو، عمرڪوٽ نزديڪ پهچي چڪا هئا. فوجي جنتا ان جنرل

گل حسن وارن کي موڪليو تہ اوهين ڀٽي صاحب کي وٺي اچو تہ هن کي حڪومت جي واڳ ڏجي. اهي جنرل ڀٽي کي وٺي آيا ۽ جنرل يحيٰ خان کي چيائون تہ تون حڪومت ڀٽي جي حوالي ڪر. هو راضي ٿيو. اول ڀٽي مرحوم کي فوجي جنتا وارن مارشل لا ايڊمنسٽريٽر بنايو. ڇو تہ مارشل لا هو. ڀٽو صاحب دنيا جي تاريخ ۾ پهريون سول ماڻهو مارشل لا ايڊمنسٽريٽر بڻيو. اها ڳالهہ صحيح هئي يا غلط اهو پڙهندڙ فيصلو ڪن. جنرل يحيٰ خان پوءِ خاموش رهيو. ڀٽي مرحوم هندستان سان شملا معاهدو ڪيو. جنهن ۾ ان وقت جي هندستان جي وزير اعظم مائي اندرا گانڌي هئي. شملا معاهدي هيٺ اسان جا ٻہ لک جنگي قيدي بہ واپس ٿيا. هتي جن علائقن تي هندستان قبضو ڪيو هو. اهي خالي ٿيا. ان معاهدي ڪري هتي پنجابين ۽ فوجي جنتا ۾ ڀٽي صاحب لاءِ وڏي ڪشش پيدا ٿي.

ڀٽي مرحوم هتي چونڊيل قومي اسيمبلي جو اجلاس گهرايو. جنهن ۾ اول هن پاڻ کي صدارتي اميدوار ڪري پيش ڪيو. سندس مقابلو مولانا شاهہ احمد نوراني ڪيو. ڪيس ٻہ چار ووٽ مليا. سنڌ مان مرحوم مير علي احمد خان بہ ڪيس ووٽ ڏنو هو. پوءِ چئني صوبن جون اسيمبليون گهرايون ويون. پنجاب صوبي ۾ پيپلز پارٽي جي سرڪار نهي. صوبہ سرحد ۾ نيشنل عوامي پارٽي ۽ جمعيت علماءِ اسلام جي گڏيل حڪومت نهي ۽ مولانا مفتي محمود وزيراعليٰ ٿيو. صوبہ بلوچستان ۾ بہ نيشنل عوامي پارٽي وارن حڪومت ناهي پهريون وزير اعليٰ عطاءالله مينگل ٿيو ۽ صوبہ جو گورنر مرحوم مير غوث بخش خان بزنجو ٿيو. صوبہ سنڌ ۾ پيپلز پارٽي جي حڪومت نهي. ان جو پهريون وزير اعليٰ مسٽر ممتاز ڀٽو ٿيو ۽ صوبہ سنڌ جو گورنر مرحوم مير رسول بخش خان ٿيو. پوءِ قومي اسيمبلي جو اجلاس ٿيو. جنهن ۾ مرحوم ڀٽو وزير اعظم پاڪستان ٿيو ۽ اسيمبلي جو چيف وهپ شهيد مير علي بخش خان ٽالپر کي بنايو ويو. شهيد مير علي بخش خان قومي اسيمبلي جي سيٽ مرحوم خان بهادر غلام محمد وساڻ

ڪان ڪٽي هئي. وساڻ مرحوم راڄاڻتو ۽ اشراف سياستدان هو، هن ڪڏهن بہ اليڪشن ۾ هار نہ کاڌي هئي پر شهيد مير علي بخش خان جي قلندرانہ شخصيت کان هارائي ويو، وساڻ مرحوم غيرت مند هو، اليڪشن جي هار جو ٻڌي جهان ڇڏي ويو، هتي ايترا تہ بيغيرت سياستدان وينا آهن جن سون دفعا هارايو آهي پوءِ بہ جڏهن اليڪشن ٿيندي آهي تڏهن اهي گڏهن جا ڦر بيهو رهن.

بلوچستان جو علائقو صدين کان وٺي پوئتي پيل هو ڇو تہ انگريزن جي جنرل سنڊيمن جڏهن بلوچستان تي ڪاهون ڪيون، تڏهن اتي جي بلوچن ڪافي جنگيون ڪيون انگريزن سان - ڪيترا انگريزن جا فوجي قافلا بہ بهادر بلوچن ماري ڇڏيا، خاص ڪري ڪوهلو ۽ ڪاهان جا مري بلوچ خوب وڙهيا. جنرل سنڊيمن پنهنجي ڪتاب ۾ مرين کي وحشي بلوچ ڪري لکيو آهي. انگريزن جي وڃڻ بعد بلوچ عوام پنهنجي حقن جي جدوجهد ڪئي، جيڪا اول پر امن هئي پر پوءِ هٿياربند ٿي وئي، بلوچستان ۾ جيڪو ڍانچو حڪومت هلائيندو آهي، اهي سڀ پنجابي ڪامورا هئا ۽ مرڪز جي ماتحت هئا، انهن بلوچن سان دشمنن وارو سلوڪ ڪيو، ڪامورن بلوچ علائقي جي ناڪابندي ڪري انهن کي بک مارڻ جي ڪوشش ڪئي. وڏو ظلم انور عادل ڪيو جيڪو ايوب خاص طرح ڪمشنر بنائي موڪليو، هنن جا مال وغيره بہ پاڻي نہ هئڻ ڪري مرڻ لڳا، پنجابين بلوچن کي سکن جو اولاد سڏيو. ان وقت پاڪستان ۾ ڪي جمهوري حڪومتون نهيون، اهي بہ ڪمزور رهيون، ڪامورا شاهي جو انهن تي ڪنٽرول رهيو. غلام محمد منڊي جهڙا ڪرپٽ شرابي زاني گورنر جنرل بنيا. اسڪندر مرزا بہ هڪ فوجي ڪامورو هو، انهن جمهوري قدرن کي هلڻ ڪو نہ ڏنو. آخر ۾ سر فيروز خان نون مرحوم جي حڪومت هئي، سا شايد يارنهن مهينا مس هلي هئي تہ هڪدم بري فوج جو سربراهہ جنرل ايوب ڏنڊو ڪڍي ، مارشل لا جو اعلان ڪري ويهي رهيو. ايوبي دور ۾ ظلم جو نشانو بلوچستان بنيو، ايوب اتي فوجي آپريشن بلوچن خلاف شروع ڪرايو، بلوچن بهادري سان پنهنجن

پراڻن، قبائلي هٿيارن سان، خوب مقابلو ڪيو، ڪيترا ويڙهاڪ، فوجي جنتا وارن قرآن شريف ڏيکاري صلح ڪرڻ جو دوکو ڏئي، گرفتار ڪيا، جن ۾ خاص طرح غازي نواب نوروز خان زرڪزئي ۽ ان جا پٽ ۽ پاڻڻيا هئا، جن کي ڦاسيون ڏنيون ويون، بلوچن جي ويڙهه وقت ايوبي دور جي خاتمي کان پوءِ مرحوم ڀٽي جو دور آيو، تڏهن بہ پنجابين ۽ فوجي جنتا وارن جو دٻاءُ ڀٽي مرحوم تي برقرار رهيو. هن پنجاب ۽ بلوچستان جي ويڙهه ۾ شهيد مير صاحب بلوچن سان هر محاذ تي رهيو هر طرح جي مدد ڪندو ايو.

ڀٽي جي شروعاتي دور ۾ صوبہ سرحد ۾ ۽ بلوچستان ۾ ڀٽي مرحوم جي پيپلز پارٽي جي حڪومت ڪا نہ نهي، صوبہ سرحد ۾ ملن ۽ نيشنل عوامي پارٽي وارن جي گڏ حڪومت هئي. ان جو وزير اعليٰ مفتي محمود مرحوم هو. بلوچستان جو وزير اعليٰ عطاءالله مينگل هو. اهي ٻن صوبن جون حڪومتون نو مهينا مس هليون هيون تہ ڀٽي مرحوم اهي حڪومتون ٽوڙي ڇڏيون، صوبہ سرحد جا ليڊر نيشنل عوامي پارٽي وارا ولي خان، شهيد ارباب سڪندر خان خليل ۽ ٻيا بہ انيڪ هئا، بلوچستان جا ليڊر نواب خير بخش مري جيڪو قومي اسيمبلي جو ميمبر هو، مير غوث بخش خان بزنجو مرحوم ان وقت گورنر بلوچستان هو عطاءالله خان مينگل، مير شير محمد خان مري ۽ ٻيا ڪيترا گرفتار ڪيا ويا. بلوچن جي جدوجهد جي همدردي ۾ سنڌ مان شهيد مير علي بخش خان ٽالپر اهو بہ قومي اسيمبلي جو ميمبر هو، ڪراچي جو پيپلز پارٽي جو ليڊر معراج محمد خان جنهن کي ڀٽي ڪر سان گڏ پنهنجو جانشين چوندو هو. ڀٽي صاحب انهن سڀني کي ميڙي حيدرآباد جيل ۾ آندو ۽ مٿن بغاوت ڪرڻ جي ڏوهہ ۾ ڪيس هلايو ويو. سرڪار جو وڪيل مرحوم الله بخش بروهي، غلام نبي ميمڻ مرحوم ۽ ڪي ٻيا لوفر قسم وڪيل هئا، جوابدارن پاران ناميارو وڪيل محمود علي قصوري مرحوم هو.

ذڪر شهيد مير علي بخش خان جو آهي، ڇا ڪريان ٻيا واقعا بہ اکين اڳيان اچيو وڃن. پڌو شهيد مير علي

بخش خان ٽالپر جو ڪارنامو سال ٧١ع جي جنگ ۾ ٿر علائقي مان هندو لڏي هندستان هليا ويا هئا. پڻ مرحوم قومي اسيمبلي جي ميمبرن جي ٽيم هندستان جي شهر باڙ مير موڪلي ته اوهان جيڪي هندو ٿر مان لڏي ويا آهن، انهن کي پرچائي وٺي اچو، اهي ميمبر هي هئا، مرحوم پير غلام رسول شاهه جيلاني، راڻو چندر سنگهه، شهيد مير علي بخش خان ٽالپر هي صاحب هيليڪاپٽر ۾ باڙ مير پهتا. هندستاني آفيسر هنن کي لڏي آيلن جي ڪئمپ تي وٺي آيا، اتي هنن تقريرون ڪيون. باڙ مير شهر واري ڪئمپ ۾ پير غلام رسول جيلاني ۽ راڻي چندر سنگهه پنهنجي تقريرن ۾ چيو ته اسان کي پڻ صاحب موڪليو آهي ته اوهان موٽي سنڌ ۾ پنهنجي ماڳ تي هلو، اوهان کي اوهان جا گهر ۽ زمينون واپس ملنديون. ڪافي ڏوڪڙن جي به امداد ڏني ويندي. آخر ۾ شهيد مير علي بخش خان ٽالپر تقرير ڪئي. هن ماڻهن کان پڇيو ته اوهان مونکي سڃاڻو ٿا، ته ماڻهن هڪ آواز چيو ته اوهان نواب مير الهداد خان ٽالپر جا فرزند آهيو، اوهان مير علي بخش خان آهيو، مير صاحب برجسته انداز ۾ چيو ته هي پير ۽ راڻو ٻئي پڻ صاحب جا بوٽ چٽڻ وارا آهن، پڻ صاحب کان پنهنجا مطلب ڪڍڻ وارا آهن، منهنجي صلاح اٿئو ته متان هتان هليا آهيو، اتي هر اشراف جو پٽڪو پيرن ۾ آهي، اجايا در بدر ۽ خوار ٿيندؤ، جڏهن ڪو نيڪي وارو زمانو آيو تڏهن آئون خود اوهان کي وٺي ويندس. پوءِ چون ٿا ته پير صاحب ۽ راڻي صاحب جي منهن تي سمجهو ملجي وئي، ماڻهن مير صاحب کي چيو ته اسان جو اوهان تي اعتبار آهي.

آئون انهن ڏينهن ۾ شهيد مير صاحب وٽ ڪراچي آيل هئس، مير صاحب ڏاڍي مونجهه ۾ هو، ڳالهه به نه ڪري، هڪ ڏينهن شام جو چيائين ته ڪامريڊ اچ چڪر ڏئي اچون. مون چيو ته سرڪار حاضر ڊرائيور پوتار هو، ڪڏي ۽ لي مارڪيٽ جي علائقي ۾ وياسون، جتي ڪباڙ خاني جون انيڪ شيون ملن ٿيون. اتي پهچي مونکي چون لڳو ته يار سردي اچي وئي آهي، پاڻ ڪايو پيئو زالن کي ٻڪ وجهيو ستا پيا آهيون، بلوچستان ۾ پنهنجا

بلوچ ياء پنهنجن ننگن جي حفاظت لاء پيا وڙهن. انهن کي ڪرم ڪپڙن ۽ جوتن وغيره جي ضرورت اهي پئي، مير صاحب ڏهاڪو هزار کن جا اهي ٿيڙ خريد ڪيا ۽ پاڻ بلوچستان محاذ تي رسائي ايو. مظلوم بلوچن جي حمايت ۽ مدد ڪرڻ ڪري پنهنجي مرحوم شهيد مير صاحب کي گرفتار ڪرائي ڪوئٽا جي ڇانوڻي ۾ بند ڪرايو، اتي هر طرح جا عذاب هن کي ڏنا ويا پر هن بهادر سنڌ ڌرتيء جي جائي ڪا به هار قبول نه ڪئي. ان وقت جي هڪ فوجي آفيسر ٻڌايو هو ته بلوچستان جا بلوچ برابر بهادر آهن پر علي بخش ٽالپر جو تمام وڏو مقام آهي. اسان ان تي ڏاڍا قهر ڪيا پر هي جوان ڪو نه لڏيو. پنهنجي جاء تي برقرار رهيو. مير صاحب کي جسماني عذابن ڪري دماغ ۾ اندر رسولي پيدا ٿي وئي هئي، وري جو جيل ۾ رهيو، سندس خاطر خواهه علاج به ڪو نه ٿيو. جيل کان ٻاهر اچڻ بعد سندن حالت وڌيڪ خراب ٿي وئي. ڪيڏي مهل مير صاحب چوندو هو ته ادا مون پنهنجي جو ڇا وڃايو، جي قيامت تي ته اتي منهنجا ٻئي هٿ پنهنجي جي گردن ۾ هوندا. ترت ڪيس علاج لاء لنڊن وٺي ويا، پر شفا ڪا نه ٿي، اهو موتيء جو داڻو اسان کان ٻنا موڪلائڻ جي هليو ويو.

سندس سرت جبر ۽ ڏاڍ جي مقابلي سان ٿيو، تنهن ڪري سندس مقام شهيدن وارو آهي. هتي ڪيترا وڃي ضمير وڪڻي ڪرسين تي وينا. حضرت حبيب جالب ڪيڏو نه سچ چيو آهي. ضمير بيچ کي مسند خريدني والو اهل وفا کي نظرون ۾ تم بهت حقير هو.

سدائين مرحوم چوندو هو ته مون پنهنجي جو ڇا وڃايو، جي قيامت تي ته منهنجا ٻئي هٿ سندس گردن ۾ هوندا. سندس تاريخ وفات ۳۰ اپريل ۱۹۸۰ع شهر لنڊن برطانيه. شهيد مير صاحب جي مزار مشهور قبرستان چٽوڙي ۾ آهي، ميرپور خاص کان کپري واري رستي تي اٽڪل سورنهن ڪلو ميٽر پنڌ تي آهي.

پٽي مرحوم جي ڦاسي جي ڏينهن لاڙڪاڻي جي حالت

پٽي مرحوم کي ڦاسي ۴ اپريل آئي. اسين مير محمد خان ٽالپر، سيد غلام شبير رضوي ۽ ساٿي ۵ اپريل تي ٽنڊي ڄام کان لاڙڪاڻي روانا ٿيا سين، ريل جي رستي ڪوٽڙي اسٽيشن تائين تہ ڪم از ڪم ڏهن هنڌن رڪشي کي بيهاري اسان کي لاهي هر طرح جي تلاشي ورتي وئي، اسان ٽڪيٽ وٺي بولان ميل ۾ سوار ٿياسون. رات وڳڙو هو عجيب مسافر هئا، گهڻو ڪري انهي واقعي ڪري سيني تي سڪتو طاري هو. رات تي هڪ ريلوي اسٽيشن تي گاڏي بيٺي اتي ڪا وڏي درگاهہ آهي، گاڏيء ۾ هڪ نوجوان جذبات مان ڌري مان ان درگاهہ کي پونڊو ڪوڙي ڏنو چيائين تہ بيغيرت توتي سونا دروازا ڪو نہ پٽي چاڙهايا هئا پوء بہ تو ڪڇو ڪو نہ ڪوهيو، سڄي گاڏي ۾ خاموشي ۽ حيرانگي ڇانئجي وئي. خير اڄا رات پئي هئي تہ لاڙڪاڻي گاڏي پهتي، اسٽيشن تي راڪاس گهميو پيو هو، هر طرف جمعدار نظر پئي آيو. اسان کي بہ اڇي سر جي لڳي تہ هتان هان ڪيڏانهن نڪرون، اسين ويٽنگ روم ۾ ويهي رهياسين.

جڏهن روشني ٿي تڏهن مسٽر عبدالغفور پرڳڙي جيڪو تڏهن اين پيپلز پارٽي جو ليڊر هو ۽ واقفڪار بہ هو ان جو گهر پڇائي روانا ٿيا سين. ان جي دروازي تي پهچي گهنٽي وڄائي سون هڪ پيرسن خاتون نڪري آئي. ان کان پڇيو سين تہ امان پرڳڙي صاحب آهي، هن جواب ڏنو تہ اهو رات پوليس جهلي وئي، هاڻي اسان کي بہ اڇي دل جا دورا پيا تہ يار ڪٿي ٽنڊو ڄام ڪٿي لاڙڪاڻو جتي هيڏي ۽ هوڏي مات لڳي پئي آهي، مون کي هڪ واقفڪار انجنيئر ياد اچي ويو سندس نالو عبداللطيف ميمڻ هو، هاڻي فوت ٿي ويل آهي ان جي بنگلي جو رخ ڪيوسون پڇائي وڃي پهتاسون. دروازي تي پٺيوالي قسم همراهہ ويٺو هو، مون پڇيومانس تہ بابا صاحب آهي اسين مهمان آهيون هن چيو تہ ويٺو

آهي، اوهين اندرهلو مرحوم لطيف مليو دستوري خوش خبر عافبت ڪيائين. هو اسان جا منهن منوں ڏسي ڳالهہ سمجهي ويو. مون کيس چيو تہ ادا سواري کپي اسين ڳڙهي خدا بخش ويندا سون. هن اسان کي جيپ ڏني، اسين ءِ ڙ ڪاتي کان روانا ٿياسون. سبحان الله سچ لڳي پئي هئي، سڄو شهر بند هو، سڄي رستي تي ڪم از ڪم ويهن هنڌن تي جيپ بيهاري تلاشي ورتي وئي، اهي ٿاديون سهي اچي نئين ديري جي ريلوي ڦاٽڪ وٽ پهتاسون.

ڦاٽڪ تي تنبو لڳل هو وائر ليس فٽ ٿيا پيا هئا، جمعدار هر هٿيار سان تيار وينا هئا، اسان جيپ روڪي جو ڦاٽڪ بہ بند هو، هڪ جمعدار وڏي آيو تہ هيٺ لهو تلاشي ڏيو، صرف چينل نمبر بي جي تلاشي هن ڪا نہ ورتي باقي هر جڻ تي، پڇڻ لڳو تہ ڪيڏانهن ٿا وڃو اسان چيو بہ رتي ديري، هن چيو تہ ڪنهن بي هنڌان ڦري وڃو. مون سامهون ڏٺو تہ رائيس ڪئنال جي ريگولر وٽ جمعدارن جي چانوڻي نظر آئي. اسين مايوسي سان وري جمعدارن جو جنيون سهي لاڙڪائي مرحـ لطيف وٽ پهتاسون، هو اسان لاءِ ماني رکيو وينو هو، اهو ڏينهن جمع جو هو. مرحوم لطيف پڇيو تہ اوهين ڳڙهي خدابخش کان ٿي آيا، مون کيس چيو تہ ادا جمعدارن جون گڏيون ڪائي موٽي ايا آهيون، تڏهن مرحوم چيو تہ مون کي سڀ خبر هئي پر اوهان کي چٽي ڪو نہ سگهيس نہ تہ اوهان گاريون ڏيو ها تہ هيترو پنڌ ڪري آياسون، گاڏي بہ ڪا نہ ڏنائين. هڪڙو ڪامورو بيو ميمڻ تنهن ڪري خاموش رهيس.

ڀٽي مرحوم جي ڦاسي کان اڳ پيپلز پارٽي جي مرڪزي ڪميٽي جي قرارداد جنهن مان ثابت ٿئي ٿو تہ ڪميٽي وارا ڪيتري قدر سنڌس سڄڻ هئا.

ڀٽي مرحوم تي جڏهن قتل جو مقدمو هلي رهيو هو ڪيس ان وقت جي ڪورٽ ڦاسيءَ جي سزا ڏني هئي تڏهن راولپنڊي ۾ پاڪستان پيپلزپارٽي جي مرڪزي ڪميٽي جي ميٽنگ ٿي هئي، ٻئي ڏينهن جڏهن بي بي سي جو نمائندو مارڪ ٽيلي انهي جاءِ تي ويو تہ خبر چار ورتي اچان ڪهڙا فيصلا ٿيا، ڪهڙا ريزوليشن پاس ٿيا اتي پهتو تہ سگريٽن جا اڌڙ پيا آهن. هڪ پوڙهو پنجابي گوڏ ٻڌيو حقي جي ٻيڙ لايو وينو آهي. مارڪ ٽيلي هن کان پڇيو تہ هتي جيڪي ليڊر آيا هئا اهي ڪيڏانهن ويا، پوڙهي پنجابي هن کي هڪ پنو ڏيکاريو جنهن تي لکيل هو تہ پاڪستان پيپلز پارٽي جي مرڪزي ڪميٽي جي هنگامي گڏجاڻي ٿي جنهن ۾ يڪراءِ فيصلو ڪيو ويو تہ قائد عوام بڪ هڙتال نہ ڪري ماني کائي. هائي خود فيصلو ڪريو تہ اهي ڀٽي جا سڄڻ يا دشمن - منهنجي خيال ۾ سواءِ ممتاز ڀٽي ۽ حفيظ پيرزادي جي ٻيا اجا بہ مرڪزي ڪميٽي جا عهديدار ساڳيا آهن. رب پاڪ ويچاري بينظير کي ناگن کان بچائي چو تہ ڀٽو وري بہ مرد هو، هي مسڪين هڪ يتيم نياڻي آهي هن جي پينگ ڪرڻ سولي آهي. هي وڏا نگ ابن الوقت ڀٽي جي نالي پنهنجي بقا چاهڻ وارا آهن. رب پاڪ سندن ارادا ڪامياب ڪو نہ ڪندو - آمين.

جنرل ٽڪا خان جون بنگالين،بلوچن، سنڌين تي مهربانيون

هتي ڄ پڙهيل گهڻو ڪري جنرل ٽڪا خان جي نالي کي سڃاڻن ٿا. هينئر اهو جنرل ٽڪا خان پاڪستان پيپلز پارٽي جو سيڪريٽري جنرل آهي. دور ايوبي ۾ هن بلوچستان جي حريت پسندن تي هوائي جهازن مان بمباري ڪرائي نمازين تي عيد گاهه تي بمبازي هن ڪرائي هئي. بنگالين جڏهن پنجابين ۽ اولهه پاڪستان جي سرمائيدارن جي لوٽ کسوٽ جي خلاف بغاوت ڪئي تڏهن انهي جنرل ٽڪا خان اتي ڪوس وهايا. انگ اکر ايا اهن تہ انهي ٽڪا خان اتي اڍائي لک بنگالي عورتن سان زنا ڪرايو هو، جيڪي حامله ٿيون هيون. هن ڪميٽي مائهو اتي پهچي چيو هو تہ مائهو کو نہ کپن ملک کپي. نيٺ کيس منهن ني موچڙو لڳو. جو ملڪ ويو هليو. بنگلاديش جو باني شيخ مجيب الرحمان اسلامي سربراهه ڪانفرنس ۾ لاهور آيو هو تہ ڪڙي هئي ان جو سلوٽ ڪيائين، ايوبي دور جي شروع ۾ هي حيدرآباد ۾ هو. تڏهن سنڌ ۾ سنڌي ستين ڪلاس ڪانپو، سنڌي جو ورنيڪيولر فائنل امتحان ٿيندو هو جيڪو سنڌي جي ڊگري سمجهي ويندي هئي، اسڪول جي ماستري، ٽپيدار، آبداري بيون بہ ڪي سرڪاري نوڪريون هيون. سي سنڌي فائنل پاس کان سواءِ کو نہ ملنديون هيون.

تڏهن حيدرآباد تعليم کاتي جي ڊائريڪٽر ٽڪي خان کي لکيو، چو تہ تڏهن بہ مارشل لا هو ۽ ٽکو ان وقت حيدرآباد جو مارشل لا آفيسر هو تہ اوهان انتظام رکو متان ڇوڪرا کو گوڙ ڪن، جو امتحان سنڌي فائنل جا ٿين وارا اهن، بدو ٽڪي جيڪو جواب ڏنو. ٽڪي ڊائريڪٽر ڏي لکي موڪليو تہ اهو سنڌي فائنل جا ٿيندو آهي، سنڌي کا بہ شي ڪانهي، سنڌي فائنل اڄ کان ختم. هاڻ سنڌي ٽڪو خان مٿي جو سور آهي چو تہ پيپلز پارٽي ۾ آهي. اسان کي اهو چونڪو خان اک ڏنو کو نہ تو وٺي، هتي زميداري بہ ڪري وينو، منهنجي خيال ۾ پيپلز پارٽي جي مرڪزي ڪيمٽي جنهن فيصلو ڪيو هو تہ پٽو صاحب ماني ڪائي بک هڙتال نہ ڪري ان ۾ بہ اهو قهار ۽ چنگيز جنرل ٽڪا خان موجود هو. سنڌ ۽ سنڌ وارا اک ۾ رکيو وينا اٿس، ڪنهن ڏينهن ضرور سباجهڙي جي ور چڙهي ويندو "پهر ديکهہ مزا". جيئي يٽو، جيئي بکيو. جيئي هاري، جيئي سنڌ جو جيالو نوجوان، جيئي سنڌ.

90 هزار سهاڳڻيون

جڏهن بنگلاديش وجود ۾ اچي ويو تڏهن اتي جيڪي اسلام جا جوڌا پئي وڙهيا اُهي اطلاع موجب نوي هزار ڪن جنرل اروڙا جي اڳيان ڪنن ۾ هٿ وجهي پيش پيا ۽ قيدي بنجي ويا. انهي دؤر ۾ انهن مجاهدن جي بيگمات صاحبان خوب مظاهرا ڪيا ته اسان جا مڙس آزاد ڪرايو. پنو مرحوم ملڪ جو حڪمران هو، تڏهن اسلام آباد ۾ جيڪي وي آء پي هئا انهن مان هڪڙي مون کي ٻڌايو ته انهن ۾ به وي آء پي هئا. انهن جي بيگمات جو وفد ڀٽي صاحب وٽ آيو ته هان سياري جون راتيون آهن. مڙسن کانسواء مريو ٿيون وڃون نه ته تون ڪبوتر لڳو پيو آهين اسان کي قبول ڪر. اهي حال هئا انهن نوي هزار سهاڳڻين جي نمائندن جا. پوء اوهان کي خبر آهي ته ڀٽي مرحوم شملا وارو ناهه ڪرائي انهن جي جند ڇڏائي ۽ نوي هزار سهاڳ ڀٽي بچايا. جڏهن ڀٽي جي سر تي تارا مسيح اچي بيٺو تڏهن هڪ به انهن مان سهاڳڻ ڪا نه نڪتي. صرف هڪ سهاڳ بچائڻ خاطر انڌا ۽ موڳا سوچيو.

جنگ آزادي جو هيرو
محترم ارونا آصف علي لينن پرائيز

انگريزن خلاف جيڪا آزادي جي جدوجهد هلي ان ۾ ڪيترين عورتون به شامل هيون انهن مان هڪ محترمه ارونا آصف علي پڻ هئي. ارونا ديوي اجا حيات آهي دهلي ۾ رهي ٿي، هيءَ هڪ باهه جي شعلي وانگر فريدم فائيٽر هئي. سندس گهر وارو مرحوم آنربل مولوي سيد محمد آصف علي بار ايٽ لا دهلي ڪانگريسي هو، تمام وڏن عهدن تي به رهيو هو، پر خود ارونا ديوي سوشلسٽ پارٽي جي رڪن هئي. تمام تيز هئي. هن جي جلسن ۾ لکين ماڻهو ايندا هئا. جڏهن سڀ هندستان جي چوٽيءَ جا ليڊر گرفتار ٿيندا هئا ته هوءَ روپوش ٿي ويندي هئي، هڪ دفعي هوءَ لاڳيتا چار ورهيه روپوش هئي، هتي سنڌ ۾ رهي هئي. ڪراچي ۾ ڪيترو ٽائيم سر حاجي عبدالله هارون جي گهر به رهي هئي، آئون به دفعا اتي به ويو هوس سندس درشن ٿيو هو، تڏهن اجا جوان هئي، ڇا سندس حسن هو، ڇا سندس وار هئا آسماني حور کان گهٽ ڪا نه هئي. سر عبدالله هارون کي ان ڪري بليڪ لسٽ ڪيو هو پر هن نيڪ مرد ان ڳالهه جو نوٽيس ڪو نه ورتو. سر عبدالله هارون پنهنجي نيڪي ۾ گهڻا ڪم ڪري ويو هو پر هي ڪارنامو سندس وڏي دليري وارو هو. ڏيپلي جي ميمڻ کان اهو ڪم ڪو نه ٿيندو ڇو نه سر عبدالله هارون به ميمڻ هو، ميمڻ مڙئي ڪچي مٽي سڏبا آهن. مائي ارونا ديوي ڪو سال ڪن روپوشيءَ وارو دور حيدرآباد ۾ پاتي پرتاب ون ۾ گذاريو هو، اها جاءِ اجا بيني آهي جنهن ۾ ڊاڪٽر عباسي جي اسپتال آهي. پچاڙي ۾ هڪ سال ٽنڊي آدم شهر ۾ ڪنهن سيٺ وٽ به رهي هئي جنهن جو ڦٽين جو ڪارخانو هو. دهلي ۾ هڪ دفعي مولانا آزاد مرحوم کي وائسراءِ هند لارڊ ويول چيو ته اسان سڀني ڪانگريسي ۽ بين ليڊرن کي گرفتار ڪيو پر ارونا آصف علي اسان کي هٿ نه آئي. مولانا آزاد مرحوم وائسراءِ ويول کي چيو ته اوهان جي انگريز حڪومت

تان تہ سچ ڪو نہ تو لهي. هڪ عورت بہ اوهان کي هٿ نہ آئي. وارنٽ منسوخ ڪريو. وائسراءِ ڳالهہ مڃي محترمہ ارونا ديوي جا وارنٽ منسوخ ٿي ويا، ان ڏينهن چون ٿا تہ دهلي ۾ اعلان ٿيو تہ شام جو آزادي جي متوالن جو جلسو ٿيندو. جنهن کي جنگ آزادي جي هيرو ارونا آصف علي خطاب ڪندي. ماڻهو لکن جي تعداد ۾ اچي گڏ ٿيا، جلسو شروع ٿي ويو ماڻهو انتظار ۾ هئا تہ ڪيڏي مهل ٿي ارونا اچي، اوچتو اعلان ٿيو تہ هاڻ ارونا ديوي تقرير ڪندي. ماڻهو چرين وانگر نچڻ ڪڏڻ لڳا ۽ زور سان نعرا هڻڻ لڳا، اوچتو مائڪرو فون جي اڳيان ارونا ديوي اچي بيٺي، سندس تقرير پنيور کي باهہ ڏئي چڏي، سڀ حيران ٿي ويا تہ هيءَ ڪٿان آئي. ارونا ديوي جي مولانا آزاد مرحوم سان تمام رغبت هئي، چون ٿا تہ مولانا مرحوم جڏهن بيمار هو تڏهن هن نيڪ خاتون سندس خدمت ڪئي، پڇاڙي جي وقت بہ سندس سيراندي کان ويٺي هئي ۽ هن جو هاري رهي هئي جوهريءَ کي قدر هوندو آهي هيري جو ٻئي کي ڪهڙي خبر، ارونا ديوي کي خبر هئي تہ ابوالڪلام آزاد ڇا آهي.

آئون ٨٦ع ۾ دهلي ويو هوس تڏهن مرحوم سجاد ظهير جي نياڻي نور ظهير مونکي گڏ وٺي وئي هئي، سردي هئي پاڻ ڪمري ۾ هيٽر ٻاريو ويٺي هئي. ڏادي محبت سان ملي، مون کيس سنڌ جي سوکڙي اجرڪ بہ پارائي، ڏادي خوش ٿي، مون سان منهنجو ننڍو پٽ غلام رسول خان بہ گڏ هو. ان کي خوب پيار ڪيائين. کيس چيائين تہ تنهنجو بابا منهنجو پٽ آهي تون منهنجو پوٽو آهين، مونکي بہ هڪ پيالو سوکڙي ڪري ڏنائين. سانس جيڪي گهڙيون گڏ مون گذاريون سي وسرن ڪو نہ ٿيون. اهڙن جي پيرن ۾ ويهي حياتي گذارجي. هتي اهڙيون خاتون ڪو نہ آهن. جنهن طرف نهار تہ بابڙا شريف ۽ سندس پرستار نظر ٿا اچن. جيئي امان ارونا آصف علي.

مرحوم ڊاڪٽر ڪنور محمد اشرف
پي ايڇ ڊي آڪسفورڊ لنڊن

ڊاڪٽر اشرف مرحوم جو ابائي وطن رياست ڀرت پور پارٽ هو، ٻان ميئو قوم مان هئا، هي، قوم وڏي بهادر ۽ جنگجو رهي اهي راجپوت نسل آهن. ميئو قوم پنهنجي رياست لاءِ وڏي جدوجهد ڪئي هئي. ڊاڪٽر اشرف مرحوم بہ ان تحريڪ ۾ وڏو حصو ورتو هو. ڊاڪٽر اشرف مرحوم شروع ۾ واسطو ڪانگريس جي ورڪنگ ڪاميٽي جو بہ ميمبر رهيو. پنڊت جواهر لال نهرو هن جو ذاتي دوست هو. حضرت مولانا ابوالڪلام جي ڊاڪٽر اشرف تي وڏي شفقت هئي. هندستان ۾ جيڪي چوٽيءَ جا ليڊر تقرير جي فن ۾ عروج تي هئا. انهن ۾ ابوالڪلام ڪانپوءِ درجو ڊاڪٽر اشرف جو هو. سندس تقرير ۾ واهہ جي بلاغت هئي. هندستان ۾ جڏهن ڪميونسٽ پارٽي تان هندستان ۾ انگريزن بندش لاتي ۽ پارٽي وجود ۾ آئي، تڏهن ڊاڪٽر اشرف مرحوم آل انڊيا ڪميونسٽ پارٽي جي پوليٽ بورو جا ميمبر بڻيا. ڊاڪٽر اشرف مرحوم جو وڏو علمي ڪارنامو اهو اهي تہ هن اردو زبان ۾ ڪارل مارڪس جي الهامي ڪتاب داس ڪيپيٽل جو ترجمو ڪيو. جيڪو قابل مطالعہ اهي. ڊاڪٽر اشرف جي گهر واري دهلي جي جامع مليہ يونيورسٽي ۾ استاد هئي. اها بہ وڏي درجي جي خاتون هئي، دهلي ۾ وڏي مان ۽ مرتبي واري هئي.

ڊاڪٽر اشرف مرحوم سال ١٩٤٨ع ڌاري پاڪستان ايو هو، ان وقت جي جيڪا مردار حڪومت هئي، تنهن هڪدم ڊاڪٽر صاحب کي گرفتار ڪرائي ڪراچي جيل ۾ رکيو، مونکي خبر پئجي وئي آئون ڏاڍو پريشان ٿيس. هاڻ هن ويچاري جي هتي ڪير خبرگيري ڪندو، آئون ڪجهہ ضروري سامان وٺي ڪراچي ويس، جيل تي پهتس، جيل سپرنٽينڊنٽ سان مليس جيڪو وڏو گڏهہ جو ڦر تي لڳو. چون لڳو تہ هي هندستان جو وڏو ڪميونسٽ آهي، خطرناڪ اهي، آئون ملاقات ڪو نہ ڏيندس،

جڏهن ڪميٽي جيل سپرنٽينڊنٽ کي مون گهڻو ستايو تہ هتي هن جو عزيز اقارب ڪونهي، ائون هن لاءِ ڪجهہ ضروري سامان کڻي آيو آهيان، اهو ان کي ڏيان. آخر جيل جي سپرنٽينڊنٽ چيو تہ آئون توهان کي هن جي جهلڪ ڏيکاريندس، ملاقات ڪو نہ ٿيندي، پوءِ ڊاڪٽر صاحب مرحوم کي جيل جي دروازي تي وٺي آيو. مون سندس منهن مبارڪ ڏٺو، صرف هڪ ٻئي کي سلام ڪيو سون، سامان ڏنم. اها گهڙي وسري ڪا نہ ٿي.

ڊاڪٽر اشرف مرحوم جي هڪ انگريز خاتون دوست هئي، جيڪا لنڊن کان آئي ۽ هتي جي حڪومت سان ملي. ڊاڪٽر صاحب کي جيل مان ڪڍائي پاڻ سان گڏ وٺي وئي. پوءِ مرحوم کي سال جرمني ۾ رهيو ۽ اتي سال ١٩٩٥ع ڌاري شايد فوت ٿي ويو. اهڙا انمول موتين جهڙا ماڻهو صدين کان پوءِ پيدا ٿيندا آهن. هتي هينئر ڪيترا ڪميونسٽ پيا سڏجن، ٿاٽ ٿيا هلن. ڪن ڪجهہ بہ ڪو نہ رڳو سوشلسٽ ملڪن جي سفارتخانن ۾ شراب پيئن ۽ انهن کان نقد نذرانا وٺن، خوار ڪري ماريو اٿن. ڪا لينن جي مار پوين.

مرحوم ميان افتخار الدين لاهور وارو

جناب ميان افتخار الدين مرحوم لاهور شهر جا رهاڪو هئا. ميان صاحب انگريز شاهي جي جنگ آزادي جو هيرو هو. شروعاتي ڪانگريسي هو. گڏيل پنجاب جي صوبائي ڪانگريس جو صدر هو. آل انڊيا ڪانگريس ورڪنگ ڪميٽي جو ميمبر هو. پنڊت جواهر لال نهرو، مولانا ابوالڪلام ۽ ٻيا چوٽيءَ جا ليڊر هن جا ذاتي دوست هئا. اهي حضرات جڏهن به لاهور ايندا هئا ته مهمان ميان صاحب جا ٿيندا هئا.

ميان صاحب برطانيه جي آڪسفورڊ يونيورسٽي ۾ پڙهندو هو، تڏهن ٻيا به ڪي نوجوان هن سان گڏ پڙهندا هئا، جيڪي ڪميونسٽ خيالن جا هئا. جن مان جناب سيد سجاد ظهير ولد جسٽس سر سيد وزير حسين، جج هاءِ ڪورٽ الله آباد برصغير جو مشهور ڪميونسٽ اڳواڻ ڊاڪٽر محمد اشرف، ڊاڪٽر گنگاڌر اڌيڪاري. جناب فيض احمد فيض وغيره هئا. انهن جي صحبت جو به ميان صاحب تي وڏو اثر هو. ڪانگريس ۾ هوندي به هن جو لاڙو ڪميونسٽن ڏي هوندو هو. انهن اختلافن جي ڪري پوءِ ميان صاحب ڪانگريس کي ڇڏي ڏنو ۽ جلد پاڪستان ٺهيو. مرحوم ميان صاحب خود دولتمند انسان هو، لاهور ۾ هن جي وڏي شهري جائداد هئي، زرعي زمين تي هزار کن ايڪڙ هئس.، لاهور ۾ جيڪو مغلن جو شاليمار باغ آهي اهو به ميان صاحب جي وڏن جو پوڪيل آهي. تنهنڪري کين شاليمار هارپ جو حصو ملندو هو. پاڪستان قائم ٿيڻ وقت هتي جيڪي اخبارون هيون، سي گهڻو ڪري رجعت پسند ۽ ليگ وارن جون لونڊيون هيون. ترقي پسندن جي ڪا به اخبار نه هئي. ميان افتخار الدين مرحوم کي خيال آيو ته پنهنجي پريس قائم ڪري اخبار جاري ڪجي. مرحوم ميان صاحب لاهور مان هڪ انگريزي اخبار "پاڪستان ٽائمز" ۽ اردو ۾ هڪ اخبار "امروز" شايع ڪيون. پوءِ "امروز" اخبار ڪراچي مان به شايع ٿي هئي. لاهور مان هڪ اردو ماهوار رسالو "ليل و نهار" ڪڍيو

ريو. ملڪ جا نامور اديب. ميان صاحب انهن اخبارن جا ايڊيٽر
ڪيا. جن ۾ خاص هي هئا. جناب فيض احمد فيض مرحوم (لينن
پرائز) جناب سيد سبط حسن، جناب انيس هاشمي، جناب ابراهيم
جليس ۽ ٻيا ڪي هئا. انهن سڀني اخبارن ملڪ جي محنتڪش
طبقي، ترقي پسند طبقي لاء وڏي قلمي جدوجهد ڪئي. ان وقت
پاڪستان جي آئين ساز اسيمبلي هئي. ميان صاحب ان اسيمبلي جو
بہ ميمبر هو، پاڻ اڪيلي سر مخالفت ۾ ليگين جي سرڪار جا چوڏا
لاهيندو هو. وڏي همت سان پنهنجو ڪردار ادا ڪندو هو. اسيمبلي
۾ شينهن وانگر گجندو هو. مرحوم ميان صاحب پنهنجي سياسي
پارٽي بہ ناهي هئي، جنهن جو نالو "آزاد پاڪستان پارٽي" هو.
جڏهن ايوب فوجي ڊڪٽيٽر ٿي حڪومت تي ويهي ريو. تنهن جي
خلاف بہ ميان صاحب جي اخبارن خوب جنگ ڪئي. انڪري ايوب ۽
سندس فوجي ساٿي صفا ميان صاحب تي سوڙ ٿي پيا.

ميان صاحب جي پريس ۾ اخبارون جيڪي هيون،
انهن جي ماليت لکن روپين ۾ هئي، سا ايوب ضبط ڪئي ۽
سرڪاري ملڪيت ٿي وئي. اهو سمورو ڪم جنرل ڪي ايم شيخ
ڪيو، جيڪو ايوب جو خاص هو، پوء انهن سڀني اخبارن تي
سرڪاري مگٽهار ايڊيٽر بنجي ويٺا.

ميان صاحب دل جو مريض پراڻو هو، هن واقعي
ويتر ميان صاحب کي وڏو صدمو رسايو. ميان افتخار الدين مرحوم
سال ١٩٦٠ع ڌاري فوت ٿي ويو. ميان صاحب جي ياد سدائين
رهندي

آچاريہ ونوديا وي - ڀومي دان وارو

آچاريہ ونوديا وي اصل گانڌي جي جو خليفو هو. گانڌي ويچارو ١٩٤٨ع ۾ شهادت پائي ويو. چون ٿا تہ ڪيترا سال اچاريہ ونوديا وي پنهنجي گهر ۾ غمگين ٿيو رهيو. نيٺ هن هڪ اسڪيم ناهي تہ جن غريبن وٽ پوک ڪرڻ لاءِ زمين جو ٽڪرو بہ نہ آهي، انهن کي روزگار وارو بنائجي. پوءِ هن هڪ ڏاند گاڏي هٿ ڪئي، جنهن ۾ پنهنجو بسترو ڪاڏي رڌڻ جا برتن ۽ ٻہ چار والنٽيئر گڏ ڪنيائين ۽ هن هندستان جو دورو شروع ڪيو، هر ڳوٺ ۾ ويندو هو، جنهن ماڻهو وٽ زمين گهڻي هوندي هئي، ان جي دروازي تي ڌرڻو هڻي ويهي رهندو هو. ان زمين‌دار کي چوندو هو تہ ائون بہ هڪ ٻنو آهيان، مونکي زمين جو ٽڪر خيرات ۾ ڪپي، پوءِ ان ڳوٺ مان جيڪا بہ زمين کيس خيرات ۾ ملندي هئي، سا اتي جي بي زمين مسڪينن کي ورهائي ڏئي ڇڏيندو هو. پڪي طرح معلوم ٿيو تہ هن ان بيل گاڏي ۾ چڙهي هندستان جي ڳوٺ ڳوٺ مان ٨٠ لک ايڪڙ زمين ٻني حاصل ڪري بي زمين هارين ۾ ورهائي ڇڏي.

سال ١٩٨٠ع ڌاري آچاريہ ونوديا وي بيمار ٿي پيو، سندس ڄمار بہ اچي سئو ورهيہ کي رسي هئي. هن کي چيو ويو تہ اوهان کي اسپتال کڻي ٿا هلون. پاڻ اسپتال هلڻ لاءِ راضي ڪو نہ هو پر کيس سندس رضاڪار زوري کڻي ويا ۽ وڃي اسپتال ۾ داخل ڪيائون. جڏهن ڊاڪٽرن هن کي تپاسي چيڪ ڪيو، تڏهن ڊاڪٽر ۽ نرسون انجيڪشنون، دوائون ۽ ڊرپ جي لڳائڻ جون تيلهيون کڻي آيا. ونود ياوي ڊاڪٽرن کي چيو تہ مون کي دوائن جي ضرورت نہ آهي، ڇو جو وڌيڪ جيئرو رهڻو نہ آهي. مونکي زندگي ۾ جيڪو ڪم ڪرڻو هو، سو مون ڪري ڇڏيو. اهي سيون مون کي نہ هڻو نہ تہ سرير کي تڪليف ٿيندي، پوءِ ڪو بہ علاج ڪو نہ ڪرايائين، وڃي رب کي پيارو ٿيو. دنيا وارا ڏٺو تہ ڪيڏا نہ حوصلا هئا انهن عظيم انسانن جا.

توهان کي ياد هوندو ترڪي ۾ فوجي جنرل گرسل

اقتدار تي وينو هو. اهو جڏهن بيمار ٿيو ته ٽي ورهيه بيهوش رهيو، آمريڪا به علاج لاءِ ڪٺي ويا پر فائدو ڪو نه ٿيس. ڪيس بيهوشي جي حالت ۾ واپس ترڪي ڪٺي آيا پوءِ به ڇهه مهينا سڪرات ۾ پيو هو. تڏهن به فوجي تمغا ۽ وردي ڪيس پارائي ويندي هئي ۽ صدارت جي ڪرسي به ڪا نه ڇڏيائين. گرسل اسان وارن جمعدارن ايوب ۽ ضياء کان هزار دفعا وڏو ظالم هو. هن هزارين ترڪ نوجوان مارايا هئا. آچاريه ونوڄياوي امر رهي.

ڊاڪٽر راجندر پرشاد
اول-صدر جمهوريہ هند .

ڊاڪٽر راجندر پرشاد، آزاد هندستان جو پهريون چونڊيل صدر بڻيو هو. هو گانڌيءَ جو ساٿاري ۽ اصل کان ڪانگريسي هو، مانهن سان کيس محبت هئي. تنهن ڪري ماڻهو کيس قرب جي نالي راجن بابو ڪري سڏيندا هئا. مون گنهگار جو ڏنل ڪو نہ هو پر سندس ڪي ويجها ماڻهو مليا هئا، تن کان ڪجهہ حقيقت ملي، جيڪا اوهان جي ڄاڻ لاءِ عرض رکان ٿو. راجندر پرشاد آزادي جي جنگ ۾ انگريزن جا ڪيترا جيل ڪاڙا هئا. مولانا عبيدالله سنڌي مرحوم ۽ ان جي دوست مهاراجا پرتاب جڏهن، ڪابل ۾ وڃي هندستان جي عارضي حڪومت ناهي هئي تہ ان جو بہ صدر راجن بابو کي ڪيو ويو هو. ان ڳالهہ مان ظاهر آهي تہ راجن ڪيڏو مان ۽ مرتبي وارو هو. جڏهن راجن بابو هندستان جو صدر بڻيو ۽ قسم نامي جي رسم پوري ٿي، تڏهن صدارت وارو محل هن کي گهمائي ڏيکاريو ويو. انگريزن جو وائسراءِ جيڪو هندستان تي حڪومت ڪندو هو اڳ اهو ان محل ۾ رهندو هو. راجنن بابو کي چيو ويو تہ هي محل هاڻ اوهان جي رهائش لاءِ آهي. راجن بابو چيو تہ منهنجي زندگي جيلن ۾ يا ڪچي جهوپڙي ۾ گذري . هن ايڏي محل کي آئون ڇا ڪريان؟ مون کي صرف ٽي ڪمرا ڪپن! باقي هيڏي فلڪ نما محل ۾ رهندي مون کي شرم ٿو اچي، ڇو تہ لکين ڪروڙين هندستاني بنا گهر جي آسمان جي ڇت هيٺ پيا آهن. سردي توڙي گرمي ۾. ان محل جي باقي عمارت سرڪاري ڪم ڪار لاءِ مخصوص ٿي وئي. کيس سندس پگهار ۽ ٻيا الائونس جڏهن ٻڌايا ويا جيڪي ماهوار لکين روپيہ ٿي ٿيا، تڏهن چيائين تہ اهو خزانو تہ مسڪينن جو آهي. منهنجو ڪو بہ حق ڪونهي جو آئون اڪيلو انهي خزاني مان لٽ ڪريان. چون ٿا تہ راجن بابو پنهنجو پگهار صرف ٽي هزار روپيہ ماهوار وٺڻ قبول ڪيو. وڌيڪ پائي بہ نہ ٻين لاءِ بہ مثال قائم ڪري ڇڏيو. اهي

ياڱ هئا هندواسين جا. هتي اسان جي نصيب ۾ جيڪي صدر ۽ وزير لڳا انهن جا نخرا اوهان کان ڳجها ڪو نہ آهن، چون ٿا تہ هتي جڏهن ڪي وزير- صدر عهدن تان لٿا ٿي، تڏهن اهي سرڪاري قالين ۽ ٻيو قيمتي سامان بہ چورائي گهر ڪٽي ويندا هئا تہ سندن پوٽن اولاد لئہ ڪري. هتي جناح جي سياست ۽ ان جي آندل دادلن جيڪا پينگ ڪئي، اها وسارڻ جهڙي نہ آهي. اڄ بہ انهن جا نعرا هٿو تہ پوءِ اوهان جا ٻئي جهان وِيا.

*

فخر هند محترم ڊاڪٽر رشيد جهان امرت سر واري

هن نيڪ سيرت انقلابي خاتون جي مونکي زيارت نصيب ڪو نہ ٿي. سندس ڪن ساٿين کان ان جا حال احوال معلوم ٿيا، سندس ڏنڌو ڊاڪٽري ڪرڻ هو. ڳالهہ ڪن ٿا جڏهن ڪنهن عورت کي ويم ڪرائڻ لاءِ ويندي هئي تہ ان عورت کي وڏا دم دلاسا ڏيندي هئي. ڪچهريون ڪري ان جي دل بهلائيندي هئي، ويم واري عورت جي پر ۾ پاڻ سمهي رهندي هئي. هن کي اهڙو قرب ڏيندي هئي جو ڪل خوشي ۾ ٻار جمي پوندو هو. ڊاڪٽر رشيد جهان گهڻو ڪري مسڪينن ۽ مزدورن جي بستين ۾ وڃي انهن جو علاج ڪندي هئي، واقف ڪار ٻڌايو تہ سندس سواري لاءِ هڪ پراڻي سائيڪل هوندي هئي، ان تي دوائن جو ٿيلهو هوندو هو. ڪڏهن تہ رات ٻہ ٻہ گهر ڪا نہ ايندي هئي، انهن مسڪينن وٽ رهي پوندي هئي، ملڪ کي سندس خدمت جي ڏاڍي ضرورت هئي، کيس اوچتو ڪينسر جي بيماري ٿي پئي. روس جي حڪومت خاص جهاز موڪلي علاج لاءِ ماسڪو گهرائي ورتو هوس، اتي ڊاڪٽرن ڪافي سندس علاج بہ ڪيو پر مرض خطرناڪ هو. هڪ ڏينهن هڪ ڪامريڊ کيس ڏسڻ لاءِ آيو، ان کيس چيو تہ ڊاڪٽرن جواب ڏنو آهي، اوهان کي پنهنجي ملڪ موڪلي ڏجي. ڊاڪٽر صاحبہ اهي اکر ٻڌي خاموش ٿي وئي. چوڻ لڳي تہ جيڪر آئون هتي مري پوان تہ پوءِ مون کي دنيا جي عظيم انقلابي سوشلسٽ اڳواڻ ڪامريڊ لينن جي پر ۾ دفن ڪجو. نبٺ اهو بہ وقت آيو جو هوءِ مسڪين جهان ڇڏي وئي. کيس ڪريملن ۾ لينن جي مقبري جي پر ۾ دفن ڪيو ويو. برصغير جي انقلابي خاتون جا هڏ ڪامريڊ لينن جي هڏن سان مليا، اهي سندس ڀاڳ هئا، جيئي بهادر ڀيڻ ڊاڪٽر رشيد جهان.

❄

محترمہ آنربل سروجني نائڊو جنگ آزادي جي هيرو سابق گورنر صوبہ اتر پرديش(ڀارت)

هن محترمہ عظيم خاتون سان منهنجي ملاقات نہ آهي پر سندس ويجهن ساٿين سان ملاقات ضرور آهي. محترمہ سروجني نائڊو انگريزن سان جنگ آزادي جي هيرو هئي. ڪيترا مرتبہ هن انگريز سرڪار جا سخت جيل ڪاٽا. هيء شروعاتي انڊين نيشنل ڪانگريس سان هئي، ان جي ورڪنگ ڪميٽي جي بہ ميمبر هئي. ان وقت ڪانگريس ۾ جيڪي ڪميونسٽ خيالن جا هوندا هئا، هيء خاتون سدائين انهن جي خيالن جي تائيد ڪندي هئي

سروجني نائڊو تقرير ڪرڻ ۾ وڏي بلاغت واري هئي، لکن جي ميڙ کي خطاب ڪندي هئي. هندستان جي ماڻهن هن کي "بلبل هند" جو لقب ڏنو هو. خوش مزاج ۽ چرچي ڀوڳ واري هئي، خشڪ قسم ڪا نہ هئي، سندس ڪيترا چرچا مشهور آهن، سندس هڪ ساٿي ٻڌايو تہ سن ١٩٤٠ع ۾ بمبئي ۾ آل انڊيا ڪانگريس جو اجلاس هو، جنهن ۾ گانڌي جي بہ موجود هو. اجلاس جي ٻاهران غير ملڪي اخبارن وارا بہ وينا هئا. ڪنهن مهل سروجني هال کان ٻاهر آئي ۽ دروازو کليو. اندر هڪ ماڻهو چادر ۾ ويڙهيو گانڌي جي پر ۾ وينو هو. ٻاهر ٻيٺل هڪ غير ملڪي اخباري نمائندي سروجني نائڊو کان پڇيو تہ اندر اها جيڪا عورت گانڌي جي پر ۾ ويٺي آهي اها ڪير آهي؟ سروجني اخبار واري کي چيو تہ اها گانڌيء جي سريت آهي.اهو ماڻهو گانڌي جو خليفو اچاريہ ونوٻاوي هو، جنهن ڀوء يومي دان تحريڪ هلائي هئي. لکين ايڪڙ زمين زميندارن کان خيرات وٺي بي زمين هارين ۾ ورهائي هئي.

محترمہ سروجني حيدرآباد دکن جي رهاڪو هئي. هن کي دکن سان بيحد پيار هوندو هو.

انگلينڊ ۾ جيڪا ١٩٣٢ع ۾ گول ميز ڪانفرنس ٿي هئي، هندستان کي سڏارو ڏيڻ لاء ان ۾ سروجني نائڊو شامل

ٿي هئي. هندستان جي آزادي کان پوءِ هن کي هندستان جي وڏي آبادي واري صوبي اتر پرديش جو گورنر مقرر ڪيو ويو هو.

هتي ذڪر آهي تہ سروجني حيدرآباد دکن جي هئي، دکن هندستان ۾ هڪ رياست هئي. ان جي حڪمران کي نظام دکن سڏبو هو. مسلمان هو، جناح جي لباڙن ۾ اچي ويو هو، ان ڪري هن اعلان ڪيو تہ آئون پنهنجي رياست پاڪستان سان ٿو ملايان، دکن هندستان جي مرڪز ۾ آهي، وڏي آبادي بہ هندو هئي. ان ڪري هندستاني فوج هڪدم چڙهائي ڪري نظام کي قيد ڪيو ۽ قصو پورو ٿي ويو. نظام هندستان جي جنرل چوڌري جي اڳيان پيش پيو. چون ٿا تہ اها خبر جڏهن سروجني نائڊو کي سندس ملٽري سيڪريٽري ٻڌائي تہ دکن پيش پيو آهي تڏهن غصي ۾ ڪرسي تان هيٺ لهي ويهي رهي ۽ چوڻ لڳي تہ افسوس آهي جو منهنجو ملڪ پيش پيو آهي. سروجني هندستان جي صوبي جي گورنر هئي، ان کي ائين ڪرڻو نہ هو، آئين جي خلاف ورزي هئي. سروجني جي هيٺ ويهڻ واري خبر جڏهن وزير اعظم هند جواهر لال نهرو کي ٻڌائي وئي تڏهن نهرو هڪدم چيو تہ "ڪا ڳالهہ ناهي، سروجني اسان سيني کان وڏو انسان آهي". افسوس اهو آهي تہ سروجني جهڙيون خاتون اسان جي ورثي ۾ ڪو نہ آيون. اسان کي رعنا لياقت علي، بيگم خليق زمان، سروري عرفان الله جهڙيون ڪوراڙون رنون نصيب ۾ لڳيون، جن جو نالو وٺندي الٽي ٿي اچي.

جناب ناڳجي ۽ شيوڏان ڪولهي ننگر پارڪر سنڌ وارا

عالي جناب ناڳجي ۽ عالي جناب شيوڏان ڪولهي ٻئي ڀائر آهن. هي ترپارڪر ضلعي جي تعلقي ننگر پارڪر جا رهاڪو آهن. هنن جو ڳوٺ ڪچ جي رڻ جي ڪنڌي تي آهي. هن وقت اهي قرباني جا هيرا حياتي آهن يا نه؟ سا خبر نه آهي. جنهن زماني ۾ فيلڊ مارشل ايوب جو راڄ هو. تڏهن ننگر پارڪر وڃڻ ٿيو هو. شايد سال ١٩٦٠ع هجي. ننگر پارڪر شهر ۾ ٻه چار ڏينهن رهڻ جو موقعو مليو، سواري ٻه قبضي ۾ هئي. هڪڙو ڪي ٿو براند وڏيرو ٻه گڏ هو. شهر جي اسڪول جي هيڊ ماستر سان ٻه ملاقات ٿي. مون استاد صاحب کان پڇيو ته هتي ڪي شاعر، اديب، سگهڙ يا ڪي اهڙا قومي ڪارڪن پراڻي وقت جا انگريزن جي دؤر جا آهن؟ استاد صاحب فرمايو ته هتان ڪجهه پنڌ پري ڪچ جي رڻ جي ڪنڌي تي هڪڙو ڪولهين جو ڳوٺ آهي، اتي ٻه ڪولهي سڳا ڀائر آهن. جيڪي گانڌي سان گڏ جيل ۾ هئا، انهن سان ملو ته آئون ڳڏجي هلندس. مون استاد صاحب کي عرض ڪيو ته دير نه ڪريو هينئر هلو، ڪي ٿو براند وڏيري ڪجهه نخرو ڪيو پر نيٺ تيار ٿيو. هاڻ جيپ کي ١٠٠ واري ڪانٽي تي ڪچ جي رڻ جي پر ونيو تنا وڃون. ماستر صاحب واقف ڪار هو واٽ پلجڻ جو سوال ئي ڪو نه هو. وڃي سڌا ڪولهين جي ڳوٺ پهتاسين. پٽيل جي اوطاق جي اڳيان جيپ بيهاري سون، پٽيل پاڻ موجود هو. هٿ ٻڌي مليو. وينا سون ماستر صاحب کي پٽيل سڃاڻندو هو، تنهن ڪري ماستر صاحب کان پٽيل خبرون پڇيون. ماستر صاحب چيو ته هي دوست آهن پارڪر گهمڻ آيا آهن. منهنجي نالي چيائين ته هن همراهه مونکان پڇيو ته هتي پارڪر ۾ اهڙا ڪي ماڻهو هجن جيڪي انگريزن جي دؤر ۾ سياسي ڪارڪن رهيا هجن؟ مون ڪيس چيو ته هتي ٻه ڪولهي ڀائر آهن. جيڪي گانڌي سان گڏ جيل ۾

هئا. پوءِ هن همراهه اچي ٽپايو تہ هاڻي دير نہ ڪر، اتي وڃي هل. تہ آئون انهن بزرگن جا منهن مبارڪ ڏسان ۽ انهن جا پير چمان جيئن راحت نصيب ٿئي. پٽيل ڳالهہ ٻڌڻ شرط پاڻ اٿي روانو ٿيو تہ انهن کي وٺيو ٿو اچان، ٿوري دير ۾ اسان ڏٺو تہ ان پٽيل سان ٻہ همراهہ اچن پيا. صفا پيرسن، پنا ۽ پير اگهاڙا، صرف لانگوٽي ٻڌل، بدن جي کل صفا سڪل ۽ ڪاري. آئون هڪدم ڪٽ تان ٽپ ڏئي ڊوڙي وڃي انهن جي پيرن تي ڪريس. انهن کي وٺي اچي پاڻ سان گڏ کٽ تي ويهاريم. وڏيرو کي تہ سخت حيران، تہ هن جي بہ مت وئي آهي جو هنن ڪارن ڪوجهن ڪولهين جي پيرن تي پيو ڪري ۽ چنبڙي. مون هنن بزرگن سان ڪچهري ڪئي. انهن چيو تہ گانڌي جڏهن پنهنجي سياسي هلچل لوڻ ناهڻ جي پڄڪڙي سان ڪئي. چو تہ انگريزن جو لوڻ تي قبضو هو ۽ ماڻهن کان ٽيڪس ورتو ويندو هو. هن ڪولهي بزرگن فرمايو تہ گانڌي جو ڳوٺ هتان سٺ ستر ڪن ڪوهہ پري آهي. گانڌي اسان جي ڳوٺ منجهہ هڪڙو ماڻهو موڪليو جنهن اچي ڳوٺ وارن کي چيو تہ گانڌي، انگريز سرڪار جي حڪم کي ٽوڙيندو ۽ لوڻ ناهيندو. جن بہ ماڻهن کي گانڌي سان گڏجي اها تحريڪ هلائڻي آهي، سي پلي هلن. پوءِ اسين بہ پائر هن ڳوٺ مان روانا ٿيا سين. پاڻ سان پنهنجا ڪولهين وارا هٿيار تير ڪمان ۽ ڪاترون بہ ڪٺي ويا سون، جڏهن وڃي گانڌي جي ڳوٺ گانڌي سان مليا سون تہ گانڌي اسان کي چيو تہ انگريز بادشاهہ پيا تہ ظلم پيو ڪري پر لوڻ تي بہ قبضو ڪيو وينو آهي. خبر هئڻ کپي تہ انگريزن کان اڳ هندستان ۾ لوڻ تي سرڪاري ٽيڪس ڪو نہ هو. دڪاندار مفت ماڻهن کي لوڻ ڏيندا هئا. گانڌي اسان کي چيو تہ نيڪ آهي اوهين آيا آهيو مون سان شامل ٿيڻ. ڪولهي پائرن ٻڌايو تہ پوءِ اتڪل ويهارو کن ماڻهو اچي گڏ ٿيا ۽ گانڌي سان گڏجي روانا ٿيا سون. اسان پنهنجا هٿيار تير ڪمان ۽ ڪاترون بہ گڏ کنيون، جيڪي پوءِ گانڌي اسان کي ڦري ورتيون ۽ پنهنجي گهر رکي ڇڏيون ۽ چيائين تہ آئون تشدد ڪرڻ وارو نہ آهيان، صرف بہ چار ديگڙا ڪٺي هلو. اتي ڪجهہ پنڌ تي هڪ سابرمتي ندي آهي،

ان جي ڪپ تي وجي وينا سون، اتي ڪلراٺي لوڻ جهڙي زمين هئي. گانڌي اسان کي چيو تہ هاڻ ندي مان پاڻي بہ پيري ونو ۽ ڪانيون بہ ميڙي ونو، جڏهن اسان اهو سامان گڏ ڪيو، تڏهن گانڌي اسان کي چيو تہ انهن ديڳڙن ۾ هاڻي ڪلر واري مٽي ۽ پاڻي وجهي ، باهہ تي رکو، پاڻي ٽهڪڻ شروع ڪيو، جڏهن ديڳڙي ۾ پاڻي ٽهڪي ختم ٿي ويو، تڏهن آخر تري ۾ لوڻ ٿي بچيو، جيڪو چادر تي رکندا ٿي وياسون. سنڌن چوڻ جي مطابق اٽڪل سج لهڻ کان ٿورو اڳ گهوڙي سوار پوليس جو اٺالو اچي نڪتو. جنهن اسان کي مٿن تي اهي ديڳڙا ڪٽايا ۽ گهوڙن جي اڳيان ڪيو آيا، ويجهي شهر ۾ پوليس جو ٿاڻو هو، اسان سڀني کي لاڪپ ۾ بند ڪيو ويو. ٻئي ڏينهن احمد آباد جيل ۾ وني ويا ۽ اتي سرڪار اسان تي بغاوت ڪرڻ جو ڪيس هلايو. ڪورٽ سڀني کي ست سال سزا ٻڌائي.

ڪولهي پائرن ٻڌايو تہ اسان ٻنهي پائرن کي احمد آباد جيل ۾ رکيو ويو. گانڌي ۽ ٻين کي ڌار ڌار هندستان جي جيلن ۾ روانو ڪيو ويو ۽ اسان ست سال سزا اتي پوري ڪئي، ڪچهري بہ مزيدار ۽ ڏکهي ٿيندي وئي. مون سان گڏ جيڪو کي تو وڏيرو هو سو صفا سوئر ٿيو وينو هجي. چو تہ ڪولهين واريون ڳالهيون وڏيري جي ڪم جون ڪو نہ هيون، خير منهنجو پاڙيو ڪيل هو ٽنهنڪري چپ رهيو. مون انهن بزرگن کي عرض ڪيو تہ هينئر وڏا وڏا فلاسافر، اسڪالر، علامہ ۽ ڊاڪٽر جيڪي چون ٿا تہ سنڌ جا پٽر بہ پيا اٿلايون تہ ڏسون هيٺ ڇا آهي. اوهان وٽ هن رڻ جي ڪنڌي تي ڪو اياز، ڪو ابراهيم، ڪو پليجو، ڪو پٽر، ڪو سونٽو، ڪو ڏندو اوهان کي ڏسڻ ۾ آيو؟ هنن مسڪينن پنهنجون سلفيون دکائيندي چيو تہ سائين اسان صرف ٽوڪي ڏٺو آهي. جنهن اسان کي ماڻ ڏنو آهي ۽ روح رهاڻ ڪئي آهي، ٻيو ڪو بہ هن ڪاري رڻ ۾ اڄ تائين ڪو نہ رسي سگهيو آهي. انهن ڪولهي بزرگن اسان لاءِ لنگر بہ تيار ڪرايو، اهو بہ خير جو اچي ويو ۽ هٿ ڌوئڻ جو سڏ ٿيو، تڏهن کي تو وڏيري چيو تہ آئون ڪولهين جي

ماني کو نہ کائيندس. ماستر صاحب بہ چيو تہ آئون بہ ماني کو نہ کائيندس.

بابُ هي ويچارا اشراف ڪولهي اچي پريشان ٿيا. جڏهن تہ هن ڳوٺ ۾ کو بہ مسلمان ڪونهي، نہ تہ اسين انهن کان ماني پچرائي وٺون ها. خير پوءِ ناچيز هٽ ڏوئي وڃي ماني تي ويٺو، ماني کائي ۽ اڌ چوٿري کير جي بہ پيتم. پوءِ انهن کان موڪلائي ننگر پارڪر روانا ٿياسين. واٽ تي ڪي ٿو برانڊ وڏيري ۽ ماستر صاحب سان جيڪ بڪ جي ڪاري واري هئي سا بيان نٿي ڪري سگهجي. افسوس آهي تہ هتي ڪي ڪاهوڙي پيا سڏائين ڪي چند ڏسن واري ڪميٽين تي ويٺا آهن، سارنگيون پيا وڄائين. اهڙن موتي جهڙن ماڻهن تائين ڪو نہ پهتا. صرف گڏهہ جي ڦرن جا ڪارناما بيان ڪندا ۽ لکندا رهيا. هي آزادي انهن اڌ اگهاڙن جو صدقو اهي. ٽري پيس سوٽ پائڻ وارن، مالا بار هل بمبئي، ڏهہ اورنگزيب روڊ دهلي ۾ رهن وارن جو صدقو نہ آهي، موڳا نہ ٿيو جي ايڏا ڪمزور آهيو جو زبان سان سچائي جو اقرار ڪري نٿا سگهو تہ ڪم از ڪم دل ۾ تہ ڪريو.

مهاشيہ گر ڏنو مل ايڊيٽر ٽر گزيٽ ميرپور خاص وارو

مون مهاشيہ گر ڏنو مل چڱي طرح ڏنو هو. اسان سان ڪچهريون بہ ٿيل آهن. پاڻ هندو مها سڀائي هو. سندس جمار ٨٠ سالن کان مٿي معلوم ٿيندي هئي. ميرپورخاص جي پوسٽ آفيس سامهون سندس پريس هئي. جتان هفتيوار اخبار ٽر گزيٽ ڪڍندو هو. سندس لباس کدر جو، هڪ هٿ ۾ وڏي لٺ کڻندو هو.

ٿرپارڪر ضلعو ان زماني ۾ بہ ڏتڙيل ضلعو هوندو هو. ٿر ۾ سدائين ڏڪار پوندا هئا. پوليس، ڪامورن، اربابن ۽ نڪرن جا مسڪينن تي وڏا ظلم هوندا هئا، تڏهن انهن ترين تي جيڪي مصيبتون ايند ون هيون تہ صرف اها ٽر گزيٽ اخبار هوندي هئي جيڪا مظلومن لاءِ گهڻو ڪجهہ لکندي هئي.

مهاشيہ گر ڏنو مل مها سڀائي تہ بہ انسان دوست هو. وٽس کهڙي بہ دين ڌرم وارو سٽايل ويندو هو، ان جي هر طرح مدد ڪندو هو. ضلعي جي آفيسرن وٽ بہ مسڪينن سان گڏجي ويندو هو. سال ١٩٤٠ع جي ڳالهہ آهي ڦٽين جي ڪارخاني جي هڪ هندو سيٺ مڪراني مزدور کي چاليهہ زالن سوڌو فرياد ۾ بڌائي ٽاٽي ۾ بند ڪرائي ڇڏيو. مڪراني ويچارا ڪيترن وڏيرن وٽ دانهون ڪئي ويا. پر ڪو بہ وڏيرو ان سيٺ کي نہ ڇوي چو تہ سيٺ جا وڏيرا سڀ قرضي هئا. هفتو ڪن رلڻ ڪانپوءِ اهي مڪراني مهاشيہ گر ڏني مل وٽ ويا، اچي دانهون ڪوڪون ڪيائون، گر ڏنو مل مڪرانين جي جلوس سوڌو وڃي ٽاٽي تي نڪتو ۽ صوبيدار کي بہ چار لنيون وهائي ڪڍيائين، صوبيدار پاڙيا بي ايمان هوندا آهن، انهن مڪرانين کي ڇڏي ڏنو.

مڪراني نعرا هڻندا آيا تہ صوبيدار جي منهن تي گر ڏني مل جو موچڙو. گر ڏنو مل مڪرانين جي جلوس سميت اچي سيٺ جي ڦٽين جي ڪارخاني جي دروازي تي بيٺو.

گر ڏنو مل اندران سيٺ کي ٻاهر گيهلي آيو.

سيٺ کي چيائين تہ توهان وڏو ظالم آهيو، هيترا مسڪين تو جيل ۾ بند ڪرايا هئا. مسڪينن کان معافي وٺ ۽ هيترو ڏنڊ ڀري ڏي. سيٺ سڀ شرط قبول ڪيا. ڏنڊ ڀري ڏنائين ۽ مڪرانين جي پيرن تي ڪري معافي ورتائين. هينئر آهي ڪو سنڌ ۾ اهڙو مير، پير، مخدوم، رئيس جيڪو غريبن جي پرگهور ڪري پر اهي حرامخور پاڻ مسڪينن جا لاڪپ پرابو وينا آهن. انهن جا ڪير ڳڻ لکي. ڪاريون ڏانگيون انهن جي ٻوٿ تي ملجن.

امر رهي گر ڏنو مل. سال ۱۹۴۴ع ڌاري جهان ڇڏي ويو.

جناب جسٽس محمد رستم ڪياني شهيد

شهيد ڪياني جا مت مائٽ ايران کان هجرت ڪري اچي هتي پختونستان صوبي ۾ رهيا. ڪياني مرحوم جو واسطو عدالت جي پيشي سان هو، مرحوم سکر ۾ سيشن جج رهيو هو، پوءِ لاهور هاءِ ڪورٽ جو به وڏو جج ٿيو هو. ڪياني جسماني طرح سنهڙي بدن وارو هو، وڏي پيٽ وارو ڪو نه هو تمام بيباڪ، بهادر، انصاف پسند انسان هو. ان وقت ملڪ تي فوجي ڊڪٽيٽر ايوب جي حڪومت قائم ٿي وئي هئي. ايوب ملڪ جي سيني ليڊرن ۽ سياستدانن جي منهن تي لغام ڏئي ڇڏيو هو. سيني جي بولتي بند هئي، گهر ۾ به ماني تڪر اشاري سان گهرندا هئا. سيئي ڪوئن وانگر برن ۾ لڪي ويا، ايوب قتيل سوئر وانگر پيو ملڪ لتاڙيندو هو، پڇڻ وارو ڪير به ڪو نه هو، نه ڪو جلوس نه ڪو جلسو ٿيندو هو، مودودي، دولتانه ۽ حقا سڀ چپ ٿي ويا. ٿهري دور ۾ جڏهن لاهور ۾ وڪيلن جي بار ڪائونسل جي ميٽنگ ٿيندي هئي، تڏهن شهيد ڪياني ان ۾ تقرير به ڪندو هو. ايوب ۽ ان جي بين فوجي گماشتن جي مٽي پليد ڪندو هو. ان زماني ۾ لاهور ۾ وڪيلن ۽ ججن جي ڪانفرنس ٿي هئي. جنهن ۾ ايوب به ايل هو، اهو زمانو ون يونٽ جو هو. ان وقت جو گورنر امير محمد خان نواب ڪالاباغ هو، سو به ان ڪانفرنس ۾ هو، ايوب جي پير ۾ گونر ڪالاباغ جي ڪرسي هئي، شهيد ڪياني کي به وڏي جج جي حيثيت ۾ تقرير ڪرڻي هئي، جڏهن سندس تقرير جو وارو آيو، تڏهن هن بهادر ايوب جي خوب لاڪ لاٿي. ڪياني صاحب پنهنجي تقرير ۾ چيو ته اڳي هتي حڪومت ڪرڻ وارن مائٽهن کي صرف سبز باغ ڏيکاريا، ڪياني صاحب گورنر ڪالاباغ ڏي هٿ ڪڻي چيو ته هن حڪومت اوهان کي ڪاروباغ ڏيکاريو آهي. ڳالهه ڪن ٿا ايوب ۽ ڪالاباغ صفا سوئر ٿي ويا، زهر جو ڍڪ پي ويا، جي هجي ها قائم علي شاهه وارو مشير ته ڪيس به چماٽون هڻن ها، مرحوم ڪياني پوءِ جلد پينشن تي هليو ويو، پوءِ فقير واندو ٿي ويو، ڪيس

ٻيو ڪو سڏي يا نہ سڏي پر ملڪ جا چڱا جمهوريت پسند وڪيل پنهنجن جلسن ۾ ڪياني صاحب کي سڏيندا هئا، پوءِ هن سنهڙي رستم ايوب جو گونهہ. مٽ سوڙهو ڪري وڌو، ڪياني شهيد ان وقت جيڪي بار ڪائونسلن ۾ جيڪي تقريرون ڪيون هيون، اهي ڪنهن صاحب ڇپرايون بہ هيون پر هينئر ڏسجن ڪو نہ ٿيون، ايوب وڏو ڊڪٽيٽر هو، ان سان گڏ آمريڪا جو بہ وڏو دلال هو. ڪياني صاحب پنهنجين تقريرن ۾ آمريڪا جي بہ ڪل لاهيندو هو، ايوب آمريڪا جي اشاري تي ڪيترا ڪابي ڏر وارا مارائي ڇڏيا هئا. جيئن شهيد حسن ناصر، شهيد پيمجي جيڪو ميرپور خاص ۾ بجلي ڪمپني جو مئنيجر هو. سو تي جو دائو هو.

ان وقت مشرقي پاڪستان جي شهر چٽاڳانگ جي وڪيلن ڪياني صاحب کي دعوت ڏئي گهرايو هو. جون تا اتي بار ڪائونسل ۾ هن جيڪا تقرير ڪئي، تنهن ايوب ۽ آمريڪا جون پڳڙيون ڪيرائي وڌيون، ايوب ۽ سي آءِ اي وارا بہ تاڙ ۾ هئا تہ ڪياني کي ڪيئن راهہ رباني ڏيکارجي. ڪياني صاحب چٽگانگ جي هل هوٽل ۾ ترسيل هو. اهڙو ڪو بندوبست ڪيل هو جو ڪياني صاحب کي ڪاڏي ۾ زهر ملائي ڏنو ويو، صبح جو هوٽل جي ڪمري ۾ ڪياني صاحب کي بستري ڪان هيٺ ڪريل ۽ مئل ڏٺو ويو. سو ڪا ڪا ري تحقيقات بہ ڪئي وئي هئي. اوهان کي سرڪاري تحقيقاتن جي خبر آهي. ايوب ڪميٽي اسان کان هڪ بهادر مرد مومن، انصاف پسند انسان هميشہ لاءِ جدا ڪري ڇڏيو، شهيد ڪياني فقہ جعفريہ سان واسطو رکندڙ هئا. خدا وند ڪيس شهادت ڏني ۽ امر ايوب جي اڳيان ڪو نہ جهڪيو. هينئر ڪيترا جج رٽائر ٿين کان پوءِ هٿ ۾ ڪرو، بسترو ۽ برتن کلهي تي ريل ۾ راءِ ونڊ جو ٽڪيٽ هٿ ۾ ٻيو خير.

ڪياني مرحوم جي هڪ ويجهي دوست هڪ واقعو ٻڌايو جيڪو سائنس حج تي گڏ ويل هو. ان صاحب ٻڌايو تہ مديني پاڪ ۾ گهمندي هڪ عربي لباس ۾ هڪ شخص جيڪو ڪراچي جو ينگي هو پر هو سيد سڏائي اچي مديني نڪتو، اتي بہ

کو سيد سڏائيندو هو. ان جي گهران شادي ڪري ويهي رهيو، ڪياني صاحب کي سخت ڪاوڙ لڳي، جو ڪيس آرام نہ اچي. رات جو ڪيس خواب ۾ بشارت ملي تہ ڪراچي وارو پنگي، بہ هتي واري پنگي جو عزيز ٿيو آهي، پوءِ ڪياني جو غصو ڍرو ٿيو. جيئي ڪياني مومن.

نواب خير بخش خان مري سان ڪي ٿماريل ٿمڙيون

سال ۱۹۴۳ع آهي. ڪراچي پارٽي جي ميٽنگ جي سلسلي ۾ وڃڻ ٿيو، اتي ڪامريڊ قادر بخش خان نظامائي جن ٻه مليا، تنهن مونکي چيو ته بلوچستان جو نواب خير بخش خان مري آيل آهي، تون ان سان ملاقات ڪندين؟ مون ٻڌو آهي ته وڏو بهادر نر انسان آهي، سندس منهن مبارڪ ته ڏسون، من منهن تان ڪارڻ لهي. ٻي ڏينهن ٻه ميٽنگ هئي. ڪامريڊ نظامائي صاحب ٻه آيو تنهن مونکي پنهنجي منهن چيو ته آئون نواب مري ڪان وقت وٺي آيو آهيان. شام جو ٦ بجي نواب صاحب جي رهائش صدر ۾ پئليس هوٽل ۾ هئي، اسين شام جو وڃي پهتاسون، نواب صاحب جا بادي گارڊ بهادر مري بلوچ پنهنجي بلوچي لباس وٺيل ڏاڙهين سان تلوارن ۽ ٻين هٿيارن سان ليس نظر آيا، انهن اسان کي ڪمري ۾ ويهاريو، چيائون ته نواب راند ڪيڏڻ ويو آهي، جاڻ آيو. اٽڪل ڏهن منٽن ۾ ٽينس جي لباس ۾ پگهر ۾ آلو قداور ڳاڙهو انگريز جهڙو سهڻي ڏاڙهي اندر ڪمري ۾ داخل ٿيو. ڪامريڊ ۽ آئون اٿي بيٺا سون. پاڻ چيائين ته آئون ڪپڙا بدلائي ٿو اچان. ٿوري دير ۾ مرين وارو لباس پائي آيو، ڪامريڊ نظامائي واقفيت ڪرائي، پاڪر پائي مليو ۽ ويهڻ لاءِ چيائين، خوش خيرعافيت ڪيائين، افسوس اهو هو جو نواب صاحب سنڌي ڪو نه ڄاڻي، آئون بلوچي ڪون ڄاڻان، پوءِ نواب صاحب اردو ۾ ڳالهائڻ لڳو. اوهان ٽالپرن سان گڏ سنڌ ۾ جيڪي مري اچي ويٺا آهن، انهن جو ڇا حال آهي، مونکي ميرپورخاص واري ميرن وارا مري ياد آيا؛ جن جو حال پورو سارو آهي، مون نواب صاحب کي جواب ڏنو ته حال ڪو نه اٿن، پاڻ برجسته جواب ۾ چيائين ته اوهان ٽالپرن جو خود حال ڪونهي ون ون ڪاني ٿي ويا آهيو، پوءِ مرين جو ٻه اهو حال هوندو، جو اوهان سان گڏ آهن. هڪ دفعي ڪوئٽا وڃڻ ٿيو، اتي خبر پئي ته نواب صاحب هتي آهي، وقت وٺي ٻي ڏينهن اسان ٻه چار دوست گڏجي ويا سون، اسان جي نواب صاحب سٺي تواضع ڪئي، اسان جي ويٺي مرحوم

محمد خان اچڪزئي ۽ اهي ٻيو سڀ ڪجهه سڀ کي طرح ڏيندي ڪفنڪو ھلندي مرحوم اچڪزئي، نواب صاحب کي چيو ته نواب صاحب! بنگالي لوڪن کي ست ماري گئي هي جو فوج سي ٽڪر بنگلاديش بنا رهي هين ۽ ڪالي گانڊ والي ڪيا مقابلا ڪرينگي. نواب صاحب، مرحوم اچڪزئي کي چيو ته خان صاحب ڪي اور ميري گانڊ تو سفيد هي هم ني ڪون سا تير مارا هي. پوءِ ويچاري اچڪزئي زنده ڪون، نسوار جي دٻي ۽ وساري روانو ٿيو. پوءِ شير محمد خان مري هڪل ڪري چيس ته خان صاحب نسوار کي دٻي لي جانا. ٻيو ۽ هڪ دفعي ڪوئٽا جو واقعو آهي، جو نواب صاحب وٽ هڪ غير بلوچ شخص آيو، جنهن کيس چيو ته نواب صاحب اوهان جي اندر الاچي جو اهي، خبر نه ٿي پوي. نواب صاحب کيس چيو ته اٿون جيڪو ڪڪڙ هجان ها ته ٻانگ ڏيان ها پوءِ توکي خبر پوي ها.

هڪ دفعي ميرپورخاص جي ڳالهه آهي، تڏهن نواب خير بخش خان مري مرحوم مير علي بخش خان ٽالپر وٽ ميرپور خاص شهر جي بنگلي ۾ ترسيل هجي، اتي ميرپورخاص جو مرحوم حاجي حسين بخش مري نواب سان ملڻ ۽ دعوت ڏيڻ لاءِ آيو، مرحوم مير صاحب حاجي کي اندر نواب صاحب وٽ وٺي ويو، واقفيت ڪرايائين ۽ نواب صاحب کي ٻڌايائين ته حاجي حسين بخش خان اوهان کي دعوت ڏيڻ آيو آهي، نواب صاحب هڪ ڀيرو شير محمد خان مري کي چيو ته مرين جي قبيلي جو شجري وارو ڪتاب ڪٿي آهي، هو کڻي آيو، ان مان ڪولي ڏٺيو ويو ته حاجي صاحب جو ڪهڙو قبيلو آهي. هو بلوچستان ڇڏي هتي ڪڏهن آيا ۽ ڇو آيا؟ ڪتاب ۾ لکيل هو ته هنن جي وڏي کي ڏوهه ڪيا، ان لاءِ هن کي عمر لاءِ ملڪ نيڪالي ڏني وئي هئي. پوءِ اهي ماٿهو وڃي سنڌ ۾ اباد ٿيا ۽ پوليس جا دلال ٿيا. اٿون ۽ ويٺو هوس چپ، دل ۾ چيم ته ڳالهه سچ آهي. حاجي صاحب جا وڏا گهران ماني کائي ويندا هئا ته گرڙي ٿاٺي تي ڪندا هئا. ان ڪتاب سچو ياندو ڦاڙي وڌو. نواب صاحب، مرحوم مير صاحب کي بلوچي زبان ۾ چيو ته هن فيصلو ڪر ته اٿون ٿاٺي جي دلالن جي ماني کڻن کاوان؟ سونکي معافي ڏي. مرحوم حاجي حسين بخش مري بلوچي زبان ڪونه ڄاڻندو هو، اهو ڪونه سمجهيو. مير صاحب کيس ٻاهر وٺي

وڃي حيو ته هينئر نواب صاحب کي وقت نه آهي. ٻئي دفعي دعوت کائيندا... وارا نواب اوهان ڏٺا هوندا ته صوبيدار جي منهن تان مکڻ پيا هڪليندا آهن. افسوس اهو اهي ته نواب صاحب گهڻن ڳالهين وارو انسان نه اهي. جي ڳالهائي ته پوءِ جهلبو نه. آئون ته ايترو چوندس ته سندس ڪچهري ۾ ويهي سندس منهن وينو ڏسي ٿائهو، تڏهن به جان ۽ جسم ۾ برقي لهرون پيون ڊوڙنديون. سندس هر لفظ همت سچائي، بهادري پيدا ڪندو، وڏي ڳالهه ته باڪردار، با اخلاق آهي. هتي جي نوابن وانگر اڳڻ جو ڊرو نه آهي. سندس رهڻي تمام سادي ۽ فقيرائي آهي، نوابن ۾ درويش آهي، دعا ۽ ڏاڍگو ڪو ڪرائي ته ڪامياب آهي پر اهي ڪم نواب صاحب ڪو نه ڪري.

مرحوم يحيٰ خان جيڪا ايڪشن ڪرائي هئي، جنهن ۾ مرحوم ڀٽو وزير اعظم ٿيو هو، ان قومي اسيمبلي ۾ نواب خير بخش خان مري ميمبر هو جنهن گهڻتي ۾ گهڻا ووٽ کنيا هئا. اسين هتان به چار ڄڻا مرحوم مير محمد خان عرف مير آچن جي رفاقت ۾ اسلام آباد وياسين، هڪ ڏينهن اسيمبلي ڏسڻ لاءِ به وياسين، اتي نواب صاحب به مليا، اوچتو سابق سرڪاري سهرو رئيس حاڪم علي زرداري به ملي ويو. ڏاڍا ٻاڪر پاتائين مڙئي ٻهڪي ۾ هو، اڳ صرف خوشبو وارو پان يا استاد غلام محمد مرابشاهه واري جي ٿاڌل جو گلاس، هاڻ ٿيا (ايم اين اي). مونکي چيائين ته هو پريان به چار ميمبر بيٺا آهن، انهن ۾ هڪڙو ولي خان، مرحوم شهيد ارباب سڪندر خليل ۽ نواب خير بخش خان آهن، تون نواب صاحب کي سڃاڻين ٿو. منهنجي هلي نواب صاحب سان سني واقفيت ڪراءِ. مون کيس چيو ته نواب صاحب هي نوجوان حاڪم علي خان زرداري بلوچ آهي. قبيلي جو سردار به آهي ۽ (ايم اين اي) به آهي، بابا زرداري صاحب جا مهاندا صفا عمران ڪٽ سوڙهي پتلون اڳ پوءِ صاحب پيو نظر اچي، صفا ناٽڪي نمونو پيا لڳن، نواب صاحب، زرداري کي نهن کان چوٽي تائين ڏسندو رهيو، آخر مونکي چيائين ته ڪامريڊ صاحب هتي ته ڪو به بلوچ نظر ڪو نه ٿو اچي، ميراثي پيا لڳن، سبحان الله جواب اوهان ٻڌو، ڏسڻ جي به اک اٿن، هاڻي مولا ڪو هتي آتي ته ان سان ڳڌ گهارجي هن اليڪشني ۽ زناني سيٽ تي وهڻ وارا ته عمريون ڪاٽي ويا.

ڊاڪٽر عبدالحئي خان بلوچ

پڑهندڙ حضرات کي ڪجهہ قدر ڊاڪٽر صاحب جي بہ واقفيت ڪرائجي. ڊاڪٽر عبدالحئي خان ڪراچي واري ڊاؤ ميڊيڪل ڪاليج جو ايم بي بي ايس ڊاڪٽر آهي، مرحوم يحيٰ خان جيڪا اليڪشن ڪرائي هئي، تنهن ۾ ڊاڪٽر صاحب قلات جي شهزادي دائود خان جو قومي اسيمبلي ۾ مقابلو ڪيو هو، جنهن ۾ ڊاڪٽر صاحب ڪامياب ٿيو ۽ شهزادي جون پڳڙيون ٿي ويون. ان وقت جي اسيمبلي ۾ ننڍي ڄمار وارو ميمبر صرف ڊاڪٽر صاحب هو. چون ٿا تہ ان وقت جو وزير اعظم مرحوم ڀٽو ڊاڪٽر عبدالحئي خان کي وڏا پاڪر پائيندو هو ۽ کيس چوندو هو تہ تون منهنجي پارٽي ۾ شامل ٿي تہ توکي وزير بنائيندس. ڀٽو صاحب شايد سمجهندو هو تہ هي بلوچ نوجوان کدر پوش آهي، پيرن ۾ پيش جي چپل پايو وتي، سو لالچ ۾ اچي ويندو پر ڊاڪٽر صاحب ڪنهن بہ لالچ ۾ ڪو نہ آيو. ثابت قدم رهيو. ڪوئٽا ۾ سرياب روڊ تي هڪ ڪلينڪ آهي سا ڊاڪٽر صاحب جي آهي، اتي هڪ دفعي ڊاڪٽر لاءِ وڃي پڇا ڪئي وئي، اتي بيا بہ نوجوان ڊاڪٽر هئا، انهن چيو تہ ڊاڪٽر حئي صاحب کي بهراڙي جا ماڻهو علاج لاءِ وٺي ويندا آهن. پوءِ مهينن جا مهينا ڪو نہ ايندا آهن، مسڪينن جو علاج ڪندو رهندو آهي. پڇا تي معلوم ٿيو تہ ڊاڪٽر حئي صاحب ساڳيو کدرپوش اهي، پيرن ۾ ساڳي پيش جي چپل پايو وتي، مست قلندر آهي. منهنجي دعا آهي تہ ڊاڪٽر عبدالحئي خان وڏي حياتي ماڻي. بلوچستان جي مسڪين جيالن ۽ حريت پسندن جو سائين بانهن ٻيلي ٿي رهي. اسان سنڌ وارن کي بہ ڊاڪٽر حئي صاحب جهڙو فقير تن ملي. هنن پلاٽ علي شاهہ جهڙن ٽيٽائي ليڊرن مان جند آجي ٿئي.

ياٺو پلاٽ علي شاهہ مردہ آباد
جيالو جوان ڊاڪٽر عبدالحئي بلوچ زندہ آباد

ڪئين ڪتاب مصنف رئيس ڪريم بخش نظاماڻي مرحوم جو خط- جي ايم سيد صاحب ڏي

سيد سائين علي محمد شاهه راشدي ڏانهن لکيل خط جي فوٽو ڪاپي جو اڌورو جذبات نامون مليو. انهي سانحه ڪي پايه تڪميل تائين پهچائڻ لاءِ ڪيترائي ڪتاب درڪار هئا. پر تڏهن به پايه تڪميل تي پهچي نه سگهندم. اهو به زندگي جو هڪ اهم دور ختم ٿي چڪو، علمي، ادبي، ثقافتي تواريخ، مٽي جي ڍيرن هيٺ دٻجي وئي. پر تنهن هوندي به سنڌس لکيل بنا، دنيا جي زندگي ۾ زنده ۽ امر رهندا. حالانڪ اسان کي سڄاڻ وڏي هڪ اهم شخصيت جسماني طرح تي ضرور جدا ٿي وئي آهي. پر روحاني طرح سان رهندي. هڪ ته اسين اڳي ئي نيات مان نڪتل بي موقعي سچ چوندڙ . محض ڪي چند جزوي دلدار پيدا ڪري سگهيا سين. جن کي شناسائي حاصل ٿي. سي به هڪ هڪ ٿي ڪاروان مان وڇڙي ويا. باقي جيڪي ايڪڙ ٻيڪڙ هئا، تن مان حسام الدين جو وڃڻ قابل برداشت نه آهي،ويو به وري اهڙي پاسي جنهن لاءِ لطيف چيو آهي ته،

"ڪڏهن خواب خيال ڪڏهن اوتي آئيو.
هتي جن ڪــــــــــي ڏنو ڪو جواب.
حاڪيمانو حساب ڪوه جانان ڪوه ٿيو."

حسام الدين به مرڻ ۽ اسان لاءِ هڪڙو ئي ٿي ويو. پيو نه ٿيندو ئي ڪو. هميشه خالي رهندي. جا سنڌ لاءِ ڪئي، جا سنڌ ڏي جنهن لاءِ سڄو رسالو، ... سڀ پيرن اسين لڪندا هو جيئن جن ته ڪو معصوم ٻار هجي، پنهنجي مدبرانه مفڪرانه صلاحيتون پرهيان تار. سڀ ڪنهن مان سڀ ڪنهن نهڙو ... جي طبيعت تي هلندڙ اهل دل، اهل قلم ۽ اهل ذوق جي دلجوئي ڪندڙ، ... کي آفتاب سمجهندڙ، سيڪڙن ذهنن جي حوصله افزائي ڪندڙ. هن دنيا مان هليو ويو. جنهن جي ...

دنيا کي ضرورت هئي. پر ممڪن آهي ته چرخ ڪهن جي خلقت کي وڌيڪ ضرورت هجي! اهو راز ته داناءِ راز ئي ڄاڻي. مگر سڀ کي سمجهن، پرکن، پروڙن وارن قدر شناس جوهرين مان هڪڙو هليو ويو، جيڪو وري نه ملي سگهندو.

لنڊن وڃڻ وقت، منع ڪئي هئي مانس ته "جيڪي علاج خاطر اوڏانهن وڃن ٿا، اڪثر ڪري انهن جا لاش ئي اتان واپس اچن ٿا. پر شڪر جو پاڻ جيئرو جاڳندو هتي پهچي ويو. آئون به پنهنجو سفر سانپيائي، ملاقاتي ٿي ملڻ ۽ وصال وٺڻ خاطر ڪراچي پهتس، پورو هفتو اتي رهڻ جي باوجود ڊاڪٽرن جي پابندي سبب سانس ملاقات ئي نه ٿي سگهي. آخري ڏينهن اکيون پوري ڪاهي، انهي جذبه عزم بالجزم سان علي رضا هائوس پهتس ته وڙهي جهيڙو ڪري ڪنهن به حالت م سندس وصال وٺندس. معلوم ٿيو ته دل جي دوري سبب کيس "ڪارڊيو گرام" اسپتال ڪٺائي ويا آهن. جتي به سانس ملڻ لاءِ ڊاڪٽرن جي بندش هئي، جتان نراس نراس ۽ نا اميد ٿي بخار کي سان ڪري ٨٢. ۴. ١٣ تي ماتلي پهتس. پهرين اپريل جي ريمد نشر گاهن تان اها بد خبر نشر ٿي ته پير حسام الدين راشدي اصل ب ند ٿي ويو، جنهن خبر کي پهرين ته اپريل فول سمجهندي نظر انداز ڪيم. پر جيئن پوءِ تيئن دل جو ڌڙڪن وڌندو ويو، آخر تسدي ضبيعت کي تسليم ڪرتو پيو ته ويا جي وينجهار سي وري ورندا ڪينڪي. انا لله و انا اليه راجعون چئي عبرت حاصل ڪندي، دل کي تسلي تشفي ۽ تسڪين ڏين جي ڪوشش ڪيم ته ڪيتي حڪيم، طبيب، عالم اديب، محقق مفڪر، مدبر فلاسافر، دانشور اسڪالر ته خبر، پر غوث قطب، مست ابدال، عارف قلندر، ولي الله ۽ انبياءِ ڪرام به انهي راهه رباني کي لبيڪ چئي، حقيقي وصال حاصل ڪري وڃي جُز مان ڪُل ٿيا. سڄي رات ننڊ نه آئي. عليل طبيعت م همت حاصل ڪرڻ لاءِ قدرت کي التجائون ڪندو رهيس ته جيئن ٿي وڃي سندس انهي آخري رسم م شامل ٿي سگهان. صبح بيدار ٿيڻ تي پاڻ کي توانو تر تازه ڏسي، ڊرائيور کي ڪهرائي موٽر م سوار

تي اچ تورو اڪثي مس هليا سين ته سپ نگ نڪا. ڏنو، جنهن کي نهرائن جي ڪيس پيس ۾ ١٢ لکي ويا. موٽر کي هوائن ۾ اڏائيندي ١.٣٠ بجي ٺٽي پهتاسين. ڪانڊي ته ١١.١٠ بجي اندر ئي ڪانڊيو ختم ڪري، ڪنڌ تان بوجھ بار لاهي مخدوم مولوي محمد هاشم ٺٽوي سندس سڄي خاندان جي پيراندي کان شيخ عبدالمجيد جي پاسي ۾ ڪيس دفن ڪري هليا ويا هئا. آئون سندس مزار کي اهڙي ڪسمپرسي ۾ ڏسي حيرت زده ٿي سوچيم ته جيڪا شخصيت پيرن، ميرن، رئيسن، وزيرن، آفيسرن، ڪامورن جي هميشه خلاف رهي، ملن مولوين کان به اتري نفرت هوندي هئس جو سندن ڏنو ڏٺو به گوارا نه ڪندو هو. پنهنجي عزيزن، ملازمن ۽ رشتيدارن کي به اها ئي وصيت ڪئي هئائين ته "آخري غسل به ڪنهن ملين کان نه ڏيارجو". سو اڄ هڪڙي مولوي جي پيراندي کان دفن ڪيو ويو آهي. شيخ عبدالمجيد کي ممڪن آهي ته پنهنجي مسلماني تي شڪ هجي. جنهن بيهر مسلمان ٿيڻ جي لاءِ وڃي هڪڙي مولوي جي پير ورتي. پير حسام الدين ته سچو سامي هو. جنهن ڪيئي يوگ ڪري يوگ پاڻ حاصل ڪئي. پير مان پنڊت بنجي ڪيترن ئي ادبي سوڪين کي آشيرواد ڏئي گروديو بڻيو. تنهن کي ته الحمرا واري گهٽي جي علي رضا هائوس جي ڪنهن ڪنڊ ۾ دفن ڪرڻ کپندو هو. جتي جا سايدار ون ٿڌيون ڏبير معطر هوائون پهچائي مٿس گلن پتن جي ورکا ڪن. عزيز قريب يا دوست انهي بهاني "علي رضا" هائوس وڃي قل پڙهي فاتح خوانيون ڪري وصال وٺن ها. هان ته علي رضا هائوس اسان سڀني دوستن احبابن لاءِ اهستي اهستي ياد رفتگان تي ويندو. ٻي وري ڪنهن اهڙي علمي ادبي ثقافتي اداري، جامعه يا انسٽيٽيوٽ ۾ پڻ کي رکائي مدفون ڪرائي ها. جتي به هميشه شغل اشغال، محفلن مجلسن ۽ ثقافتي رنگن روپن جو دور هجي ها. جيڪو سندس مقصد حيات هو.

آئون تن عمر رسيس، عمرڪي نسرڪي ڪني

تي جي متوليس ۽ شعرن کي جيرخيراتون ڏيني ڦاتح پڙهي قل

بخشي. مڪلي ريسٽورينٽ وچي همراهه ۽ ساٿين کي ماني کارائي. جڏهن ڪراچي علي رضا هائوس پهتس ته اتي سواءِ سنڌس خاص مددگار سچل جي ٻيو ڪو به نظر نه آيو. سچل مونکي ڏسي وڏي اچي مونکي حسام الدين جو پيارو ۽ محسن سمجهي، پاڪر پائي سسڪي ڏاڙون هڻي روئڻ لڳو، جو سيني کان وڌيڪ ڪيس اهو ئي حق حاصل هو. جنهن جي زندگي جو گهڻو حصو حسام الدين جي خدمت چاڪري ۽ نوڪري لاءِ ئي وقف ٿيل هو. علالت ۽ بيماري جي حالت ۾ به اهو ئي گهڻو ڪري ساڻس گڏ هو. کانس معلوم ٿيو ته سيئي ٺڪي ٺٺي وچي آرامي ٿيا آهن ۽ شام جو ٦.٣٠ بجي ملاقات لاءِ ٽائيم رکيو اٿن.

آئون اتان روانو ٿي گلشن اقبال ۾ چام نواز علي جي بنگلي تي پهتس، پيارو امين ماتلوي به انهي سفر ۾ ساڻ هو. خبر پئي ته چام صاحب پير صاحب جي آخري سفر ۾ ٺٽي تائين ساڻ هو، جيڪو ٿورو وقت اڳ ۾ موٽي آيو هو ۽ هاڻي ڪنهن دعوت ۾ ويل هو. ايتري ۾ چام صاحب تشريف فرما ٿيو. جنهن کان انهي سفر ۾ شامل ٿيڻ جو سچو حال احوال معلوم ٿيو. جنهن ۾ ٻين سان گڏ مير رسول بخش خان ٽالپر، سينيئر منسٽر جي حيثيت ۾ محترم گورنر صاحب طرفان نمائندگي ڪري رهيو هو. حالانڪ سنڌس وڏو پاءُ پير علي محمد شاهه راشدي ڪانڊيٽي واري انهي آخري سفر ۾ ساڻن گڏ شامل نه هو. پر انهي تي ڪهڙي ميار ڪري سگهجي ٿي! چاڪاڻ ته هو علمي ادبي شخصيت کان وڌيڪ هڪ سياستدان اهي. سياستدانن جو لاڙو هميشه پنهنجي ئي مفاد لاءِ هوندو آهي. حالانڪ هتي به سنڌس ئي مفاد وابسته هئا. چاڪاڻ ته حسام الدين جي سڄي ملڪيت، بنگلو، ڪار ۽ بئنڪ بيلنس به سنڌس وڏي فرزند حسين شاهه راشدي کي ئي اريڻ (اريڻ) ٿيل آهي.

ٿورو گهڻو آرام ڪرڻ ڪانپوءِ شام جو ست بجي تيار ٿي ، الحمرا سوسائٽي جي انهي گهٽي مان گذري "علي رضا هائوس" پهتاسين. جتي اسان جو سواگت نه ڪيو ويو. ايتري ۾

راشدي خاندان جي ڪن بزرگن جي مزار بہ اتي آهي. جيئن سان ڪي برگزيده ۽ بزرگ هستيون ليٽيا. جن سان گڏ اتر پاسي جو جهنڊي جي گادي. جو گادي نشين پير صبغت الله شاهه راشدي بہ سان هو. اسين بہ انهن بزرگن جي مزارن هلندا انهي شاميانو اندر ويهتاسين، جتي چاليهہ، پنجاهہ ماڻهن سان گڏ پير علي محمد شاهه راشدي هشاش بشاش ويٺو هو. مون پنهنجو تعارف ڏنو. جنهن تي بان چيائين تہ "اڳ تو هان کي سڃاڻان ٿو." ليڪن سندس ڏسڻ جو انداز اهڙو هو، جو مونکي محسوس ٿيو جو جڻ تہ مون کي سڃاڻڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هجي.

فاتحہ خواني جي ڪرائي مونکان ٿي ۽ دعا گهرڻ لاءِ راشدي خاندان جي انهن بزرگن کي عرض ڪيم، جن دعا گهري. محترم علي احمد بروهي ۽ علي نواز وفائي سان بہ اتي ملاقات ٿي. مگر انهي سڄي مجموعي ۾ ڪالهائڻ وارو مها بڪو فقط اڳون ڪلو ئي هيس. مٿيون لڪيل سيني ڪالهيون. ببباڪي سان ورجائيندو دهرائيندو رهيس. ٻي مجلس سان گڏ پاڻ بہ خاموش هو. ڪنهن ڪنهن وقت مسڪرائيندو هو. اينري ۾ سندس ننڍو ڀاءُ احمد شاهہ بہ آيو. جنهن جون ڪوڙ بہ زاري سبب اکيون سڄيل هيون. چاڪاڻ تہ احمد شاهہ پنهنجي زندگي جو وڏو حصو حيدرآباد واري حويلي نما بنگلي ۾ حسام الدين سان گڏ رهيو هو جتي سندس غير معمولي ۽ عظيم الشان لائبريري ۾ موجود هئي.

انهي دوران ڪڏهن جي ٻوڙ جا ڪنهن ڏس پرچي ابا ۽ خوردونوش جو انتظام ۽ اهتمام ٿيڻ لڳو. جيئن حسب معمول، فوتي جي فوت ٿيڻ کان پوءِ حلوا هلندا آهن، پر اهي سوگوار دلون سوءِ ۾ ئي رهن سنڌ ڪندبون آهن. جن جا فوتي سان ڪي گهرا والهانہ روحاني مراسم هوندا آهن. تنهنڪري اسين بہ سوڳ کي سان ڪري اٿياسين. حالانڪ بان ماني لاءِ اڃ ڪيائون. جنهن لاءِ هٿ ٻڌي اجازت ورتي سون. اسان جي موڪلائڻ کان ٿورو ئي وقت اڳ محترم علي احمد بروهي ۽ علي نواز وفائي بہ موڪلائي هليا ويا هئا. اسان کي حسام الدين جي سهڻي ستابڙي پانيجي محترم ڊاڪٽر شمس گڏجي سان ئي، موٽر تائين پهچائي الوداع ڪيو. چاڪاڻ تہ حسام الدين ۽ اسان جي گهرن پراڻن ناتن تعلقاتن جي ڪيس ڪافي ڄاڻ ۽ معلومات هئي. اسان جي ماتلي،

حيدرآباد ۽ ڪراچي وارين محفلن ۾ بہ سان شريڪ هو ۽ اسان جي ڪيترن ئي رازن نيازن جي ڪيس پرک پروڙ ۽ ڄاڻ هئي.
اتان روانا ٿي سڌو ڄام صاحب جي بنگلي تي پهچي ماني کائي ڄام صاحب سان ڪچهري ۽ رس رهاڻ ڪري آرامي ٿيا سين. ڄام صاحب جن جو چوڻ هو تہ سياڻي ترسي شام جو ٽيجهو ڪري پوءِ ويندا. جنهن دعوت ريڊيو ٽيليويزن ۽ اخبارن ذريعي سيني ماتم ڪنان گريہ زارن کي ملي چڪي اهي. حالانڪہ اڻون سندس انهي راءِ سان متفق ٿي ويس. انهي لاءِ نہ تہ ڪي حلوا ماندا ڪيئجن پر محض انهن سوگوارن سان ملاقاتن جي اميد آسرن تي اتي رهڻ کي ترجيح ڏنم پر منهنجي خاص مشير "امين" ماتلوي انهي ها ۾ ها نہ ملائي ۽ واپس ماتلي جي صلاح ڏني. جنهن ڪري صبح جو ٽيڙ بڌي. واپس ماتلي روانا ٿياسين. پر اتي نہ رهڻ جو سور سيني ۾ ئي رهيو. اها آهي سرگذشت حسام الدين جي آخري سفر ۽ اسان جي احساسات جي، آخر ۾ توهان جي جذباتن کي ٿڌي ڪرڻ لاءِ "لطيف" سائين جا هينيان بيت عرض رکان ٿو. حسام الدين بابت خاص مضمون بہ ڪنهن ٻي وقت لکي پريس کي موڪليندس.

"جي پائيين سِکڻ سِتان، تہ کاتي پئي نہ ڪنجهہ

سپريان جي سور جو ماٺمن ڏي نہ منجهہ

اندر ئي مجيئي اُمنجَ، پر ساند جي سٽائون ڪري" (شاهہ)

"نهائين کان نينهن، سک منهنجا سپرين،

سڙي سارو ڏينهن، باهَر ٻاڦ نہ نڪري"

"امين" ماتلوي طرفان شوق - قدم بوسي، عقيدتمندي، ادبن آدابن سان گڏ، السلام عليڪم قبول ڪرڻ فرمائيندا. اميد تہ تندرست هوندا. حڪيم صاحب ۽ اهل - مجلس کي السلام. نيازمندن مان

ڪريم بخش

"ماءِ نيست" ماتلي سنڌ

ڄام صادق علي خان جو هڪ پينو پير تي پيرين پوڻ

تازو سال ٨٩ع ڌاري ڪن محنت ڪش دوستن جي دعوت تي دبئي عرب امارات وڃڻ جو موقعو مليو. جڏهن اڻون ٿيلهو ڪٽي رات جو ٣ بجي دبئي ايئرپورٽ تي لٿس، مسڪين دوستن وڏو آدر ڀاءُ ڪيو. ايئر پورٽ تي ٻه وڏا ناٽ هئا، هڪڙو هي فري ڊيوٽي هوائي اڏو هو، تنهن ڪري اتي شاپنگ سينٽر تي ولائت جا اڪيچار مال پيا هئا، گهڻائي مڙئي بجلي جي سامان ۽ اوچي قسم جي شراب جي هئي، اهي دوست مونکي پنهنجي هڪ رهائشگاهه تي وٺي ويا، انهن جي خبرن مان معلوم ٿيو ته هن دبئي ۾ اڳ صفا سڃ هئي، ويهه سال کن اڳ هي عرب شيخ بڪ مرندا هئا، پنندا هئا ۽ ڪي جهاز ڦريندا هئا، جيڪي ايراني نار رستي ايران ويندا هئا، هاڻ تيل وغيره نڪتو آهي، تنهن ڪري شيخن جي لئي ٿي آهي. دنيا جون سڀ عيش عشرتون پيا ڪن، شهر ٻه گهمي ڏٺوسون. وڏا وڏا دڪان، يورپ جي ملڪن جي مال سان ڀريل پيا هئا، موٽرن جي شورومن ۾ اعليٰ ترين موٽر ڪارون هيون جن ۾ رولس رائيز ڪارون ٻه هيون، جن جي باڊي چاندي جي هئي. دوستن چيو ته هي شيخ اڳي وحشي ۽ اڌ اگهاڙا هئا، دبئي شهر ۾ دبئي واري شيخ جو اصلوڪو گهر ٻه ڏٺو سون، جيڪو صفا ڪچو هو ۽ ڪانين جو نهيل هو، هاڻ وارو محل سبحان الله هو، دبئي ۾ نه ڪو وڻ نه ڪو ٻڪي، پيئڻ جو پاڻي ٻه ڪو نه آهي، رمضان جو مهينو هو پر هوٽل وغيره کليل هئا، سعودي حڪومت وانگر اسلامي ڏنڊو ڪو نه هو. وڏين هوٽلن ۾ عاليشان شراب جون بارون هيون. اتي رات جو پرين جا جهمٽ نظر آيا ٿي، هر قسم جي عياشي هئي رڳو کيسي ۾ ڊالر هجن، مون کي دوست شارجه ٻه گهمائڻ وٺي ويا هئا، هڪ ڏينهن گهمندي ڦرندي دوست هڪ وڏي هوٽل تي وٺي ويا ڇانهه پيئڻ لاءِ هوٽل اعلي درجي جي هئي اسان ڇانهه پي ويٺي نه ڪي همراهه مغربي لباس ۾ هوٽل مان ٻاهر پي نڪتا انهن ۾

هڪ جاتل سڃاتل ماڻهو پي لڳو. مون همراهن کان پڇيو ته اهو همراهه سفيد ڏاڙهي وارو ڪير آهي؟ هڪ دوست چيو ته اهو سنڌ جو ڄام صادق علي خان آهي. جيڪو ٻارهن سال لنڊن ۾ جلاوطني جي زندگي گهاري هت آيو آهي. هاڻ پنهنجي ملڪ سنڌ وڃي رهيو آهي. پوءِ اسين اچي دروازي وٽ بيٺا سون اتي ڪي موٽرون به بيٺيون هيون ۽ ڪجهه ماڻهو به هئا، انهن کان ڄام صادق علي موڪلائي رهيو هو. هڪ همراهه عاليشان قيمتي سوٽ ۾ ملبوس هو، ان سان زرق برق لباس ۾ خاتون به هيون. ڄام صادق علي موڪلائڻ مهل ان همراهه جي پيرن تي ٻئي هٿ رکي موڪلايو. ڄام هيٺ نميو پر اهو سوٽ وارو همراهه ايو ٽيو بيٺو هو. هڪ دوست چيو ته اهو هڪ پير آهي. ان دوست ڄام صادق علي جون ڪيتريون چڱايون ۽ سخاوتون بيان ڪيون. هن ٻڌايو ته منهنجو هڪ عزيز هو، ان کي ڪينسر جو مرض هو ان کي علاج واسطي لنڊن وٺي ويو هوس. مسڪين ۽ بي سهارو هو. مون کي ڏس مليو ته لنڊن ۾ ڄام صادق علي رهي ٿو، اهو وڏو سخي مهمان نواز آهي. سنڌين جي خدمت ڪري ٿو. آئون به پڇائي وڃي ڄام صاحب وٽ پهتس. مون ڏٺو ته ڪيترا سنڌي ويٺا هئا. جيڪي ڪي بيمار هئا ۽ علاج لاءِ آيل هئا. ڄام صادق علي پيرن پر هٿ ٻڌيو سيني جي اڳيان بيٺو هو. پنهنجن هٿن سان انهن کي پيو کارائي. سڀ ڪنهن کي پيو چئي ته ادا حڪم ڪريو. مون پنهنجي عزيز جي بيماري جي خبر ساڻ ڪئي. ڄام چوڻ لڳو ته ياءَ فڪر نه آهي، آئون تنهنجو سڄڻ ياءَ ويٺو آهيان. مون کي به کارائي ڏؤ ڪرايائين، رهڻ لاءِ جاءِ به ڏنائين ۽ بيمار کي اسپتال ۾ داخل ڪرايائين. پنهنجي سر صبح شام مريضن لاءِ سنو کاڌو کڻي، اسپتال ويندو هو. سخت سردي هئي، مون وٽ گرم ڪپڙو ڪو نه هو. مون کي عاليشان گرم ڪپڙا وٺي ڏنائين. دوست چيو ته ڄام صادق علي وٽ لنگر پيو هلندو هو. جيڪو اچي سو کائي، پڇا به ڪا نه هئي. جيڪي ڪيسي خالي هئا. انهن جي کيسن ۾ لڪائي پيسا وجهندو هو. سندس نندو پٽ جنهن کي جاني سڏيندا هئا. اهو پيءُ وانگر

... ڪنهاڙو، مانهن جي خدمت ۾ بيٺو هوندو هو. ان همراهه جيو ... هو ته چوڪرو پر هن کي حيا شرم ۽ خدمت جو مارو هو. رب کيس جواني بخشي. اها جڏهن جام جي سخاوتن جي خبر مون کي پئي، تڏهن آئون حيران رهجي ويس. جڏهن مون ڏٺو ته هوٽل کان ٻاهر جام صادق علي، پير جي پيرن تي هٿ رکيا تڏهن آئون حيران ٿي ويس! هيڏو سخي مرد، جيڪو جلاوطن، وطن کان هزارين ميل پري به پيو سخاوتون ڪندو هو، غريبن جي پرگهور ڪندو هو، سو پنن واري پير کي ڇو پيرين پيو؟ پير جي ڪهڙي به خانداني هجي پير جو ڏنڊو پني ڪائن آهي. ان پير ۾ حيا شرم هجي ها ته خود جام صادق علي جا پير چمي ها. ڇون ته اهو پير پنو به ڪيترا دفعا لندن ويو هو. اتي جام صادق علي جا ديگڙا چنيندو هو. افسوس اهو آهي جو جام صادق علي شايد پان کي نه سڃاتو اهي ته هو خود ڇا آهي.

چام صادق علي جو خط

جيئي سنڌ

ياعلي مدد

ڪامريڊ مير سائين

اوهان جو ڪالهه خط پهتو، پڙهي ڏاڍي خوشي ٿي، اڃا تائين اوهين ڪو نه مُڙيا آهيو. زبان اوهڙي ٿي مٺي پر ميرائي زبان ڳاڙهين مرين سان ڀريل آهي. خط پڙهڻ کان پوءِ ڏاڍي لذت اچي وئي.

اهو پڙهي ڏاڍي خوشي ٿي ته توهان هيڏانهن اچڻ جو ارادو رکو ٿا، هن فقير کان جيڪا خدمت ٿي سگهي سا ڪبي. حياتيءَ تي ڀروسو ڪونهي ڪو، اچو ته ڪجهه ڏينهن گڏ گذاريون ۽ ڪچهريون ڪريون.

يو بي ايل نه هجڻ جي نئين ڳالهه ڪانهي، منهنجي ۽ اوهان جي يو بي ايل سان پراڻي دشمني آهي پر قادر ڪريم آهي، نه امدادن کان ڇڏيو اٿس نه ڇڏيندو. سنڌ اها ڌرتي آهي جنهن هر ڪنهن کي پناهه ۽ چانو ڏني اٿس چاهي اهي عربستان مان آيل هجن سيدن جي روپ ۾، چاهي هندستان مان آيل هجن مهاجرن جي ڊونگ ۾، چاهي اهي پنجاب جا ڪجر هجن جن سنڌ کي ڦريو ۽ لٽيو آهي. آئون اثنا عشري طريقي جو ماڻهو آهيان. پر سهني سنڌ سان وڏ ۾ وڏ غداري ۽ نمڪ حرامي ڪنهن ڪئي آهي ته اهو وڏيرو، واپاري، شاهه پٽائي کانپوءِ سنڌ جو سيد، پناهه گير ۽ رنجيت سنگهه جي اولاد ڪئي آهي. سنڌ جي ڌرتي صابرين آهي ۽ پئي سهي. اهي غدار ۽ سوداگر اهو سوچين ٿي ڪو نه ٿا ته اهو ڏينهن پري ڪونهي جنهن ڏينهن هي ڌرتي ٽبندي ۽ رنگ لائيندي، آئون برابر هڪ وڏيري جو پٽ آهيان پر مونکي فخر آهي ته منهنجو پيءُ فقير پهرين هو ۽ وڏيرو پوءِ. مون پاڻ غلطيون ڪيون آهن، انسان آهيان خطا جو گهر آهيان پر اصولن لاءِ پاڻ ڏي

ڌر مانهن سان ٽڪر کاڌو اٿم ۽ انشاءالله انهن اصولن تي قائم رهبو، سون جهڙا ڪئين انسان هن ڌرتيءَ تي آيا، ويا ۽ ويندا. پر اصول، چڱايون ۽ گڻ هميشہ زنده رهندا. اهو ٻڌي ڪامريڊ روچي رام ڪان بہ ڌڪ ٿيو ۽ ڪل بہ آئي تہ اوهان کي شهادت نصيب ٿي ڪانهي ۽ گولي ڪو بہ اثر ڪو نہ ڪيو، بوري ٻئي هٿ مٿي تي ڏيو وينو هوندو تہ گولي حرام تي وئي. ڏٺا نہ ڏيو هيڏانهن اچڻ لاءِ بلڪل تياري ڪري روانا ٿيو.

مرشد لطيف سائين چيو آهي تہ

"سڌ سٽين پرين جو، واڪي جي نہ ورن
ڪچاڙي ڪن، ڪوڙي دعويٰ دوستن جي"

اميد تہ سڄي خاندان سان سرسبز آباد هوندا

هن پرديسيءَ جون سيني کي دعائون ۽ نياز، سرڪار مير محمد خان "نياز" کي يا علي مدد چوندا

پرديسي اوهان جو نيازمند

جام صادق علي

ڪامريڊ مير محمد ٽالپر ڏي مرحوم جام صادق علي سابق وزير عليٰ سنڌ جو جلاوطني جي ڏينهن ۾ لنڊن مان لکيل خط جو عڪس مرحوم اندر جي ڳالهہ ڪري ويو

جناب شير محمد خان عالماڻي مرحوم سيڪريٽري آبپاشي سنڌ

منهنجي مرحوم شير محمد خان سان چار پنج دفعا ملاقات ٿيل آهي. پنهنجي وقت جو وڏو ماهر ڄاڻو انجنيئر هو. سندس جيڪو ڪيس لکي ڏنل آهي سنڌ جي پاڻي جي متعلق، اهو هڪ تاريخي ڪارنامون آهي. پر عمل ان تي ڪو نہ ٿيو آهي.

مون کي هڪ ٻہ رات مرحوم شير محمد خان وٽ رهڻ جو بہ موقعو مليو آهي. مرحوم رڳو ڪورو ڪامورو ڪو نہ هو، هو جهانديد انسان هو. هن کي برصغير جي تاريخ جي وڏي ڄاڻ هئي. ڪيترن ئي ليڊرن کي هن تمام ويجهو ڏٺو هو. هن جي ڪچهري منهنجي معلومات ۾ وڏو اضافو ڪيو. سنڌ ۾ ڪيترا انجنيئر مادول ماپڻ جون ڪانيون ڪڇيو وتن. پر ڪين ڪيوسڪ جي بہ خبر نہ آهي. رڳو ٺيندر هضم. شير محمد خان تمام سنو ڪجهہ لکي بہ ڇڏي ويو آهي. الله ڪنهن کي همت ڏي تہ سمورو ڇپائي وجهي. ڳوٺ مون کي پڙهڻ لاءِ ڏنوهوس. هڪ سني تاريخ آهي. مرحوم عالماڻي صاحب جيڪي ڪجهہ لکيو آهي. اهو پڙهڻ سان پردا کليو وڃن. ڇو ـ ڪيتريون ڳالهيون پردن جي پويان لڪل آهن. پر ظاهر ڪير ڪري! رب هن کي همت ڏني.

جيڪي ڪجهہ منهنجي ذهن ۾ يادگيرون آهن، سي قلم ۾ بند ڪجن ٿيون. مرحوم شير محمد خان فرمايو، سنڌ جي مسلمانن جو عقيدو آهي تہ الله سائين هر شيءِ تي قادر آهي. پر پنجابي جا عقيدا عجيب آهن. پنجابين جو شاعر اقبال سيالڪوٽي هو. جنهن جو هڪ شعر آهي تہ

خودي کو کر بلند اتنا
کہ هر تقدير سي پهلي
خدا بندي سي خود پوڇهي
بتا تيري رضا کيا هي

ڏسو پنجابيءَ جو عقيدو! جو رب پاڪ خود پنجاب ۾ ڪٿي ڪٿي ڪٿي ٿو ڪٿي. اها ٿي ته اهي اوهان ڏي موڪليا ۽ اهو صفا ڪفر آهي. سنڌ جا مسلمان سادا مسلمان آهن. پنجابين هيرا منڊيون قائم ڪيون، ڪوڙا نبي پيدا ڪيا ۽ ڪوڙا امام به پيدا ڪيا.

بقول جناب علي احمد بروهي ته سنڌ وارا پنهنجو سنڌي قلندر به ڪو نه ناهي سگهيا. اها مصيبت قلندر به سنڌ ۾ بئي هنڌان اچي نازل ٿي. چون ٿا ته اهو به ارغونن جو جاسوس هو. سيوهڻ ۾ سندس وارث جيڪي اڄ اگهاڙا نانگا چرسي وينا آهن. اسلام جو ڪو به نالو ڪونهي. شير محمد خان چيو ته آئون جڏهن ڪراچي ۾ پڙهندو هوس، ان ڏينهن مسٽر جناح اسان جي هاسٽل ۾ آيو، تڏهن جناح صرف وڪيل هو. اڃا هن قائد اعظم ڪو نه سڏايو هو.

شير محمد خان چيو ته اهو ڏينهن جمع جو هو. اسان مسٽر جناح کي اچي ورايو ته تون به اسان سان هلي مسجد ۾ جمع نماز ادا ڪر، پر جناح نماز کان ڏاڍو لهرايو. چو ته جناح کي نماز پڙهڻ ڪا نه ايندي هئي. چو ته هو اسماعيلي خوجو هو. جيڪي نماز ڪو نه پڙهن، نڪا سندن مسجد آهي. جناح تيڏي اک سان پين نمازين ڏي نهاري سجدو ڪندو رهيو. عالماڻي صاحب بڌايو ته ۱۹۳٦ع ۾ سنڌ بمبئي کان ڌار ٿي، تڏهن سنڌ اسيمبلي جي چونڊ ٿين واري هئي. لاڙڪاڻي مان هڪ اميدوار وڏو وڏيرو سر شاهنواز ڀٽو به اميدوار هو، جيڪو انگريز سرڪار جو وفادار ۽ سر جي خطاب وارو هو.

ان وقت شاهنواز ڀٽو ضلع لوڪل بورڊ لاڙڪاڻي جو پريزيڊنٽ هو. هن ٻهراڙي جي ماڻهن جي ٻيل گاڏين تي هڪ پيسو ٽيڪس وڌو هو. ان وقت هڪ پيسو به وڏي ڳالهه هئي. غريب لاءِ اهو ٽيڪس ڀرڻ مشڪل هو. اوچتو اليڪشن جو به اعلان ٿيو. سر شاهنواز به اليڪشن ۾ بيهڻ جو اعلان ڪيو. مسڪينن ۾ اچي چزبوڙ ٿيو ته جيڪو اهو وڏيرو ميمبر چونڊجي ويو ته پوءِ الاجي

کهڙا ٽيڪس هٽي. ان ڪري اهڙو ماڻهو هن جي سامهون ڪڙو ڪجي جيڪو مسڪينن تي مارو نہ بنجي. لاڙڪاڻہ ضلع مان ڪو بہ ماڻهو تيار نہ پيو ٿئي. لاچار لاڙڪاڻہ واسي، ڪراچي ۾ شيخ عبدالمجيد سنڌي وٽ ويا تہ اوهان هلي لاڙڪاڻہ مان شاهنواز ڀٽي مان اليڪشن مقابلو ڪريو. شيخ صاحب نؤ مسلم ۽ مسڪين هو پر ماڻهن هن کي راضي ڪري ورتو. ڪيس آٽي لاڙڪاڻي مان نامينيشن پرايو ويو.

شيخ صاحب جو اليڪشن نشان بہ بيل گاڏي هو. عالماڻي ڳالهہ ڪئي تہ اسان ڪيترا شاگرد ڪراچي مان لاڙڪاڻہ روانا ٿياسون. شيخ صاحب جي اليڪشن ورڪ لاءِ عالماڻي مرحوم ٻڌايو تہ اسين لارين ۾ چڙهي لاڙڪاڻہ کان نئين ديري ڏي روانا ٿياسون. واٽ تي ڏنهو سون تہ بہ ڏاند پاڻ ۾ پئي وڙهيا. هڪ ڏبرو ڏاند هو بيو هو متارو ڏاند. ويڙهہ ۾ ڏبرو ڏاند متاري ڏاند کي ماري ويو ۽ هو اٿي ڀڳو. اسان نعرا هنيا تہ شيخ مجيد کٽي ويو. نتيجو اهو نڪتو جو شاهنواز ڀٽو اليڪشن هارائي ويو ۽ مرحوم شيخ صاحب اليڪشن کٽي. شاهنواز ڀٽو پوءِ ٽپڙ ٻڌي بمبئي هليو. هو آخر ۾ جهونا ڳڙهہ جي نواب جو وزير مقرر ٿيو. جڏهن ملڪ ورهائجي ويو ۽ پاڪستان بنيو تڏهن نواب جهونا ڳڙهہ جا ڪيترا مال بهاري اچي ڪراچي نڪتو ۽ گمنامي جي عالم ۾ فوت ٿي ويو. شايد ١٩٥٥ ڌاري.

عالماڻي صاحب ٻڌايو تہ سنڌ ۾ هڪ پنجابي انجنيئر هو. شروعات ۾ اهو پنجابي هڪ وزير جو پي اي بنيو هو ۽ اهو وزير سندس مرڪز مضبوط ڪندو هو. پوءِ ان وزير هن کي ترقي وٺرائي هئي. اڄ ڪالهہ جيڪي ڪامورا ترقي لاءِ واجهائي رهيا آهن، انهن کي بہ کپي تہ هو بہ پنجابي انجنيئر وارو نسخو ڪم آڻين ۽ مرڪز جي مضبوطي جو اعلان ڪن ۽ ٢٢ گريڊ ماڻين.

هينئر ڏونڪو پيو لڳي تہ پنجابي وڏا پاءُ آهن صوبو بہ وڏو آهي. مرحوم عالماڻي هڪ واقعو بيان ڪيو ـ آئون

ون يونٽ جي زماني ۾ سرگوڌا ۾ چيف انجنيئر هوس. هڪ ڏينهن هڪ ايم اين اي نالي سيف الله تارڙ مون وٽ آيو. ڪنهن ڪم سان، هن ڳالهين ڪندي مون کي چيو ته اوهان جو واسطو صوبہ سنڌ سان آهي. اوهان سنڌ وارا اسان پنجابين جي بہ ابري نٿا ڪري سگهو. اسين پنهنجي ڪم لاءِ غيرت بہ وڪڻيو ڇڏيون.

اسان جا ننڍا ايم اين اي جيڪي پنجابين لاءِ مريو ٿا وڃن، انهن کي پنجابين وارو نسخو آزمائڻ گهرجي، ڇو تہ وڏي پاءُ جي سنت آهي.

مرحوم عالماڻي هندستان جو بہ چڱو سير سفر ڪيو هو. تنهن ڪري هن کي هندستان جي رياستن جي راجائن ۽ نوابن جي چڱي ڄاڻ هئي. هن مرحوم لکيو آهي تہ پٽيالا رياست جي راجا وٽ هڪ قيمتي هار هو. جنهن ۾ اٽڪل هڪ هزار قيمتي هيرا هئا. ان زماني ۾ بہ ان جي قيمت ڪروڙن ۾ هئي. اهو پائي تخت تي ويهندو هو. راجا جي عمر تمام وڏي هئي. سندس رياست ۾ چرچو عام ٿي ويو تہ هاڻ راجا پوڙهو آهي. سندس جواني جي طاقت هاڻ ختم ٿي چڪي آهي. اها خبر بہ راجا کي پئجي وئي. هن وڏن حڪيمن ۽ ويدن جا طاقت جا ڪشتا وٺي کاڌا هڪ ڏينهن پنهنجن وزيرن کي چيائين تہ عام دربار جو اعلان ڪريو،جيئن دربار ۾ گهڻا ماڻهو اچن، دربار ۾ ماڻهو جام اچي مڙيا ۽ راجا جو انتظار ڪرڻ لڳا. اوچتو مهاراجا بهادر صفا الف ننگو اچي نڪتو ۽ پنهنجو فيلڊ مارشل تيار ڪري ماڻهن جي اڳيان پريڊ ڪندو هليو ويو. هن اهو ڪم ان لاءِ ڪيو تہ منهنجي رعيت ڏسي تہ راجا صاحب اڃان جوان مرد آهي.

هن برصغير ۾ پهرين موٽر ڪار بہ مهاراجاپٽيالا گهرائي هئي سال ١٨٩٢ع ۾، جيڪا فرانس مان آئي هئي.

حيدرآباد دکن جي نواب کي نظام دکن سڏبو هو. اهو تمام ڪنجوس مکي چوس هو. سندس رياست ۾ ڪو ماڻهو نئين موٽر ڪار خريد ڪندو هو تہ ان ڏي نظام دکن نياپو ڪندو هو تہ اها ڪار مون کي نذراني ۾ ڏني وڃي. اهڙي طرح

نذراني واريون ڪارون هزارن جي تعداد ۾ گڏ ٿي ويون. نيٺ انهن کي ڪٺائي ختم ڪري ڇڏيو. رياست ڀرت پور جي راجا هڪ رولس رائس ڪار [illegible] ائي هئي، جنهن جي باڊي چانديءَ جي ٺهيل هئي. راجا کي ٻڌايو ويو هو تہ جيڪو هن موٽر ڪار ۾ سواري ڪندو، ان جي جسم ۾ جواني جون لهرون اينديون ۽ پاڻ کي طاقتور سمجهندو. چون ٿا پوءِ راجا سڄو ڏينهن ان موٽر ۾ پيو گهمندو هو.

رياست [illegible] جي راجا جي محلات ۾ ڇهہ سئو ڪمرا هئا، گهڻن ڪمرن ۾ سندس ماربل شينهن، هاٿي ۽ ٻيا جانور پيا هوندا هئا.

رياست رامپور جي نواب کي شوق جاڳيو جو حڪم ڪيائين تہ اهڙو تخت تيار ڪيو وڃي، جنهن تي آئون ٻہ ويهان ۽ ڪاڪوس پيشاب بہ اتي ڪريان، نيٺ اهو تخت تيار ٿيو جنهن ۾ اهي سڀ بندوبست هئا. رياست نايا جي راجا جو قد ڇهہ فوٽ چار انچ هو. سندس وزن نو سو پائونڊ هو سندس ناشتو ڪڪڙ هئا. روزانہ خوراڪ ۾ اڌ مڻ گوشت کائي ويندو هو. سندس خدمت چاڪري لاءِ ۳۵۰ ڇوڪريون محلات ۾ هر وقت موجود هونديون هيون ۽ اهي ڇوڪريون صفا ننگيون هونديون هيون، راجا وٽ ۵۰۰ گهوڙا هئا.

رياست گواليار جي راجا کي شوق ٿيو تہ منهنجي محل ۾ اندر واري هال ۾ اهڙي بتي لڳائي وڃي، جيڪا برطانيہ جي بادشاهہ جي مهل ۾ نہ هجي. انجنيئر راجا کي چيو تہ بتي وزن واري ٿيندي، ڇت ڪري پوندي. مهاراجا بهادر فرمايو تہ هاٿي آتي ڇت تي چاڙهيو تہ ڇت جي مضبوطي جي خبر پئجي ويندي.

ميسور جي هڪ راجا وٽ ڪروڙن جا هيرا ۽ موتي هئا، ڪنهن هڪ نجومي چيو تہ سهنجو نصيب پينل هيرن ۽ موتين ۾ آهي. پوءِ راجا اهي موتي ۽ هيرا جند ۾ ڏرائي ڇڏيا.

دربنگا رياست جي راجا کي وري عجيب شوق هو، هن وٽ هاٿي تمام گهڻا هئا، جڏهن هاٿين سان نر هاٿي جو ميلاپ ڪرائبو هو، تڏهن رياست ۾ اعلان ڪبو هو تہ اهو تماشو اچي

ڏسو، جڏهن نر هاٿي مادي هاٿڻ تي پوندو هو تڏهن ماٿهو مهاراجا کي جئي جا نعرا هڻندا هئا.

بنارس رياست جي راجا جي عجيب حالت هئي! هو سخت قسم جو ڪٽر هوندو هو، صبح جو ننڊ مان تڏهن اٿندو هو، جڏهن ڪنهن ڳئون جي رنڀڻ جو آواز ٻڌندو هو، تنهن ڪري محلات ۾ هن جي سمهڻ واري ڪمري جي پر ۾ رات جو ڳئون ٻڌبي هئي. هڪ دفعو بنارس جو راجا رامپور جي نواب جي دعوت تي ويل هو. نواب رامپور محلات ۾ مٿين منزل تي راجا جي رهڻ ۽ سمهڻ جو بندوبست ڪيو هو، نواب رامپور کي مدراس جي راجا جي ماٿهو ٻڌايو هو ته راجا صاحب بنارس صبح جو جيسين ڳئون جي رنڀ جو آواز نه ٻڌندو تيسين اٿندو ڪو نه، ستو پيو هوندو، رات جو نواب صاحب چيو ته ڪا ڳئون ڪاهي اچو، جيڪا محلات جي مٿئين منزل تي چاڙهيو، ڳئون آندي وئي پر ڳئون چڙهي ڪين! پوءِ هڪ ڪرين گهرائي وئي، ڳئون کي ڏکي ڪرين ۾ ويهاريو ويو، ڳئون اهڙيون دانهون ڪيون جو مهاراجا بنارس ته جاڳيو پر سڄو رامپور جو شهر جاڳي پيو.

عالمائي مرحوم فرمائي ٿو ته هندستان جي مغل بادشاهه اورنگزيب جنهن کي اسلام جو وڏو علمبردار چيو ويو ۽ لکيو ويو، ان جا تاريخي ڪارناما هي هئا.

پنهنجي پيرسن پيءُ شاهجهان بادشاهه کي انڌو ڪرائي ڇڏيائين ۽ قيد ۾ رکيائين، وڏي ڳالهه ته وقت جي مجذوب مرد قلندر حضرت سرمد عليه رحمت کي شهيد ڪرائي ڇڏيائين، جنهن جي مزار دهلي جي شاهي مسجد وٽ آهي.

عالمائي صاحب لکي ٿو ته جڏهن اسين ڪراچي ۾ تعليم پرائي رهياهئاسون، ان وقت اردو ٻولي ڪان ڪير به واقف ڪو نه هو، ڪنهن کي به ڳالهائڻ ڪانه ايندي هئي، ڪراچي جي مشهور نيپئر روڊ جي سهاڳڻين جي بازار ۾ اردو ڳالهائي ويندي هئي. هاڻ ڏسو ته اها ٻولي ڪهڙي پاڙي جي هئي ۽ جناح اها چٽي قومي ٻولي ڪرائي مڙهي ڇڏي.

مرحوم عالمائي هندستان جي ورهاڱي ڪانپوءِ هتي ڇا وهيو واپرايو، ان تي بہ ڪافي روشني وڌي آهي.

ملڪ جي ورهاڱي کان اڳ سنڌ جي آدمشماري ۾ وڏو حصو بلوچ - سيد - پٺاڻ ۽ ڪي ٻيون ذاتيون هيون، جي سنڌ ۾ اچي آباد ٿيون. سي سڀ جا سڀ سنڌ ۾ جذب ٿي ويا. پنهنجي هر تقدير کي سنڌ سان ٻڌي ڇڏيائون.

پاڪستان کي بڻئي چاليهہ سال گذري ويا آهن، جو هڪ آيل پکوڙا پنهنجو جدا ڪلاس ناهيو ويٺا آهن، پنجين قوم لاءِ ويڙهہ شروع ڪئي اٿن، احمق آهن، اجايو وڙهيو ٿا مرن، ڌرتيءَ جو نالو سنڌ آهي. اجايو واشنگٽن جي اشاري ۽ ڊالرن جي ٿيلهن تي ڪڏيون پيا هڻن.

پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ جيڪا اخوت ۽ برادري پيدا ٿي، سا بہ سيني ڏني هتي، هاڻ ائين ڏسجي ٿو تہ هي ملڪ فوج لاءِ ٺهيو آهي، نہ ڪا فوج ملڪ لاءِ آهي. جڏهن فوج ملڪ کان وڏي ويندي آهي. تڏهن طاقتور ٿي ويندي آهي ۽ ملڪ جي ماڻهن تي ظلم ڪرڻ شروع ڪندي آهي. ان جو تازو مثال مشرقي پاڪستان ۾ واقع آهي، جتي ملڪ جي فوج ملڪ جي لکن انسانن جو قتل عام ڪيو، هزارين هم وطن هم مذهب عورتن سان زنا جبر ڪيو ويو.

نتيجو اهو نڪتو جو اتي جيڪو ڦهري جنرل نيازي هو، سو لکن سپاهين سان ڊاڪا جي ريس ڪورس گرائونڊ ۾ هندستان جي فاتح جنرل اروڙا جي اڳيان پيش پيو. جنهن سندس منهن ڪارو ڪري سيئي تمغا لاهي ورتا.

ڊڪٽيٽر سدائين فوج جي زور تي حڪمران هوندو هو. جرمني جو ڊڪٽيٽر هٽلر بہ فوج جي زور تي هو. ان جو اهو حشر ٿيو جو سندس لاش بہ نہ مليو. پاڪستان جي وڏي ڦهاري ڊڪٽيٽر ضياءَ جو جيڪو حشر ٿيو هو، سيني ڏٺو ۽ ٻڌو، لاش بہ هٿ ڪو نہ آيو. فرانس جو نيپو لين بونا پارٽ بہ فوج جي مدد سان آيو، آخر اهڙو حال ٿيس جو، واٽرلو جي عهدنامي جو عذاب سهڻو پيس.

لياقت علي هتي جيڪو ڪردار ادا ڪيو، ان تي به سني روشني آهي. سنڌ صوبي کي مهاجرستان جو صوبو بنائڻ لاءِ هندستان مان ماڻهو جام گهرائي انهن کي هڪدم سنڌ ۾ آباد ڪرايائين. لياقت علي غنڊن جا جٿا تيار ڪرائي. سنڌ ۾ رهيل هندن تي قاتلاڻه حملا ڪرايا، جيئن هو ڀڄي وڃن ته انهن جون زرعي زمينون ۽ جائدادون انهن غنڊن کي ملن. جناح کي چئي اردو کي سرڪاري ٻولي قرار ڏياريائين ۽ ملڪ جي اصل ماڻهن جي دلشڪني ڪيائين. ان وقت پاڪستان جي پنجن ئي صوبن ۾ پنهنجي ٻولي هئي، اردو جو نالو نشان ڪو نه هو. لياقت علي صوبن جو ن حڪومتون توڙي اتي پنهنجي پسند جا ماڻهو رکيا. لياقت علي جي حڪم تي گهرن، دڪانن ۽ بنگلن مان سڀ سنڌي تڙي ڪڍيا ويا.

لياقت علي سامراجين ۽ آمريڪا جو دلال بنيو. هن سڀني پاڙيسري ملڪن سان ڦٽايو. انهن کي اجايو دشمن بنايائين، جهڙوڪ ڀارت، روس ۽ افغانستان. لياقت علي صوبي کي صوبي سان ويڙهائي صوبائي تعصب جو بنياد وڌو هو لياقت علي بازاري ماڻهو هو. اسلام جو صرف نالو وٺندو هو. سندس رن اجا جيئري آهي. رعنا ان وقت بدمعاش رنن جون مينا بازارون لڳائيندي هئي، اتي هر قسم جون خرابيون ٿينديون هيون. لياقت علي جلسن ۾ مڪا ڏيکاري پنهنجي غير مهذب هئڻ جو ثبوت ڏنو. مهاجرن کي ملڪ جي اصلي باشندن تي فوقيت ڏئي، ملڪ جي تباهي جو ٻج پوکيو.

بزرگن چيو آهي ته مذهبي حڪومت صرف اٽلي جي شهر ويٽنڪن ۾ آهي، جتي عيسائي مذهب وارو پوپ رهي ٿو، ٻئي ڪنهن به ملڪ ۾ مذهبي حڪومت نه آهي، سعودي حڪومت لاءِ به اجايو خيال آهي ته اها به ڪا مذهبي اسلامي حڪومت آهي. هر گز نه- انهن حاڪمن جو بابو شاهه سعود به زوري اچي حجاز مقدس تي قابض ٿيو. اندازن هڪ سو ڪان به وڌيڪ زالن سان شادي ڪري خوب عيش سان زندگي گذاريائين. اسين ڪهڙي

اسلامي نظام ڏانهن وجون، شيعن وارو يا سنين وارو يا ديو بنديـن ۽ رائـونـڊ وارو . شيعـا حضرات چـون ٿـا تـہ حضرت مـولا عـلي عليہ السلام کان پوءِ اسلامي نظام ختم ٿي ويو ، سني حضرات بہ ان جي تصديق ڪن ٿا علي ڪانپوءِ پينگ ٿي وئي.

هاڻ اسان پاڪستان جا شيدائي ١۴ سئو ورهيـن جو ختم ٿيل نظام ڪيئن هلائينداسون، سوچڻ جو مقام آهي رڳـو ماڻهن جي اکين ۾ ڌوڙ وڌي پئي وڃي، باقي خير آهي.

افسوس جو مقام آهي تہ هينئر شير محمد جهڙو ماڻهو نہ آهي نہ تہ وڏو ڪم ڏئي ها. خدا وند ڪيس پنهنجي رحمت ۾ جاءِ ڏئي.

مولوي خير محمد خان نظاماڻي مرحوم - نم ٽوٽ وارو

جناب مولوي خير محمد خان مرحوم نظاماڻي بلوچ خاندان مان آهن. جيڪو تعلقو ٽنڊو محمد خان ۾ آهي، مرحوم مولوي صاحب جن عقيدي جي لحاظ کان موحد هئا، مرحوم جنگ آزادي جو هيرو هو. سندس زندگي جا ڪيترا دور آهن، ديني دور به آهن. جنهن ۾ لنواري جي هٿرادو حج کي هميشه لاءِ بند ڪرائڻ لاءِ اول جن سچ جو سندرو ٻڌو هو، ان ۾ عالي مرتبت جناب مولانا احمد ملاح عليه رحمت جنهن کي اٿون "رحمت سنڌ" سڏيندو آهيان ۽ ان جي چوڻ تي اول لبيڪ چوڻ وارو مولوي خير محمد خان هو. پوءِ سنڌ جا هزارين مسلمان ميدان تي نڪري آيا. لنواري جي پيرن جا مريد گهڻو ڪري، دادايائي يا وڏا امير جاگيردار هئا. انگريزن جي حڪومت هئي. انگريز کي جيڪا اسلام سان محبت هئي سا سڀني کي خبر آهي. پوءِ انهي لنواري حج جي تحريڪ ۾ هزارين ماڻهو جيلن ۾ ويا. نيٺ حڪومت مجبور ٿي حج لنواري بند ڪري ڇڏيو. ان جو نتيجو اهو نڪتو جو هاڻي انهي ڪوڙي حج جو نالي وٺڻ وارو به ڪو ڪونهي. اها گادي به ڪيترن ڏڙن ۾ ورهائجي وئي آهي.

مولوي خير محمد خان اعليٰ پائي جا شاعر به آهن، عاشق رسول تمام حد کان وڌيڪ هئا. ان جي شان ۾ ڪيترا قصيدا اٿن. انهن جو به پنهنجو مقام آهي. مونکي سندن صرف هڪ شعر ايندو آهي. جو ڪنهن مير صاحب جيڪو وزير ٿو، ڪين تنگ ڪيو ان لاءِ چيائون سو هن ريت آهي.

مومنو ڏججو متان
وٺي وزيري مير جي
ڏرت ٽرندو ڏيهه تان
۽ سخت گيري مير جي

مولوي خير محمد خابر صغير جي سياست ۾ بہ حصو ورتو، سندس طبيعت البت جلالي هوندي هئي، جمعيت العلماء ۾ بہ هئا پر اتي مولوين سان ڪو نہ نهيا، خاڪسار تحريڪ ۾ شامل ٿيا ۽ ان ۾ خوب جوش سان حصو ورتائون. سڄي برصغير ۾ هليا. سندس تحريڪ ۾ خوب ڌاڪ هئي. تحريڪ جو باني مرحوم علامہ عنايت الله خان المشرقي بہ کين باادب سلام ڪري ملندو هو.

مولوي خير محمد خان جن اهل قلم بہ هئا. سنڌي نثر لکڻ ۾ مولوي خير محمد خان جو درجو اول هو. مولوي صاحب جن سنڌ جي وقت جي معروف اخبارن جا ايڊيٽر بہ رهيا جن ۾ الوحيد، ڪاروان، قرباني، مهراڻ ۽ ٻيون بہ هيون، جيڪي ياد نہ آهن، مولوي صاحب مرحوم قلم ڪٽي ڪنهن جي پويان پئجي ويندا هئا تہ پوءِ رب جي پناهہ، مولوي صاحب مرحوم جڏهن حيدرآباد مان ڪاروان اخبار ڪڍندا هئا، ان وقت سائين جي ايم سيد صاحب سان سندس ڪي اختلاف ٿيا، جيڪي ديني توڙي سياسي هئا. مولوي صاحب سيد صاحب جي خلاف،روزانہ اخبار ۾ ڪالم بہ شايع ڪرڻ شروع ڪيو. مون کي ياد آهي تہ چوئيتاليهہ کن قسطون مولوي صاحب لکيون، شاهہ صاحب جون چوڙيون ڍريون ٿي پيون. سائين مسڪين کي رني ڪوٽ ياد اچي ويو، سو هن کان ڳچي ۾ ڪپڙو پائي، اچي حيدرآباد ۾ مولوي صاحب کان معافي ورتائين. سائين جيئرو آهي خبرون پڇي ڏسوس.

مهراڻ اخبار هن وقت پير صاحب پاڳاري جي آهي. هن کي گهڻو ڪري ڪهاڙا لکڻ وارا ايڊيٽر نہ مليا آهن. ان ڪري اڄ پين جي ٻيٽ ۾ اخبار گهٽ ٿي هلي. جماعت سڳوري لاءِ محدود آهي. انهن لاءِ تہ لازمي آهي تہ اخبار خريد ڪرڻ، شروع جي ڳالهہ آهي جيڪا مرحوم پير علي محمد راشدي مون کي ٻڌائي هئي. راشدي مرحوم ٻڌايو تہ مون کي پير صاحب پاڳاري گهرائي چيو تہ، چاچا، مهراڻ اخبار لاءِ ايڊيٽر کپي، جيڪو في الحال باهہ ڏئي ڇڏي. مون ٻڌو آهي مولوي خير محمد خان نظاماڻي اهڙو آهي

جو جيڪو سندس قلم جي ضد ۾ آيو سو ڪسي ويو. ان ڪي راضي ڪري مون وٽ وني اچو تہ ان ڪي مهراڻ اخبار جو ايڊيٽر بنايون. راشدي مرحوم چيو تہ آئون مولوي صاحب وٽ ويس تہ اوهان مون سان پير صاحب پاڳاري وٽ هلو. اخبار جي ايڊيٽر لاءِ صلاح ونبي اوهان ڪان، مولوي صاحب هڪدم راشدي کي چيو تہ بي ايمان، ڪير هلي پير جي جتين ۾ ويهي بچڙو ٿئي. آئون ڪو نہ هلندس.

راشدي مرحوم اها ڳالهہ پير صاحب کي ٻڌائي، تنهن چيو تہ آئون مولوي صاحب کي عزت سان وهاريندس اوهان رڳو هٿ وني اچوس. لاچار راشدي جيڪو خود وڏو فنڪار هو سو مولوي صاحب کي ريجهائي وني ويو. جڏهن ٻئي ڄڻا پير صاحب جي بنگلي اندر داخل ٿيا، تڏهن راشدي مرحوم جتي بہ لاٿي ۽ اندر ڪمري ۾ پٽ تي ويهي رهيو. ڪرسيون بہ پيل هيون. مولوي صاحب جتي نہ لاٿي الله جي رحمت هجي، جتي سوڌو ڪرسي تي ويهي رهيو. راشدي کي چيائين تہ لعنت هجئي اجايا ٽٽ هڻندو آهين. هتي تہ اچي گوڏا ڪوڙي ڪريو آهين. پير صاحب پاڳارو بہ انهي ڪمري ۾ اچي ويو. جڏهن مولوي ڏي ويو، تڏهن مولوي صاحب ڪرسي تي ويٺي ڪيس هٿ ڏنو.

ٻنهي راشدي پيرن گڏجي مولوي صاحب کي راضي ڪيو تہ اوهان مهراڻ اخبار جا ايڊيٽر ٿي ڪم هلايو. اوهان خود مختيار هوندا. سبحان الله! مولوي صاحب جي نالي لکڻ سان اخبار چوٽ چڙهي وئي. اخبارن جي اسٽالن تي ٻين اخبارن جو وڪرو بند ٿي ويو. شام جو پڪوڙن واري کي وڪٽي ڏيندا هئا.

مولوي صاحب بيباڪ اهل قلم هئا. سو اخبار جي ڌڻين کي بہ اها ڳالهہ نہ وڻي، ڇو تہ آخر پير نيٺ پير آهي. مولوي صاحب کي جوابي موڪليو ويو تہ اخبار جي پاليسي سان جي مرضي واري هوندي. مولوي صاحب هڪدم ايڊيٽر پير جي منشيءَ جي حوالي ڪري هلو آيو.

مولوي صاحب شروع ۾ شادي ڪئي هئي، ان مان ڪين اولاد ڪو نہ هو، سا شايد پيالو پي وئي. آخري وقت ۾ مولوي

صاحب مسڪين نوي سال جي عمر ۾ تيري عمر هي سولاسال شال ڪسي ڪي نظر نہ لگي. ان چمار واري دوشيزه سان شادي ڪئي. پوءِ مولوي صاحب ويچارو ٻن پڙن جي وچ ۾ اچي ويو. اکين جي بينائي بہ موڪلائي وئي. پڇاڙي ۾ سندس رهائش بدين شهر ۾ وچي ٿي. مولوي صاحب جن جو وڏو احترام، مرحوم مير علي احمد خان بہ ڪندو هو، چو تہ ٻئي موحد بہ هئا ۽ خاڪسار تحريڪ ۾ بہ گڏ هئا. آخري وقت ۾ مير صاحب مرحوم جي ميچالي بہ ڪم ڪرڻ ڇڏي ڏنو هو ۽ پاڻ جنرل ضياءَ جا وزير دفاع بنيا، پوءِ جيڪا ضياءَ مجلس شورا ناهي هئي، ان ۾ مولوي صاحب مرحوم کي ڦاسائي ضياءَ جو شورا ناهيو ويو هو. اجايو مير صاحب، غريب مولوي جي عاقبت بوڙي، پاڻ تہ پنهنجي عاقب بوڙي اچي ضياءَ جي بيڙيءَ ۾ سوار ٿيا. ترت مولوي صاحب جن بہ هن جهان مان پيالو پي ضياءَ جي شورا کان جند ڇڏائي. سندس وصيت مطابق ڪيس عالي جناب مولانا احمد ملاح رح جي پير ۾ دفن ڪيو ويو. اها جاءَ وڏيڪ چوڪاري واري هوندي. جتي احمد ملاح آرام هجي. خير غلطيون انسانن کان ٿينديون آهن. مولوي خير محمد خان نظامائي جو پنهنجو مقام هو. خير محمد ڪير سڏائي. اڄوڪا نڙڪو ايڊيٽر بہ سڄاڻو! ڪنهن وزير، مير، پير جي خلاف بہ اکر لکيو، پوءِ انهن جي دروازن تي، شراب جي ڍڪ ۽ بوڙ جي پليٽ تي پيا آهن.

انهن اڄوڪن ايڊيٽرن کان تہ گھٽهار چڱا آهن.

مولوي صاحب خير محمد خان نظامائي مان ڪيترن فيض حاصل ڪيو ۽ اهي بہ چڱا لکڻ وارا ٿيا. اڃا رئيس عيسيٰ خان نظامائي حياتي آهن، جي هينئر ٽندي سومري ۾ رهن ٿا، اهي بہ قرباني ۽ ٻين اخبارن جا ايڊيٽر رهيا. طبيعت ۾ سدا عاشق آهن.

مسٽر روچيرام- وڪيل ميرپور خاص

منهنجي گهڻو ڪري وڪيلن سان گهٽ پوندي آهي. هندستان جي مشهور جج ۽ شاعر اڪبر الله آبادي وڪيل کي شيطان جو اولاد سڏيو آهي. اهو هڪڙي جج صاحب جو فيصلو آهي. وڪيل صاحب مون تي ڪاوڙ نہ ڪن.

هتي اهڙن وڪيلن جو تعداد اٽي ۾ لوڻ برابر آهي، جن ايمانداري سان پنهنجو ڌنڌو ڪيو هوندو. ڪيترا وڪيل بي ڌر ڪان بہ ڏوڪٽر ونيو پنهنجي اصيل جي بيڙي ٻوڙيو ڇڏين، ڪي وڪيل مئجسٽريٽ جا دلال آهن. جن جو ڪاروبار لم نم تي پيو هلي. ميرپورخاص ۾ بہ هڪڙي وڪيلن جي بازار آهي، جيڪي شام جو سينگار ڪريو وينا هوندا آهن، گهڻا ڏيپلائي، ڪي منيءَ جا. انهن وڪيلن جي آفيسن جي اڳيان ڪو ماڻهو اجرڪ پٽڪي وارو لگهندو آهي تہ اهي وڪيل ان ماڻهو کي رنڌين وارا اشارا پيا ڪندا آهن تہ هيڏانهن اچ. مسٽر روچيرام اصل مٺي شهر جو آهي، مسڪين ماڻهو جو پٽ آهي، ڪيس پنهنجي محنت ۽ شوق ان درجي تي آندو، روچيرام وڪالت پڙهي اچي ميرپورخاص ۾ وڪالت جو ڪاروبار شروع ڪيو. اتي سندس واقفيت مرحوم ڪامريڊ غلام محمد لغاري سان ٿي، پوءِ ڪامريڊ مير محمد ٽالپر سان بہ سندس ياري ٿي وئي. روچيرام صفا واٽڪي مردود چال وارو ڪو نہ هو. ڪاليجي جي زماني ۾ بہ هن جي ملاقات ڪن چڱي سوچ وارن سان ٿيل هئي، روچيرام مزدورن ۽ هارين جي بنئي ۽ بي دخلين جا ڪيس مفت هلائڻ لڳو. هن جو دوستي جو دائرو بہ وڌي ويو. وڪيل حضرات گهڻو ڪري ديجو ٿيندا آهن پر روچيرام ۾ دپ مڙئي گهٽ هوندو هو، جتي پيا ڪنڌ ڪڍائي ويندا هئا، اتي هي مڙس تي بہ ويندو هو. اهڙا ڪيترا مثال آهن. هاڻ بين کي ڇڏيو سندس هڪ مثال ٻڌو، جيڪو ٻڌڻ جهڙو آهي. پٽو مرحوم جڏهن ايوب جي وزيري ڇڏي اچي حيدرآباد ۾ مرحوم شير سنڌ مير رسول بخش خان ٽالپر وٽ مهمان بنيو تہ سندس ارادو ميرپورخاص اچڻ جو

ٿيو. ان وقت مير پور خاص جا سڀئي سگهارا پٽي مرحوم جا سگهارا ڪيل هئا. جيلاني پير ۽ ٻيا مير ۽ وڏيرا تن کي خبر پئي ته پٽو ميرپورخاص ٿو اچي. تنهن ڪري سوچيائون ته جهنگ منهن ڪجي نه ته ايوب تنگرائي ڇڏيندو. پوءِ ڪي وڃي ٽاٽي بولا خان جي ميٺ جي جبل ۾ لڪا، ڪن وڃي ناري جو جهنگ وسايو. ڪامورن جو شهر جي معززين تي ڏنڊو پئي ڦريو ته خبردار جي پٽي کي ٽا پاڻ وٽ رهايو. ڪامورن کي شڪ هو ته جي پٽو ايندو ۽ ساڻس گڏ مير رسول بخش به ايندو ته پوءِ شايد ڪامريڊ غلام محمد لغ ري وٽ نه وڃي رهن، تنهن ڪري راتو رات ڪامريڊ لغاري کي گرفتار ڪري حيدرآباد جي جيل حوالي ڪري ويا.

حيدرآباد کان ان رات مير صاحب جو ماڻهو ڪامريڊ لغاري جي جاءِ سچائي منزل تي نياپو کڻي آيو هو ته صبح جو مسٽر پٽو ۽ آئون ميرپورخاص اوهان وٽ ايندا سين. هاڻ ان همراه جا به نهڪڙ نري ويا ته هاڻ ڇا ڪجي؟ ان همراه جي مسٽر روچيرام سان آشنائي هئي، سو هڪدم وڃي روچيرام جي گهر نڪتو. ساڻس حال احوال ڪيائين. روچيرام ڪيس چيو ته مونکي خبر آهي ته پٽي صاحب جا جيڪي نوازيل هئا، انهن کي رڳو ڪامورن جا فون ويا ته ميرپور ڇڏي وڃو. خبردار! جي پٽي کي ٽا پاڻ وٽ رهايو ته پوءِ خبر پئجي ويندي. ڪامريڊ لغاري به ان ڪري ٻڌجي ويو، هاڻ فڪر نه ڪر روچيرام جو گهر حاضر آهي. آئون پاڻ موجود آهيان، رڳو مير صاحب ۽ مسٽر پٽو ٽا اچن، پر پلي سؤ ڄڻا به اچن پرواهه نه آهي. واهه واڻيا جن ٻڏا ٻيڙا تاريا هئا، انهن جو اولاد پڙ ڇڏي ويو.

مسٽر روچيرام کي گهڻي پائڻ وارن مان هڪ رئيس ڪريم بخش خان نظاماڻي ماتلي وارو مصنف ”ڪئي ڪتاب“ به هو. نظاماڻي صاحب روچيرام جو نالو رچرام رکيو هو.

حضرت شيخ السنڌ مولانا عبدالحق رباني مرحوم نصرپور وارن جو به روچيرام سان پيار هو، ٻي هڪ شخصيت هئي جو مسڪين هاري هو. مولانا عوامي جن جو نالو يعقوب هاليپوٽو

هو سو بہ روچيرام کي پيار ڪندو هو. مسٽر روچيرام جن هينئر خوش خورم آهن. اولاد ڪيس نيڪ مليو آهي. سندس وڏو پٽ نيلو ڊاڪٽر آهي، اسلام آباد ۾ نوڪري پيو ڪري، شايد ٻيو پٽ نالي ڪيشو وڪيل آهي، پٽس جو ٻانهن ٻيلي آهي، ڳچي ۾ ڪاري اڳڙي ٻڌيو وينو آهي، مطلب تہ روچيرام باغ بهار ماٺهو آهي، نہ تہ منيءَ جي وائڻي ۽ ڏيپلي جي ميمڻ ڪان ملائڪن بہ پناهہ گهري آهي.

مسڪين هارين جي ڪمن لاءِ پوءِ محمد يوسف لغاري مرحوم ڪامريڊ غلام محمد لغاري جو پاڻيجو بہ وڪيل ٿي ميرپورخاص ۾ آيو. اول روچيرام سان گڏ هو، هينئر ٻڌڻ ۾ آيو آهي تہ سندس وڪالت جي آفيس ڌار اهي، تمام اعليٰ وڪيل آهي. اخبارن ۾ ايندو آهي تہ سنڌ ۾ جيڪي قومي ڪارڪن سرڪار ڪوڙن ڪيسن ۾ ڦاسائيندي آهي انهن جو مفت ۾ وڪيل ٿيندو آهي. ڪجهہ سال اڳ هن ڄام ساقي جي ڪيس جي اعليٰ پيروي ڪئي هئي.

❋

مرحوم مير دوست علي خان
ٽالپر ٽنڊو ڄام وارو

مير دوست علي خان ٽالپر جي اسڪول واري زندگي بہ باغيانہ هئي، ڇوڪراٽي ڄمار ۾ اسڪول کي ڇڏي وڃي سياست ۾ شامل ٿيو ۽ آل انڊيا ڪانگريس جو ميمبر ٿيو. مون هو انمول هيرو ڪو نہ ڏٺو هو، عزيزن کان ڳالهيون ٻڌل آهن. ٿرپارڪر ضلعي ۾ پير پٿوري ۾ ڪانگريس جو وڏو جلسو رکيل هو. مرحوم دوست علي خان ان جلسي جو انتظام ڪرڻ وارو هو. جلسي ۾ وڏا وڏا ڪانگريسي ليڊر غلام محمد خان ڀرڳڙي، شيخ عبدالمجيد سنڌي آيل هئا. مرحوم دوست علي خان ان جلسي ۾ تمام باغيانہ تقرير ڪئي ۽ گرفتار ٿيو. شيخ عبدالمجيد سنڌي بہ گرفتار ٿيو. انهن ٻنهي کي بمبئي جي ويجهو يرودا جيل ۾ رکيو ويو، ان جيل ۾ گانڌي ۽ ٻيا بہ ڪانگريسي اڳواڻ بند هئا.

شيخ عبدالمجيد سنڌي مرحوم هڪ دفعو، ان وقت جو قصو ٻڌايو تہ يرودا جيل ۾ جنهن وارڊ ۾ اسين رهندا هئا سين، ان ۾ انبن جا وڻ بہ هئا ۽ انبڙيون پڻ هونديون هيون ۽ اسان کي شوق هوندو هو تہ ڪو انبڙيون پٽي ڏي اسين کٽي کائون. اسان سيني ۾ مير دوست علي عمر جو ننڍو ڇوڪرو هوندو هو، اسان سيني کيس چيو تہ تون اسان کي انبڙيون پٽي ڏي تہ چٽي ناهيون ۽ هو روز اسان کي انبڙيون پٽي ڏيندو هو. هڪ ڏينهن ڪنهن بدمعاش جيلر کيس ڏٺو ۽ دوست علي خان کي دڙڪا ڏنا، اها خبر گانڌيءَ کي پئي، تنهن اسان سيني کي گهرائي چيو تہ اوهان هن ٻار کان انبڙيون پٽائي چٽيون کٽي تا کائو ۽ هي جيلر جا دڙڪا ٿو کائي! مير دوست علي خان پنهنجي گهر کان سوين ميل پري، ٣ سال يرودا جيل ۾ گذاريا، کيس جيل ۾ سلهہ جو موذي مرض ٿي پيو، ڄمار ننڍي هئس. ان وقت سلهہ جو مرض لاعلاج هو، ان ڪري بيماري هن کي ڳاري ڇڏيو. جڏهن جيل مان ٽنڊو ڄام گهر آيو، تڏهن صرف هڏن جو پڃرو وڃي رهيو هو. پوءِ اٽڪل هڪ سال جي

اندر جهان ڇڏي ويو. ڪيس سندس ڪانگريسي دوست مير مولوي محمد صالح مرحوم مير پور واري غسل ڏنو هو. نوجوان دوست علي خان وڏو انگريز دشمن هو. ولائت جي ڪا به شي ڪا نه واپرائي. سدائين ڪاڏي جا ڪپڙا پائيندو هو ۽ پنهنجي ڪفن لاءِ به ڪاڏيءَ جو ڪپڙو رکيو ويٺو هو، چوندو هو ته مون کي ولايتي ڪپڙي جو ڪفن نه ڪپي، ڪيس تندبو جام ۾ سندس والد بزرگوار الحاج مير باغ علي خان جي مزار جي پر ۾ دفن ڪيو ويو. وفات جو سال ١٩٢٧ع آهي. تڏهن سندس عمر ٢٣ سال هئي. مرحوم مير دوست علي خان، ڪامريڊ مير محمد ٽالپر جو سڳو چاچو هو. اهل سنڌ وارن کي اهڙن آزادي جي متوالن کي نه وسارڻ گهرجي. جن ڏڦر جوانيءَ ۾ دور دراز علائقن جا جيل ڪاٽا ۽ موذي مرض پرائي گهر پهتا. هن ڪتاب ۾ ميرل فقير شر جو ذڪر آهي، اهو مرحوم مير دوست علي خان جو پڳ مٽ يار هو. مرحوم دوست علي خان ميرل فقير وٽ مهينن جا مهينا وڃي رهندو هو. ڪنيري جو مرحوم ميان جان محمد ولهاري به مير دوست علي خان جو يار هو. اتي جي ميان هدايت الله مرحوم سان به سندس دل هئي، اتي به سدائين ويندو هو.

جناب برڪت علي آزاد سنڌ وارو

برڪت علي آزاد صاحب جن اصل اهل قلم آهن، ڪيترين اخبارون رسالا ٻه هنن ڪڍيا. ڪنهن وقت وٽس چڱي موچاري پريس به هئي. ڪانگريس ۽ ٻين تحريڪن ۾ برڪت علي آزاد جون جيل ياترائون به آهن. درباري صحافي ڪو نه ٿيو، ان ڪري وقت سندس پورو ساٿ ڪو نه ڏنو. هينئر به شايد سندس اهو حال آهي جو ڪيسو خالي. سندس پرگهور لهڻ وارو ڪو به اهڙو ادارو نه آهي. هينئر عوامي دؤر جو ڍنڍورو پيو اچي. ريڊين ۽ ٽيليويزن تي ڏمالون پيا وجائين، جيڪي اڳ ضياءَ جا طبلا وڄائيندا هئا، وقت جي حاڪمن ڪي گهرجي ته برڪت علي آزاد ۽ علي احمد بروهي جهڙا ۽ بهادر اهل علم آڻي ٽيليوزن تي ويهارين. اهي انهن نون ستارن، لغڙ بازن، سائيڪل بازن جا پور بند ڪري ڇڏين، ڏڪار ڪو نهي رڳو حاڪمن ڪي عقل ڪونهي.

ڊاڪٽر تارا چند لالواڻي
ايڊيٽر ڪراچي ڊيلي

پڙهندڙ حضرات معاف ڪن جو اخبار جو نالو وسري ويو آهي، ذهن ۾ آهي تہ ڊاڪٽر صاحب جي اخبار جو نالو ڪراچي ڊيلي هو.

ڊاڪٽر تارا چند جي اسپتال ۽ اخبار جو دفتر بندر روڊ جي مولوي مسافرخاني جي سامهون هو. ڊاڪٽر صاحب سياسي طرح ڪانگريسي هو. ڪيترا دفعا سندن جيل بہ ڪاٽل هئي. ڊاڪٽر صاحب قومي ورڪرن خاص ڪري مزدورن ۽ هاري ورڪرن کي گهڻو پيار ڪندو هو. چوندو هو تہ اوهان سچو ڪم ٿا ڪريو. مزدورن ۽ مسڪينن جو مفت علاج ڪندو هو. مزدورن ۽ هارين جا ڏک سور بہ سندس اخبار ۾ شايع ٿيندا هئا. اڪثر ڪانگريسي ليڊرن کي ڪميونسٽن ڪو نہ وڻندا هئا پر ڊاڪٽر صاحب نوجوان ڪميٽين تي بہ ساهہ ڏيندو هو.

ڊاڪٽر صاحب کي پاميسٽري يعني هٿ ڏسڻ جو ڏاڍو شوق هوندو هو. وڏن سياستدانن جا هن هٿ ڏٺا هئا. مسٽر نهرو، مسٽر جناح، مرحوم آصف علي، سياش چندر بوس ۽ ٻين ڪيترن اڪابرن جا هٿ هن ڏٺا هئا. پيو ڪو ورڪر ڪيس هٿ ڏيکاريندو هو تہ ڊاڪٽر صاحب هٿ ڏسي چوندو هوس تہ بابا تنهنجو هٿ سٺو آهي. ماڻهن ۽ ملڪ جي شيوا ڪندو رهہ. هندستان جي آزادي لاءِ وڙهندو رهہ. نيٺ تون وڏو ماڻهو ٿي وينديـن، ڊاڪٽر صاحب وڏو انسان دوست ۽ آزادي جو متوالو هو. اسين سنڌ واسي ڪيس وساري نٿا سگهون. سدائين امر رهي.

استاد جمن مرحوم ايس آر ٽي سي وارو

استاد جمن مرحوم حيدرآباد جو رهاڪو هو، وڏين خوبين جو مالڪ، ڪچهري جو مور هو. ماڻهو سندس ڪچهري لاءِ سڪندا هئا. هن مرحوم وائل ۾ سنڌ روڊ ٽرانسپورٽ جي لارين ۾ ڪنڊيڪٽر جي نوڪري ڪئي ۽ آخر ترقي ڪري ڊيپو جو مئنيجر ٿيو.

مرحوم ان کان سواءِ مزدورن جي ٽريڊ يونين تحريڪ ۾ ڀرپور حصو وٺندو هو. تقرير ڪرڻ جو به خاص انداز هوندو هوس. جڏهن مرحوم اسٽيج تي اچي تقرير ڪندو هو. تڏهن جلسي ۾ خاموشي ٿي ويندي هئي. ماڻهو دل جوئي سان سندس تقرير ٻڌندا هئا، مرحوم استاد جمن آل پاڪستان ٽريڊ يونين جو نائب صدر به چونڊيو ويو هو. ان زماني ۾ هن لاهور ۾ مزدورن جي وڏي ڪنرينشن کي خطاب ڪيو هو، جنهن ۾ سڄي پاڪستان جا مزدور ليڊر هئا. انهن جا وات ڦٽجي ويا ته سنڌ ۾ به اهڙو بيباڪ مزدور ليڊر آهي. پوءِ مرحوم استاد جمن جي سڄي ملڪ جي مزدورن ۾ هاڪ ٿي وئي. ان وقت سندس خاص ساٿي محمد بخش بلوچ هو. جنهن کي آئون پهلوان سڏيندو آهيان. وڏو بهادر انسان آهي، اڄ اهو بهادر بلوچ حيات آهي، ڪنهن وزير، وڏيري، مير، پير ۽ مخدوم جي دروازي تي نه ويو آهي.

استاد جمن مرحوم حيدرآباد شهر ۾ به وڏي عزت وارو مقام رکندو هو. مير برادران مرحوم مير علي احمد خان سندس ياءُ مير رسول بخش خان سان به دوستن جهڙا ناتا هئا. مرحوم محمود علي قصوري لاهور وارو، شيخ رشيد پيپلز پارٽي وارو ليڊر ۽ ريلوي جو مزدور ليڊر مرزا ابراهيم خان، عبدالغفار خان، مرحوم مولانا عبدالحميد خان ڀاشاني مرحوم ۽ ٻيا ڪيترا ليڊر سندس عزت ڪندا هئا. حيدرآباد جا قاضي برادران استاد جمن مرحوم کان سخت لهرائيندا هئا. جو قاضي صاحب سدائين موقع پرست رهيا آهن. مرحوم استاد جمن ڪچهرين ۾ خوب

چرچن وارا جتڪلا ٻڌائيندو هو. وينل ڪل ۾ ڊاپندا ڪو نہ هئا. ڪي سندس چٽلا ياد آهن.

هڪ دفعو مرحوم فرمايو تہ آئون پهريون دفعو جڏهن لاهور ويس مزدورن جي ڪنوينشن ۾، تڏهن هڪ رات خيال ٿيم تہ چو نہ داتا جي دربار جي زيارت ڪري اچان، سو هوٽل تان تيار ٿي ٻاهر ايس تہ ٽانگا بيٺا هئا، هڪ ٽانگي واري کي چيم تہ هل داتا جي دربار تي، رستو لاهور جي مشهور هيرا منڊي مان لنگهي ٿو. استاد مرحوم چيو تہ آئون نئون ماڻهو هئس، جڏهن ٽانگو هيرا منڊي ۾ داخل ٿيو تہ هر طرف رونق هئي، عطر جي خوشبو هئي، طبلي جي تان تي گهنگهرو پي وڳا. تڏهن مون ٽانگي واري کان پڇيو تہ هي ڪهڙو پاڙو آهي؟ هن جواب ڏنو تہ بابو جي هي هيرا منڊي آهي. داتا جي دربار اڳتي آهي، تڏهن مون چيومانس تہ سبحان الله هي تہ جيئرن داتائن جو پاڙو آهي، جي ڏهاڙي لکين ڪي وينيون ڏين. انهن جي زيارت ٿي وئي، هاڻ مرحوم داتائن جي ڪهڙي ضرورت؟ واپس هوٽل تي هل.

مرحوم استاد جمن ڪنڊياري جي پاسي هڪڙي وڏيري جي ڳالهہ ٻڌائيندو هو تہ وڏيرو ڪتن جو بيحد شوقين هو. هن وٽ ڪا سٺي نسل جي ڪتي هئي. جڏهن ڪتن جي ڪت جي موسم ٿي، تڏهن وڏيري نوڪرن کي چيو تہ هن منهنجي ڪتيءَ جو خيال رکجو، ڪت جي موسم آهي. متان ڪو بازاري ڪتو پئجي نہ وڃي. اهو وڏيري پنهنجي ڪتي کي پڇ جي هيٺان موبل آئل مکي ڇڏيو، جيئن نر ڪتا موبل آئل جي بانس تي ڪتيءَ کي ويجها نہ اچن. هڪ ڏينهن ڪتيءَ ٻاهر نڪري وئي، اتي ڪو ڪتو بيٺو هو. تنهن موبل آئل جي بہ پرواهہ ڪا نہ ڪئي.... وڏيري صاحب ڏنو تہ ڪتي بنگلي ۾ ڪانهي. تنهن نوڪرن کي گاريون ڏئي ٻاهر موڪليو تہ ڪتي ڳولي اچو. نوڪر ٻاهر ڏنو تہ برابر ڪتي ۽ ڪتو ڦاٿا پيا آهن. پوءِ وڏيري جي دٻ کان ڪتيءَ کي اڳئين ٽنگن کان ونيءَ، نر ڪتي سوڌو گهلي اندر وني آيا، وڏيري چيو تہ اهو ڇا آهي؟ نوڪرن چيو تہ پوتار اوهان جي ڪتي ٽوچن تي پئي اچي.

بي هڪ ڳالهہ ٻڌائيندا هئا تہ آئون ڪنهن زماني ۾ ننڍي محمد خان ويو هوس، تڏهن سواريءَ جو وسيلو ريل هئي، جڏهن ريل مان لهي ٻاهر آيس تہ سواريءَ وارا ٽانگا بہ بيٺا هئا. هڪڙو ڪو سفيد پوش زميندار بہ گاڏيءَ مان لٿو هو. اتي چار پنج ٽانگي وارا ڦري بيٺا هئا تہ رئيس منهنجي ٽانگي ۾ سوار ٿئي، انهن ٽانگي وارن ۾ هڪ شيدي بہ هو، جيڪو آفيم جو موالي بہ هو، سو ان سفيد پوش کي سڃاڻندو هو، تنهن نڪا ڪئي هم نہ ڪا ٿم وڃي ٻانهن کان رئيس کي ڇڪي چيائين تہ ٻختاور! اوهان سدائين منهنجي ٽانگي جي سواريءَ ڪندا آهيو، هيڏانهن هلو، پوءِ سيني ٽانگن وارن اچي رئيس جون ٻانهون ڇڪيون، رئيس جي قميص ريڙون ٿي وئي، باقي ڪالر وڃي ڪنڌ ۾ بچيو. تڏهن شيدي موالي ٽانگي واري رئيس مان هٿ ڪڍيا ۽ چيائين تہ خان صاحب هاڻ اوهان جي مرضي جنهن بہ ٽانگي ۾ سواريءَ ڪريو.

مطلب تہ استاد جمن مرحوم هڪ انجمن هو. سندس نوجوان پٽ جيڪو بئنڪ ۾ نوڪري ڪندو هو، گردن جي بيماري ۾ مبتلا ٿي پيو هو، ان کي علاج لاءِ ٻاهر بہ موڪليو هئس، سو ويچارو سندس حياتي ۾ جهان ڇڏي ويو هو. پوءِ ويچارو جمن ويڳاڻو ٿي پيو. جلد جهان ڇڏي ويو. شايد سال ١٩٨٧ع آهي.

استو ساجن مرحوم حجام- حيدرآباد وارو

آئون مرحوم استي ساجن حجام کي انگريز جي صاحبيءَ کان سڃاڻان، هن مرحوم جي حيدرآباد شهر ۾ گاڏي کاتي م سئلون ۽ حمام هو. پاڻ خود بہ سنوارت جو وڏو بادشاهہ ڪاريگر هو، هن وٽ وڏا هوشيار هجام ڪاريگر ڪم ڪندا هئا، انهن ۾ خاص ڪري مرحوم سومر ۽ مرحوم پورو جيڪو ڏاڍو خوبصورت جوان هو جيڪو جواني ۾ فوت ٿي ويو. ان وقت سندس دڪان تي ٻيو نوجوان ڪاريگر بچل نالي هو. هي ڏاڍو سلڇڻو ۽ با اخلاق نوجوان هو. استي ساجن جي جهان ڇڏڻ کان پوءِ بچل پنهنجو سئلون ڏاروچيکوليو، اتي سندس سنو ڪاروبار هلندڙ هہ مونکي جڏهن ضياءَ جي دؤر ۾ گولي لڳي هئي، تڏهن آئون جيترو وقت حيدرآباد اسپتال ۾ زير علاج هئس، مون وٽ روزانو ايندو هو ۽ منهنجي سنوارت ناهيندو هو، مالشون بہ ڪندو هو، زور بہ ڏيندو هو، بنا ڪنهن اجوري جي. صرف دلي محبت ڪري. هاڻ بچل اولادي آهي. اڄ بہ جڏهن حيدراباد ۾ ملندو آهي تہ هڪدم قدم بوسي ڪندو آهي، پنهنجي دڪان تي وٺي ويندو آهي. ڪوڙ خدمتون ڪندو آهي، رب کيس خوش رکي.

ڳالهہ استي ساجن جي-

استو ساجن مرحوم وڏو دل جو درياءُ ۽ مهمان نواز هوندو هو، وٽس دڪان تي ائين ديڳڙي چڙهي پئي هوندي. ڪڏهن ڪڪڙ پيا رجهن، ڪڏهن تتر پيا رجهن، ڪڏهن ڍنڍ جا پکي، نيرگيون، ڊگوشون ۽ تلورون پيون رجهن، مطلب تہ چوويهہ ڪلاڪ سگري پئي ٻرندي هئي.

مرحوم پنگ واري ڌاڳل جو شوقين هو، ڏندو ڪوندو ائين پيو هلندو هو. ائين ڪو نہ هوندو هو تہ رڳو ساجن پاڻ چيني پنگ جي گهوٽي اڪيلو پي ڇڏيندو هو. هر ڳڻ نہ- راڄ اچي گڏ ٿيندا هئا. سندس دڪان جي ڀنيان هڪ ڪوٺڙي هئي. ان جي

اڪ ڪان هن وري پڪي جي ڏري ڏئي ڇانوَ ڪري ڇڏي هئي، اتي ٻه چار ڪٽون ٻه چار ڪرسيون، پاڻي جو مٽ رکيو هوندو هو. اتي سڄو ڏينهن ڪچهري هوندي هئي، استو مرحوم پاڻ ڪاٺ جو پينو ڪو نه هو. ٻين کي ڪارائي خوش ڪندو هو. معصوم ٻارن جو ته اتي مرحوم وٽ ميلو هوندو هو. ننڍڙا ٻار خرچي ڪانسواءِ هن وٽان خالي ڪو نه ويا، مهاجرن جا ٻار ٻه هن کي بابا- بابا ڪري چنبڙيا پيا هوندا هئا.

حيدرآباد شهر ۾ مرحوم وڏو عزت وارو هو. شهر جا قديم باشندا قاضي اڪبر مرحوم ۽ سندس ڀاءُ قاضي عابد وارا ٻه سندس بيحد عزت ڪندا هئا. سنڌ جي چوڏس وارا گهڻا سيد، پير، وڏيرا، فقير، ڀٽائي صاحب ۽ قلندر جا گادي وارا ته استي ساڄن جا مريد هئا، اهڙين گادين وارا ائين موالي هوندا آهن، ڀنگ ۽ وزم جا. اهي ٻه گهڻو ڪري استي ساڄن جي دروازي تي ڏنڊي ڪونڊي ۾ اک وجهيو وينا هوندا اهئا. شاهه لطيف ۽ قلندر جي ميلن تي ساڄن پاڻ سان گڏ ويهارو ڪن دوست گڏ وٺي ويندو هو. ڪاٺ لاءِ چيلا، خالص گيهه مصالا، سڳداسي چانورن جون ٻوريون، وڇائڻ لاءِ گلم مطلب ته ڏنڊا ڪونڊا رڌڻ پچائڻ جا ٿانو ٻه گڏ.

سندس آستاني تي جنهن فرش واري سرَ تي ڪونڊو رکي ڀنگ گهوٽيندا هئا، ان لاءِ مرحوم ساڄن چوندُو هو ته سرَ جي مٿان مٽين منهن گهوٽجي چڪي آهي. جڏهن پي مست ٿِيندو هو. تڏهن فرمائيندو هو ته اسان مان هتي جيڪي وينا آهيون الائجي ڪير جنت ۾ وڃي پر هيءَ سرَ جنهن تي مٽين منهن ڀنگ گهوٽجي چڪي آهي، اها ته ضرور جنت ۾ ويندي. ڇا ڳالهيون ڪجن استي ساڄن جون! ڪيترا ٽريفڪ جا سپاهي استي ساڄن ڪان ڀنگ پي، پوءِ وڃي ڊيوٽي ڏيندا هئا ۽ ابتا هٿ ڏيڻ شروع ڪندا هئا.

مرحوم کي سياسي ليڊرن ڪان نفرت هئي. چوندو هو ته هي سيئي ويڪائو رڍون آهن. گهڻو احترام باباءِ سنڌ مرحوم

حيدربخش جتوئي جو ڪندو هو. چوندو هو تہ بابا هي ننهن ڪان چوٽي تائين سچا سون آهن. جنهن ڪي قائد اعظم چون ٿا ... جو جيڪر ڪو نالو وٺندو هو تہ هڪدم موچڙي م هٿ وجهي ... هن سخت نفرت هوندي هئس. افسوس آهي تہ مرحوم پڙهيل ڪو نہ هو.

استو ساجن مرحوم حيدرآباد جي حجامن جي جماعت جو جنرل سيڪريٽري هو، صدر استاد مور ججام مرحوم هو. استاد مور حجام سنڌ جو نامور حجام هو. پاڪستان ٺهڻ وقت سنڌ جو پهريون گورنر سر غلام حسين هو. ان جو تہ خاص حجام هو. ان جون ڪافي ڳالهيون ٻڌائيندو هو. آخر ۾ استي ساجن مرحوم کي جگر ۾ تڪليف ٿي. ترت انتقال ڪري ويو. مرحوم تہ جيئرو قلندر هو.

فقير محمد رمضان مڱريو

- سايي شريف وارو

فقير محمد رمضان مگريو فقيرائي گهر جو ،هي. سندس والد جو نالو فقير محمد ابراهيم هو. سندس خاندان جو اصل وڏو سيهڙ فقير هو. جنهن لاءِ اتي جا ماڻهو چوندا آهن ته هن بزرگ جي زيارت تي شينهن ـ ايندو هو. هنن جي خاندان ۾ هڪ مائي بہ هئي جنهن کي ماڻهو ڏاڍي صالحان چوندا هئا. اها بہ وڏي الله واري هئي، ان مائي صاحبہ وٽ هڪ مگريو نالي اسماعيل گهر ۾ ڪم ڪار ڪندو هو، جو پوءِ مون بہ ڏٺو هو. هن کي اسماعيل موڏو سڏيندا هئا جو پوءِ وڏو زميندار ٿيو هو. اهو چوندو هو تہ مونکي ڏاڍي صالحان دعا ڪئي هئي تہ ابا ماڻهو تنهنجا هٿ ڏُٺاريندا.

انهن فقيرن جي خاندان ۾ هڪ ٻيو بزرگ فقير شير محمد هو، جنهن صايي جي ڳوٺ ۾ وڏو ديني مدرسو قائم ڪيو، جنهن ۾ ٽنڊي قيصر جي پير جا بہ نيڪ مرد عالم پڙهائيندا هئا. انهن مان هڪ ميان عبدالله هو، جيڪو فارسي جو وڏو عالم هو. مون بہ ڏٺو هو. سندس ڪچهري ۾ وينل آهيان، وڏي باغ بهار شخصيت هو، سڄو ڏينهن پيلي سندس محفل ۾ وينا هجو، ٻيو سندس پاءُ ميان غلام محمد صاحب سر بہ هڪ الله وارو بزرگ هو. فقير محمد رمضان جي وڏن بزرگن جي دوستي شروع کان وني علم وارن سان هئي. ڪنيري شريف جو ميان اڪبري، جنهن جي مدرسي ۾ ڏهہ هزار ڪتاب هئا. ميان حاجي پير محمد ولهاري سندن ڀاءُ ميان خان محمد ولهاري بہ وڏا صاحب علم هئا. ميان پير محمد صاحب تہ وڏو حڪيم هو. ڳوٺ غلام نبي شاهہ وارو سيد حاجي جلال شاهہ مرحوم جنهن هڪ سائل کي پنهنجو سر ڏنو هو، ٻيا بہ ان تر ۾ اهڙا بزرگ هئا جن ۾ ميان هدايت الله ولهاري مرحوم مولانا، مولانا عبدالحق رباني مرحوم هئا. ٿرپارڪر ضلعو پوئتي پيل ليکبو آهي. ان ڪري اتي مسڪين لڏي تي وڏيرن ۽ ڪامورن جي

سدائين مار رهندي آئي آهي. وڏيرا گهڻو ڪري سڀ سرڪاري ۽ صوبيدارن کي ويهي زور ڏيڻ وا ا. ايوبي دؤر ۾ رستن ۽ واهن تي بيلو ڪاٽو قائم ٿيو هو. اتي بہ بيلي وارا ڪامورا ويهي ويا هئا. چوپائي مال کي پاڻي پيارڻ جي بہ اجازت ڪا نہ هئي. زوري بيلي ڪاٽي وارا ماڻهن جو مال ڪاهيندا هئا ۽ سنا چيلا زوري جيپن ۾ وجهي ڪٺي ويندا هئا. فقير محمد رمضان اتي بيلي ڪاٽي خلاف خوب تحريڪ هلائي، نيٺ اها مصيبت بہ لهي وئي. ان ناري جي علائقي ۾ وڏيون ڍنڍيون ٿينديون آهن، جن ۾ مڇي آهي. مقامي مير بحر اها مڇي ڦاسائي وڪڻي گذر سفر ڪندا آهن. ايوب جي صاحبي ۾ انهن ڍنڍن تي وري پوليس وهاري وئي. ان ڪري مسڪين مير بحر بکون ڪاٽڻ لڳا، آخر انهن بہ جدوجهد ڪئي. مير بحرن ۾ هڪ ڦوٽو نالي مير بحر هو، ان هزارين مير بحر گڏ ڪيا ۽ فقير صاحب انهن جي اڳواڻي ڪئي. ڪپري ۾ رٽائرڊ ايئر چيف نور خان گورنر جو گهيراءُ ڪيائون، اها مصيبت بہ ختم ٿي، مير بحرن ساهہ پٽيو. ايوب جي ڏينهن ۾ بي ڊي اليڪشنون ٿيون هيون. فقير محمد رمضان ان ۾ بہ حصو ورتو. پاڻ سندس ساڀي يونين ڪائونسل جو چيئرمين ٿيو. جڏهن ايوب جي صدارتي اليڪشن ٿي، جنهن ۾ مائي فاطمہ جناح ايوب جي مقابلي ۾ هئي. ان وقت عام ماڻهو جو ووٽ ڪو نہ هو. ووٽر صرف بي ڊي جا ميمبر هئا. فقير صاحب جمي ايوب جي مخالفت ڪئي. سڄي سنڌ ۾ ايوب جي خلاف ڪم ڪيائين. مائي فاطمہ جناح سندس تمام عزت ڪندي هئي. وري جڏهن مرحوم ذوالفقار علي ڀٽي ايوب جي خلاف تحريڪ شروع ڪئي، تڏهن بہ فقير صاحب سيني تي هٿ هڻي ميدان تي آيو. سڄي سنڌ ۾ هن خوب ڪم ڪيو. مرحوم ڀٽو بہ کيس داد ڏيندو هو تہ فقير صاحب وڏي صبر وارو انسان آهي. ڪيڏي بہ تڪليف ۾ هجي پر هوندو هشاش بشاش. سائين کيس وڏي حياتي عطا ڪري. چو تہ همت وارن جو ذڪار پوندو وڃي، ڀاڙين جي واڌ ٿيندي وڃي. فقير محمد رمضان ۾ سياسي سمجهہ غريبن سان همدردي پيدا ڪرڻ وارو جذبو سندس ماسات عبدالواحد

مگريي پيدا ڪيو، جيڪو جوانيءَ ۾ فوت ٿي ويو. اهو وڏو قومپرست هو. وڏيرن ۽ مسلم ليگين جو دشمن هو، اهڙا ماڻهو ٻه وري الائجي ڪڏهن اچن.

نوٽ: فقير محمد رمضان فيبروري سال ١٩٩٠ع ۾ ڪراچيءَ ۾ دل جي دوري سبب فوت ٿي ويو. کيس سندس ڳوٺ صاڀيءَ ۾ سندس قبرستان ۾ سندس والد فقير ابراهيم جي پير ۾ دفن ڪيو ويو.

عالي جناب ميان نور محمد صاحب مرحوم وڪيل حيدرآباد وارا

افسوس آهي جو سنڌ ۽ سنڌ جي سڄڻ، علم جي عاشق جي ڳالهه جيئن تيئن ڪبي تيئن اصل ڪو نه ٿا ڪن. وڏن لکڻ وارن تي افسوس آهي. مرحوم نور محمد صاحب جن درياءَ سنڌ جي هن پار دادو ضلعي جي آمري ڳوٺ جي طرف جا هئا، ذات جا ملاح هئا ۽ مسڪين هئا، پڙهي وڪيل ٿيا ۽ حيدرآباد ۾ اچي وڪالت جو ڌنڌو شروع ڪيائون. ان وقت حيدرآباد شهر ۾ هندو آبادي هئي. انهن جا پنهنجا ڪاليج ۽ هاءِ اسڪول به هئا. مسلمانن جو ذاتي پرائمري اسڪول به ڪو نه هو. نور محمد صاحب کي اچي خيال ٿيو ته رڳو وڪيل ٿي مري وينداس ڪجهه به ڪو نه ملندو. چڱو ڪم ڪري مرجي. پوءِ پاڻ پڪو پهه ڪيائين ته هن شهر ۾ آئون هاءِ اسڪول قائم ڪندس. الله تي رکي لڳي ويو. حيدرآباد جي وچ ۾ هندن کان قانوني جدوجهد ڪري اهو پلاٽ حاصل ڪري ورتائين، پوءِ هي الله جو بندو سڄي هندستان ۾ اسڪول جي امداد لاءِ هليو. آخر اسڪول ۽ هاسٽل ٻئي تيار ڪرائي ورتائين، اسڪول ۾ پڙهائي شروع ٿي وئي. اوچتو سنڌ کي صوبي جو درجو ملي ويو، جو ته اڳ سنڌ بمبئي صوبي سان هئي. هڪدم سنڌ اسيمبلي جي چونڊن جو اعلان ٿيو. جڳا ماڻهو مرحوم نور محمد صاحب وٽ ويا ته اوهان بنا ميمبري ۽ وزيري جي حيدرآباد شهر اندر هيتري وڏي خدمت ڪئي آهي، جنهن جو اندازو ڪونهي. هائي سنڌ جي اسيمبلي جي ميمبرن جي چونڊ ٿيندي، اوهان جهڙو ميمبر ڪپي، اسان اوهان وٽ آيا آهيون ته اوهان پيپر پريو. نور محمد صاحب هائوڪار ڪئي مقرر تائيم تي نامينيشن فارم به پري آيو. سندس مقابلي ۾ به چار ڄڻا هئا. پر خاص مرحوم سيد ميران محمد شاهه هو. جڏهن اليڪشن جو ورڪ زور شور سان شروع ٿيو ته هر ڪو اميدوار در در هلڻ لڳو، هڪ ڏينهن ٿندي جام نزديڪ ڪليرين

جي ڳوٺ ۾ سائين ميران محمد شاهه ۽ سندس خليفا گهوڙن انهن تي اچي نڪتا ووٽ جي ڳڻپ وقت جمرن، ڪليري ڪٿون ڪٿي آيا، مائٽ به ڀعي ويا، ڪليرين جو چڱ مڙس نيس هو تنهن خبرون پڇيون. شاهه صاحب جو جيڪو وڏو حلقو هو ته بابا ڪليري بلوچ ڳالهه ٻڌو هينئر ووٽ ڏيندا. هي سائين اهلبيت سيد آهي، اوهان وٽ آيو آهي، ووٽن ۾ بينو آهي. ووٽ ڏيو. اهي ڪليري بلوچ اهل شيعه آهن. اتي وينل هڪ ڪليري، خليفي کان پڇيو ته سائين جو نالو ڇا آهي. سائين پٽ ڪنهن جو آهي؟ خليفي هڪدم چيو ته سائين جو نالو ميران محمد شاهه آهي ۽ زين العابدين شاهه جو پٽ آهي. ڪليري هڪدم پڇيو ته بيو سامهون سائين جي ڪير بيٺل آهي؟ تنهن تي خليفي چيو ته اهو هڪڙو مهاڻو وڪيل آهي. تڏهن ڪليري اوچنگار ڏئي چيو ته آئون مهاڻي جي منهن ۾ ڌوڙ وجهان! ووٽ زين العابدين جي ٻچڙي کي ڏيندس. اهي حال هئا مسلمانن جا! مرحوم نور محمد صاحب اها اليڪشن هارائي ويو، سائين ميران محمد شاهه اليڪشن کٽي. پوءِ اسپيڪر وزير به ٿيا هئا. پاڻ شاهه صاحب جن اهڙو قومي ڪارنامو انجام نه ڏنو آهي. جيڪو ڪر ڪنيو بينو هجي ۽ ڳائجي. شاهه صاحب جن ڪيڏن به مرتبن تي ويو پر سندس قبر جي به خبر نه آهي پر حيدرآباد جي جگر ۾ نور محمد هاءِ اسڪول ڪر ڪنيو بينو آهي، عاليشان هاسٽل آهي. ان جي ميدان ۾ مرحوم نور محمد جي مزار آهي. سندس عاشق حاضري ڀريندا رهندا آهن. مرحوم نور محمد جو اهو اسڪول جو ڪارنامو قيامت تائين آهي.

سائين ميران محمد شاهه مرحوم جا مريد به وڃي ڪاتيارن جا مريد ٿيا. نور محمد ويچارو ملاح هو، هينئر وڏا مخدوم، وڏا زرداري ۽ پيتا وينا آهن. پر چندو ڪري اسڪول نهرائڻ ۾ ڪپي تو، هاڻ وارا ميمبر اسڪولن جي نيڪن مان لک ڪمائين وينا. مرحوم نور محمد جهڙا انسان سنڌ کي مولا ڏياري، جو علم جا ڏيئا روشن تي وجن.
جيئي نور محمد وڪيل

جناب مولوي محمد حسن خان ٽالپر نوابشاهه وارو

جناب مرحوم محمد حسن خان ٽالپر اصل رهاڪو ٽنڊي ڄام جو هو. سندس والد مرحوم جو نالو مولوي محمد علي خان ٽالپر هو جيڪو وقت جو وڏو عالم فاضل هو. سندس سنڌ ۾ ڪيترا شاگرد هئا. نواب شاهه وارو مرحوم حڪيم محمد معاذ، جنهن جي مشهور ٽاڊل شربت، ويڪسي ٽي سو به سندس شاگرد هو. مولوي محمد علي خان جو ڏاڏو شهيد محمد اسماعيل خان ٽالپر ١٨٤٣ع واري جنگ مياڻي ۾ شهيد ٿيو. اها جنگ انگريزن ۽ سنڌي سرويچن وڙهي هئي. جنهن جو سپه سالار مير جان محمد ٽالپر خاناڻي ٽنڊي ڄام وارو هو.

مرحوم مولوي محمد علي خان جي زمينداري نواب شاهه ضلعي ۾ نصرت واهه ۾ هئي. ان ڪري پاڻ گهڻو وقت اتي رهيا ۽ جهان به اتي ڇڏي ويا. کين چار فرزند هئا. سڀني کان ننڍو مولوي محمد حسن خان هو. مولوي محمد حسن خان وڏو ذهين هو. تنهن ڪري هن ٻين علمن جو مطالعو ڪيو. يوناني حڪمت جي به وڏي ڄاڻ هئس، تمام پري جا عالم هن وٽ ايندا هئا. سوشلزم ۽ مارڪسزم جو به عالم فاضل هو. مارڪس جو لکيل ڪميونسٽ پڌرنامو ڪيس برزبان ياد هوندو هو، ان ڪري ان وقت هتي جيڪي ڪميونسٽ سڏبا هئا، سي اڪثر مولوي صاحب وٽ ايندا هئا. پنهنجي علم ۾ اضافي ڪرڻ لاءِ جيڪي ڪميونسٽ جيڪي هن وٽ ايندا هئا، سي هئا جمال الدين بخاري، عبدالقادر ميوا خان، قادر بخش نظاماڻي، پروفيسر آصف جاهه ڪارواڻي، سوڀو گيانچنداڻي، حيدر بخش جتوئي، ڪيرت ٻاٻاڻي، تولو ويرواڻي، لاب پگواناڻي، ڊاڪٽر محمد لقمان وڳڻ ۽ ٻيا ڪافي ياد نٿا پون.

مولوي صاحب وٽ جيڪي نوجوان ايندا هئا، تن

کي چوندو هو تہ علم پرايو نہ تہ انڌا رهجي ويندا، بلند اخلاق ڌاريو. جيئن ماڻهو اوهان کي پنهنجي جيءَ ۾ جاءِ ڏين، مظلوم ۽ بيکسن لاءِ جدوجهد ڪريو.

مرحوم مولوي صاحب پنهنجي هارين جي اولاد کي پڙهايو، جن مان هڪ پروفيسر مسٽر سچڻ چنو سنڌ يونيورسٽي ۾ آهي، ٻيو هڪ پروفيسر الله بخش چنو زرعي يونيورسٽي ٽنڊو ڄام ۾ آهي، ٻيا بہ آهن. مرحوم مولوي محمد حسن خان ٽالپر پنهنجي هڪ نياڻيءَ کي پڙهائي ڊاڪٽر بڻايو، جنهن لاهور جي فاطمه جناح ميڊيڪل ڪاليج مان ايم بي بي ايس جي ڊگري حاصل ڪئي، محترم جو نالو بيبي سونا ٽالپر آهي.

ڪافي سالن کان سعودي عرب ۾ ڊاڪٽر آهي، هينئر جدي ۾ آهي. انهي پلاري پار ڏي ڪو بہ سنڌ واسي وڃي ٿو تہ ان جي سٺي پرگهور ڪندي آهي.

مولوي صاحب کي آخر ۾ هڪ پٽ ٻچيو هو، تنهن کي بہ ننڍي عمر ۾ فالج ٿي پيو هو، ان ڪري ڪمزور رهيو ۽ پوري تعليم حاصل نہ ڪري سگهيو، پنج سال کن ٿيندا تہ نوابشاهہ کان حيدرآباد لطيف آباد ۾ پنهنجو بنگلو خريد ڪري اچي رهيو، جيئن اولاد پڙهي سگهي. تازو ۲۹ سيپٽمبر سال ۸۹ ۾ ڪن دهشتگردن رات جو هن جي گهر تي حملو ڪري ڪيس سندس گهر واري ۽ هڪ چوڪر (گهر ۾ ڪم ڪرڻ وارو) کي ماري ويا. بيگناهہ مارجي ويا، نہ ڪو داد نہ ڪو فرياد.

مرحوم مولوي محمد حسن خان ٦٠ سالن جي ڄمار ۾ فوت ٿي ويو. ديهہ نصرت ۾ اباڻي قبرستان ۾ مدفون آهي. هينئر اهڙن مولوين جي اشد ضرورت آهي. هينئر وارن کي تہ زهر ڪچلو ڏيڻ کپي. انهن تہ مخلوق ۾ زهر پري ڇڏيو آهي.

حاجي محمود مرحوم هالائي - ايڊيٽر اخبار همدرد ميرپور خاص

حاجي محمود هالائي صاحب اصل نون هالن جا هئا، ذات جا ميمڻ هئا، پوءِ ڳوٺ ڇڏي اچي ميرپورخاص ۾ رهيا، اتان هفتيوار اخبار "همدرد" جاري ڪيائون. جنهن ۾ تر ضلعي جي مسڪين ماڻهن لاءِ تمام گهڻو ڪجهه لکندو رهيو ۽ اخبار ضلعي جي اندر تمام مقبول ٿي هئي.

حاجي محمود چون ٿا ته هالن شهر جي چڱن مڙسن جي سور ڪان شهر ڇڏي آيو هو. وڏي ڳالهه هئي ته حاجي محمود خوشامدي ڪو نه هو. عقيدي جي لحاظ کان هو موحد هو. صرف الله پاڪ ۽ نبي سڳوري کي مڃڻ وارو هالن جو شهر جيڪو پيرن جو ڳڙهه آهي، جتي به ادائي درجن ته جيترا پير آهن، جيڪي پنهنجي عبادت وينا ڪرائين. مونکي خاطري آهي ته ويچاري حاجي محمود انهن پيرن ۽ پيرزادن جي عذاب کان هجرت ڪئي هئي. منهنجي حاجي صاحب سان چڱي نياز مندي هئي: سندس وفات بعد ڪيس، مسلم ليگي ڪري لکيو ويو هو. خدا واحد شاهد آهي مرحوم وڏو ڪانگريسي، خلافتي ۽ خاڪسار به هو. پوءِ اسان سان هارين جي جلسن ۾ هلندو هو، سني تقرير به ڪندو هو، هتي عام طور رواج آهي ته جيڪو چڱو انسان مري ٿو ته ان کي به مسلم ليگي ليکيو ڇڏين، حاجي محمود مرحوم حقيقت ۾ انگريز دشمن هو. هن هڪ دفعو به جيل ياترا نه ڪئي هئي.

مرحوم خوش طبع به هو هڪ دفعي هن پنهنجي اخبار ۾ هڪ ناري جي وڏيري جي مرڻ جي خبر شايع ڪئي هئي. ان ۾ لکيل هو ته مرحوم وڏو سخي، مهمان نواز هو، سندس دروازي تان ڪو به خالي نه ويو، مون مرحوم حاجي محمود کي چيو ته يار اهو وڏيرو ته وڏو ڪنجوس ۽ حرام خور وڏيرو هو، اوهان ان کي سخي ڪري ڇو لکيو؟ مرحوم کلي مون کي چيو ته يار! مونکي

ٻہ خبر آهي تہ برابر وڏيرو گڏهہ جو ڦر هو پر سندس پٽ مونکي هزار روپيا ڏئي ويو هو تہ ابي لاءِ سنو لکجو، پوءِ مون حاجي صاحب کي چيو تہ توهان سنو ڪيو جو مردود مان هزار روپيا ڪڍيا.

مرحوم جي پريس ۾ اخبار اچا ٻہ ميرپور خاص ۾ آهي. سندس پٽ پيا هلائين. هينئر ٿرپارڪر ضلعي ۾ وڏو خال ٿي پيو آهي. حاجي محمود جهان ڇڏي ويو آهي، هاڻ ٿرين مسڪينن لاءِ ڪير لکي. الله مرحوم تي رحمت ڪري.

○

جناب حاجي محمد ابراهيم مومن
ڪنري شهر ڪي وسائڻ وارو

مرحوم حاجي محمد ابراهيم ذات جو خاصخيلي هو، هاريءَ جو پٽ هو. مُلن جي مڪتب مان سنڌي، فارسي ۽ قرآن پاڪ جي تعليم ورتل هئس. عقيدي جي خيال کان وهابي هو. پينو پيرن سان هن جي ڪا نہ پوندي هئي. پنهنجي پورهئي سان هن زمين ٽڪر بہ ناهيو، ڪيس اولاد ڪو نہ هو. هاري طبقي جو وڏو همدرد هو. ان ڪري هاري ڪميٽي سان سنڌس واسطو ٿي ويو. مير پور خاص ۾ هاري آفيس ۾ سنڌس اچ وڃ ٿي. ان وقت هاري آفيس ۾ ڪامريڊ غلام محمد لغاري مرحوم ۽ ڪامريڊ مير محمد ٽالپر رهندا هئا. انهن جي صحبت ۾ حاجي ابراهيم وڌيڪ مضبوط ٿيو. هارين جي جلسن ۾ بہ شريڪ ٿيندو هو. تقرير بہ سٺي ڪندو هو. سنڌس آواز سنهڙو هو، ان وقت ڪنري جو شهر ننڍڙو ڳوٺ هو، پوءِ حاجي ابراهيم ڪنري ۾ رهيو ۽ هارين جي آفيس بہ قائم ڪيائين.

جڏهن شهري ڪميٽين جو وجود آيو تڏهن پاڻ بہ ڪنري جي شهري ڪميٽي جو ميمبر چونڊيو ۽ يڪراءِ شهر جو چيئرمين بہ چونڊيو. پوءِ ڪنري جا ڀاڳ کلي ويا. حاجي ابراهيم ڪنري جهڙي ڳوٺ کي ڪراچي جهڙو شهر بنايو. شهر ۾ اسڪول، اسپتالون، مسافر خانا، پاڻي جا تلاءَ ٺهرايائين. حاجي ابراهيم مومن ڪنري شهر ۾ مرچن جي وڏي مارڪيٽ قائم ڪئي، اڄ ڪنري جي مرچن جي مارڪيٽ دنيا ۾ مشهور آهي. حاجي صاحب جي همدردي سان عيسائي مشينري وارن بہ ڪنري ۾ وڏي اسپتال قائم ڪئي، اتي اڄ بہ پري جا مريض ايندا آهن، اڪين جا خاص ڊاڪٽر آهن.

پٺي مرحوم جڏهن عوامي نعرو هڻي پيپلز پارٽي ٺاهي هئي تڏهن ڪنري ۾ بہ دوري تي آيو هو. تہ جا وڏيرا ۽ وڏا

۽ تنهن پڻ مرحوم جو ٻڌي لڪي ويا، جو ته ڪين انهن جو ڏپ هو ته متان جيل ۾ نه وجهي، پوءِ اهو مرحوم حاجي ابراهيم هو جيڪو هارين جا جتا ونيو، پڻ مرحوم جي استقبال لاءِ ڪنري کان چار ميل پري بيٺو هو. اهو پڻ مرحوم جو قافلو ڪنري ۾ جلسو ڪري جڏهن ساماري روانو ٿيو. تڏهن پڻ مرحوم ڪيس چيو ته حاجي صاحب اوهان هلو، پوءِ حاجي صاحب هڪ ٽرڪ ۾ سوار ٿيو. جنهن ۾ ڪافي ماڻهو سوار هئا، اتفاق سان اها ٽرڪ اونڌي ٿي پئي، هڪڙو مڪراني فوت ٿي ويو، ڪيترا زخمي ٿي پيا، حاجي ابراهيم ويچاري جي پٺيءَ جو ڪنڊو پڇي پيو. ٿوري وقت ۾ گذاري ويو.

پوءِ ڪنري ۾ راڪاس ڦري ويو، غريب مسڪينن جو همدرد هليو ويو. هاڻ ڪنري جي تقدير اتي جي هڪ مرچن جي واپاري ميمڻ جي حوالي ٿي وئي. اهو ميمڻ وڏيرن جو دلال ۽ صوبيدار کي زور ڏيڻ ۽ منهن تان مکيون هڪلڻ وارو آهي. هينئر ڪنري جي هڪ مسڪين ٻڌايو ته اهو مرچائي ميمڻ هڪ وزير جو دلال آهي، ان جي نالي تي لکين روپيا ڦري پيو، اهي الائجي وزير صاحب تائين پهچن ٿا يا پاڻ رکيو ڇڏي. ان مرچن واري ميمڻ کي سنڌي به پوري ڪا نه اچي، هاڻ انگريزي ۾ ڳالهائي ٿو، گهڻو ڪري انگريزي اُڄار پليز، پليز هر وقت اُچاريندو رهندو آهي. خدا وند ڪنري جي مسڪينن کي انهي مرچائي ميمڻ جي عذاب کان بچائي، من حاجي ابراهيم جهڙو وري ڪو پيدا ٿئي. جيڪو مظلومن جو ٻانهن ٻيلي ٿئي.

ننڍڙي پياري جيجي جنهن جو دلپسند ٻَاڙهو جهنڊو هو، جنهن تي ڏاڏي ۽ مترڪي جو نشان هو

منهنجي پياري نيائي جنهن جو نالو ڄامزادي هو. پر کيس اسين گهر وارا "جيجي" ڪري سڏيندا هئاسون. جيجي ويچاري، جي عمر ۹ سال هئي، ڏاڍي سياڻپ هئي، اسڪول مان ڪڏهن ڪو نه گسايائين. پاڙي پتي، ۾ جيڪي پوڙهيون ۽ لاچار هيون، انهن جا به وڃي ڪم ڪندي هئي. ڪن لاچار پوڙهين جي مٿن مان جُيون، به ڪڍندي هئي. گهر ۾ ننڍڪي مان پاڻي خود ڀريندي هئي، سڄي گهر جي لاءِ صبح جو سوير ٻاهر دڪ ٺي چانهه تيار ڪندي هئي. ڪيترين بيواهن جو دڪان تان سامان به وٺي ايندي هئي. روزانو وهنجڻ - ڌوئڻ ڪرڻ هن جو معمول هو. منهنجي هڪ جيڏين سان ڪڏهن به جهيڙو ڪو نه ڪيائين.

ماءُ، پائرن ۽ ڀينرن لاءِ مونکي چوندي هئي ته هنن کي پئسا ڏي، ڪپڙا آڻي ڏي.

ٽيليويزن تي ڊراما ڏسڻ جي بيحد شوقين هئي. جي ڪنهن ڊرامي ۾ ڪل چرچي وارو پروگرام هوندو هو ته وڏا ٽهڪ ڏيندي هئي.

ڪو دروازي تي اچي سڏ ڪندو هو ته ان کان پڇندي هئي ته تون ٻاڙهي جهنڊي وارو آهين. ٻاڙهو انقلابي جهنڊو گهر ۾ پيو هوندو هو. اهو ڪڏهن ڪٿي اچي مونکي چوندي هئي ته بابا پنهنجو هي ٻاڙهو جهنڊو ڪڏهن سيني گهرن تي چڙهندو؟ آئون چوندو هوس ته ٻچا، اڃا دير آهي. پوءِ ويچاري چوندي هئي ته چو دير آهي؟ جلد ٿي گهرجي ۽ سدائين چوندي هئي ته جڏهن ٻاڙهو جهنڊو ملڪ تي چڙهندو ته پنهنجي گهر تي آئون ٻاڙهو جهنڊو چاڙهيندس ۽ مٺائي ورهائيندس. هوءَ ٽيئن ڪلاس جي شاگرديائي هئي. ۱۹ ڊسمبر سال ۱۹۸۰ هو. هن کي فجر جي نماز کانپوءِ اوچتو مٿي ۾ سخت سور ٿيو، بيهوش ٿي وئي. کيس ان حالت ۾ حيدرآباد کڻي وياسون. جمع جو ڏينهن، اسپتال جا ڊاڪٽر سڀ

غائب هئا. ڪو هڪ اڌ هو. انهن چيو تہ هن جي دماغ جي رڳ ڦاٽي پئي آهي، ويچاري هڪ ٻجي ڏاري دم ڏنو. اسان ڪان جيجي هميشہ لاءِ موڪلائي وئي. هاڻ الائجي ڳاڙهو جهنڊو ڪير چاڙهيندو گهر تي؟!.

الاهي بخش ٻانيڻ مرحوم خيرپور وارو

الاهي بخش ٻانيڻ مرحوم ضلعي خيرپور ميرس جي معزز زميندار گهراڻي مان هو. سڌريل زميندار هو، سندس ڳوٺ ۾ عاليشان نهيل آهي. سندس ڪپهه ڇاڻڻ جي مشين ۾ هئي.

الاهي بخش ٻانيڻ مرحوم جي والد بزرگ جو نالو شهيد جلال ٻانيڻ هو. جنهن انگريزن جي خلاف بغاوت ۾ حصو ورتو هو. جوانمردي ۽ همت سان- ان ڪري ڪميٽي انگريز مرحوم جلال ٻانيڻ کي سکر جيل ۾ ڦاسي ڏني هئي. مونکي جڏهن خبر پئي ته الاهي بخش ٻانيڻ انهي مرحوم جلال ٻانيڻ جو پٽ آهي ته پوءِ اچي سڪ ٿي ته شهيد بزرگ جلال کو نه ڏٺو سون، سندس پٽ کي ته ڏسجي. ان زماني ۾ حيدرآباد ۾ ڪا شادي هئي. آئون به ان ۾ ويو هوس. اتي الاهي بخش ٻانيڻ مرحوم موجود هو، جنهن ميز تي آئون ۽ ٻيا مهمان ويٺا هئا سون. اتي ڪچهري ۾ جلال ٻانيڻ جو ذڪر به مون ڪان نڪتو، اتي ويٺل هڪڙي صاحب چيو ته هو ميز جي پريان جلال ٻانيڻ جو پٽ الاهي بخش ٻانيڻ ويٺو آهي، هلي ملوس.

شادي جي پٽ جي وٺ پڪڙ هئي، ايڏي وڏي ڪچهري کو نه ٿي، مڙئي قرب واري نوڪ جهوڪ ٿي.

همراهه مون کي وڻي ويو، پوءِ مرحوم مون کي وساريو کو نه، شڪار لاءِ به سڏائين سڏيندو هو، ڳوٺ سواري لاءِ جيپ به موڪليندو هو.

مرحوم ۾ .قومپرستي جو مادو اڳ ۾ موجود هو، وري اسان نانگن ڪيس ٻول ٻڏايا، پوءِ ته صفا مڙس ماٺهو ٿي ويو. يحيٰ خان جي زمانيٰ واري اليڪشن ۾ هن پنهنجي ميرواهه واري حلقي مان پيپلز پارٽي جي اميدوار محمد ملوڪ شر کان هزارين ووٽن تي کٽي سنڌ اسيمبلي جو ميمبر بڻيو. اها سندس ذاتي صلاحيت هئي. ان زماني ۾ سنڌ ۾ سنڌي ٻولي کي سرڪاري ٻولي تسليم ڪرائڻ، ووٽن جي لسٽن ۾ سنڌي ۾ نالا لکڻ لاءِ شاگردن

وڏي جدوجهد شروع ڪئي. ان دور ۾ هن مرحوم، اسيمبلي اندر خوب آواز اٿاريو، سندس واهه واهه ٿي وئي. لساني تنظيم وارن هن کي مارڻ جو منصوبو ٺاهيو هو. حيدرآباد لطيف آباد ۾ به هن جو رهائشي بنگلو هو. ان تي هڪ رات انهن لساني تنظيم جي غنڊن سَوَن جي تعداد ۾ هٿياربند ٿي حملو ڪيو، الاهي بخش ٻانڀڻ مرحوم پاڻ ڪو نه هو، پويان سندس گارڊ هئا، انهن هنن پاڻ ڦورن جا ڏچا ڪڍي ڇڏيا.

انهي ٿوري عرصي ۾ مرحوم الاهي بخش، دل جي دوري ڪري جهان ڇڏي ويو. اڄ اسان کي اهڙن دلير وڏيرن جي به ضرورت آهي، منهنجي دعا آهي ته رب ڪيس جنت ۾ جاءِ ڏي ۽ سندس وڏي فرزند ظفر ٻانڀڻ کي وڏي حياتي ڏي ۽ ڪيس پنهنجي لائق پيءُ جي نقش قدم تي هلڻ جي توفيق عطا ڪري.

جناب احمد علي مجذوب مرحوم - ٻوڙ ديناڻ ضلع ٿرپارڪر

مرحوم احمد علي مجذوب سان جيڪي ٻه ملاقاتون ٿيون آهن، اڪثر ڪري مرحوم مير علي احمد خان ٽالپر وٽ، جو ته اهو مرحوم به ڪچهري جو مور هو.

مجذوب مرحوم جا وڏا اهل دل اهل علم ۽ سخنور هئا. سندس ڪچهري وسري نٿي سگهي. سندن استاد وقت جو حبد عالم ۽ الله جو نيڪ بندو هو. جنهن جو اسم گرامي حضرت مولانا محمد عثمان پنيرو هو. مرحوم احمد علي مجذوب خلافت تحريڪ ۾ به خوب حصو ورتو ۽ گرفتار به ٿيو. مجذوب صاحب وٽ ادبي ڪتابن، رسالن ۽ اخبارن جو گڏ ڪيل وڏو ذخيرو هو. مجذوب صاحب جن وٽ، مولانا ابوالڪلام آزاد جي ٻنهي اخبارن الهلال ۽ البلاغ جون ٽن سالن جون ڪاپيون، بلڪل سلامت رکيل هيون.

هڪ دفعي مجذوب صاحب اهي اخبارون حيدرآباد ۾ مير علي احمد خان وٽ کڻي آيو. هر هڪ سال جي اخبار جو الڳ جلد ٻڌل هو. مير صاحب اهي اخبارن ڏٺيون ته سندس نين ٺري پيا. مجذوب صاحب تڪو به ڪو نه ورتو. ان وقت انهن ناياب اخبارن جي قيمت هزارين روپيا هوندي هئي، مجذوب صاحب شاعر به هئا پر سندن ڪلام ڪنهن ڇپايو ڪو نه، جو ته هڪڙو مسڪين هو، پيو ذات جو سيد ڪو نه هو. مجذوب مرحوم جو هڪ ننڍڙو ڪتاب شايع ٿيو. جنهن جو نالو ياد نه آهي. ان ڪتاب ۾ مرحوم لکيو هو ته سنڌ ۾ ڪمائي وارا ٿورا آهن، مفت کائڻ وارا گهڻا آهن، مفت خورن ۾ جن جي لسٽ هئي، سي ياد آهن. اهي بدو وڏيرا، مير، پير، انهن جا خليفا، قبن جا مجاور، ملان ۽ ڪدڙا ڪامورا. مرحوم احمد علي مجذوب مسڪيني ۽ گمنامي جي عالم ۾ شايد سال ٥٥ع داري فوت ٿي ويو، سندس ڪنهن به پرگهور ڪا نه لڌي. رب کيس پنهنجن پيارن سان جاءِ ڏي. سندس اولاد آهي يا نه ان خبر نه آهي. ڇو جو منهنجي انهن سان ملاقات نه آهي.

مولانا احتشام الحق ٿانوي اصل هندستاني پوءِ پاڪستاني

هندستان جي ورهاڱي کانپوءِ عجيب نالن سان پڳوڙا ملان بہ هتي پهتا جن هتي حديثن جا دڪان کوليا ۽ انهن کي چمڪايائون. انهن ديني دڪاندارن ۾ مولانا ٿانوي جن بہ هئا. قرآن پڙهڻ ۾ سٺدن آواز سريلو ۽ مٺو هوندو هو. ان ڪري سندس هم پيشا بيا ملان ڪيس مولانا نورجهان سڏيندا هئا. ڇو تہ هنن وٽ سُر سان قرآن پاڪ پڙهڻ جائز نہ آهي. مولانا جن گهڻو ڪري وقت جي حاڪمن جا ٿي تابعيدار رهيا. سندس دور ۾ گهڻو بہ وزير، صدر، سفير ۽ سيٺ مرندو هو. تڏهن اخبار ۾ تصوير سان خبر ايندي هئي تہ مولانا ٿانوي جنازي نماز پيو پڙهائي. ڪڏهن بہ ڪنهن اخبار ۾ ڪو نہ آيو تہ لياري جي ڪنهن مسڪين، محمود آباد ۽ جوهر آباد جي ڪنهن مسڪين جي جنازي نماز ٿانوي پڙهائي هوندي.

ان وقت جي مزي جي ڳالهہ آهي تہ لاهور وارو نواب افتخار حسين ممدوٽ. جيڪو وڏو ليگي هو. سنڌ جو گورنر بہ رهيو هو. پنجاب ۾ بہ وزير هو. اهو بيمار ٿي پيو. روزانو اخبار ۽ ريڊيا ممدوٽ جي بيماري جي [illegible] صاحب جي بيماري ڏکي ٿي وئي. مولانا صاحب بہ [illegible] ۾ هئا [illegible] خبر جي نہ ممدوٽ آخري پساهن ۾ آهي تہ پوءِ آئون هڪدم پهچندس نالائيت ۾ لاهور. بہ مهينا کن ائين گذري ويا. آخر مولانا جن بہ هوائي جهاز ۾ اڏامي لاهور پهتا. هوائي اڏي تان ممدوٽ جي ڪمري ۾ ڪيائين نہ آئون هتي لاهور پهتو آهيان. ممدوٽ صاحب جي طبعيت ڪيئن آهي؟ ممدوٽ جي وارثن مولانا کي چيو تہ اهو آخري ڪهڙين ۾ [illegible] مولانا چيو تہ فڪر جي ڳالهہ نہ آهي، آئون هتي ايئرپورٽ تي ٿي آءِ بي ڏٽيرنج ۾ ويٺو آهيان. جيڏي مهل ارهان ممدوٽ جي اکين تي ست رکو تہ هڪدم مون کي ايئرپورٽ ڳالهي مرڪي ڏجو. گرم [illegible] کي [illegible] درجو آهي. جي دير ٿيندي تہ مردو [illegible] ممدوٽ

جي گهران عاليشان شورلٽ ڪار آئي، سا مولانا صاحب کي کڻي رئي. هڪدم پهچي نواب ممدوٽ جا ڪريا ڪرم تمام سني نموني بجا آندائون. ڏسو ڪيڏا نہ حق پرست عالم آهن، جو نوابن ۽ اميرن جي جنازي نماز لاءِ اڳي ايئرپورٽ وسا ہو رہنا هئا.

فيلڊ مارشل ايوب خان جيڪو هن ملڪ جو پهريون فوجي ڊڪٽيٽر هو ۽ جمهوريت جي پاڙ تي پهريون ڪهاڙو هڻڻ وارو هو. ايوب جڏهن پاڪستان جي گاديءَ تي ويٺو، تڏهن کيس آمريڪا جي وائيٽ هائوس مان حڪم آيو تہ حاضري ڀرائي وڃ ۽ پاڪستان تي حڪمراني ڪرڻ جو ليسن وٺي وڃ. اڄا تائين اهو دستور رهيو آهي تہ اسلام آباد جي ڪرسيءَ تي ويهي راڄ ڪرڻ لاءِ آمريڪا کان سند وٺڻي پوندي آهي، ايوب جڏهن آمريڪا روانو ٿيو، تڏهن اسلام آباد جي هوائي اڏي تي مولانا ٿانوي جنرل ايوب جي ٻانهن ۾ امام ضامن ٻڌو. انهي خوشامد جي عيوض ٽنڊو الهيار شهر ۾ مدرسو کولڻ لاءِ ٻڌڻ ۾ آيو تہ ٻہ لک روپيا جنرل ايوب ڏنا ۽ پاڻ ٻہ آيو ۽ حاضري ڀري ويو. مردود جنرل ضياءَ جي صاحبي ۾ ملان ٿانوي جي پٽ کي ٻہ پيارو لنڊ تعلقي ٽنڊو الهيار ۾ چارسئو ايڪڙ زرعي زمين ملي. اسان جون بدبختيون ڇئيون جو اهڙا ٽپتائي ملان ڪرتب ڏيکاري هن سنڌ ڌرتيءَ تي زميندار بڻيا ۽ سنڌي سباجهڙا ويچارا زمين جي جريب لاءِ سڪندا رهيا، مولانا جن جو سمورو اولاد ڪراچي ۾ ويٺو آهي. تمام شان شوڪت سان پنهنجا ديني دڪان سڀ سينگاريو ويٺا آهن.

▼

حضرت صوفي قلندر بخش شهيد

صوفي قلندر بخش شهيد ابن فقير محمد حضرت صوفي صادق فقير عليه رحمت جي خاندان مان هئا. سندس ڳوٺ صوفي فقير جي نالي سان تعلقه عمرڪوٽ ۾ آهي. پاڻ خوبصورت، دل جا بهادر انسان، مسڪينن سان تمام محبت گهڻي، سرڪاري وڏيري ۽ ڪاموري کان سخت نفرت، فقير کي انهن جو منهن ڪو نہ وڻندو هو. افغانستان جي بادشاهه امان الله خان جو پڳ مٽ يار بہ هو. ڪنهن بہ ڪاموري تي ڪو بہ مسڪين وٽس دانهي ايندو تہ ان ڪاموري کي پاڻ چلتو ڪري ڇڏيندو هو، پاڻ ان کي چوندو هو تہ هينئر تيڙ بڌي هليو وڃ، حڪومت بيو موڪلي ڏيندي. انگريزن جي ڪڏهن ڪاڻ ڪا نہ ڪيائين ان وقت اهڙو ماڻهو هجڻ تمام وڏي ڳالهہ هئي.

صوفي فقير تمام وڏو عبادت گذار بہ هو، سندس ڳوٺ نزديڪ هڪ پراڻو کندڙو آهي ان ۾ ڪا غار هئي تنهن ۾ فقير صاحب رات جو عبادت الاهي ڪندو هو.

اڙهان سمجهي سگهو ٿا تہ سنڌ ڌرتيءَ تي اهڙو ماڻهو گهڻو وقت وڏيڪ زنده رهي سگهي ٿو؟

قدرت کي شاهہ عنايت شهيد واري شهادت وري ڪو ورجائڻي هئي، سرڪاري وڏيرن ۽ ڪامورن کي مٿان هدايتون مليون تہ ڪوشش ڪري صوفي قلندر بخش کي مارائي جند ڇڏايو، ڪوشش اها ڪريو تہ سندس خاندان مان ماڻهو ڳولي ڪڍو، جيڪو پوءِ سندس ڀاءُ روشن دين نڪتو، پوليس وارن مان رئيس ڪالو خان ڪوسو مرحوم جيڪو پڙهيل ڪو نہ هو پر انگريزن جي صاحبي ۾ انسپيڪٽر پوليس ٿيو هو، بيو غلام رسول شاهہ مرحوم جيڪو ان وقت صوبيدار هو پوءِ رياست خيرپور ۾ پوليس جو ناظم ٿيو هو. پوءِ شهيد جي ڀاءُ ميان روشن دين ۽ مٿين ٻن پوليس وارن گڏجي ڳُن ٽر

مائنہ کي سمہہ ڪراتي جڏهن ... سندس خادم هئا. هڪ
حو ... محمد ء بني جو نالو احمد ... سي باڙ هئا تن فقير تي
سر ... ڪيو
تاريخ شهادت ١٠ محرم ڏينهن جمع هئي. ٧ جون سال ١٩٣٠ع
اهي.

حر جي هٿان فقير کي شهادت نصيب ٿي انهن جا
بہ حال بڌو سندس ... روشن ... چون ٿا ته پوء صفا الف اچي
چادر اوڍيو کٽ تي ڪيترا سال سمهو رهيو. سندس جوان پٽ ڳالهائڻ
کان ويهي رهيو. ... سال سڪرات ۾ پيو هو. ٻيهه
جي پاندي ۾ زڙٻون ... هو ... ڪيس پاڻي جو ڍڪ ڪو نه
ملندو هو. غلام رسول شاهه پوء خيرپور هليو ويو هو. ان وقت حرن
جي شورش شروع ٿي هئي. غلام رسول شاهه جمڙاٽو منڊ تي
سرڪاري بنگلي ۾ پوليس جي ڏڍ تحت سان اچي لٿو حرن جي
مقابلي لاء. خدا جي قدرت ٻهرين رات حرن حملو ڪري ڪيس
ڪاتيء سان ڪٽهي سندس مردانه عضوو سندن وات ۾ وجهي
هڪڙي ڪڏي ۾ هڪ هڙ ... جذب ... ڪيترا پوليس وارا
مري ويا ڪيترا پڪڙجي ويا.

... تي ... حرن ... نڪ لعنتون.
ناظرين کي خبر هجي ته شهيد قلندر بخش بمبئي اسيمبلي جو ميمبر
به چونڊيو هو.

نامعلوم پناڻ موٽر ڊرائيور حڪومت مغربي پاڪستان لاهور

۱۹۵٦ع جي ڳالهه آهي ته آئون حيدرآباد کان ريل رستي نوابشاهه وڃڻ لاءِ حيدرآباد اسٽيشن تي ٽيلهو ڪنڊ ۾ لڙڪائي بيٺو هئس. مون پري کان هڪ صاحبُ کي مون ڏانهن ايندي ڏٺو، ويجهو اچڻ تي ڏٺم ته هو ٺنڊي چام جي باغ بهار شخصيت،هتي جر سخي پنج تني مير محمد خان نياز هو. مير صاحب مونکان پڇيو ته ڪيڏانهن ٿا وڃو؟ اڄو مون سان ٻه چار ڏينهن گڏ هلو. مون پڇيو ته سرڪار ڪهڙي پاسي؟ مير صاحب چيو ته لاهور! مون چيو ته سبحان الله پوءِ ايئرڪنڊيشن ريل ۾ وڃي لاهور پهتاسون. ان وقت مير علي احمد خان مرحوم مغربي پاڪستان جا وزير هئا. اسان ٻه ريل مان لهي سڌو مير صاحب جي بنگلي جو رخ ڪيو. مير علي احمد خان موجود هو، تمام وڏي حب سان پاڪر پائي مليو.

مير صاحب ڪچهري لاءِ پاڙيو ويٺو هو. خوب ڪچهه پوڻ ٿيون سان گهمڻ ڦرڻ جو ارادو ڪيو. مير صاحب وٽ سرڪاري ڊرائيور هڪ پناڻ هو، اسان هڪ ڏينهن شيخوپورا گهمڻ جو ارادو ڪيو. ان پناڻ سان آئون ۽ مير محمد خان نياز روانا ٿياسون. آئون اڪيلو ويٺو هئس، ڊرائيور سان ڪچهري شروع ڪئي سون. تمام خوش طبيعت ۽ چرچائي ٿي لڳو. ڪجهه چرچا ٻه ٻڌايائين. مرنکي چوڻ لڳو ته اوهان ٻه ڪجهه ٻڌايو، مون ڪيس خان صاحب ڪري خطاب ڪيو. ڪيس ٻڌايم ته اسان وٽ سنڌ ۾ هڪڙو جڙين پوٽين وڪڻ وارو پناڻ آيو، هڪ ڏينهن حيدرآباد ۾ مائهن جو ميڙ ڪٺو ڪيو بيٺو هو. مائهن کي ڪي گوريون پيو ڏيکاري ۽ انهن جي تعريف پيو ڪري، مائهن کي چوڻ لڳو ته اوهان جيڪڏهن هي گوريون کائيندا [illegible]ان جو... قائد اعظم وانگر مضبوط ٿيندو. بابا ڊرائيور [illegible]غيرت اچي وئي، تنهن چيو ته قائد

اعظم تہ پنجر ماٺھو ھو. غازي امن ۽ انگر مضبوط کيپي. مون پنھن کي سندس غيرت جو داد ڏنو، رستي تي اسان کي ھڪ سرڪاري ڪار ملي، جنھن ۾ اڪيلو ھڪ نوجوان خوبصورت ڇوڪرو ويٺو ھو، اسان جي ڪار کي ڏسي اھا بہ ڪار بيھي وئي. پناڻ ڊرائيور لٿو ۽ ھن ڪار مان ڇوڪرو لٿو، ٻئي بغلگير ٿي ويا. جڏھن اسين روانا ٿيا سون، تڏھن ڊرائيور پناڻ چيو تہ اوھان کي خبر آھي تہ ھي ڇوڪرو ڪير ھو؟ ھي بہ وزير جو پٽ آھي! جنھن جو نالو خداداد خان ھو. ڊرائيور چيو تہ اھو بہ منھنجو ڪاڏل پيتل آھي. ڊرائيور چيو تہ آئون وڏن سيڪريٽرين، وزيرن جو ڊرائيور رھيو آھيان. انھن جا ڇوڪرا تنجڻ وارا تج پياڪ نہ - باقي سڀ پھرين پڇتي ۾ ھضم ڪيل آھن، ڏسو اھو ڊرائيور ڪيڏو نہ خوشنصيب ھو. ھينئر جيڪي موٽر ڊرائيور آھن. انھن کي بہ توجہ ڏيڻ گھرجي.

ھڪ رات ڪچھري دوران مير صاحب مونکي چيو تہ اوھان ڪجھہ ڏينھن رھو، آئون حيدرآباد مان پنھنجا پٽ ٿو گھرايان، اھي بہ لاھور گھمن، پوءِ گڏجي وڃجو. مون ڪان رڙ نڪري وئي تہ سرڪار خبردار! جيسين اھو ڊرائيور موجود آھي، تيسين شھزادا پلي حيدرآباد وينا ھجن. پناڻ ڊرائيور اسان کي جيڪي خبرون ٻڌايون آھن، ھي رڳو حيا جي ڪري اوھان ۾ ھٿ ڪو نہ ٿو وجھي. باقي ڇوڪرا ٿا اچن تہ پوءِ ھڪ گرڙي ڪندو. مير صاحب مرحوم دانھن ڪئي تہ بابا ڇگو جو ٻڌايو اٿو، ڇوڪرا پلي گھر وينا ھجن. مون ڪين صلاح ڏني تہ اوھان بہ اڪيلا ڊرائيور سان سفر نہ ڪريو، رات جو در بند ڪري آرام ڪريو. انھن صلاحن تي ويچاري عمل ڪري ڏيکاريو.

ھڪ ڏينھن اسين شھر ڏي ٿي وياسين، پناڻ ڊرائيور سان. تڏھن ھڪ دلچسپ ڳالھہ پناڻ ٻڌائي سا ٻڌڻ جھڙي آھي ٻڌو، ڊرائيور چيو تہ ملڪ جي ورھاڱي کان اڳ آئون جوڌ پور ۾ ھڪ سيٺ جو ڊرائيور ھئس، اڪيلو رھندو ھئس پوري جواني ھئي. کھر کان سوين ميل پري. ھڪ ڏينھن نوان ڪپڙا، پشوري لنگي. رات ۾ نسوار جو چپو ۽ ھٿ ۾ تسبيح ڪتي سينگار ڪري سھاڳڻين جي بازار ۾ ويس جنھن ۾ سھاڳڻ رت وڃان سا چري تہ

تي مسلمان آهين، وڏو گوشت کائڻ وارو. آئون ويشنو آهيان. پٺاڻ چيو تہ مون کي بہ ڏاڍي ضرورت هئي، نيٺ ڪجھہ وڏيڪ رقم ڏيئي ساڻس معاملو صحيح ٿي ويو. پٺاڻ چيو تہ جڏهن مون مدرسو هلايو، تڏهن خيال ٿيو تہ سندس منهن مان پيار ونجي. پٺاڻ چيو تہ رن پوتي ساڻ صفا منهن ويڙهي ڇڏيو ۽ چوڻ لڳي تہ خان صاحب منهنجو ڌرم تہ نہ وڃاءِ. پٺاڻ ڪيس چيو تہ هيٺ اسلام جو ڏونڪو پيو وڃي ۽ تون ٿي چوين تہ منهنجو ڌرم ٿو وڃي! اهڙا نہ پٺاڻ هجن. جيڪي هينئر اسلام جي تبليغ ڪن ۽ جمع جي نماز جلال آباد، عيد نماز ڪابل ۾ ڪن.

❖

ڪامريڊ قادر بخش خان
نظاماڻي - ٽنڊو قيصر

ڪامريڊ قادر بخش خان جو اصل ڳوٺ ٽنڊو قيصر خان ضلع حيدرآباد ۾ آهي. ڪامريڊ نظاماڻي خود هڪ تاريخ آهي. جيئن عام چوڻي آهي ته فلاڻو ماڻهو ڄمندي ئي ڄام هو، تيئن قادر بخش ڄمندي ئي ڪميونسٽ هو. منهنجي ڄاڻ بابت ڪامريڊ نظاماڻي سال ١٩٣٢ع ڌاري ماسڪو روس ويو هو، چون ٿا ته ڪميونزم جي اعلي تعليم لاءِ. پوءِ ڪامريڊ نظاماڻي ڪميونسٽ انٽر نيشنل جو به ميمبر رهيو. هو تمام گهڻين ٻولين ڄاڻندو آهي. ڪامريڊ سٺو صحافي پڻ آهي. هتي ڪيترين اخبارن جو ايڊيٽر پڻ رهيو. خاص طرح "قرباني" اخبار هئي. هن جا ڪيترا ننڍا ڪتاب ۽ پمفليٽ پڻ لکيل آهن، خاص ڪري جنگ مياڻي تي لکيل ڪتاب پڙهڻ لائق آهي. جنهن مان ظاهر ٿئي ٿو ته مياڻيءَ واري جنگ جيڪا ١٨٤٣ع ۾ بلوچن ۽ انگريزن وچ ۾ ٿي هئي. تنهن ۾ سنڌ جون ٻيون قومون به ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي وڙهيون هيون پر سنڌ جي حاڪمن جو حال ڪو نه هو، ڪامريڊ نظاماڻي جي دوستي ۾ ڪيترا ماڻهو صحافي ۽ سياسي ليڊر بڻيا. بلوچستان جو مير غوث بخش خان بزنجو مرحوم، شهزادو عبدالڪريم خان مرحوم، محمد حسين عنقا مرحوم ٻيا به ڪي بلوچ هئا، جيڪي ياد نه آهن، سنڌ مان محمد عيسيٰ خان نظاماڻي ٽنڊي سومري وارو جيڪو ڪن اخبارن جو ايڊيٽر به ٿي رهيو. حيدرآباد ريڊيو اسٽيشن تان خبرون به پڙهندو هو. ٽنڊو ڄام وارو حاجي عبدالرسول نظاماڻي ۽ ڪي ٻيا به ڪامريڊ نظاماڻيءَ جي اثر هيٺ سٺا ترقي پسند صحافي ٿيا. سنڌ هاري ڪميٽي جي بنياد وجهڻ وارن ۾ ڪامريڊ نظاماڻي به شامل آهي، اٽڪل ويهارو سال ٿيندا. ڪامريڊ نظاماڻي لڏي وڃي لنڊن ويٺو آهي. اتان به ڪا انگريزي اخبار ڪڍي ٿو. سندس ڪافي مٽ مائٽ ٽنڊو قيصر ۾ به موجود آهن. ڪامريڊ جو هڪ ڀائيجو ڪراچي ۾ رهندڙ هو. ان جو نالو غلام

قادر خان نظاماڻي هو. ڪجهه وقت ٽيو ته سال ١٩٨٥ع ڌاري ڪراچي ۾ ڪيس سندس فليٽ ۾ مئل ڏٺو ويو. دل ڪي خاطري اچي ٿي ته مارڻ وارو ضرور بنياد پرست هو. مزي جي ڳالهه آهي ته حڪومت به ضياءَ جي هئي، جيڪو وڏو بنياد پرست هو. ڪامريڊ نظاماڻي هتان ضرور پري ٿمي، پر سندس يادون ڪو نه ٿيون وسرن، هينئر تازو نومبر ١٩٨٩ع سال جي پڇاڙي ۾ ڪامريڊ قادر بخش نظاماڻي هتي سنڌ آيل هئا. افسوس جو روبرو ملاقات ڪو نه ٿي سگهي، باقي ٽيليفون تي ڳالهه ٻولهه ٿي هئي. سندس آواز ساڳيو پئي لڳو. تازو لنڊن ۾ فوت ٿي ويو، تاريخ ٩٦-٩-٢٧ ڪراچي ميوا شاهه قبرستان ۾ دفن آهي.

مائي شمل چانڊيائي لاڙڪاڻي واري

مون اها بهادر بلوچ مائي ڏٺي ڪو نہ آهي، باقي مائي صاحبہ جون خبرون ٻڌل آهن. هيءَ خاتون وڏي بهادر آهي، جڏهن مرحوم ذوالفقار علي ڀٽي کي گرفتار ڪيو ويو ۽ هن تي خون جو ڪيس هلايو ويو، تڏهن ڀٽي جي گهر واري ۽ نيائي بہ جيل ۾ هيون. سندس ڀئي پٽ ملڪ کان ٻاهر هئي ڀٽي جي گهر کي تالو لڳل هو، ڪو بہ ڀٽي جو نالي وٺڻ وارو ڪو نہ هو، جن کي ڀٽي مرحوم لڏ ڪرائي هئي، سي بہ منهن تي زيل پاڪ وارو سيمنٽ هنيو در ڏيو وينا هئا، ان زماني ۾ مائي شمل چانڊيائي لاڙڪاڻي ۾ روزانا عورتن ۽ ٻارن جو جلوس ڪڍندي هئي، ڀٽي جي آزادي لاءِ- مائي شمل چون ٿا تہ لاڙڪاڻي کي ٽاندا ڏئي ڇڏيا ۽ ضياء ڪميٽي مائي شمل کي بہ چار دفعا جيل ۾ موڪليو پر مائي اڻ موٽ هئي. مائي لاڙڪاڻي انتظاميہ جو پوز بند ڪري ڇڏيو.

اسلام آباد جي تخت جي عاشقن جڏهن ايم آر ڊي وارو ناٽڪ ناهيو جنهن ۾ پوليس ۽ فوج سنڌ جا ڪيترا ڳوٺ ناس ڪيا ۽ ماڻهو ماري ڇڏيا تہ ان تحريڪ ۾ بہ مائي شمل خوب حصو ورتو هو، مغز ۾ ڪيس پوليس جا بہ ڏنڊا لڳا هئا. هينئر جڏهن اليڪشن ٿي هئي تڏهن ڀٽي مرحوم جي جماعت جي وارثن هن بهادر عورت کي وساري ڇڏيو. لاڙڪاڻي مان ڏجاڻيون پاڻ ڀئي سندن دائي سي بيهي ويون.

هي بهادر سنڌياڻي عورت جيڪا ڀٽي جي ڪنڌي تي مارون ڪائيندي رهي سا اٿين رهي.

جيئي جيالي مائي شمل

مير محمد خان مرحوم عرف مير آچن ميرپور خاص وارو

مرحوم مير محمد خان عرف مير آچن ميرپور خاص جي ٽالپر خاندان جي حاڪم مير شير محمد خان جو جانشين هو. ان ڪري هو پوليٽيڪل پينشر بہ هو. پاڻ پنجن ڀائرن ۾ وڏو هو. سندس والد محترم جڏهن فوت ٿيو تہ مير آچن ڪانسواءِ ٻيا سڀ ڀائر ننڍا هئا. سموري ڪاروبار جو بار هن جي ڪلهن تي اچي ويو.

پاڻ مرحوم پوري تعليم بہ ڪو نہ پرائي سگهيو. ننڍن ڀائرن کي راجائن واري ڪاليج مائونٽ ابو جيڪو راجستان ۾ آهي، ان ۾ داخل ڪري آيو. ٻن وڏن کي ڪراچي ۾پڙهڻ لاءِ داخل ڪيائين. سيني کي پڙهائي گريجوئيٽ ڪرائي ڇڏيائين، پوءِ سموري زمينداري بہ انهن جي حوالي ڪري ڇڏيائين، ڪيس جيڪو ڀائر ڏيندا هئا ان تي راضي رهندو هو.

مرحوم مير صاحب سدا بهار انسان هو، سدائين پيو مرڪندو هو، ملڪ جي سياست ۾ حصو ورتائين، اسيمبلي جو بہ ميمبر بڻيو، شاهي خاندان جو هوندي بہ مسڪينن جو يار هو. ضلع ۾ جن سان بہ هن جي واسطيداري هئي انهن کي ڏوري ڏسندو هو. دوستن کي ڪڏهن بہ ڪو نہ وساريندو هو. وٽس غريبن جي هر وقت دربار هوندي هئي. سياسي طرح اشراف هو، ڪيترن کي ڪيترا فائدا وٺي ڏنائين پر مرحوم پاڻ ڪڏهن بہ سياسي فائدو ڪو نہ ورتو. اها گواهي هر ڪو ڏيندو، ماڻهن جي بنا امتياز جي خدمت ڪندو هو. پوءِ اهو کهڙي بہ جماعت جو هجي. کهڙي بہ پير جو مريد هجي، مسڪينن جا ڪم ڪامورن کان خوب وٺندو هو. گهٽو ڪري ڪامورو هن کي جواب ڪو نہ ڏيندو هو.

سياسي طرح ايڏو بهادر هو جو جڏهن ايوب سان صدارتي مقابلو فاطمہ جناح ڪيو، تڏهن مير صاحب ڏونڪي جي

چوٽ تي مائي فاطمه جناح جو ورڪ ڪيو، سنڌس ساماري واري تعلقي مان مائي فاطمہ جناح ڪافي ووٽن تي ايوب ڪان ڪٽيو هو. ڪيس سرڪاري دڙڪا بہ ڏنا ويا پر هن اڻ موٽ مير پرواهہ نہ ڪئي.

سال ٧١ع واري دؤر ۾ مرحوم مير محمد خان سينيٽر بہ ٿيو هو، پوءِ ترت ضياءُ جو مارشل لا لڳو هو. ضياءَ ڪيس گرفتار ڪرائي ڪراچي جيل ۾ بند ڪرايو.

مرحوم مير صاحب پبلڪ اسڪول ميرپورخاص لاءِ چاليهہ ايڪڙ زرعي زمين بہ ڏني، جنهن تي اسڪول قائم آهي، هڪ هاسٽل تي سنڌس نالو بہ لکيل آهي.

سنڌس حياتي ۾ سنڌس پياري ڀاءُ مير حاجي فتح خان جو موٽر جي حادثي ۾ انتقال ٿي ويو. ان حادثي هن کي وڏو صدمو رسايو. ترت ڪيس جگر جي بيماري ٿي پئي، پاڻ علاج خاطر لنڊن بہ ويو پر علاج ڪامياب نہ ٿيو.

اتي جهان ڇڏي ويو. ميرپورخاض ۾ جڏهن سنڌس لاش پهتو تہ ماڻهن ۾ ڪهرام هو. خدا جي قدرت سان ماڻهن سان گڏ آسمان بہ رنو، تمام گهڻو مينهن پيو. سنڌس جنازي نماز حضرت مولانا عبدالحق رباني نصرپور واري پڙهائي، ڪيس سنڌس اباڻي قبرستان چٽوڙي ۾ سپرد خاڪ ڪيو ويو، آديسي اتي ويا مڙهيون مون مارين.

مير آچن مرحوم کي بہ فرزند آهن، وڏو پاڳارو مير غلام علي خان آهي. جنهن تي هينئر ماڻڪاڻين ٽالپرن جي پڳ آهي. ٻيو نمبر مير محمد علي خان آهي جيڪو ڊاڪٽر آهي، ڪيس بہ ٻائيجا آهن. جن ۾ وڏو مير غلام شاهہ خان آهي. ٽنڊي الهيار جو زميندار آهي. سموري دنيا جو بہ چار دفعا سير ڪيل اٿس، پڙهيل آهي ۽ انجنيئر آهي. ٻيو مير منصور خان آهي، جيڪو بہ بي ڪام پاس ڪيل آهي، زميندار ي ڪاروبار جو ماهر آهي، قومپرستي جو جذبو اٿس، من هن ذرتي کي ڪم ڏي. مير صاحب آچن مرحوم جا ٻائر سياست کان ڪنارو ڪيل آهن، سواءِ هڪ جي ٻيا شاهوڪار ٻيا بڌجن. چون ٿا رات جو چيڪ بڪن جو دؤر ڪن

ٿا. جيئن مسلمان قرآن پڙهي. اٿو بہ توري ڪائين، جي ڪين ڪو تتر ملي تہ اهو بہ تي وقت ڪريو ڪائين. وٺن پلجي مهمان بہ ڪو نہ اچي. ڪٿي بہ ڪم ڪار هوندو اٿن تہ پنهنجي مرحوم پاءُ مير آچن جو حوالو ڏئي ڪم ڪڍندا آهن. پنهنجي اجا پوک ڪا نہ پوکي اٿن، پرائي پوکي پيا ڪائين، ڏٺي ڪا سمجهہ ڏين.

جناب ميرل فقير شر بلوچ هنٿوري ضلعي سانگهڙ وارو

جناب ميرل فقير شر بلوچ مسڪين هر هاريءَ جو پٽ هو. ديني مدرسي مان قرآن شريف ۽ سنڌي پڙهيل هو. سندن دؤر ۾ سنڌ ۾ اهڙيون ڪئين تحريڪون هليون هيون، ڪي ديني ته ڪي سياسي، ڪي سماجي برائين جي خلاف. مرحوم ميرل فقير شر انهن تحريڪن ۾ حصو ورتو. سنڌ ۾ انگريزن جي حڪومت جي خلاف جيڪا هلچل، تحريڪ خلافت وارن شروع ڪئي، ان ۾ به حصو ورتو هو، ان ۾ مرحوم کي گرفتار ڪيو ويو هو. سنڌ ۾ خلافت تحريڪ وارن سماجي برائن خلاف هڪ مهم شروع ڪئي، ان زماني ۾ سنڌ ۾ تمام وڏا ميلا لڳندا هئا. ان زماني ۾ وڏيرن، ميرن، پيرن، جاگيردارن جو وڏو ناٽ بات هوندو هو. اهڙن قسمن وارا ماڻهو اهڙن ميلن ۾ پنهنجون اوطاقون قائم ڪندا هئا. اتي رنڍين جا ناچ ۽ نخرا ٿيندا هئا. ان زماني ۾ اهڙيون سون جي تعداد ۾ عورتون بازارون لڳائي وڃي ويهنديون هيون. خلافت تحريڪ وارن رضاڪار ناهي. انهن کي اهڙن ميلن تي موڪليو ته اهي رضا ڪار ميلن تي وڃي ماڻهن کي شرمائين ته انهن بازاري عورتن ڏانهن نه وڃن. ميرل فقير ٻڌايو ته اسين اٽڪل چاليهه کن رضاڪار ترياڪر ضلعي جي وڏي ميلي پٿوري پير تي وڃي پهتاسين، انهي ڪاروبار واريون جيڪي به بازارون هيون. اسين رضاڪار انهي کي پري ڪان گهيرو ٻڌي ويهي رهيا سين.

جيڏي مهل ڪو شوقين وڏيرو ڏسون ته ان کي شرمايون ته هنن ڪنين رنن ڏي نه وڃو. ٣ ڏينهن ۽ چار راتيون اسان گهيرو مضبوط ڪيو ويٺا هئاسين. ان جو نتيجو هي نڪتو ته بازاري رنون ۽ سندن پڙوا، پوليس جو ٿاڻو ۽ اهي سڀ بک مرڻ لڳا، رنون ڪجرن سوڏيون وڃي ٿاڻي تي دانهون ڪرڻ لڳيون، ميرل فقير ڳالهه ڪئي ته بابا پوءِ پوليس ۽ ڪجر اچي اسان تي وريا، لنين سان اسان جا مغز ڏاري وڌائون ۽ اسان رضا ڪار وڃي رستي جي ڪاهيءَ ۾

ڪرياسون. ٻي ڳالهہ ميرل فقير ٻڌائي تہ بابا لواري ۾ حج جو اعلان ٿيو، تڏهن بہ آئون ٻين رضاڪارن سان گڏ لواري ويو هوس. اسين رضا ڪار لواري واري پير جي قبي جي چوڌاري گهيرو ڪري ويهي ويا سون ۽ هر ايندڙ مسلمان کي شرمايو سين ٿي تہ ٻيلي مسلمان ڏاهو ٿي، حج هتي ڪونهي، الله جو حج مڪي ۾ ٿيندو آهي. هي ٺڳي جو ناهہ آهي. لواري جا پير ان زماني ۾ ڪروڙ پتي هوندا هئا. سرڪار هميشہ ڪروڙپتي جي طرفداري ڪندي آهي، پير جي فون تي پوليس جون لاريون پرجي آيون، ميرل فقير چيو تہ ٻچا پوليس ماڪڙ وانگر اسان جي مٿان چڙهي وئي. اسان کي ڏاڍا ڏنڊا هڻي لارين ۾ ويهاريائون، حيدرآباد ڏي وٺيو پيا اچن، ماتلي ۽ ٽنڊو محمد خان جي وچ ۾ گاڏيون بيهي ويون. ڪاري رات هئي. پوليس جي هڪڙي آفيسر اسان کي چيو تہ سيئي هيٺ لهو نارا ڇوڙ ڪريو. ميرل فقير چيو تہ اسين سڀ هيٺ لٿا سين. پوليس وارا گاڏيون ڪاهي هليا ويا ۽ اسان وري لواري جو رخ ڪيو، وڃي اتي پهتاسين ۽ ڪوڙن حاجين جو گهيرو جاري رکيو سين، رات جو وري اچي پوليس رسي، اسان کي لارين ۾ ويهاري اچي حيدرآباد جي نارا جيل ۾ بند ڪيائون. انهن مجاهدن جي مڙسي ڪري اهو ڪوڙو حج هميشہ لاءِ بند ٿي ويو. هاڻ ڪجهہ سال ٿيا تہ لواري جو پير بہ گذاري ويو. ڪيس اولاد ڪو نہ هو. هاڻ سندس خزاني ۾ گاديءَ تي ڏاڙهي پٽ شروع ٿي آهي. مطلب تہ لواري جي گادي وارو نانئو رلي ويو. مرحوم ميرل فقير عقيدي کان اهل قرآن هو. هن جي پيرن سان ڪا نہ پوندي هئي. رستي تي ويندي ڪو پير ڏسندو هو تڏهن فقير چوندو هو تہ هي ڏاڙيل وڃي پيو. هي ڏينهن جو ڏاڙا هڻڻ وارو آهي، ٻيا ڏاڙيل رات جو ڏاڙا هڻن ٿا. هو هڪڙي الله جو پوڄاري هو. ميرل فقير مولوي احمد ملاح عليم عليہ رحمت، ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي، مهاتما گانڌي، مولانا محمد علي، مولانا آزاد انهن سڀني جو بيحد عقيدتمند هو. پڇاڙي جي عمر ۾ سنڌ هاري ڪميٽي ۾ ڪم ڪندو رهيو، انهن جي جلسن ۾ شرڪت ڪندو هو. مرحوم ١٩٨٣ع ڌاري ١٠٠ سال جي ڄمار ۾ هن جهان کي ڇڏي ويو.

حڪيم پير عبدالغفور جان سرهندي مرحوم عمرڪوٽ وارو

مونکي ڪجهه ڏينهن حڪيم سان گڏ رهڻ جو به موقعو مليو آهي. پير عبدالغفور جان نالي ۾ پير ضرور هو پر هو عوام دوست ۽ عظيم انسان. سندس والد جو نالو آغا فريد جان هو. سندس رهائشي ڳوٺ سرهاڙي جي پر ۾ هو. مون پير فريد جان به ڏٺو هو، هاٿيءَ جيڏو مڙس هو، ويلي تي پنجن سيرن وارو ٻڪر يا دنبو کائي ويندو هو. ڏينهن ۾ ڏهن سيرن وارن چاءِ جي ڪٽلي پي ويندو هو. جيڪا هر وقت ان جي اڳيان رکي هوندي هئي.

پير عبدالغفور مرحوم حڪمت، دهلي جي حڪيم اجمل خان جي ڪاليج ۾ پڙهيو هو، پورا پنج سال هن دهلي ۾ گذاريا. دهلي ۾ پير عبدالغفور جون ملاقاتون ڪيترن سياسي ليڊرن سان به ٿيون، ان وقت انقلابي ڪميونسٽ اڳواڻ ايم اين راءِ سان خاص طرح هن جي آسنائي وڌي وئي، رب جو جوڙ پوءِ انهن جي صحبت ۾ پير عبدالغفور پير مان ڦري انسان ٿي پيو ۽ هن ۾ انسانن جي خدمت جو جذبو پيدا ٿيو. پير صاحب دهلي مان سنڌ ۾ اچي ڪراچي ۾ دواخانو کوليو. مزدورن ۾ به ڪم ڪندو هو، پوءِ پير صاحب کي شوق ٿيو ته هارين ۾ ڪم ڪجي، ڇو ته هارين جي حالت وڏيڪ ابتڙ آهي.

پير عبدالغفور مرحوم پوءِ عمرڪوٽ ۾ اچي دواخانو کوليو ۽ هارين ۾ ڪم شروع ڪيائين، عمرڪوٽ طرف هاري ويچارا بيگار ڪئمپن ۾ بند هوندا هئا، پير صاحب خوب ڏاڪ وجائي. وڏيرن ۽ جاگيردارن جا پوز بند ڪري ڇڏيائين. صوبيدار، مختيارڪار، ڊپٽي جيڪي وڏيرن جا رکوالا هئا ۽ هارين تي ظلم ڪندا هئا. انهن جي به هوا نڪري وئي.

ان وقت قاضي فضل الله سنڌ جو وڏو وزير به ٿيو هو، ان پير صاحب کي عمرڪوٽ مان نيڪالي به ڏني هئي. هارين

جي بيداري ۽ جدوجهد جي ڪري هارين پنهنجا حق وڏيرن کان گهرڻ شروع ڪيا. مائي بختاور کي جڏهن ڪٽڪ جي بٺائي تي قادياني زميندار خون ڪري وڌو هو ته پهريائين عمرڪوٽ کان پيرين پنڌ بختاور جي لاش تي پير عبدالغفور سرهندي اچي پهتو هو، چاليهه ميل پنڌ ڪري! پيچاڙي جي وقت پير صاحب پوءِ عمرڪوٽ ڇڏي اچي ميرپور خاص ۾ پنهنجو دواخانو کوليو. هتي به هارين جو ڪم ڪار همت سان ڪندو رهيو.

سندس موت جو واقعو به عجيب ٿيو، پير عبدالغفور مرحوم جا جيڪي به سياسي دوست سڄي ملڪ ۾ هئا تن جي دعوت ڪئي هئائين، مهمانن جي ڪاڌي خوراڪ جو عاليشان مال وٺي رکيو هئائين، خدا جي قدرت رات جو ڪيس اوچتو دل جو دورو ٿيو، پاڻ ان رات موڪلائي ويو. صبح جو سندس دوست سڀ اچي دعوت لاءِ نڪتا، انهن اهو مال به کاڌو ۽ سندس ڪلهي ڪانڌي به ٿيا. سرهندي پيرن جي خاندان مان اهڙو سر ملڻ مشڪل آهي. پير گهڻي ڀاڱي سڀ حرامخور ۽ در در پينو آهن. جيئي پير عبدالغفور

جناب ع- ق شيخ جنھن کي تازو مرحوم ڪري لکڻ وقت اکين مان پاڻي اچي ويو

جناب ع - ق شيخ جو پورو نالو عبدالله آهي. سندس والد صاحب جو نالو مرحوم قادر بخش هو. سندس اباڻو شهر ٽنڊو سومرو تعلقو ٽنڊو الهيار آهي. ع ق شيخ جو والد محترم سنڌي پرائمري ماستر هو. هن نوڪري ضلعي ٿرپارڪر ۾ ڪئي. جڏهن مرحوم قادر بخش پينشن تي لٿو، تڏهن ميرپورخاص ۾ پنهنجو گهر وٺي ويهي رهيو. ع ق شيخ کي چاچو به هو، جنهن جو نالو گل محمد شيخ هو، سبحان الله ڪچهري جو مور، هر وقت مخمور! مون ڪڏهن به شيخ گل محمد جي اک اچي ڪا نه ڏٺي، هر وقت اک ڳاڙهي. گهڻا ڪاروبار مرحوم شيخ گل محمد ته ڪيا. نواب شاهه ۾ سندس بندوقن جو دڪان به ڪيترا سال هو. پاڻ مرحوم ات به کاوا پيوا ۾ مست رهيا. وڏيرا ڪارتوسن جا پيسا به کائي ويا. ان ڪري دڪان بند ٿي ويو. انگريزي دؤر ۾ رڪورٽنگ آفيسر ٿيا هئا.

شيخ گل محمد مرحوم پاڻ کائڻ جا به بيحد شوقين هئا، سندس منهن مبارڪ تي نهاريو هو ته ائين معلوم ٿيندو هو ته شيخ صاحب پاڻ ڪو نه پيو کائي پر پاڻ خود شيخ صاحب کي ڇباڙي کائي رهيو آهي. شيخ گل محمد مرحوم کي هڪ فرزند آهي، جنهن جو نالو شيخ عبدالستار آهي، وڪيل نالي وارا آهن، پر ڇا ڪجي نياڳيون عادتون آهن، مرڪز جي مضبوطي واريون نه، بيون کي آهن. باقي وڏو ذهين يار ويس پيار ڪرڻ وارو، سني سوچ وارو آهي. هينئر جيڪي پڪ پاڪيٽ ڪامريڊ هلن پيا، انهن کان هزار درجه بهتر آهي. چون ٿا ته ڪراچي ۾ رهي ٿو.

جناب ع ق شيخ شروعاتي تعليم مئٽرڪ تائين ميرپورخاص ۾ حاصل ڪئي، ان کان پوءِ ڊرائنگ جو ڪورس مڪمل ڪري ڊرائنگ ماستر ٿيو.

پنهنجي ملڪ کان ٻاهر ٻه ويو، اتي جا ٻه هن وٽ ڊرائنگ جا سرٽيفڪيٽ هئا. جناب ع ق شيخ کي اٺون سال ۱۹۳۵ع کان سڃاڻان. جناب ع ق شيخ علم جو پندار هو. ان لاءِ آئون ان پڙهيل ماڻهو ڇا لکان؟ ضرور وڏا صاحبِ قلم، وڏن تمغن حاصل ڪرڻ وارا، جناب ع ق شيخ تي لکندا. اهو ٻه ٻڌائڻ ضروري آهي تہ ع ق شيخ وارا اصل هندو لوهار هئا. پارٽ جي راجستان واري علائقي جا هئا. پوءِ مڙئي الاجي ڇو غلطي ڪري مسلمان ٿيا.

جنابُ ع ق شيخ کي دؤر جديد جي هر علم جي ڄاڻ هئي. آئون ناچيز ڪيترين اهڙين ڪچهرين ۾ موجود هئس ڪڏهن وڏا سرخا ٻہ وينا هوندا هئا. انهن جي مٿي تي سدائين سوشلزم ڪميونزم جي هڙ موجود رهندي هئي. اهي ٻہ جناب ع ق شيخ سان مناظرا ڪندا هئا ۽ پروڙ هئس. پيو اهو ايمان تہ پورهيت ڪلاس جو انقلاب ملڪ ۽ ماڻهن کي هن مصيبت کان بچائي سگهي ٿو.

ع ق شيخ جي صورت اکين اڳيان آئيو. ڪيس ڪيترن ئي ماڻهن، سندس پبلڪ اسڪول ۾ ۱۴ آگسٽ جي فنڪشن ۾ ڏٺو هوندو ۽ رات جو سيني شاگردن استادن سان هن ڊنر ٻہ ڪاڏي هوندي. اوچتو دانهن پئجي وئي تہ ع ق شيخ گذاري ويو، ڪيس دل جو دورو پيو. منهنجي ٻہ سائس ڏهہ آگسٽ تي پبلڪ اسڪل تي ملاقات ٿي هئي، آئون سدائين سندس هٿ چمندو هوس، پر ان ڏينهن جڏهن آئون ع ق شيخ سان بغلگير ٿيس ۽ سندس هٿ کي ٻہ چمي ڏنم ۽ سندس اکين ۾ نهاريم تہ الائجي ڇا رنگ ڏسن ۾ آيو. جو مون کي ٻہ ديوانو ڪَ ي ڇڏيو. ع ق شيخ جون اکيون سبحان الله نماڻيون، مدهوش جيئن نرگس جون آهن.

ع ق شيخ جن جو وزن ٻہ شايد سوَ مڻ کان مٿي ڪر نہ هوندو، ع ق شيخ وڏو چتر ڪار آهي، دنيا جي نامور چتر ڪارن مان ع ق شيخ ٻہ هڪ آهي.

هڪڙي ڳالهہ اها هئي جو ع ق شيخ خود گوشہ نشين هئا. گهٽي بڪواس نہ ڪرڻ، سرڪار جي ڪڏهن ٻہ خوشامد

ڪا نہ ڪيائين، جمار گذري وئي نہ تہ اهڙا بہ مون ڏٺا ڊرائنگ ماستر جن کي بليڪ بورڊ تي ڪانگ ناهڻ بہ ڪو نہ ايندو هو. انهن بہ ٻين ڪان پنهنجن نالن جي پينٽنگ نهرائي انعام ۽ تمغہ حاصل ڪيا، ڪم از ڪم آئون نا چيز جناب ع ق شيخ کي مرحوم لکان ۽ سڏيان، مون لاءِ ڏک جي ڳالهہ آهي.

واقعي ڪو اڳيون جهان آهي تہ هن سفر ۾ جناب ع ق شيخ کي وي آءِ پي سهولتون هونديون، جو اسين گيس پيتار ڪرڻ وارا گواهي ٿا ڏيون تہ هي نيڪيءَ جو پتلو پير جي ننهن کان مٿي جي چوٽيءَ تائين سرف کان بہ صاف آهي. اڄ بہ پبلڪ اسڪول حيدرآباد ۾ سفيد ڪپڙن ۾ ملبوس نوراني چهري سان ع ق شيخ پنهنجي نازڪ انداز چال سان ڏسڻ ۾ ايندو پر اهي سندس درشن ڪندا جن کي عين جون اکيون هونديون. جناب ع ق شيخ جا ڪيترا چتر مون وٽ بہ هئا، پر انگريزي دور ۾ هر وقت گرفتار ڪري اهو مايہ ناز خزانو ائين هليو ويو. جيئي ع- ق- شيخ

مرحوم مولوي عطاءُالله خان پٺاڻ
جيمس آباد وارو

مولوي صاحب اصل پٺاڻ هئا. جواني جي زماني کان سنڌ ۾ هئا، سنڌن کي ديني تعليم ڏيڻ هو، سنڌ جي ڪيترن مدرسن ۾ پاڙهيندا رهيو هو. عقيدي جي خيال کان موحد هئا. پڪا ڪانگريسي هئا، جيل به ڀوڳيل هئا. ڪيترا دفعا مسلم ليگي غنڊن هن کي مارون ڪڍيون هيون. سدائين چوندو هو ته آئون هن اڻ ڀريل جناح تي ايمان ڪو نه آڻيندس. جلسن ۾ ليگين جا خوب چوڏا لاهيندو هو. مولوي عطاءُالله جو هڪ ڪارنامو آهي جو پڙهندڙن لاءِ پيش آهي. جنهن ڏينهن بنگلاديش وجود ۾ آيو هو، ان ڏينهن مولوي صاحب ڪراچي روانو ٿيو، اتان هڪ گلاب داني خريد ڪيائين، جنهن ۾ عرق گلاب وجهي محفلن ۾ ڇٽڪاربو هو. مولوي صاحب هن ۾ ٿورو عرق گلاب باقي پنهنجي ڪاروري سان پري ڪيچ ۾ لڪائي وجهي جناح جي قبر تي پهتو، قبر جو طواف ڪرڻ لڳو. گلاب داني ۾ جيڪو تبرڪ ڪٺي آيو هو.اهو قبر تي ڇٽڪارڻ لڳو ۽ قبر جي سيراندي کان ويهي، جناح کي مخاطب ٿي چوڻ لڳو ته مردار هاڻي توکي خبر پئجي وئي هوندي ته تو وارو نظريه پاڪستان ڇا آهي؟. چون ٿا ته جيڪي چوڪيدار جناح جي قبر تي بيٺا هئا، انهن کي به ڪا بڪاروري جي بانس آئي ۽ ڪين شڪ جاڳيو ته مولوي درود ختما ڪو نه ٿو ڏي پر قوم جي باني تي دانگي پيو ملي. ڪيس اچي ڊوڙايائون پوءِ هڪ پيرسن مڙس، پر گهتون هٽي پڄي ويو. اها سعادت مولوي عطاءُالله مرحوم کي نصيب ٿي سا ٿل بين کي نصيب ٿئي.

جيئين اهڙا جيالا مولوي

خليفو فقير محمد رحيم مهر مرحوم
ايڊيٽر الفقراءَ سانگهڙ وارو

سال ١٩٤٥ع ڌاري ميرپور خاص ۾ بخاري پاڙي ۾ مون هاري آفيس کولي هئي. ان جي سامهون واري جاءِ ۾ خليفو محمد رحيم مهر بہ رهندو هو. مردانہ رعبدار مهاندي وارو، قداور، ڏاڙهي چاپئين، اک وڏيَ ان ۾ وري سرمون، سفيد لباس، اڇو پٽکو، اڇو ڊگهو پهراڻ، اڇي سفيد گوڏ ۽ صدري پائيندو هو. مون وٽ ڪڏهن ڪڏهن ايندو هو، نيٺ اسان جي پاڻ ۾ چڱي ياري ٿي وئي، پوءِ روزانہ ڪچهريون هيون. مرحوم پنهنجي گهران ماني بہ کٺي ايندو هو، گڏجي کائيندا هئاسين. سندس گهرو حياتي جي بہ خبر چار پئي. سندس والد مرحوم جو نالو خليفو محمد مهر هو، ان کي بہ سندس جماعت وارن مسجد جي اندر ماري ڇڏيو هو. ان بعد محمد رحيم کي پڳ ٻڌائي خليفو ڪيو ويو هو.

انگريزن جي دؤر ۾ حرن جي خلاف مارشل لا هٿي فوج ڪني ڪئي وئي هئي، جن ۾ هزارين بيگناھ حر انگريز فوج گولين ۽ بمن سان ماري وڌا هئا ۽ ڪيترن حرن کي لوڙها ٺاهي ان ۾ ٻارن ٻچن سوڌي بند ڪيا ويا هئا. ان وقت خليفو محمد رحيم حيدرآباد سينٽرل جيل ۾ هو. ان زماني ۾ هندستان ۾ انگريزن جي خلاف بہ زوردار آزادي جي تحريڪ هلي رهي هئي. حيدرآباد جيل اندر اهڙا انگريز دشمن، وڏا ڪانگر سي ليڊر، مولانا محمد صادق کڏي وارو، ڊاڪٽر جيرام داس ۽ ٻيا بہ هئا. انهن سان مرحوم محمد رحيم جون ڪچهريون ٿيون، انهن ياري دوستيءَ هن جو سياسي طرح قلب روشن ڪري وڌو، مرحوم وڏو مولوي يا ڪنهن يونيورسٽي جو پڙهيل نہ هو پر هن ۾ خداداد صلاحيتون هيون. هن چڱن ماڻهن جي ڪتابن جو مطالعو ڪيو، پوءِ هي خليفي هوندي بہ موحد بنجي ويو هو. علمي شوق ڪري ۽ پنهنجي حر جماعت ۾ جهالت ڏسي مرحوم الفقراءَ نالي اخبار ڪڍي، جا تمام

ڏام ڏوم شان هلي. هن مرحوم قلم سان سنڌ جي مسڪينن ماروئڙن ۽ جماعت سڳوري جي ڀلائيء لاءِ لکيو آهي، هن ماٺهو کي ٻه سانگھڙ ۾ ماري ڇڏيو ويو. ڪارڻ ڇا هو، سا خدا کي خبر، ٻي سندس خاندان کي. هن وقت سندس فرزند بخشڻ مهرائوي سنڌ اندر ادبي دنيا ۾ وڏو مقام رکي ٿو، ڏاڍو پيارو جوان آهي. منهنجي ڪيس دعا آهي ته جواني مائي. سندس قلم سان هن سنڌ ڌرتيءَ کي ڪو لاڀ حاصل ٿئي ۽ نئين نسل لاءِ ڪا رهنمائي نڪري.

مسٽر عنايت علي خان ابڙو شهيد، سپرنٽينڊنٽ پوليس جيڪب آباد وارو

مسٽر عنايت علي خان ابڙو شهيد، سنڌ پوليس ۾ صوبيدار تي ڀرتي ٿيو هو. سنڌ ۾ جڏهن سنڌ هاري ڪميٽي طرفان اڌو اڌ ونڊ جي جدوجهد شروع ٿي، جنهن جي نتيجي ۾ ٿرپارڪر ضلعي ۾ قادياني زميندار مائي بختور کي بندوق هٽي آنَ جي راهه تي شهيد ڪري وڌو. ان وقت ڪنري ٿاڻي جو صوبيدار به مرحوم شهيد عنايت علي خان ابڙو هو، جنهن فرياد داخل ڪيو هو. ايوب جي حڪومت ۾ ٽنڊي محمد خان جي پر ۾ رهندڙ وڏي ظالم زميندار محمد سعيد شاهه سارين جي ڪري تي وينل اٽڪل ڏهاڪو کن هاري پاڻ بندوقون هٽي ماري وڌا جيئن کو ڳيرن کي ماري.

اهو خوني محمد سعيد شاهه به ايوب جو خاص خاصخيلي هو، ايوب هر سال هن وٽ شڪار لاءِ ايندو هو.

ان وقت ٽنڊي محمد خان جي حد جو ڊي ايس پي به شهيد عنايت علي خان ابڙو هو، سو پوليس جو اٿالو وٺي وڃي شاهه سڳوري جي ڳوٺ پهتو. واٽ تي صوبيدار ۽ ٻين پوليس وارن ابڙي صاحب کي چيو ته سائين ايوب جو ماڻهو آهي، تڪڙ نه ڪريو متان نوڪريون وڃن، شهيد جواب ڏنو ته نوڪريون وڃن مڙئي خير پر هتي مسڪينن وٽ، اڳتي الله وٽ خوشنودي ملندي.

شهيد ابڙو شاهه سڳوري کي گهوڙو هٿڪڙين جو هٿي ڪاهي آيو ۽ اچي لاڪپ حوالي ڪيائين، آخر ان ڪيس ۾ شاهه سڳوري کي ڦاسي جي سزا آئي هئي.

انهي وچ ۾ شهيد ابڙو ريلوي پوليس جو سپرنٽينڊنٽ ٿي ويو. صوبا سڀ مرحوم ٿي چڪا هئا، ان وقت ون يونٽ جو گورنر امير محمد خان نواب ڪالاباغ هو، جيڪو وڏو ظالم هو. محمد سعيد شاهه ان جي اڳيان ڪجهه به نه هو، نواب ڪالاباغ جو ڪو مخالف ماڻهو هو، نواب ڪالاباغ ان جي مارڻ جي تاڙ ۾

هوندو هو. هڪ دفعي اهو همراهہ ريل رستي ڪوئيٽا وڃي رهيو هو. ڪالاباغ جي ماڻهن هن کي ريل ۾ ڪهي ڇڏيو. لاش وڃي ڪوئٽا نڪتي. هاڻ جاچ شهيد ابڙي صاحب شروع ڪئي، انهي وڃي سراغ لڌو، پوءِ ڪالي باغ هن کي چيو تہ نون انهي خون جي جاچ بند ڪري، ڪاغذ مون ڏانهن روانا ڪر. ابڙي شهيد انڪار ڪيو، خون جا ڪاغذ گورنر ڪالاباغ کي نہ ڏنائين.

انهي دؤر ۾ شهيد ابڙو پنهنجي سڄي فيملي سوڌو ريل ۾ ڪوئٽا کان جيڪب آباد اچي رهيو هو تہ ان کي ڪالاباغ جا ماڻهو ريل جي گاڏيءِ سندس معصوم ٻچڙن جي اڳيان ڪاتيءَ سان سير وهائي هليا ويا، ابڙو تہ شهيد ٿي ويو پر هو مردود نواب ڪالاباغ تہ پنهنجي نوڪر نوري ۽ پٽ جي هٿان گولين جو شڪار ٿيو. شهيد عنايت علي خان ابڙي تي لکين سلام، ڪالي باغ تي لک لعنتون.

اڄوڪا صوبيدار، ڊي ايس پي ۽ ايس پي بہ ڏسو جيڪي حقيقي سير وجھڻ جهڙا آهن.

انگريزن سان جن مهاڏو اٽڪايو

۱- شيخ عبدالرحيم حيدرآباد سنڌ / خلافت تحريڪ
۲- ڊاڪٽر شيخ محمد يعقوب حيدرآباد سنڌ / خلافت تحريڪ
۳- ڊاڪٽر نور محمد شيخ حيدرآباد
۴- مير الله بخش خان ٽالپر ايڊيٽر الوحيد جهول ضلع سانگهڙ
۵- مجاهد سيد عيسيٰ شاگرد اسماعيل شهيد / بلوچستان
٦- مير محراب خان ثاني خان آف خلافت / انگريزن سان وڙهندي ۵ نومبر ۱۸۳۹ع ۾ شهادت ماڻي
۷- مير يوسف علي خان مگسي بلوچستان جهل مگسي
۸- ميان معين الدين ڪنيارين وارو ضلع نوابشاهه
۹- سيد اسد الله شاهه ٽکڙائي
۱۰- شيخ عبدالعزيز سکر وارو
۱۱- شيخ عبدالسلام ايڊيٽر الوحيد
۲ - شيخ عبدالحق الحق اخبار وارو - سکر
۱۳- مولوي محمد سليمان ٽرڙي محبت وارو
۱۴- مولوي عبدالڪريم چشتي شڪارپور
۱۵. سردار ولڀ ڀائي پٽيل گجرات ڀارت
۱٦. محترم عبدالله شهبازي ڪيٽي بندر ضلع ٺٽو
۱۷. غازي بجار خان ڊومڪي بلوچستان / هن چارلس نيپئر سان مقابلا ڪيا -۱۸۴۱ع
۱۸. غازي درياءِ خان جکراڻي مرحوم / هن بہ چارلس سان خوب جنگ ڪئي - بلوچستان
۱۹. غازي دودو خان مري مرحوم / هن بہ نيپئر سان جنگ ڪئي. ڪاهان ۱۸۴۱ع بلوچستان
۲۰. غازي لال خان مري بلوچ مرحوم / هن بہ چارلس نيپئر جو مقابلو ڪيو ۱۸۴۱ع ڪاهان بلوچستان
۲۱. غازي درياءِ خان کوسو مرحوم / هن بہ انگريزن جون ڏانون ڪڍيون سال ۱۸۴۱ع
۲۲. غازي دلمراد کوسو مرحوم /۱۸۴۱ع انگريزن سان خوب وڙهيو

٢٣ . مسٹر موهن داس ڪرمچند گانڌي سرگواسي / پور بندر ڪڇ پارت ١٩٠١ع
٢٤ . مولانا عبدالرحيم بچمي مرحوم / ڪڇ پارت ١٩٠٧ع
٢٥ . حضرت مولانا محمد قاسم مرحوم / باني ديو بند - پارت
٢٦ . حضرت مولانا محمرد الحسن صاحب مرحوم / اسير مالٽا - پارت
٢٧ . حضرت مولانا محمد علي جوهر، سندس وڏو ڀاءُ مولانا شوڪت علي مرحوم، سندن والده صاحبہ بي امان / رامپور پارت
٢٨ . حضرت حسين احمد مدني مرحوم / ديو بند پارت
٢٩ . جناب ذاڪر حسين صاحب مرحوم / سابق صدر پارت
٣٠ . جناب حافظ حڪيم اجمل خان مرحوم / دهلي
٣١ . جناب سيد محمد آصف علي صاحب مرحوم / دهلي
٣٢ . جناب حضرت مولانا ابوالڪلام آزاد مرحوم / ڪلڪتو - پارت
٣٣ . جناب سباش چندر بوس نيتا جي سرگواسي / آزاد هند فوج جو باني ڪلڪتو - پارت
٣٤ . جناب جوتي باسو وزير اعليٰ مغربي بنگال / ڪلڪتو - پارت
٣٥ . جناب سررابيندر ناٿ ٽيگور سرگواسي / شانتينڪيتن - پارت
٣٦ . مولانا عبدالحميد خان ڀاشاني مرحوم / مهيپور - بنگلاديش
٣٧ . جناب ڊاڪٽر مظفر احمد صاحب مرحوم ڪلنا بنگلاديش
٣٨ . بينيگل نرسنگ راؤ سرگواسي / ڪلڪتو - پارت
٣٩ . شريمتي ڪلپنا دت سرگواسي / ڪلڪتو - پارت
٤٠ . جناب ڊاڪٽر محمد اشرف صاحب مرحوم / پيرت پور - پارت
٤١ . جناب پورن چند جوشي سرگواسي / پارت.
٤٢ . جناب مير اڪر سرگواسي پارت.
٤٣ . جناب ايس ڪي ڊانگي سرگواسي / بمبئي پارت.
٤٤ . جناب بي جي کير صاحب سرگواسي / سابق وزير اعليٰ بمبئي ١٩٤٧ع
٤٥ . جناب نمبودري پد صاحب / پارت.
٤٦ . جناب لوڪ مانيا تلڪ سرگواسي / پارت.
٤٧ . مسٹر موتي لال نهرو آنجهاني / الله آباد پارت.

۴۸. مسٽر جواهر لال نهرو آنهاني/ پهريون وزيراعظم ڀارت ۱۹۴۷ع
۴۹. ڊاڪٽر گنگاڌر اڌيڪاري سرڳواسي / ڀارت.
۵۰. محترم ڊاڪٽر رشيد جهان صاحب مرحوم / امرتسر ڀارت
۵۱. جناب ڊاڪٽر سيف الله ڪچلو مرحو / امرتسر ڀارت.
۵۲. جناب سوهن سنگ ڀکنا سرڳواسي / پنجاب ڀارت.
۵۳. جناب سوهن سنگ جوش صاحب سرڳواسي / پنجاب ڀارت.
۵۴. بابا ڪڙڪ سنگ سرڳواسي / پنجاب ڀارت
۵۵. جناب منشي احمد دين صاحب مرحوم / لديانه ڀارت
۵۶. جناب عطاءالله شاهه بخاري مرحوم / ملتان
۵۷. جناب علامه عنايت الله خان المشرقي مرحوم /لاهور.
۵۸. جناب ميان افتخار الدين مرحوم / لاهور.
۵۹. جناب شهيد ڀڳت سنگهه صاحب توبه ٽيڪ سنگهه.
۶۰. جناب مخدوم محي الدين صاحب مرحوم / دکن ڀارت.
۶۱. محترمه بلبل هند سروجند نئڊو / دکن ڀارت.
۶۲. محترمه سلا ديوي سرڳواسي / ڀارت.
۶۳. جناب ڊاڪٽر انصاري مرحوم / دهلي.
۶۴. محترمه پدمانئڊو سرڳواسي / بمبئي ڀارت.
۶۵. ڊاڪٽر راجندر پرشاد صاحب سرڳواسي / اول صدر ڀارت.
۶۶. جناب رفيع الدين قدوائي مرحوم صابق وزير خوراڪ ڀارت / جنهن کي پنڊت نهرو ڀارت جو ان داتا سڏيو ۱۹۴۷ع
۶۷. جناب بلراج ساهني سرڳواسي / فلمي هيرو بمبئي ڀارت.
۶۸. محترمه دمنتي ساهني سرڳواسي / فلمي اداڪاره بمبئي ڀارت.
۶۹. جناب محبوب خان مرحوم / فلمي ڊائريڪٽر بمبئي ڀارت.
۷۰. جناب شبير الحسن خان جوش مرحوم / مليح اباد ڀارت.
۷۱. جناب ڪيفي اعظمي اعظم ڳڙهه ڀارت.
۷۲. جناب ڪرشن چندر صاحب سرڳواسي / پونا ڀارت.
۷۳. جناب علي سردار جعفري / بمبئي ڀارت.
۷۴. جناب سيد سجاد ظهير صاحب مرحوم / لکنئو ڀارت.
۷۵. محترمه رضيه سجاد ظهير صاحبه / لکنؤ ڀارت.

٧٦. جناب ڈاکٹر ایمبیڈ کر صاحب سرگواسي / مدراس پارت.
٧٧. ڈاکٹر پنٹ سرگواسي سابق وزیر اعلیٰ / اتر پردیش پارت.
٧٨. ڈاکٹر ضیاء الدین احمد صاحب / لکنؤ پارت.
٧٩. جناب فکر تونسوي صاحب سرگواسي / تونسہ شریف.
٨٠. جناب ڈاکٹر رام منهور لوهیا سرگواسي / پارت.
٨١. جناب اجي گهوش سرگواسي / کلکتو پارت.
٨٢. جناب راهول سانکر تیان سرگواسي / دیرا دون پارت.
٨٣. جناب حسرت موهاني مرحوم / دهلي پارت.
٨۴. حضرت مولانا حفظ الرحمان صاحب مرحوم / پارت.
٨٥. ڈاکٽر حسن محمود صاحب مرحوم پٽنہ / پارت.
٨٦. جناب شیر سنگ گڙ والي سرگواسي کوهہ همالیہ / پارت.
٨٧. جناب سردار گور بخش سنگهہ صاحب ایڊیٽر پریت لڙي پریت ننگر پارت.
٨٨. جناب سردار دیوان سنگهہ مفتون ایڊیٽر ریاست دهلي.
٨٩. جناب خان عبدالغفار خان صاحب مرحوم چارسره صوبہ سرحد پاکستان
٩٠. جناب عبدالصمد خان اچڪزئي مرحوم بلوچستان.
٩١. جناب نواب یوسف علي خان مگسي مرحوم بلوچستان.
٩٢. جناب مولانا عبیدالله سنڌي مرحوم ۴۴- ٨- ٢۴ وفات سنڌ سٖونهاري.
٩٣. جناب حضرت مولانا تاج محمد امروٽي مرحوم امروٽ سنڌ.
٩۴. جناب محمد امین خان کوسو مرحوم جیکب آباد سنڌ.
٩٥. جناب محمد صالح عاجز مرحوم پنوعاقل سنڌ.
٩٦. جناب علاؤ الدین سمون مرحوم اوباوڙو سنڌ.
٩٧- جناب برکت علي آزاد سکر سنڌ.
٩٨. جناب الحاج رئیس علي محمد خان مري مرحوم ٻیراٿي ضلع سانگهڙ.
٩٩. جناب مولوي محمد صالح مرحوم پیش امام جامع مسجد میرپورخاص.
١٠٠. جناب حکیم مولوي محکم الدین صاحب مرحوم جیمس آباد.

١٠١. جناب مير دوست علي خان ٽالپر مرحوم - هي مجاهد ١٦ سالن جي ڄمار ۾ بروڊا جيل ۾ رهيو ٽنڊو ڄام.
١٠٢. جناب مولوي محمد قاسم مرحوم ٽنڊو ڄام.
١٠٣. جناب رئيس جان محمد خان جوڻيجو مرحوم بار ايٽ لا- لاڙڪاڻو.
١٠٥. جناب مولوي عبدالله خان مري مرحوم قلهڏيون سانگهڙ.
١٠٦. جناب ميرل فقير شر بلوچ مرحوم هنگورنو ضلع سانگهڙ.
١٠٧. جناب لطف الله هساماڻي پلي عمرڪوٽ مرحوم
١٠٨. جناب ميان جان محمد صاحب ولهاري مرحوم ڳوٺ ڪنپرو نارو.
١٠٩. وڏيرو فقير محمد مگريو مرحوم ڪاٺي مگريا ضلع سانگهڙ.
١١٠. جناب رئيس غلام محمد خان ڀرڳڙي مرحوم بار- ايٽ- لا ڊينگان ٿرپارڪر.
١١١. جناب احمد علي مجذوب مرحوم ڊينگان ٿرپارڪر.
١١٢. جناب ڊاڪٽر چوئٿ رام گدواڻي سرڳواسي حيدرآباد سنڌ.
١١٣. پروفيسر گهنشام داس ملڪاڻي سرڳواسي حيدرآباد سنڌ.
١١٤. ڊاڪٽر جيرام داس دولترام سرڳواسي حيدرآباد سنڌ.
١١٥. ڊاڪٽر ٽلو مل ذيرواڻي سرڳواسي سن ضلع دادو.
١١٦. جناب الله بخش سومرو شهيد شڪارپور.
١١٧. جناب هيمون ڪاليڻي (ڪالاڻي) شهيد سکر.
١١٨. مسٽر سچانند ڦيرو مل سرڳواسي نوابشاهه.
١١٩. جناب ڪيرت باباڻي بمبئي اصل سڪرنڊ نوابشاهه.
١٢٠. جناب گلاب پڳواڻاڻي سرڳواسي - اصل نوابشاهه حال راء پورٽ پارٽ وفات ١٥ فيبروري١٩٩٥ع
١٢١. جناب ايسر ڪلياڻي ناگپور اصل نوابشاهه.
١٢٢. جناب ڊاڪٽر هاسارام رويتاڻي سرڳواسي بمبئي اصل نوابشاهه.
١٢٣. جناب هشو ڪيولراماڻي سرڳواسي اصل حيدرآباد.
١٢٤. جناب قاضي نذر اسلام مرحوم بنگلاديش.
١٢٥. جناب سوڀو گيانچنداڻي لاڙڪاڻو شل وڏو ڄُڳ مائي.
١٢٦. جناب ڪامريڊ عبدالقادر مرحوم لاڙڪاڻو.

١٢٧. مولانا محمد صادق مرحوم کڏي وارو ڪراچي.
١٢٨. ڊاڪٽر لڇمڻداس سرڳواسي سکر.
١٢٩. جناب نبا رام وکيل راءِ پور اصل سکر - هي شهيد مائي بختاور جو وکيل.
١٣٠. جناب ڊاڪٽر تارا چند لالوائي سرڳواسي ايڊيٽر ڪراچي ڊيلي ڪراچي.
١٣١. شريمتي ڇيڻي سپاهي ملاڻي سرڳواسي ڊپٽي اسپيڪر سنڌ اسيمبلي.
١٣٢. جناب جمشيد مهتا سرڳواسي سابق ميئر ڪراچي.
١٣٣. جناب قاضي مجتبيٰ صاحب خان حال لنڊن اصل ڪراچي.
١٣٤. جناب مولوي خير محمد خان نظاماڻي مرحوم ڳوٺ نم ايڊيٽر اخبار ڪاروان ، الوحيد ۽ مهراڻ وغيره
١٣٥. جناب مولوي احمد ملاح مرحوم بدين.
١٣٦. جناب مولوي نور محمد صاحب مرحوم ٽنڊو سومرو.
١٣٧. جناب ڊاڪٽر شير محمد خان نظاماڻي مرحوم ٽنڊو سومرو.
١٣٨. جناب مولوي عبدالحق صاحب رباني مرحوم نصرپور.
١٣٩. جناب حيدر بخش جتوئي باباءِ سنڌ مرحوم لاڙڪاڻو.
١٤٠. مولوي ثناءُ الله امرتسري مرحوم.
١٤١. جناب مبارڪ ساغر مرحوم ڪراچي.
١٤٢. حڪيم مولوي فتح محمد سيوهاڻي مرحوم ڪراچي.
١٤٣. مولوي نذير حسين جتوئي مرحوم لاڙڪاڻو.
١٤٥. جناب پير غلام مجدد سرهندي مرحوم مٽياري.
١٤٦. ڊاڪٽر شيخ محمد عمر مرحوم سکر.
١٤٧. جناب مولوي شيخ محمد عثمان مرحوم نوابشاهه.
١٤٨. حضرت مولانا مولاداد صاحب بروهي مرحوم دوڙ ضلع نوابشاهه.
١٤٩. حضرت مولانا محمد موسيٰ بروهي مرحوم پاريسي جو ڳوٺ نوابشاهه.
١٥٠. جناب محمد لاکو مرحوم سڪرنڊ نوابشاهه.

١٥١. جناب رئيس بروهي مرحوم سرهاري.
١٥٣. جناب پير عبدالغفور جان سرهندي مرحوم سرهاري نوابشاهه.
١٥٤. ڪامريڊ غلام محمد بام مرحوم نوابشاهه
١٥٥. ڪي ايل سهگل صاحب فلمي اداڪار بمبئي.
١٥٦. پروفيسر آصف جاه ڪاروائي ڊگهڙي
١٥٧. جناب ڪامريڊ مرحوم غلام محمد خان لغاري نبي سر روڊ.
١٥٨. جناب ڊاڪٽر علي احمد آرائين مرحوم ٽنڊو جان محمد.
١٥٩. جناب غلام محمد خان لغاري ميرواهه گورچاڻي.
١٦٠. جناب غلام حيدر لغاري نبي سر روڊ.
١٦١. جناب محمد حيات جوڻيجو مرحوم بقار سانگهڙ.
١٦٢. مهاشيه گر ڏنو مل سرڳواسي ميرپورخاص.
١٦٤. غازي سلام خان بگٽي مرحوم جنهن انگريزن جا چڪا چٽايا، نواب اڪبر بگٽي جو ڏاڏو ١٩٤١ع.
١٦٥. جناب بالاچ خان بروهي مرحوم دوڙ نوابشاهه.
١٦٦. سيٺ لالو جيڪو ٻه دفعا مسلمان ٿيو، هن وٽ پنڊت نهرو مهمان ٿيو نوابشاهه.
١٦٧. جناب مير محمد بلوچ مرحوم لياري ڪراچي.
١٦٨. ملڪ محمد يعقوب مرحوم منياڻي وارو.
١٦٩. حڪيم دين محمد مرحوم وارهه لاڙڪاڻو.
١٧٠. جناب مولوي عزيز الله جروار پنو عاقل.
١٧١. حڪيم محمد بخش مشوري مرحوم ميهڙ دادو.
١٧٢. مرحوم سيد علي اڪبر شاهه ميهڙ.
١٧٣. مسٽر هنسراج وائرليس سرڳواسي امرت سر.
١٧٤. جناب تيجا سنگ ستنتر سرڳواسي جالندر.
١٧٥. جناب اسماعيل شهيد بالاڪوٽ.
١٧٦. جناب شهيد محمد اسماعيل ٽالپر جنگ مياڻي ٽنڊو جام.
١٧٧. جناب ڊاڪٽر شيخ نور محمد مرحوم حيدرآباد سنڌ.
١٧٨. جناب پير تراب علي شاهه راشدي.
١٧٩. جناب مولانا عبدالباري مرحوم فرنگي محلو لکنؤ.

١٨٠. جناب علي خان ابڙو مرحوم جمال ابڙي جو والد لاڙڪاڻو.
١٨١. سوامي ڪرشنا نند صاحب سرڳواسي گانڌي آشرم گدڙو.
١٨٢. جناب علي احمد صاحب بروهي نيوي جي بغاوت جو هيرو شڪارپور، هاڻ ڪراچي.
١٨٣. جناب عينشي وديارٿي سرڳواسي سکر.
١٨٤. جناب جماالدين بخاري مرحوم لاڙڪاڻو.
١٨٥. جناب ڪامريڊ علي محمد عباسي لاڙڪاڻو.
١٨٦. شهيد نذير عباسي ٽنڊو الهيار.
١٨٧. جناب مولوي محمد عثمان ڀنيرو مرحوم سامارو.
١٨٨. جناب نارائڻداس بيچر سرڳواسي ڪراچي.
١٨٩. جناب ڪامريڊ علي محمد مڪراني ڪراچي.
١٩٠. ڊاڪٽر امبيڪا پرشاد سرڳواسي ڏگهڙي.
١٩١. شريمتي ديوي ٻائي سرڳواسي جهڏو.
١٩٢. جناب صاحب جئنسگهاڻي نوابشاهه.
١٩٣. جناب پوهو مل سرڳواسي ڪراچي.
١٩٤. مسٽر سڌوا سرڳواسي ڪراچي.
١٩٥. مسٽر وليچا سرڳواسي ڪراچي.
١٩٦. مسٽر نيوند رام سرڳواسي سنڌ.
١٩٧. حاجي محمود هالائي مرحوم باني اخبار همدرد ميرپورخاص.
١٩٨. سوامي انگد ديو صاحب سرڳواسي اصل افغانستان جا.
١٩٩. جناب مولانا ظفر علي خان مرحوم لاهور.
٢٠٠. جناب حڪيم مولوي محمد معاذ مرحوم نوابشاهه، ٺاڏل وارو.
٢٠١. جناب محمد عيسيٰ خان نظاماڻي ٽنڊو سومرو.
٢٠٢. جناب شهيد مير جان محمد خان ٽالپر جنگ مياڻي هيرو ١٨٤٣ع.
٢٠٣. جناب مرحوم نسيم علوي ايڊيٽر بلوچستان جديد ڪراچي.
٢٠٤. جناب شيخ عبدالمجيد سنڌي مرحوم ٺٽو سنڌ.
٢٠٥. مرحوم نور محمد پليجو ٻني وارو.
٢٠٦. جناب شهيد حافظ رڪن دين ڪونڙي.

٢٠٧. جناب مولوي محمد موسيٰ شيدي مرحوم ڪوٽڙي.
٢٠٨. جناب اگيڏنو ميمڻ رٽائرڊ اسسٽنٽ ڪمشنر هالا.
٢٠٩. مسٽر حڏ پرڪاش نارائڻ سرگواسي پارت.
٢١٠. جناب حاجي خميسو خاصخيلي هاري ڪميٽي جو باني ميرپورخاص.
٢١١. جناب شير سنڌ مير شير محمد خان ٽالپر دبي جي جنگ جو هيرو ١٨٤٣ع.
٢١٢. نامعلوم شهيد مري بلوچ ڪاهان بلوچستان جن انگريزن سان خوب جنگ ڪئي.
٢١٣. نامعلوم پارڪر جو راڻو جنهن انگريزن سان جنگ ڪئي.
٢١٤. جناب شهيد روپلو ڪولهي ننگر پارڪر.
٢١٥. سرگنگارام سرگواسي لاهور.
٢١٦. مير مبارڪ خان ٽالپر پاڪ سنگهار.
٢١٧. جناب قاضي فيض محمد پاڪستاني مرحوم نوابشاهه.
٢١٨. جناب قاضي فيض محمد وڪيل مرحوم نوابشاهه.
٢١٩. جناب پرچو مل سکر.
٢٢٠. سردار عجائب سنگهه سڪرنڊ.
٢٢١. مرحوم جناب سرائي امید علي مرحوم حيدرآباد.
٢٢٢. جناب ٻهنشام سرگواسي نوابشاهه.
٢٢٣. جناب آسن اتمچندائي بمبئي.
٢٢٤. ڪامريڊ پجر رام سرگواسي دهلي.
٢٢٥. مسٽر هوند راج دکايل سرگواسي لاڙڪاڻو.
٢٢٦. جناب سعادت حسن منٽو مرحوم لاهور.
٢٢٧. جناب مخدوم بصر الدين صاحب مرحوم سيوهڻ.
٢٢٨. جناب مخدوم نصير الدين صاحب مرحوم سيوهڻ.
٢٢٩. جناب مخدوم سراج الدين صاحب مرحوم سيوهڻ.
٢٣٠. جناب مخدوم محمد حسن صاحب مرحوم سيوهڻ.
٢٣١. جناب هاسانند جادوگر سرگواسي ڪنديارو
٢٣٢. مسٽر بولا يائي ڊيسائي سرگواسي پارت.

٢٣٣. سرگواسي آچاريہ ونو ڀاوي پومي دان وارو پارت.
٢٣٤. مسٽر ترلوڪ سنگھ ڪپور سرگواسي جالندر.
٢٣٥. جناب شير ڪشمير شيخ عبدالله مرحوم سرينگر.
٢٣٦. سرگواسي ڊاڪٽر ڪيلاش ناٿ ڪانجو پارت.
٢٣٧. راجا پرتاب سنگھ سرگواسي پارت.
٢٣٨. مسٽر سي آر داس سرگواسي پارت.
٢٣٩. شهيد سلطان ٽيپو ميسور پارت.
٢٤٠. جهانسي جي راڻي پارت.
٢٤١. جناب ڊينا ناٿ سهگل جنهن ١٩٢٨ع ۾ وائسراءِ هند لاءِ دار جلنگ جي ريل کي بم هنيو هو.
٢٤٢. عالي جناب مفتي ڪفايت الله صاحب دهلي.
٢٤٣. عالي جناب رحيم داد خان مولائي شيدائي بلوچ مرحوم ڪتاب "جنت السنڌ" جو مصنف.
٢٤٤. جناب ڪئپٽن ظفر حسين ايبڪ مولانا عبيدالله سنڌي مرحوم جو ڪامريڊ هو.
٢٤٥. ڊاڪٽر ستيہ پال سرگواسي امرت سر.
٢٤٦. جناب الله نواز ملتاني مرحوم مولانا عبيدالله سنڌي جو ڪامريڊ هو.
٢٤٧. جناب عبدالعزيز ڪرد مرحوم بلوچستان.
٢٤٨ جناب مير زمرد حسين ڪرد مرحوم بلوچستان.
٢٤٩. مولانا برڪت الله صاحب ڀوپالي مرحوم ١٩١٥ع ۾ ڪابل افغانستان ۾ هندستان جي جلاوطن حڪومت ٺهي هئي مولانا ان جو وزير اعظم هو.
٢٥٠. جناب مرحوم پير سائين رشد الله راشدي پير جهنڊو.
٢٥١. جناب مو[illegible] محمد صاحب وفائي مرحوم شڪارپور.
٢٥٢. ڪئپٽن [illegible] مرحوم آزاد هند فوج پارت.
٢٥٣. ڪر[illegible] هند فوج پارت.
٢٥٤. حافظ محمد [illegible] پرجوندي سکر سنڌ.
٢٥٥. جناب [illegible] سنڌ.

٢٥٦. جناب خالق داد مرحوم ٽرام جو ڪنڊيڪٽر ڪراچي.
٢٥٧. شفيع محمد خان بگٽي مرحوم جيڪب آباد.
٢٥٨. جناب غوث بخش خان بزنجو مرحوم بلوچستان.
٢٥٩. جناب محمد حسين عنقا مرحوم بلوچستان.
٢٦٠. نواب محراب خان بلوچ والي قلات بلوچستان.
٢٦١. جناب ضيا لال گابا ڪراچي.
٢٦٢. مرحوم علامه قاضي احمدي پاٽ شريف ضلع دادو.
٢٦٣. جناب مولائي عطا محمد لٺ مرحوم معراج محمد خان جو والد.
٢٦٤. جناب مير علي احمد خان ٽالپر حيدرآباد.
٢٦٥. جناب لال بن يوسف چانڊيو حيدرآباد.

ن کان علاوه انهن سينڪڙين نامعلوم شهيدن تي . سلام ۽ صلواتون هجن جن انگريز سامراج سان وڙهندي سر صدقي ڪيا پاڻ آزادي جو سورج نه ڏسي سگهيا پر پنهنجي نسل کي آزادي جي نور سان منور ڪري ويا. آئون لکين دفعا انهن جي اڳيان سر نمايان ٿو.

علاج نه روئڻ پٽڻ م
اسان جو علاج نه مٿو ڪٽڻ م
اسان جو علاج ڏيئو
پٽ سڀ ڏرتيءَ جٿيا
اُتو جو اُٿڻ م
اسان جو علاج.
احمد شاهه "استاد" بخاري عليه رحمت

سرڪار سان مهاڏو اٽڪائڻ وارا

١. جناب ڪرشن چندر پونو پارت.
٢. محترمہ سرلا ديوي ڪلڪتہ پارت.
٣. جناب دادا فيروز دين منصور مرحوم لاهور.
۴. جناب سيٺ هرچند راءِ وشنداس مانجهو وارو مرحوم رئيس غلام محمد خان پرڳڙي جو ساٿي.
۵. جناب سيد رحمت شهيد عليہ رحمت.
٦. جناب شاهہ عبدالعزيز عليہ رحمت.
٧. جناب حاجي ترنگزئي مرحوم چارسده صوبہ سرحد.
٨. جناب حضرت مولانا شاهہ عبدالغفور سواتي مرحوم.
٩. جناب مولانا نجم الدين صاحب مرحوم صوبہ سرحد.
١٠. جناب مولانا عزيز گل عليہ رحمت صوبہ سرحد.
١١. جناب حضرت مولانا رشيد احمد مرحوم گنگوهي پارت.
١٣ جناب حضرت مولانا سيف الرحمان صاحب مرحوم قنڌاري.
١۴. جناب مولانا رحمت الله صاحب پاڻيپت پارت.
١۵. جناب حضرت مولانا عبدالرحيم صاحب مرحوم راءِ پور.
١٦. جناب مولانا ظهور صاحب مرحوم سهارنپور پارت.
١٧. شيخ عبدالرحيم صاحب سنڌي حيدرآباد مولانا عبيد الله مرحوم جو قريبي دوست.
١٨. خاڪسار حاجي مير غلام حسين خان ٽالپر مرحوم مير جي لانڍي.
١٩. خاڪسار محمد حسين خان لغاري مرحوم، نزديڪ ميرپورخاص.
٢٠. جناب محمد خان گرهوڙ پناڻ سعيد آباد.
٢١. ڪامريڊ ڪيشو داس مينگهواڙ عمرڪوٽ.
٢٢. ڪامريڊ حاجي محمد ميان هاليپوٽو مرحوم هنگورنو ضلع سانگهڙ.
٢٣ ڪامريڊ مجنون مسلم مرحوم سانگهڙ.

٢٤. حضرت شهيد صوفي قلندر بخش عليہ رحمت ڳوٺ صوفي فقير ضلع عمرڪوٽ.
٢٥. جناب روشن علي پيم جي شهيد مير علي بخش خان جو دوست.
٢٦. سيد سجاد حسين مرحوم ڪراچي.
٢٧. مرحوم مطلبي فريد آبادي پارت.
٢٨. مرحوم ڊاڪٽر شيخ نور محمد ولد ديوان ريجهو مل حيدرآباد.
٢٩. مرحوم مولانا دائود غزنوي لاهور.
٣٠. مرحوم مولوي ابوالقاسم فضل حق بنگالي.
٣١. جناب مرحوم اچاريہ ڪرلاڻي حيدرآباد وارو.
٣٢. جناب مرحوم لالا لجپت راء.
٣٣. جناب مرحوم نواب محمد بهادر شهيد ٽيپو سلطان جي خاندان جو.
٣٤. جناب مرحوم ٺانور داس ليلا رام واسواڻي حيدرآباد.
٣٥. جناب مرحوم رئيس غلام مصطفيٰ خان پرڳڙي ڊينگاڻ ٽرياڪر.
٣٦. ڪامريڊ حاجي علي محمد ناهيون مرحوم نزديڪ ٽنڊو ڄام.
٣٧. ڪامريڊ محمد علي شاهہ هاري ليڊر نزديڪ ٽنڊوڄام.
٣٨. جناب سيد ڪشور گرديزي مرحوم ملتان.
٣٩. جناب خاڪسار احمد خان لانگاهہ وڪيل مرحوم شڪارپور.
٤٠. ڊاڪٽر رام منوهر لوهيا پارت.
٤١. ڪشنچند گرناڻي نوابشاهہ.
٤٢. ڪامريڊ عجائب سنگهہ هاري ليڊر سڪرنڊ.
٤٣. ڊاڪٽر ڪيلاش ناٿ ڪاٽجو پارت.
٤٤. مسٽر ڀولا ڀائي ڊيسائي گجرات پارت.
٤٥. مسٽر تلوڪ سنگهہ ڪپور پنجاب پارت.
٤٦. شهيد ٽينڊر هيمون ڪلياڻي سکر سنڌ.

الله جي شريعت
پاڪستان جي شريعت

١- زمين الله جي آهي/ هتي مير، پير، چوڌري، نواب ۽ وڏيرا زمين تي قبضو ڪيو وينا آهن.
٢- جيڪو ڪيڙي سو کائي/ هاري کان ٻڪٽي ونڻ حرام آهي.
٣- وياج وٺڻ حرام آهي/ وياج کائڻ ماءُ سان زنا ڪرڻ برابر اهي، هتي جيڪي وياج خور آهن، روزانه پنهنجن مائن سان زنا ٿا ڪن.
٤- حاڪم وقت اهو ڪاڌو کائي جيڪو عام ماڻهو کاڌو کائي/ هتي وارا حاڪم هر ويلي تي سون قسمن جا کاڌا کائين ٿا عام ماڻهو وٽ ڪوري ٻڪ آهي.
٥- گهر جي مٽان ماڙي نهرائڻ حرام آهي/ هتي مير، پير، وڏيرا، چوڌري ماڙين ۾ سريتون وهاريو وينا موج ڪن.
٦- يتيم، مسڪين ۽ قيدي تي رحم ڪرڻ جو حڪم آهي/ هتي يتيم، مسڪين ۽ قيدي وڏي مصيبت ۾ آهن، انهن جي ڪو به خبر گيري ڪرڻ وارو نه آهي.
٧- الله وٽ ڪابه ذات پات نه آهي سڀ انسان برابر آهن/ هتي هڪڙا پير بنيا وتن، ماڻهن کان نذرانا ڦرين، پنهنجي پوڄا ڪرائين ٿا ۽ پاڻ کي ٻي مخلوق کان پاڪ پوتي سڏائين.
٨- زاني ۽ خوني لاءِ اکين ڏٺا شاهد کپن/ هتي ٿاڻي واري صوبيدار جي لکئي تي بيڱناهه، ڦاسي چڙهيو وڃن.
٩- الله وٽ دين ۾ زبردستي نه آهي/ انسانن کي آزادي آهي ته جيڪو دين انهن کي وڻي سو اختيار ڪن: هتي ٻي دين واري کي ڪافر سڏيو وڃي ٿو، هت ڦرڻ، قتل ڪرڻ به وڏو ثواب قرار ڏنل آهي.
١٠- شراب خوري ۽ جوئا حرام آهي/ هتي مير، پير، وزير، وڏيرا، چوڌري گهٽو ڪري گهوڙن جي ريس واري جوئا ڪن ۽ رمي جوئا راند ڪن. شراب جا به ليٽر پيئن.
١١- پنهنجي نڪاح واري عورت کان سواءِ ٻي عورت سان زنا ڪرڻ

وارو دوزخي آهي / هتي مير، پير، وزير، وڏيرا، چوڌري ۽ ڪامورا اڪثر ڪري سڀ زاني ۽ چڪلائي آهن. پنهنجين نڪاح وارين عورتن وٽ عيد جي رات به ڪو نه وڃن، اهي ويچاريون وليج ورڪرن ڏي وينيون نهارين!!

١٢- مردن کي سونا زيور ۽ ريشمي ڪپڙا پائڻ حرام آهي / هتي جا مير، پير، وزير، وڏيرا پنهنجن هٿن ۾ سون جون منڊيون، سچن هيرن واريون ٻانهن ۾ زنجيرون، سوني هيري واري رادو واچ، ڳچي ۾ سونو لاڪيٽ پائين، پنهنجو جسم بوسڪي جي ڪپڙي سان ڍڪين.

هن ملڪ ۾ هاڻي حڪومت شريعت جو قانون ٿي لاڳو ڪري! هاڻ ڏسجي ته اها شريعت ڪهڙي اهي. مون الله جي شريعت جا چند حڪم اوهان پڙهندڙن جي اڳيان رکيا آهن، سي غور سان پڙهو، جي اهي شرعي قانون اوهان کي وڻن ته انهن جو مطالبو ڪريو. باقي اسيمبلين واري نهيل شريعت کان بچو، اها ته صفا پينگ ڪندي، فتنو ۽ فساد ڪرائي الله جي مخلوق کي پاڻ ۾ ويڙهائيندي.

ملڪ ۾ پاڻي جي وارابندي ۽ ورهاڱي جي سرڪاري واهه واهه پوري ڪا نه ٿي ته وري شريعت بل جي شرنائي وڄڻ شروع ٿي، سرڪاري مولوين ۽ ٻين اهلڪارن جو جمالو پيو لڳي. مون الله جي شريعت جا چند اصول پڙهندڙ صاحبن لاءِ پيش ڪيا آهن. هن ملڪ ۾ جيڪا شريعت هلي پئي اها به پيش ڪئي اٿم. منهنجي ملڪ جي علماءِ حق کي اپيل آهي ته هو به قوم کي الله جي شريعت کان آگاهه ڪن. اسيمبلي جي شريعت کان ماڻهن کي ۽ ملڪ کي بچائين. نه ته ملڪ اندر اسيمبلي واري شريعت وڏو فتنو ۽ فساد پيدا ڪندي. ماڻهو هڪ ٻئي جا ڪنڌ لاهيندا ۽ وڏي تباهي ٿيندي.

بلوچستان جي ورهاڱي جا وڄندڙ نغارا

اخباري ماڻهن کي چڱي يادگيري هوندي تہ سنڌ جي ورهاڱي جا نقشا بہ اخبارن ۾ شايع ڪيا هئا ان ۾ سنڌ صرف ڇاڇري جي ٽر جون پٽون واري جا دڙا ۽ دادو جو غير آباد علائقو جيڪو جابلو آهي، بيو مڙئي خير، جن بزرگن اهي نقشا ناهيا هئا سي تہ الله کي پيارا ٿي ويا پر پوءِ سندن جانشين ان سُرَ تي مڙئي پيا تاڙي وڄائين، ڪڏهن جلوو بہ ٿا ڏيکارين تہ سنڌ ضرور ورهائبي پر کي سنڌ ڌرتي جا حلالي فرزند آهن جو منهن ڏيو بيٺا آهن. سنڌ ورهاڱي جو خواب ڪڏهن بہ پورو ڪو نہ ٿيندو، جيسين هي جهان آهي.

هيئنر اسان جي پاڙيسري ۽ رت جي رشتن سان ڳنڍيل صوبي بلوچستان ۾ اهو نغارو پيو وڄايو وڃي تہ صوبي بلوچستان کي ورهايو وڃي. بلوچستان جي گرم پاڻي ۽ معدنيات تي تہ وڏن راڪاسن جون هر وقت اکيون آهن.

ايران ۾ جڏهن رضا شاهہ جي بادشاهي هئي، تڏهن اها ڳالهہ زور وٺي وئي هئي تہ بلوچستان جي سامونڊي ڪناري تي پير سائين وائيٽ هائوس ڏٺي ترت قبضي ڪرڻ وارو آهي. ان وقت ڪي بلوچ شاهہ ايران جي عذاب کان پاڪستان هليا آيا هئا. هڪڙي جو نالو شهداد خان هو ۽ ٻي جو نالو مونڪان وسري ويو شاهہ ايران وزير اعظم لياقت علي کي چيو تہ هيءُ ٻئي گرفتار ڪري مون ڏانهن موڪل. هتي عوامي احتجاج بہ ٿيو پر ان وقت شاهہ ايران وائيٽ هائوس طرفان اسان جو ايس ايچ او هو ۽ اسلام آباد آئوٽ پوسٽ هئي. ايران جي ظالم قهار بادشاهہ انهن ٻنهي بهادر بلوچن کي جيئرو ديوار جي اندر بند ڪرائي مارائي ڇڏيو، جيئن امام ڪاظمين کي وقت جي خليفي بہ اها سزا ڏني هئي تہ جيئري پٽ جي اوساري ۾ بند ڪري شهيد ڪيو ويو هو. بلوچ بهادر سگهارا ۽ سرويچ آهن، انهن کي ڪي بهادر ۽ سرويچ ليڊر

بہ مليا آهن، انهن پنهنجي قوت سان انهي وائيٽ هائوس جي منصوبي کي خاڪ ۾ ملائي ڇڏيو هو، اڄ وري بلوچستان ۾ بيو شوشو ڇڏيو ويو آهي تہ پشتو ٻولي وارن جو ڌار صوبو ناهيو. الله جا ٻندا سوچيو تہ سهي، اهي پشتو ٻولي وارا تہ صدين کان بلوچستان ۾ رهندا اچن، منهنجي ڄاڻ مطابق وڏيڪ خوشحال پشتو ٻولي وارا آهن، سندن ميون جا باغ، لاريون، ٽرڪون، وڏي ڳالهہ تہ اسمگلنگ ڪرڻ، ان جي شاهدي ڪوئيٽہ جون بازارون آهن جيڪي غير ملڪي مال سان مالا مال آهن. اتي ڪنهن بہ بلوچي يا بروهي ٻولي واري جو دڪان نہ آهي، نہ ڪو فٽ پاٿ تي وينل آهن. ڪلاشنڪوف، لانچرن،بمن، گرنيڊ جا ياندا پريل آهن پشتو ٻولي وارن جا.

بلوچستان ۾ لکن جي تعداد ۾ افغان پکوڙا آيل آهن، اهي نسورا بنياد پرستن جا پوئلڳ آهن. بلوچستان جي پشتو ٻولي وارن جي نڪ ۾ بہ مهار بنياد پرست مُلن جي هٿ ۾ آهي، ڪي چند سمجهو آهن، باقي خير. منهنجي خيال ۾ انهن افغان پکوڙن بہ مقامي پشتو ٻولي وارن کي ورغلايو هوندو تہ پاڻ گڏجي ڌار صوبو ناهيون ۽ اڳتي هلي اهو افغانستان ۾ شامل ڪريون، ڇو تہ اتي بہ ڪي گلبدين، ڪي پروفيسر، ڪي مجددي ۽ ڪي انجنيئر آهن، اهي بہ وائيٽ هائوس جا نمڪ خوار آهن، جڏهن تہ ڪٿي بيا ڌاريا اچي گهٽائي ۾ گڏيا آهن، تڏهن ان قسم جون اهڙيون حرڪتون ڪندا رهندا آهن. پر ان جي اشاري تي هن وقت اصل سنڌ ۽ اصل بلوچستان جي بلوچن لاءِ تمام سنگين مسئلو آهي، ان لاءِ اهو ضروري آهي تہ سنڌي ۽ بلوچ گڏجي اتحاد ڪري انهي شيطاني قوت جو مقابلو ڪن. بلوچستان ۾ تمام سنجيدہ ليڊر آهن جيئجي ڪٿي تہ نواب خير بخش مري ۽ عطاءالله مينگل غير حاضر آهن پر بيا تہ سر زمين تي موجود آهن. جن ۾ وطن پارٽي جو نواب اڪبر بگٽي، ڊاڪٽر عبدالحئي خان بلوچ، نواب خير بخش مري جا بہ فرزند، نوابزاده چنگيز خان مري ۽ نوابزادہ گزين خان مري بہ بلوچستان ۾ آهن جيڪي اعليٰ تعليم يافتہ ۽ بين صلاحيتن وارا نوجوان ٿا بڻجن. انهن سيني کي کپي تہ پنهنجا ذاتي

اختلاف هڪ پاسي رکي، هن قومي فريضي لاءِ يڪ مشت ٿين. هيءَ ڌرتي مير چاڪر خان ۽ ٻين بلوچن بهادري ۽ پنهنجي خون جي قرباني سان آباد ڪئي ۽ ان جو نالو بلوچستان رکيو. جي بلوچ اسان سنڌي پائرن جا ٻانهن ٻيلي ٿيا تہ پوءِ اسان سنڌ ورهائڻ وارن جا منصوبا مليا ميٽ ڪنداسين.

سنڌ ۽ بلوچستان جو اهڙو رشتو آهي، جيئن انسان جي جسم تي ڪل ۽ ان جي اندر هڏا آهن. سنڌ ۾ سون سالن کان بلوچ آباد آهن، منهنجي خيال ۾ انهن ڪڏهن بہ سنڌ ورهائڻ جي ڳالهہ نہ ڪئي آهي، سنڌ ۾ رهندڙ بلوچ سنڌ ڌرتي کي پنهنجي ماءُ سمجهن ٿا، بلوچستان جا بلوچ سنڌ کي يتيم پال سڏيندا آهن. جيڪي پاڻ کي سنڌ جا سڄڻ ٿا سمجهن انهن جو فرض آهي تہ هن مصيبت کي منهن ڏيڻ لاءِ بلوچستان جي بلوچن سان سنڌي - بلوچ متحده محاذ ناهڻ گهرجي، جي اهو اتحاد مضبوط ٿي ويو تہ پوءِ للو ۽ پنجو اک ڪٺي کو نہ نهاريندا.

ذرا سوچيو تہ اهم ڪير آهي؟

تازو اخبارن، ريڊيو ۽ ٽيليويزن ذريعي سرڪار اعلان ڪرايو تہ ملڪ جي اهم ماڻهن ۽ جاين جي سخت حفاظت ڪئي وڃي. اها وضاحت نہ ڪئي وئي تہ اهم ماڻهو ڪير آهن؟

هتي جن ماڻهن کي اڄ تائين سرڪاري طرح اهم ماڻهو سڏيو ويندو آهي، اهو ڪامورو ۽ وزير آهي، جن جي لڇڻن جي سڀ ڪنهن کي خبر آهي، ڪو سون ۾ چوٿو يا اڌ لڇڻن وارو هوندو، سڀ نياڳا خان نظر ايندا. سڀ پاتو، خيانت دار، ايمان وڪڻن وارا، ڪوڙ ڳالهائڻ جا پي ايڇ ڊي نظر ايندا. سدائين حلال جي پيٽ ۾ حرام کي ترجيح ڏين وارا، ملڪ ۾ جيڪا برائي آئي آهي ۽ ايندي، ان لاءِ بہ اهي اهم ماڻهو جوابدار آهن.

مون پنهنجي حياتي ۾ اهڙا ڪامورا ۽ اهڙا وزير ڏٺا، جن وٽ سنئين ڳالهہ ڳالهائڻ جي اجازت بہ ڪانہ هئي. ڪن جا نالا ماڻڻ خميسو ۽ ڏاڙهون رکيا جيڪي پوءِ عارفائي ۽ عاربائي، وفائي ۽ بي وفائي سڏيا ويا. هاڻ سرڪار جيڪر انهن جو تحفظ چاهي ٿي تہ افسوس جو مقام آهي، جيڪي هن معاشري لاءِ عذاب آهن، انهن لاءِ سرڪاري حفاظت اڳي بہ آهي، انهن جي دروازن تي بندوق بردار قطارون ڪري بيٺا آهن. رڳو ٿاڻي جو پٽ صوبيدار ٿاڻي کان ٻاهر نڪري تہ ان سان گڏ گهٽ ۾ گهٽ پنجھ بندوق بردار گڏ آهن، جي وزير صاحب نڪري ٿو تہ ان سان گڏ گهٽ ۾ گهٽ اڌ ضلعي جي پوليس گڏ هوندي آهي، هينئر اهڙا وزير ڀرتي ٿيل آهن جن جي دروازي تي ڪهاڙي وارو بہ ڪون هو ۽ سدائين متن جي ڌال جي اوڪرائي ڏيندا هئا ۽ هينئر جاني دشمن ڪري سگهي ۽ اڄ تہ جي اوڪرائي پيا ڏين، پيلي! سرڪار چو ٿي اسان مسڪينن سان جرچا ڪري، جيڪ الله جي مخلوق جهڙ جنگ ۾ پئي آهي ۽ پورهيو ڪري هن جهان کي پئي ڪارائي. هي ڪنڪ، هي سڳنڌي جانور، سنڌڙي انب ۽ ٻيا انيڪ ميوا، پاڇون، اوکهڙ ڏڪ لاءِ ڪپهہ جي ٻوڪ، ڪرڻ وارا، اوهان جي جسني، پينگ، جيسي [illegible] کي مٽي ڪرڻ واري ڪنڊ جي ڪمند پوکڻ وارا، [illegible] کي [illegible] سڪڻ [illegible] بڻڪڻ کي وڃ پرڻ وارا بلڪل

تمام اهم ماڻهو آهن. اهي جي نہ هجن تہ ڪامورو توڙي وزير يا ٻيو ڪو سڀ شاهوڪار ڪا بہ شي نہ آهي. اهي سڀ محتاج ۽ لنگڙا، منن پيشابن، بلڊ پريشر ۽ سوڪن جي مرضن ۾ مبتلا آهن. ڪيترن ڪامورن جو اولاد چريو ڏنو ويو، گهڻو ڪري پوليس عملدارن جو اولاد بہ اپاهج ڏنو ويو آهي.

ميان اجايو وڏائي ۽ ٺٺا ڪ پيا هئو، مرڻ کان پوءِ بہ قبر تائين مسڪين پهچائي ٿو، انهن مردارن جا عزيز، اولاد سنن ڪپڙن ۾ ملبوس ٿيا غاليچن تي ويٺا هوندا آهن. ميان ڪرسين ۽ پاور واريون اکيون نہ پوربو. اهو پاور بہ اوهان کي اجرڪ پٽڪي ۽ ٻير اگهاڙي واري ڏياريو آهي. اهي حقيقي اهم ماڻهو آهن، اوهان ڪو نہ آهيو، موڳا پليا آهيو. ان لاءِ ضروري آهي تہ ملڪ جا اهم ماڻهو اهي ڪٽي ڪولهي، ڀيل، پنگي هجن سي سڀ بدامني جو شڪار آهن. سندن پونگا سڙي ويا، سندن ڊور لانچرن ۽ گولين جو ڪاج ٿي ويا، ڪيترن مسڪينن جون ڏاڙيلن لڄون لٽي ڇڏيون، مسڪين ويچارا نہ ڪو هوندا ڪارن ۾ چڙهن ۽ نہ ڪو پيجاري جي سواري ڪن، ويچارا لاچار لاريءَ جي سواري، سو اوهان روز ٻڌندا هوندا تہ ڦلائي رستي تان ڏاڙيل صاحب پنج لاريون ڦري ويا ۽ سئو مسافر لاهي اغوا ڪري ويا. سڀ مسڪين، اسان نڪو ڪليڪٽر نڪو ڪماني يا وزير ٻڌو تہ اهو بہ ڪو لاري مان يا رستي تان ڏاڙيل ٻهاري ويا. هائي تہ ڏاڙيل صاحب تڄ پياڪ بار ماءُ سوڏو ٻهاريو وڃن. ملڪ جي مان ۽ شان وڏائڻ وارن لاءِ حفاظت جو بندوبست نہ آهي تہ پوءِ لاچار ٿي مسڪين نيٺ ڏاڙيل صاحبن کي عرض ڪندا تہ خدا جي واسطي اسان جي جند ڇڏيو. سڀ خزانا انهن ڪامورن، وزيرن ۽ سيٺين وٽ آهن، انهن کي ٻهاريو تہ اوهان جا پاڳ بہ کلي ويندا. مسڪينن تان اوهان جو موچڙو گهٽبو تہ غريب خود ڏاڙيلن کي دعائون ڪندا تہ الله اوهان کي سگهہ ڏي تہ انهن پاتو ڪامورن، وزيرن، شاهوڪارن، ملڪ دشمنن کي ڦوهارا هني ڏرتي پاڪ ڪري ڇڏيو تہ سڀ برائي ختم ٿي ويندي. هر طرف امن و امان نظر ايندو، باقي اهي رامجي ۽ ان جا نڱ پاڻ کي اهم شخصيات سڏايو ويٺا هوندا، تہ ياد رکو اها ڪاري واري هوندي، اهڙي حالت ٿيندي جو بيان ڪرڻ مشڪل آهي.

91ع جون سوٽڙيون
درد دل وارن تي سوچڻ گهرجي!!

۹۱ع گذري ويو، هينئر سال ۹۲ع پيو هلي، ڏسي
ڪري اهو ڪو خوشين وارو سال نصيب ٿئي. سال ۹۱ع سنڌ توڙي
سڄي دنيا ۾ تباهي ۽ ترٽلو مچائي ڇڏيو هو. سنڌ سونهاري جتي
هر طرف بهاري هئي. ان سون ۽ هيرن کان مهانگي سنڌ ڌرتي کي
ڌاڙيلن تباهه ڪري ڇڏيو، هزارن جي تعداد ۾ ڳوٺ ڌاڙيلن تباهه
ڪري ڇڏيا ۽ لاتعداد انسان موت جي منهن ۾ هليا ويا. جيڪي
بي قصور هئا، ڪيترا ئي نيڪ نمازي ڌاڙيلن مسجدن مان ڪڍي
موت جي منهن ۾ ڏنا. سوين ايڪڙن ۾ سنڌ سونهاري جا باغ
ڌاڙيلن وڍي ناس ڪيا ۽ هزارين مڻن جا ڪرا ڪڻڪ جا ساڙي رک
ڪيا، سنڌ ۾ زمين تي هر هلڻ ئي بيهي ويو، سنڌ جي رستن تي
رات ڏينهن رونق هئي، اتي شام کان سڄ پئي واڪا ڪري، آدم
جي زبان به نه آهي، ڪتي جي پونڪ يا ڪڪڙ جي ٻانگ به بند ٿي
وئي. هينئر سنڌ سرڪار جي به دانهن آهي ته ڪڻڪ جي ڪوٽ
آهي، اسلام آباد سرڪار ڪڻڪ ڏي. اسلام آباد سرڪار اڳي
پنهنجن لچڻن جي ڪري ڪوٽ ۾ آهي. رڳو گوڏ ٻڌيو، وسايل حقو
رکيو وينا آهن، اهي ڪهڙو دائو سنڌ کي ڏيندا. سنڌ جي مارئي
وارو ٿر برسات نه پوڻ ڪري ڏڪار ۾ اچي ويو، هڪڙي ڦڙي به
آسمان مان ڪا نه ورني، هزارين چوپايو مال ٿر واسين جو مري ويو،
سوين ٿريا بک ۽ بيمارين وگهي مري ويا، ٿر ۾ صرف وڏيرا،
ارباب، ڏيپلي جا رشوت خور ميمڻ ۽ مٺيءَ جا وياج خور واڻيا وڃي
بچيا. ٻيا ڪامورا جن کي ٿر ضلع ناهي جاگير طور ڏنو ويو انهن
جا منهن سٺيا نظر ٿا اچن.

سنڌ جو جابلو علائقو سو به سونهن ۾ ٿر جهڙو
آهي، اتي به آسمان مان بوند ڪا نه ڪري. هزارين مال مانهن جو
مري ويو، جابلو علائقي جا ٿر جي ڪوهن وانگر ڪوهه به سڪي ويا.
جابلو علائقي ۾ صرف وڏيرا، ملڪ، جيلاني پير ۽ ٻيا ٽاٽي بولا

خان ۽ سريءِ جا واٽيا جي وياج ۾ پڙ آهن انهن جا آندا ستيا ۽ منهن تي مرڪ نظر آئي. شاهه صاحب فرمايو آهي:

جي حاڪم حرامي هون،
تہ منڌائتا مينهن نہ وسن

۹۱ع سال ۾ اسلام آباد جي سرڪار اچي گهنڊ وڄايو تہ صوبن وارا اوهان کي پاڻي ورهائي ڏيون، ڇو جو اوهين صوبن وارا سدائين دانهون ڪندا آهيو تہ پاڻي جي وارا بندي ۾ بي انصافي آهي. سبحان الله!! اڃن ڏهاڙي وڳي!!! ريڊيا، ٽيليوزن ۽ خوشامدي اخبارن جي رڙ پئجي وئي تہ اسلام آباد پاڻي جي منصفانہ تقسيم ڪري جنهن صوبي جو جيترو حق آهي اهو ان کي ڏنو. سنڌ ۾ رستن ۽ واهن جي مورين تي وڏا ڳاڙهي رنگ جا بينر لڳايا ويا تہ هي سرڪار جو وڏو ڪارنامو آهي جو سنڌ کي وڏيڪ پاڻي مليو آهي. ماڻهن وڃي غير آباد زمينن تي ٽريڪٽر ۽ هر هلايا تہ هاڻي پاڻي جام تي ويندو، ملڪ آباد ٿي ويندو، پاڻي جي معاهدي جي اڃا مَس بہ ڪانہ سڪي، بينر بہ واهن جي مورين تي ٽنگيا پيا هئا تہ واهن مان اڳيون پاڻي بہ موڪلائي ويو، اخبارون ڏسو تہ آبادگارن جي دانهن آهي، هارين پاڻي لاءِ مظاهرا بہ ڪيا پر وريو سريو ڪجهہ بہ ڪونہ.

وري اسلام آباد مان شرناءِ وڳي تہ صوبن وارا اوهان کي خزانو بہ ورهائي ٿا ڏيون، سبحان الله وري بہ ناچ شروع ٿي ويا. ريڊين، ٽيليويزن ۽ اخبارن ۾ اهڙيون جدولون ٻڌايون ۽ ڇاپيون ويون جو ماڻهو حيران ٿي ويا تہ هاڻي سنڌ وارن جا خالي کيسا ننڊ ۾ ستي پرجي ويندا، پوءِ صوبن توڙي اسلام آباد مان دانهن نڪتي تہ خزانو خالي آهي ۽ اگهہ وڌايو، اڳي کهڙي سستائي هئي، ماڻهن جي مهانگائي ڇيلهہ تہ اڳي ئي ٽوڙي ڇڏي هئي ويتر ماڻهن جي گردن بہ ٽٽي پئي.

وري دهلڙي وڄائي وئي ۽ اخبارن ۾ اشتهار ڇاپيا ويا تہ سرڪار نوڪريون ڏيندي. هر ضلعي ۾ هڪ هزار نوڪريون ٻڌڻ ۾ آيون آهن تہ لکن ۾ درخواستون پهچي چڪيون آهن. ڳوٺيون پري ستيون لڳايون ويون آهن، هاڻي ڏسجي تہ کهڙن جا سڪندري بخت ٿا نڪرن.

عام طرح چوندا آهن تہ غريب جي جوء، سا جڳ جي جوء، مسڪينن جي لڄ لٽان تہ هتي بہ ٿيندي اهي. ان ڪارمنهائي واري ڪم ۾ سنڌ جو وڏيرو، مير، پير، ڪامورو پيش پيش رهيو آهي. اهي حالتون سڀ مجبوري واريون آهن. سنڌ ڌرتي غيرتمندن جي ڌرتي آهي. سر ڏڻ ڪان ڏار ڪريو چڏين. غيرتمندن انسان جڏهن ڪنهن جي ابر وريزي جي خبر ٻڌي ٿو تڏهن بہ هو غصي ۽ نفرت جو اظهار ڪري ٿو. تازو ڪراچي جي فيش ايبل علائقي ڊفينس سوسائٽي ۾ هڪ پنجابي گرل وينا حيات سان ڪي عاشق مزاج دل لڳي ڪري ويا، سڄي سنڌ ۾ هزارين عورتن توڙي مردن جلوس ڪڍيا تہ وينا سان زوري ٿي آهي، سندس پيڙهي قائداعظم سان ملائي وئي، پٽس ۽ ڏاڏس کي وڏا آزادي جا علمبردار ۽ ليگي ڪري بيان ڪيو ويو. سڀ ڪوڙا!! وينا جو سڄو خاندان انگريزن جو زرخريد دلال هو. اهل سنڌ کي انهي خاندان جي خبر آهي پر سنڌ جو ماٺهو مزاجا پاڙيو نہ آهي ان ڪري سنڌ ۾ احتجاج ٿيو. باقي وينا جي پنهنجي صوبي ۾ ڪنهن بہ پنجابي جي مٽي ۾ جوء بہ ڪا نہ سري، ڪنهن ٺلهو بيان بہ نہ ڏنو. شوڪت حيات جيڪو جرڳو گهرايو هو. اها تصوير بہ ڇپي پشاوري ٺانگي هڪلڻ وارا هٿا پيو مڙئي خير. وينا جي واويلائي اهل پنجاب جيڪو رويو ڏيکاريو ان مان وڏيڪ سبق مليو تہ مڙئي نقد راضپي سان وينا جهڙا ڪول ڪارنر پلي جاري هجن، اميد تہ اهل سنڌ بہ ڪجهہ سوچيندا، اجايو پرائي دهلڙي تي ناچ نہ ڪن، اول فرض آهي تہ سنڌي پنهنجون لجون بچائين جيڪي خود پنهنجن واڳن جي منهن ۾ آهن.

ڪامريڊ جام ساقي ۽ ان جي ساٿين سنڌ، پنجاب ۽ سرحد ڪان لانگ مارچ شروع ڪيو، جنهن ۾ هزارين مردن، زالن ۽ ٻارن حصو ورتو. سنڌ ۾ هر هنڌ انهي قافلي جو وڏو آڌر ڀاءُ ٿيندو آيو. جام ساقي جي لانگ مارچ جو مقصد سنڌ ۾ امن امان قائم ڪرڻ ۽ ٻين هزارين تڪليفن لاءِ سرڪار جو ڌيان ڇڪائڻ هو. ڪامريڊ جام ساقي ۽ ٻين جا پير ڇلجي پيا، جڏهن قافلو حيدرآباد پهتو تہ ٻئي ڏينهن ساقي جو والد جهان ڇڏي ويو پر جام ساقي پنهنجو عزم قائم رکيو، افسوس اهو آهي تہ سرڪار جن

قافلي جو ذرو پر بہ نوٽيس ڪو نہ ورتو، ڪنهن مشير بہ بيان ڪونہ ڏنو. شايد اهي انهن تڪليفن سان دوچار نہ اهن. مزيدار بہ ڳالهہ اها آهي تہ جام ساقي جي امن مارچ جي مقابلي ۾ پليجي صاحب پنهنجن پرستارن سان گڏجي سڪر فور اسٽار هوٽل کان لانگ مارچ شروع ڪيو، پوءِ پليجو صاحب جن ڪڏهن لاهور ۾ ڪڏهن پشاور ۾ بہ بڌن ۾ ايندا هئا، سدائين بندوق وارن باڊي گارڊن سان گڏ، جيڪر عقل هجي ها تہ اهي ٻئي ليڊر گڏجي لانگ مارچ شروع ڪن ها تہ سرڪار بہ نوٽيس وٺي ها ۽ ڪئين وڏا ڪم ٿي وڃن ها پر هي ليڊري جي انا بہ وڏي مصيبت آهي. ڪو بہ ڪنهن سان گڏ هلڻ لاءِ تيار نہ آهي. هتي ليڊر ۽ رنڊي رٽائرڊ ڪو نہ ٿين، جيسين وڃي رب کي پيارا ٿين. سنڌي ليڊرو! اوهان ئي امڙ سنڌ جا پٽ آهيو، تنهن ڪري پيا جڪ هڻو، جيسين پاڻ ۾ اتحاد نہ ڪندئو تيستائين ڪو بہ منزل نہ ماڻيندو.

آمريڪا سرڪار سيني تيل وارن ملڪن جي عرب بادشاهن ۽ شيخن کي پڙڪايو تہ عراق وارو صدر صدام حسين اوهان کي هضم ڪري ويندو، گهڻو ڪري ڪيترا سڪيا ملڪ بہ آمريڪا جا قرضي ۽ جي حضوري آهن، انهن ۾ برطانيہ، فرانس ۽ ٻيا يورپي ملڪ خاص طرح آهن، انهن بہ شيخن کي ساڳي ڳالهہ ٻڌائي. عراق جي صدر صدام حسين کي خبر پئي تہ آمريڪا فوجون گڏ ڪري اول ڪويت ۾ ايندو ۽ پوءِ عراق تي حملو ڪندو. صدام عراقي فوجن کي حڪم ڪيو تہ ڪويت تي قبضو ڪريو. هڪدم عراقي فوجون ڪويت تي قبضو ڪري ويون، ڪويت وارا شيخ ڀڄي ويا، پوءِ آمريڪا، برطانيہ، فرانس، سعودي عرب، مصر ۽ ڪن ٻين ملڪن جي فوجن عراق تي حملو ڪيو. بغداد ۽ ٻين شهرن تي شديد بمباري ڪئي وئي، لکين مسلمان مري ويا. آمريڪي فوجون سعودي حڪومت تي قابض ٿي ويون. سعودي عرب جنهن کي جاهل مسلمان اسلام جو نمونو ڪري پيش ڪن ٿا ۽ اها سرزمين مسلمانن لاءِ مقدس بہ آهي. انهي پاڪ ڌرتيءَ تي آمريڪن سولجر اگهاڙا هٿن ۾ وسڪي جون بوتلون کنيو پيا گهمن ۽ لئي ڪندا گهمن. ڪنهن بہ مسلمان دانهن نہ ڪئي، نڪو دنيا ۾ ڪٿي مسلمانن جلوس ڪڍيو، مڙئي ست خير ٿيا، آمريڪا پنهنجي

ڏشمن ملڪ عراق کي جيڪو خود مسلمانن جو ملڪ آهي، ان کي مسلمانن جي خزاني سان تباهه ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿي ويو.

روس جي حڪومتي ڍانچي جو زوال به سال ۹۱ع جو ڪارنامو ليکيو ويندو. روس ۾ اڪ بادشاهت هئي، روسي بادشاهه کي زار سڏبو هو. آخري زار بين بادشاهن وانگر بيحد ظالم هو. ۱۹۱۷ع ۾ اتي به مظلوم ماڻهن ڪامريڊ لينن جي اڳواڻي ۾ قربانيون ڏئي بادشاهه کي ختم ڪيو. لڪين ڪامريڊ ان جنگ ۾ شهيد ٿي ويا. روس ۾ هارين ۽ مزدورن جي حڪومت قائم ٿي وئي، اهو دنيا ۾ پهريون مثال هو. ان روسي انقلاب جو اثر يورپ ۽ بين ملڪن تائين به ويو ۽ اتي به غريبن جون حڪومتون قائم ٿيون. روس ۾ ڪامريڊ اسٽالن جي فوت ٿيڻ کان پوءِ کي ڪم ظرف ڪميونسٽ حاڪم بڻبا رهيا. انهن جي پاليسين روسي راڄ کي ٽڪر ٽڪر ڪري ڇڏيو. جيڪو عظيم قربانين سان قائم ٿيو هو. لينن جو نظريو اڄ به پورهيت لاءِ نجات جي راهه آهي. پورهيت ۽ مسڪينن لاءِ راءِ ونڊ ۽ اُجري جي واعظ مان ڪا به نجات نه آهي. مخدوم بلاول، پٽ ڌڻي، شاهه عنايت شهيد، گرهوڙي جي در هاڻ سوال آهي ته شل هلندڙ ۹۲ع رحمتن وارو سال ثابت ٿئي. سنڌ ۽ سنڌ واسين جا جسم زخمن سان چور آهن. طبيب جو انتظار آهي، من سال ۹۲ع اهڙو طبيب ڏياري جيڪو لڪن جا زخم ڇٽائي.

آمريڪا کان قرض معاف ڪرائڻ جو اعليٰ نسخو ۽ اليڪشن کٽڻ جو عاليشان نسخو

امريڪا کان قرض معاف ڪرائڻ جو عاليشان نسخو: تازو مصر جي صدر حسني مبارڪ ادائي لک حسين نوجوان ڇوڪريون سعودي عرب ۾ ايل آمريڪي سولجرن جي خدمت لاءِ سينگاري روانيون ڪيون آهن. مصر تي ڪروڙين ڊالر آمريڪي قرض هو. امريڪا جي صدر بش، حسني مبارڪ جي انهي نمڪ حلالي واري جذبي جو قدر ڪندي، سمورو آمريڪي قرض معاف ڪري ڇڏيو. قدر دان قدر ڪيو!

اسين پاڪستاني ته اهڙاني قرضي آهيون. آمريڪا وٽ اسان پاڪستان جو ته وار وار قرضي آهي. اسان جا پاڪستاني اڳي ڪويت ۽ عراق مان ڪافي ڊالر ڪمائي هتي موڪليندا هئا. هاڻ ڪمائي جو اهو دروازو به بند ٿي ويو. آٽوميٽڪ خزاني ۾ ڪوٽ اچي ويندي. ڪويت ۽ عراق مان جيڪي لکن جي تعداد ۾ ماڻهو هتي اچي رهيا آهن، ان مان وڌيڪ بيروزگاري ۽ افراتفري پيدا ٿيندي. ڪشمير جي جهاد لاءِ گذريل پيپلز پارٽي جي حڪومت خوب شرنايون وڄايون هيون. ان جو نتيجو اوهان ڏسو پيا. ڪشميرين جي هندستان ۾ لاک لهي وئي. هيئنر هتي اليڪشن جي چوبول به زور تي آهي. ڪيترا نوان ۽ پراڻا پهلوان ميدان ۾ آهن، سيڪو پنهنجا ڪارناما بيان ڪري رهيو آهي.

اميدوارن کي ووٽرن تي ڀروسو نه آهي، سيڪو اميدوار چاهي ٿو ته، ووٽر منهنجي روبرو نشان تي ٺپو هڻي، موجوده نگران حڪومت جو به ڪو اهڙو تاريخي ڪارنامو ٻڌڻ ۾ نه آيو آهي جو ان جي واهه واهه ٿي وڃي، جنهن مان اليڪشن کٽڻ ۾ به آساني ٿئي. الله سائين سٺو موقعو پيدا ڪيو آهي. رڳو حڪومت وارا ڪم از ڪم ٥ لک دوشيزائون سيالڪوٽي لباس سان

پرتي ڪن، جن جي عمر وڌ ۾ وڌ سورنهن سال هجي، انهن کي سعودي عرب ۾ جيڪي آمريڪي سولجر آهن، انهن جي خدمت لاءِ ڏاپون ڪري موڪلجن. هتي ته ڏاين جي به کوٽ نه آهي، آهي به بکيرن مان شيدي ملي ويندا نه ته اهو ڪم محب شيدي ڪندو.
سبحان الله انهي اعلان بعد آمريڪا جو صدر بش جيڪو وڏو قدردان آهي. پاڪستان جي سموري قرض جي معافي جو اعلان ڪندو، جي وري قرض جي ضرورت ٿي ته پوءِ ڏاين جي ٻي قسط رواني ڪبي ته قرض منظور ٿي ايندو. خدا ڪري ته آمريڪي سولجر سدائين سعودي ۾ ديرو ڄمايو ويٺا هجن ته ايشيا جا مسڪين ملڪ جيڪي آمريڪا جا قرضي آهن. سي ڏاپون سپلاءِ ڪري قرض کان اجا ٿين. خدا نيت غريب قرضدارن جي ٻڌي، هاتي حاڪمن جي مرضي اهڙو موقعو وري نه ملندو پوءِ هٿ هنن مان ڇا ملندو. اليڪشني نعرو به ٿي پوندو ته اسان آمريڪا جو قرض معاف ڪرايو.

يااللہ يا رسول - مر اشرافہ ورڪر بيقصور

مرحوم شهيد ذوالفقار علي ڀٽي جي جانشيني جا دعويدار

هتي اڪثر اخبارن ۾ ڪيترن صاحبن جون دعويداريون ڇاپيون وينديون آهن، جيڪي چوندا آهن تہ صرف آئون شهيد ڀٽي جو جانشين آهيان، ٻيو ڪير بہ ڪو نہ آهي. ملڪ جي سڀني پنگ ڪانہ پيتي آهي جو اهي اها ڳالهہ سمجهي نہ سگهن. آئون خاص ڪري اهل سنڌ کي ڪجهہ گذارشون عرض رکان ٿو، صرف انهن تي غور ڪبو تہ خبر پئجي ويندي تہ ڀٽي مرحوم جو جانشين سچو ڪير ۽ ڪوڙو ڪير آهي. شهيد ڀٽي جڏهن پيپلز پارٽي جو بنياد قائم ڪيو هو، تڏهن آئون پيپلز پارٽي ۾ شامل ٿيو هوس. جڏهن سنڌ ۾ پارٽي جي تنظيم ناهي وئي ۽ پارٽي جي ميمبرن مان اليڪشن ڪرائي صوبہ سنڌ لاءِ عهديدار چونڊيا ويا جن ۾ سنڌ لاءِ پارٽي جو صدر مرحوم مير رسول بخش خان ٽالپر ۽ جنرل سيڪريٽري لاءِ مونکي چونڊيو ويو. ترت ملڪ ۾ اليڪشن ٿي هئي. جنهن ۾ پيپلز پارٽي بہ حصو ورتو ۽ پنهنجا اميدوار ڪڙا ڪيا. پارٽي جي عوام ۾ مقبوليت جي ڪري گهڻا مير، پير، وڏيرا، گادي نشين ۽ واپاري جيڪي اليڪشني عادت وارا هئا، سي سڀ پيپلز پارٽي ۾ شامل ٿي چڪا هئا، ڀٽو مرحوم خود ڪو هاري جو پٽ نہ هو، هو بہ هڪڙي سر جو پٽ هو. پر هن ملڪ جي بکين مانهن جي ڳالهہ ڪئي ۽ انهن جو نعرو هنيو، تڏهن مانهن کيس ڪلهن تي کنيو. اليڪشن ۾ جيڪي اميدوار پيپلز پارٽي ڪڙا ڪيا، انهن ۾ سواءِ هڪ اڌ جي باقي اهي گادين وارا، چوڌري، نواب ۽ وڏيرا ميدان ۾ آتي ڪڙا ڪيا. تڏهن پارٽي ۾ جن عهديدارن، انهن ڪارمنهن جي مخالفت ڪئي هئي، انهن مان ڪي جهان ڇڏي بہ ويا آهن. جيڪي ياد اهن انهن ۾ حضرت مولانا عبدالحق رباني صاحب، جناب معراج محمد خان، ڊاڪٽر شميم زين الدين، مرحوم مير رسول بخش خان ٽالپر، جناب شمس الدين

ميمڻ وڪيل نٿي وارو، مرحوم محمد خان سومرو نٿي وارو ۽ آئون خود. پنهنجي مرحوم جواب ۾ ائين ڪيو ته اليڪشن ۾ ڏوڪڙ لڳن ۾ ڪين، هي وڏا ماڻهو پيا خرچ ڪندا. پيا ماڻهو ڏوڪڙ ڪٿان آڻيندا. خير جيڪي جوش جذبي ۽ ايمان ۽ همت وارا پارٽي ۾ شامل ٿيا هئا، سي مايوس ٿي ويا ۽ زهر جو ڍڪ پي ويا.
اليڪشن پيپلز پارٽي هتي وارن ٻن صوبن سنڌ ۽ پنجاب ۾ اڪثريت سان کٽي آئي. سرحد ۽ بلوچستان مان ٻه ٻه چار ميمبر پارٽي جا ٿيا هئا. پيپلز پارٽي جي مقابل مشرقي پاڪستان ۾ عوامي ليگ جنهن جو ليڊر شيخ مجيب الرحمان هو. ان پارٽي اتي سواءِ ٻن سيٽن جي باقي ١٦٠ کن سيٽون کٽيون. هاڻي پاڪستان جي اسيمبلي ۾ گهڻائي واري جماعت عوامي ليگ هئي. تنهن ڪري سرڪار مجيب الرحمان ٺاهي ها پر اها ڳالهه اسان جي پيران پير سائين وائيٽ هائوس ڏني ڪي پسند ڪا نه هئي، ان ڪري پاڪستان ٽٽي ويو. اوڀر پاڪستان جو نالو بنگلاديش بنجي ويو، اتي عوامي ليگ جي حڪومت قائم ٿي. هتي جيڪي چار ڏيهون سنڌ، پنجاب، سرحد ۽ بلوچستان هيون انهن تي بندوق وارا لٺ کڻي وينا. اوڀر پاڪستان جي شڪست واري خواري کان بچڻ لاءِ تمام چالاڪ هوشيار پنهنجي مرحوم کي چيف مارشل لا ايڊمنسٽريٽر مقرر ڪيو ويو. اهڙو ڪنهن به ملڪ ۾ اڄ مثال ٻڌڻ ۾ نه آيو آهي، ته ڪو جمعدار پنهنجي ڪرسي غير جمعدار کي ڏني هجي. تڏهن پاڪستاني فوجي حڪمران يحيٰ خان هو. منهنجي خيال ۾ انهي ٿوري عرصي ۾ وڏيون به غلطيون پنهنجي ڪيون، هڪڙو اسيمبلي جي اندر جيڪي چونڊجي ويا هئا، اهي سڀ سيڪڙو نه ته به ٩٨ سيڪڙو ميمبر پاڻو قسم ۽ هير ڦير ڪرڻ وارا. جبلن جي ريتي بجري ۽ ڪاٺين جي ٺيڪن جا شوقين، سمورين ٻنين جا لکين روپين جا قرضي، روپين وارن کان لکن روپين جو تقاويون کڻڻ، ڪارون، جيپون، ٽريڪٽر ۽ پلاٽ، انهن جي پرمٽن جا بريف ڪيس ڀرڻ ۽ انهن مان لکين روپيا ڪمائڻ وارا هئا. اوهان کي ياد هوندو ته ان وقت جي سنڌ جي وزير بلديات کي خود پنهنجي مرحوم چيو هو ته "مون ٻڌو آهي ته ڪراچي جا سڀ پلاٽ تو ميمبرن ۽ انهن جي پڪ پاڪيٽ جيالن ورڪرن کي ڏئي ڇڏيا آهن، هان قائداعظم جي

مزار جي پارت هجنئي، متان اها بہ نہ هئي رجي. " جنتري قدر ياد ٿو اچي تہ ان وقت وارو وزير بلديات جام صادق علي هو، جيڪو هينئر سنڌ جو وزير اعليٰ آهي، ان زماني ۾ جيڪو وزير اعليٰ سنڌ کي الاٽ ڪري ڏنو ويو هو، سو صاحب سياست کان صفا ڪورو هو. لئي باز وڏيرو وڏو ڪڪڙن ۽ ڪتن جو شوقين هو. چون ٿا تہ سندس سيراندي کان وڏو ڀهوڙ ڪتو ٻڌل ۽ پيراندي کان جاتو قليو ڪڪڙ ٻڌل هوندو هو. چون ٿا ان وڏيري وزير اعليٰ پنهنجن ڪتن جون ڪئمپون قائم ڪيون هيون. انهن ڪتن کي جيڪا خوراڪ ملندي هئي، چون ٿا تہ اهڙا کاڌا برطانيہ جي راڻي ايلزبيٿ جي بورچي خاني ۾ بہ ڪونہ پڪا آهن. ان زماني ۾ وڏيري وزير اعليٰ جو هڪ خليفو مليو، تنهن چيو تہ "صاحب ٽيليفون تي ڪتن سان ڪچهريون بہ ڪندو آهي، انهن جي ڀونڪ بہ ٻڌي ٿو ۽ جيڪڏهن ڪتي جي ڀونڪ مزو نہ ڏنس تہ اهو سڄو ڏينهن صاحب جو موڊ خراب هوندو آهي ۽ پاڻ پيو هينئين عملي تي ڀونڪندو آهي" مون کيس چيو تہ سبحان الله، ڪرسي جا ڪرم آهن نہ تہ پاڻ پيو ڀونڪي ها، پٿو مرحوم هن همراهہ مان بہ لوهہ ٿي ويو، ڪوشش ڪيائين پر جند نہ ڇٽي. اها بہ پٿي مرحوم جي غلطي هئي، اهڙي ماڻهو کي سياسي طرح مٿي آڻڻ جا مٿي ذڪر ڪيل اهي موقعي پرست ۽ ڏوڪڙ گڏ ڪرڻ وارا سيئي پٿي مرحوم جو مضبوط گهيرو جمائي چڪا هئا. ورڪر ويچاري کي رستن تي نچايو ويندو هو، انهن کان وڏا استقبال ڪرايا ويندا هئا، ڪين ماني جو ڀُيو بہ ڪو نہ ملندو هو.

پٿي مرحوم بہ ١٩٧٧ع ۾ اليڪشن ڪرائي هئي ان ۾ اهي ساڳيا مهرا ميدان تي اچي ويا. پر هاڻي ميرن، پيرن، وڏيرن جا سڄا خاندان ڙالن سوڌا اميدوار بڻيا صرف تنجڻ وارا ٻار وڃي رهيا. وس پڄين ها تہ انهن کي ميدان تي آڻين ها. اها بہ ڪاپاري غلطي پٿي مرحوم ڪئي جو انهن نانگن کي وري حڪومت جي ايوانن ۾ وني آيو. بندوق وارا پنجابي پٿي مرحوم کان پنهنجا ڪم ڪڍي چڪا هئا، هاڻ تاڙ ۾ هئا تہ ڪو موقعو ملي تہ هن سنڌ جي وڏيري مان جند آجي ڪرايون، نيٺ اهو وقت بہ اچي پريو، پٿي مرحوم کي هڪڙي انگريز جي ايجنٽ جي ڪوڙي خون

جي ڪيس ۾ هٽرادو شاهد ٺاهي چالان ڪيو. اندازن ٻه سال ڪن ڪيس هليو، پنو مرحوم جيل جي ڦاسي گهاٽ ۾ بند رهيو، هن جي ڪنهن ٻه خبر گيري ڪا نه ڪئي. جن ميرن، پيرن ۽ وڏيرن سندس صاحبي ۾ حڪومت جون موجون ماڻيون هيون سي ٻه ٻرن ۾ لڪي ويا. نئين آيل غاصب جنرل ضياء جي دربار ۾ سجدا ڪرڻ لڳا. ڪن نيون شاديون ڪيون، ڪي ملڪ ڇڏي وڃي يورپ ڪان نڪتا. نيٺ پنو مرحوم کي تذٽڪو ڪري ڦاسي ڏيئي سندس لاش ڳڙهي خدا بخش ۾ ڦنو ڪري ويا. جتي سندس ڪو ٻئ وارث موجود نه هو، الله جو نالو وني ڪيس دفن ڪري ڇڏيو ويو. پنو مرحوم کي ۴ اپريل ۱۹۷۹ع تي ڦاسي آئي هئي. اسين ٺنڊي ڄام ۾ چند ڄڻا ۵ اپريل تي ڳڙهي خدا بخش روانا ٿياسين. انهن ۾ ڊاڪٽر مير جام خان ٽالپر، سيد غلام شبير شاهه ۽ قلندر بخش خان چانديو هو. اسان لاڙڪاڻي شهر ۾ سڄ ڏٺي، راڪاس گهميو پيو هو، شهر ۾ رڳو بندوق برادر هئا. پنو مرحوم جي صاحبي ۾ جن مال ميڙيا، وزيرون ۽ سفيرون حاصل ڪيون، پاڻ ڏهه سير ٻه ڪو نه هئا پر ڏهيسر سڏرائڻ لڳا، انهن جو ڪو ٻه پتو ڪو نه هو. اسان نئين ديري ڪان ٽورو اورتي رائيس ڪئنال مان لنگهي وڃي مرحوم پنو جي مزار تي پهتاسين، ڪڪڙو ڪو لڳي پئي هئي، اسان خوب اکين مان نير وهايو، مٿس ڦل پڙهي موڪلائي هلياسين. مون سندس قبر کي مخاطب ٿي چيو ته "يار پنا جي مسڪينن سان گڏ ٿين ها ته اڄ هن قبر ۾ بيدردي سان مارجي دفن ڪو نه هجين ها پر يار تو ٻه ٽيٽائين جي پر ورتي، جيڪي اڄ سڀ ٻرن ۾ لڪل آهن، خير الله توتي رحمت ڪري" پوء اسين وري لڪي ڇپي رائيس ڪئنال پار ڪري اچي لاڙڪاڻي پهتاسون. اسان کي لاڙڪاڻي ۾ هڪڙي ميمڻ نالي عبداللطيف پاڻ وٽ رهايو هو جيڪو پاڻي جو انجنيئر هو، هاڻي فوت ٿي ويل آهي، ان اسان جي سٺي خدمت ڪئي، مونکي چيائين ته ڪامريڊ اوهان ته پنو مرحوم جا مال ڪو نه کاڌا هئا. اوهان کي لک شاباسون هجن، جو اوهان ٺنڊي ڄام کان سوڙ ڪاٺي بندوقن وارن کان لڪي اچي سندس قبر تي حاضري ڀري،

باقي جن مال ميڙيا انهن جو نالو نشان ئي ڪو نہ آهي، پٽي مرحوم جي شهادت بعد سندس جانشين ڪير ٿئي؟ پنجاب مان ڪر ڪوڏڙا پيدا ٿيا، انهن بہ بغل وڄايا، سنڌ مان بہ ڪيترن پانگون ڏنيون تہ اسين پٽي صاحب جا جانشين آهيون. پٽي مرحوم جي پنهنجي ذاتي جائداد جا وارث سندس پٽ آهن. جن مان ننڍو شاهنواز ويچارو ملڪ کان ٻاهر مارجي ويو، هتي سندس لاش پهتو، آئون جنازي نماز ۾ لاڙڪاڻي ۾ موجود هئس، باقي سندس وڏو فرزند مير مرتضيٰ خان پٽو حياتي آهي، جيڪو ملڪ کان ٻاهر آهي، اهو وارث ۽ مالڪ آهي، رهيو سوال پٽي جي سياسي جانشيني جو اهي ويچارا مسڪين اشراف پارٽي جا ڪارڪن آهن، جن ڪڏهن بہ پنهنجو ايمان ڪو نہ وڪيو صدائين صبر ۾ ثابت قدم رهيا. هاڻ انهن نيڪ سيرت ڪارڪنن جو فرض آهي تہ هو گڏجي پارٽي لاءِ سياسي جانشين پٽي مرحوم جو چونڊين ۽ ان کي مضبوط بنائين تہ جيئن پارٽي جو ڍانچو سٺي نموني هلي ۽ انهن جاگيردار ليڊرن مان ڇوٽڪارو ملي.

جيڪي ايماندار ۽ اشراف پارٽي جا ڪارڪن مون سان رابطو رکندا تہ ڪين نيڪ صلاحون ڏيندس جيئن پارٽي اندر جيڪا تنظيم ٿهي تنهن ۾ اشراف ڪارڪنن کي وڏا عزت وارا مقام حاصل ٿين ۽ پاڻو ليڊرن جي پنيان هنبوڇين هڻڻ کان بچي وڃن. ڪارڪن عزت وارا، بيعزت وڏيرن کي ڪلهن تي ڪڻڻ کان بچي پون. انهن لٽيرن، اليڪشني وڏيرن، ميرن پيرن جا دروازا سدائين لاءِ بند ٿي وڃن. پوءِ مزو ڏسو انهن جي جنازن ڪڻڻ وارو بہ نہ ملندو. جيئن مولانا مودودي گهر جي باٿ روم ۾ دفن ڪيو ويو، تيئن هنن کي بہ گهر جي ڪنڊ ۾ دفن ڪندا.

جيئي پٽو - جيئن ايمان وارا ڪارڪن

سرڪاري اسپتالن جا حال ۽ مسڪينن جا علاج

گهڻو ڪري سيني شهرن ۾ سرڪاري اسپتالون آهن، جن ۾ وڏين ڊگرين وارا ڊاڪٽر رکيل آهن، جن جا هزارين روپيا پگهار آهن، اتي به وڏي هيرا ڦيري لڳي پئي آهي. اسپتالن ۾ وڏو امتيازي سلوڪ لڳو پيو آهي. ملڪ جي حقيقي حاڪمن، هارين مزدورن ۽ ٻين مسڪينن لاءِ جنرل وارڊ ٺهيل آهن، اتي غريب مريضن کي مڪيون پيون پٽين، بک جا ٻارڻ اسپتال جا پٽيوالا، ڊريسر، ڪمپائونڊر ۽ نرسون سڄو ڏينهن انهن مريضن کي گاريون ڏين. وڏا ڊاڪٽر صاحب اچن ڪونه سندن قسم ڪنيل آهي، باقي ڊاڪٽرن جو شاگرد لڏو، اهو پيو نخرن وارا چڪر ڏيندو اهي. جنرل وارڊ جو کاڌو به عجيب آهي، پاڻي ڪان به پتڙي دال، سڙيل به چپاتيون جيڪي پکي جي هوا ۾ اڏاميو وڃن، ڪڏهن ڏڪي ڍور جو گوشت هوندو ته صرف هڪ هڏي، ڳترو پڻاڻي جو، پيلو هيڊ وارو پاڻي هوندو. جنرل وارڊ جا مريض گهڻو ڪري ڊاڪٽرن ۽ سيڪڙات ڊاڪٽرن لاءِ تجربي خاطر آهن. جنرل وارڊ ۾ جيڪر مريض جو گردو خراب آهي ته ڊاڪٽر مريض جو پتو پيا ڪڍن. جنرل وارڊ جي مريضن لاءِ معمولي ڊسپرين جي ٽڪي به نه اهي. ڊاڪٽر صاحب فرمائيندو ته دوائون ڪونهن، لکي ٿو ڏين مارڪيٽ مان وٺي اچو. اسپتال ۾ صرف روح رازو ۽ لاشن جي اچ وڃ گهڻو ڪري جنرل واردن ۾ هوندي آهي، ٻئي پاسي اهو معاملو گهٽ هوندو آهي، انهي ساڳي سرڪاري اسپتال جي اندر هڪڙا پرائيوٽ وارڊ آهن، هڪڙا وي آءِ پي وارڊ به آهن.

سبحان الله! اسپتال جي انهن ڪمرن جي ڇا ڳالهه ڪجي! صوفا سيٽ رکيا آهن، ٿڌي پاڻي لاءِ فرج رکيا آهن، ٽيليويزن رکيا آهن، ڪينرن ۾ ته ٽيليفون به موجود آهن. اندر خدمت لاءِ جيڪا نرس ٢۴ ڪلاڪ موجود رهي ٿي سا به جهڙي

ڪبوتري ويني آهي، ان مريض جو ڪاڏو چڪن سوپ، چڪن برياني، چڪن قورمو، هڪ اڌ سبزي، آئس ڪريم يا ڪسٽرڊ وغيره، ناشتي ۾ اڌ ڊزن ڪن بيضا، جن مان ڪي آمليٽ ته ڪي بوائل، ڪي اڌ ترپل، تازو مکڻ، ڊبل روٽي جام! ان مريض جي ٽڪڻ ۽ پيشاب لاءِ جيڪي ٿانو رکيل هئا. اهي به اڪين تي رکڻ جهڙا هئا. صبح ۽ شام جو وڏا ڊاڪٽر حاضري به ڀرين.

هاڻ ڏسو ته جيڪو حرامخور، ملڪ تي چٽي آهي، اهو بيمار ٿئي ٿو ته ان لاءِ هيترا سک ٿين ٿا، هزار نخرا، مسڪين جيڪو هن ڌرتيءَ کي گل و گلزار بڻائي ٿو ۽ هن ڌرتيءَ تي بار ڪونهي ان جو جنرل وارڊ ۾ جيڪو علاج پيو ٿئي سو به اوهان ٻڌو. اسپتال اندر ڊاڪٽر صاحبن جو عشق هڪڙو موچارين نرسن سان، ٻيو مريضن جي کيسي سان. ڊاڪٽرن جو عشق جيڪر مريضن سان ٿئي تڏهن مريض کي شفا ملندي. هتي الٽو قصو پيو هلي، ڪيترا ڊاڪٽر صاحب مريضن کي اهڙي ڏيک ٿا ڏين جهڙا مارشل لا وارا ڪرنل هجن. ڊاڪٽر صاحبن کي خبر ضرور هوندي ته کين ايم بي بي ايس جي جيڪا ڊگري ملي، ان تي سرڪاري خزاني مان به خرچ ٿيو هوندو. منهنجو خيال آهي ته هڪ ڊاڪٽر تي سرڪاري خزاني مان ست اٺ لک روپيا خرچ ٿين ٿا، خزانو مسڪينن جي ڪمائي مان گڏ ٿئي ٿو. ڊاڪٽري پڙهڻ وارو ڪو ڏيپلي مان خزانو ڪٺي ڪونه آيو آهي. اڄ وري ماڊرن ڊاڪٽر صاحبن جا نخرا ۽ سينگار به عجيب آهن، جو خبر نه ٿي پوي ته ڊاڪٽر صاحب نر آهي يا ناري.

ووٽر ٺڳجي ويا

مضمون

ملڪ جي ماڻهن کي وڏا سبز باغ ڏيکاري ووٽ ورتا ويا. ايتري قدر سبز باغ ڏيکاريا ويا تہ ڪو بہ بيروزگار نہ رهندو. ڪو بہ قرضدار نہ رهندو. مهانگائي ختم ڪئي ويندي. ڪامورن ۽ پوليس جو ظلم ختم ڪرايو ويندو، ماڻهن جو علاج سرڪاري خرچ تي ڪرايو ويندو. ڪن اهڙا بہ اعلان ڪيا تہ جيڪر اسان ڪامياب ٿياسون تہ جيڪي ڇڙا آهن تن کي شاديون ڪرائينداسون ۽ پن مفت حج ڪرايا ويندا. مومنن کي ڪربلا جي زيارت بہ مفت ڪرائي ويندي. جيڪي نامرد آهن، انهن کي حڪيم سعيد جو اسلامي ليپ وني ڏبو. جيئن هن جو فيلڊ مارشل طاقتور ٿئي. اهڙن قسم جا ڪيترا پوسٽر ۽ وڏا وڏا بينر ديوارن تي لڳايا ويا. ووٽر خود منجهي پيا تہ هاڻي ووٽ جو نپو ڪهڙي جماعت کي هڻجي، هتي جي ڏنو وڃي تہ ڪا بہ اهڙي سياسي جماعت نہ آهي، جنهن جو سڌو سنئون عام ماڻهو سان لاڳاپو هجي. هتي گهڻو ڪري مسڪين ۽ وچولي درجي وارو تہ اليڪشن جو اميدوار ڪو نہ ڏنو ويندو آهي. اڪثر سيٽ گادين وارا پير، ڪي سرداز ۽ نوابي جي نپي وارا، ڪي مير ۽ وڏيرا هوندا آهن. جن جون وفاداريون ڪنهن خاص ليڊر يا جماعت سان ڪو نہ هونديون آهن. گهڻو ڪري جتان ٻل ملي وڃي. هتي سنڌ ۾ هيئنر تازي اليڪشن ۾ انهن موقع پرستن وري جيئي پٽي واري جماعت جي پر ورتي. جو تہ انهن موقع پرستن جي اڳ وفاداري تڏهن واري حاڪم ضياء سان هئي. انهن موقع پرستن جا ضياء خوب چوڏا لاهيندو هو، انهن کي هر موقعي تي بيعزتو بہ ڪندو هو. پڙهيل حضرات کي خبر هوندي تہ ضياء سياستدانن کي ڪُتي سان مشابهت ڏني هئي. صاف طرح ضياء چيو ڪو نہ هو تہ "آئون جيڪر چپٽي و ايان تہ هي سياستدان ڪُتي وانگر پڇ لوڏيندا ايندا." پر اُهي موقع پرست، بي غيرت، پنهنجي ذاتي نفعي خاطر ضياء جي پيرن ۾ پيا رهيا. جن جون وفاداريون ڪنهن خاص ليڊر يا جماعت سان ڪو نہ هونديون آهن. ضياء جي صاحبي ۾ جيڪي اسيمبلين جا ميمبر بنيا هئا، انهن کي ضياء خوب جاوا ڪرايا. انهن کي لکن جي تعداد ۾ روپــ

ڏنائين تہ اوهان ترقيء جا ڪم ڪرايو. انهن رجعت پرستن عوام جي ڀلي جو ڪو بہ ڪم ڪو نہ ڪيو، صرف پنهنجي ذاتي ترقي ڪيائون. ضياء انهن کي اسلام آباد، ڪراچي ۽ ٻين شهرن ۾ لکن جا پلاٽ ڏنا. ضياء شڪار جي شوقين وڏيرن، ميمبرن لاء اسلام آباد ۾ ڪارتوسن جا دُڪان بہ کوليا هئا. جتي ٻڌڻ ۾ آيو تہ هڪ ڪارتوس پنجن روپين ۾ ملندو هو، جيڪو بزار ۾ پندرهن روپين ۾ ملندو هو. انهن مردود وڏيرن اهي ڪارتوس وري اچي وڪرو ڪري پئسہ ڪمايا ۽ خوب جاوا ڪيا. ضياء جي حڪومت ۾ وڏيرا، مير، پير ميمبر بنيا. انهن مان ڪيترا فوجي عملدارن جا دلال بنيا. انهن پنهنجن مخالفن ۽ غريب هارين، شاگردن تي انهن فوجي عملدارن هٿان وڏا ظلم ڪرايا، ڪيترن ظالم وڏيرن پنهنجا فورس بہ ناهيا. جيئن لاڙڪاڻي طرف مگسي فورس قائم ٿيو، جنهن ڪو بہ چڱو ڪارنامو انجام ڪو نہ ڏنو هو. بہ سال ڪن ٿيندا تہ انهن مگسي فورس وارن ڪيترا مسڪينن جا ڳوٺ ناس ڪري ڇڏيا. ڪيترا بي گناهہ زالون، مرد ۽ معصوم ٻار ماري ڇڏيا هئا. جن لاء ڪجهہ بہ ڪو نہ ٿيو. جيڪي مُئا سي ڇٽا. ٻڌڻ ۾ اچي پيو تہ اهو مگسي فورس اڃا قائم دائم آهي. ڪلاشنڪوف جي زور تي اهي اڄ بہ وحشي جانورن وانگر پيا هلن. هن عوامي حڪومت بہ انهن ڪاسائين جي فورس جي زور تي اهي اڄ بہ وحشي جانورن وانگر پيا هلن. هن عوامي حڪومت بہ انهن ڪاسائين جي فورس مان جند ڪا نہ ڇڏائي. الٽو انهن جي سردارن کي پنهنجي پارٽي جو اميدوار بنائي ميمبر بنايو. اڄ انهن جي ساڳي ٽنگ جي لوڏ پئي پوي. مسڪينن جو انهن کان ساهہ پيو نڪري، ضياء ميمبرن کي جيڪو حرام جو هڏو ڏنو هو، تنهن سڀني ۾ عادت وجهي ڇڏي پٽ پٽان جي. هينئر جڏهن هي عوامي نئي واري حڪومت نهي ۽ ساڳيا همراهہ ضياء جي دور وارا ڊوڙي اچي اسيمبلين ۾ پهتا. تڏهن انهن وري ساڳي راهہ اختيار ڪئي. جو تہ هارهياڙي جي هير ٽنگ پڳي بہ نہ رهي.

هينئر ٻڌڻ ۾ آيو تہ اسلام آباد ۾ ميمبرن جي ٻڙي لڳي پئي آهي. جيڪي واپاري انهن ميمبرن جا خريدار هئا. انهن ڪن لکن ۾ تہ ڪن ڪروڙن ۾ خريداريون ڪيون تہ ڪي سياڻا ميمبر هئا. جن انهن ٻنهي خريدارن کي سيرون چوڙيون پوء جي خبر نہ اهي تہ ڪهڙي واپاري سان سچا رهيا. هاتي عقل وارا خود

فيصلو ڪن. انهن وڪائڙ ميمبرن جي ڪهڙي حيثيت رهي. ان اسيمبلي جي ڪهڙي حيثيت رهي، اهو وڪائو، ملڪ جي ماڻهن جي، جمهوريت جي ڪهڙي خدمت ڪندا. جن وٽ اڳي ڪا جڏي سوزوڪي جيپ هئي. سرنٽ بليڊ سان مهيني ۾ هڪ ڀيرو ڏاڙهي ڪوڙيندا هئا. سال ۾ هڪ ٻه دفعو وهجندا هئا سو به حق شرع پاڙن ڪان پوءِ سي اڄ ڏسو ته سبحان الله، سندن سواري لاءِ پيجارو جيپ، هوندا، اڪارڊ موٽر، ٻانهن ۾ راڊو سون واري واچ، هٿن جي ڏهن آڱرين ۾ دٻئي واريون سون جون منديون. سچن موتين وارا ڳلي ۾ سونا لاڪيٽ جن ۾ هيرا ۽ زمرد جڙيل، پيرن ۾ فرانس جا بوٽ، ڪپڙو جيڪو بدن تي پاتل آهي سو به جاپان جو اعليٰ قسم وارو، هٿ ۾ ڊن هل جو سگريٽ، سونو لائيٽر، وڏن شهرن ۾ فائيو اسٽار هوٽلن ۾ رهائش پيٽ لاءِ گهڻن جون خبرون ٻڌن ۾ آيون ته جڏهن پيءُ مست ٿيندا آهن تڏهن پيشاب ۽ پاخانو به سٿڻ ۾ وهي ويندو اٿن ۽ پنهنجي گهر وارين کي ادي ۽ امان ڪري به سڏيو اٿن. هان ادا سنڌي سڀاجهڙا قسم اٿو پٽ ڏتي ۽ سنڌ ڌرتي جو، فيصلو ڏيو ته انهن ڪارنامن وارا اوهان جي ڪهڙي مشڪل ڪشائي ڪندا.
هينئر ٻڌڻ ۾ آيو آهي ته ڪيترن انهن وڪائل ميمبرن جون شگر ملون، ڪير جا پلانٽ، مڇين ۽ چوپائي مال جا فارم منظور ٿي چڪا آهن، ڪن جو ڪم به چالو ٿي ويو آهي. خدا جو شڪر آهي هينئر انهن جي پاڻ ۾ ڏاڙهي پٽ آهي. اڳ جيڪي ٽاڻن تي پنهنجا صوبيدار رکي ۽ ڏاڙيلن جا ٽولا ناهي ڌاڪ جمائيندا هئا. هان انهن سان به ڪاري واري آهي. هينئر تازو سنڌ ۾ سرڪاري سهرو به اغوا ٿي ويو، ماڻهن کي پوءِ اچي ڳڻتي ٿي ته متان هان مرڪزي سرڪار جو ... رو به اغوا نه ٿي وڃي. ووٽر مسڪين ووٽ ان ڪري ڏنو هو ته هن لاءِ ڪا سهولت ٿيندي، وڏيري جي ڦر لٽ ۽ لچا لٽ بند ٿيندي، ٿاڻي واري صوبيدار جي ڳار ڪان جند اڇي ٿيندي، چور چڪار ڪان ڇوٽڪارو ملندو، رشوت ۽ مهانگائي ڪان نجات ملندي، وڪيل جي معرفت ڪان سواءِ عدالت مان انصاف ملندو، بيمار جو سمورو علاج سرڪار ڪرائيندي، ٻچن کي هر قسم جي تعليم مفت ملندي، پر هينئر حنن ٻرين ۽ سٿن اسمانن جي مالڪ به ڏسي ورتو ته ووٽر مسڪين سان ويساهه گهاتي ڪئي وئي آهي. نسورو ناحق آهي، ڪو داد فرياد نه آهي. سنڌ ۾ سون هزارن جي تعداد ۾ ووٽر مارجي ويا پر جن ووٽ ورتا انهن مان نه ڪو ٻڌو ويو ۽ نه

ڪو مارجي ويو آهي. اڄ بہ روزانو ڪيترا ووٽر مارجن پيا. پڙهيل بيروزگار ووٽر اسلام آباد جي سردين ۾ فوٽ پاٿن تي مري ويا، ڪيترا پڙهيل بيروزگار ووٽر ڪراچي جي رستن تي سرڪار جي سين جماعت ايم ڪيو ايم جي ڪلاشنڪوف جا شڪار ٿيا. انهن جا مائٽ اڃا بہ انتظار ۾ آهن تہ "ميڏا پٽ ڪراچي وزير ڪنون نوڪري گهنن ڳيا هي" پر انهن موڳن کي اها خبر نہ آهي تہ ڪو هنن جا هڏ بہ سڙي ويا. سنڌي ووٽرن جا ڏاڙيلن الهہ تلهہ ساڙي ڇڏيا، ڪنڪ جا فصل سڙي ويا. سنڌي ووٽر شهر ۾ وڃي، تہ بہ گولي سيني ۾ اٿس ۽ جي ٻهراڙي ۾، تہ بہ گولي سيني ڪان پار، ڪيترا نوجوان سنڌي ووٽر جڏا ٿي ويا گولين وڳهي، ڪيترن سنڌي ووٽرن جون عورتون رنون زالون ٿي ويون. پنهنجي پٽن ۽ پيائرن ڪان محروم ٿي ويون. مطلب تہ سال ١٩٩٠ع ۾ هتي جي ووٽر تي چنگيز خان ڪان بہ وڌيڪ ظلم ڪيو ويو آهي. انهي سڄي داستان مان اهو اندازو لڳي ٿو تہ اهو اليڪشن جو طريقو صحيح نہ آهي، هتي گهٽو ڪري وردي وارن جي حڪومت رهي آهي، انهن پنهنجن نمونن جي حڪومت ڪئي، چند سال حڪومت بنا وردي وارن جي هئي، اهي بہ پٽ پٽان ۾ رهيا، جيڪي ووٽ وٺي ڪامياب ٿيندا آهن، اهي ماڻهو ٩٩ سيڪڙو ساڳيا آهن، صرف هو وفاداريون بدلائيندا آهن، عورت جو مڙس مري ويندو آهي تڏهن بہ هوءَ عدت جا چار مهينا گهر جي ڪند ۾ ويهندي آهي، هي اليڪشني اميدوار ڪڏهن بہ پنهنجي ليڊر جي عدت ڪو نہ وينا. هڪدم بيو مڙس!! پٽي مرحوم جو مثال وٺو، اڳ جيڪي هن کي پنهنجو ڪعبو بنايو وينا هئا. جڏهن پٽو مرحوم ڦاسي گهاٽ ۾ ويو، ٻئي ڏينهن انهن وڃي ضياء سان نڪاح ڪيو، ڪو بہ عدت يا انتظار ۾ ڪو نہ ويٺو. انهن نخري باز اليڪشني اميدوارن مان جيسين جند اڃي ڪا نہ ٿيندي تيسين ووٽر ويچارو انهي ڪان بہ بدتر حالت ۾ رهندو. ووٽر جي اڪثريت آبادي غريبن، هاري، مزدورن ۽ وچولي ڪلاس وارن جي آهي، جمهوريت جي شريعت ۾ آهي تہ جيئن ووٽر چاهي تيئن ڪرتو آهي. هتي اها ڳالهہ اڄ ڏينهن تائين ڪا نہ مڃي وٺي آهي جي ڪو ووٽ وٺي ڪامياب ٿي ويو پوءِ ان جي مرضي جيڪو هو چاهيندو سو بيو ٿيندو آهي.

ان ڪري جدوجهداها ڪجي تہ جيئن غير مسلمانن جون اسيمبلي ۾ آبادي جي لحاظ ڪان سيٽون آهن. اهڙي

ريت ميرن، پيرن، وڏيرن ۽ جاگيردارن، نوابن ۽ سرمائيدارن جون آبادي جي لحاظ کان سيٽون مقرر ڪجن. پوءِ هي انهن سيٽن تي سڀ گادين وارا پنهنجي ڏاڙهي پٽ ۾ لڳي ويندا. غريب ووٽرن تان بار لهي ويندو، پوءِ ڪو بہ مسڪين وچولي درجي وارو چوندجي اسيمبلي ۾ ويهي سگهي ٿو، نہ تہ ٿيا ست خير. اهي ساڳيا مغز ۾ هوندا. هڪ دفعي ڪچهري ۾ هڪ ڪٽيل اليڪشني اميدوار چيو تہ "ڪامريڊ لڏو اجايو پيو متو هٽي، اسين پچر ڪو نہ ڇڏينداسون." هن چيو تہ جيڪڏهن افغانستان کان روس هتي آيو تہ اسين سيني کان اڳ، ڪنهن کي بہ خبر ڪا نہ پوندي، اسين وچي استقبال ڪنداسين، جي هندستان هن طرف آيو تہ اسين سيني کان اڳ ڪوڪرا پار وٹ، ڏوتيون ٻڌي، تلڪ لڳائي هيرانند ۽ جيٺانند سڏائي سندن استقبال ڪنداسين.

ووٽر حضرات ڪي ڪپي تہ هاڻي زوردار جدوجهد ڪن تہ اسان کي طبقاتي نمائندگي ڪپي، اها ناٽڪ واري اليڪشن تہ آزمائي چڪا آهن. ووٽر خاص ڪري سنڌي ووٽر حضرات اجا بہ انهن واري جمهوريت ۽ اهي اميدوار ساڳيان ڪريو وينا هوندا تہ پوءِ سنڌي ووٽر ياد ڪن تہ انهن جي ڪل ماس ڪان ڏار ٿي ويندي. جيئڻ تہ محال پر قبر جي جاءِ بہ ڪا نہ ملندي. ڪرڻو اٿو تہ ڪري وٺو، الله ڪانپوءِ اوهان ووٽر حضرات سگهارا آهيو. ڏسو جيڪي اڳي ڪتن ۽ رڇن جي ويڙهہ ڪرائيندا هئا. ڪي ملاڪڙن ۾ ملهن جون جتيون اجرڪ ۾ هڙ ٻڌي ڪٽندا هئا. انهن کي بہ اوهان ووٽر صاحبن ووٽ ڏيئي لئي ڪرائي ۽ اوهان گڏين جي وٽ ۾ آهيو. چيو نہ اوهان پنهنجن مان چونڊي موڪليو جيڪو اسيمبلين ۾ اوهان جي ڳالهہ ڪري، اوهان جي ظلمن جا داستان بيان ڪري، اوهان جو مان وڌائي، چو تہ ووٽر جيڪر مان نہ ڏي تہ پو، ٿيو خير. انرايبل، عزت ماب ووٽر اهي. ميمبر مڙا خطابن جا حقدار نہ آهن جي انهن کي ووٽر ووٽ نہ ڏين ها تہ هو ميمبر ڪيئن بنجن ها، رڳو رڇ ڪتي جي ويڙهہ حوالي هجن ها. پڱوان تجهي مين خط لڪتا، ليڪن تيرا پتا معلوم نهين.

صوبہ پنجاب جي اليڪشن جون جهلڪيون

هن موجوده پاڪستان جي وڏي آبادي وارو صوبو پنجاب آهي، اتي اليڪشن جا وري ناٽڪ نرالا هئا. پنجاب کي پنهنجو ليڊر ڪڏهن نصيب ڪو نہ ٿيو آهي. ڪڏهن جناح جي پويان، ڪڏهن ايوب جي پويان، ڪڏهن ڊاڪٽر خان صاحب جي پويان تہ ڪڏهن پني مرحوم جي پويان هئا. ضياءُ خود پنجابي هو، تنهن ڏاڍي ڪوشش ڪئي تہ پنجاب ۾ ڪو ليڊر پيدا ڪريان، جو پوءِ اڳتي هلي پاڪستان جو حڪمران بنجي. ضياءُ پنجاب مان ڪيترا چوڌري، راڻا ۽ رائو وڏيون رشوتون ڏئي پنهنجا دلال بنائي ڇڏيا هئا! انهن مردودن جي ٽولي ۾ نواز شريف بہ هو، جيڪو خود سرمائيدار هو ۽ وڏي خزاني جو مالڪ هو. ضياءُ ان کي پنهنجو پٽ بنايو، ضياءُ جي دور ۾ نواز شريف پنجاب جو وزير اعليٰ بنيو، اڄا بہ آهي، انهن ضياءُ جي مهربانين، پوءِ تہ بابرا شريف جي پاءُ نواز شريف جا پاڳ ڪولي وڌا. سندس پير پڪا ٿي ويا. اليڪشن ۾ چون ٿا تہ سرڪار جي خزاني جا در ڪولي ڇڏيائين، لٽ لڳائي ڇڏيائين، مائهن کي مالامال ڪري ڇڏيائين.

پيپلز پارٽي وارا اميدوار ويچارا جيڪي يارنهن سال گهرن ۾ پيا ڳنا چوسيندا هئا. انهن جي دال ڪا نہ ڳري، اهي ٽڪا خان، چوڪا خان، رائو خان، سڀ هارائي ڌوڙ ٿي ويا. پيپلز پارٽي وارن کي ڪنڌ ۾ ڪلي هئي ۽ وڏو ناز هو تہ پنجاب اسان جي جاگير آهي، سئو سيڪڙو اسين کٽي ويندا سون، پر سندن ٿي ڏاٿيون ٿي ويون، نواز شريف پنهنجي ٽولي سميت اڪثريت سان کٽي آيو ۽ صوبي ۾ حڪومت ناهي ويهي رهيو، هن ويهڻ شرط اهڙو ڌيڪ ڏنو تہ هو سڀ ڪجهہ آهي، ملڪ جو اعليٰ ترين حڪمران بہ پاڻ آهي، اسلام آباد واري سرڪار جيڪا آئيني طرح مرڪزي حڪومت آهي، ان کي بہ نواز شريف سنگل ڪو نہ ڏنو، چون ٿا تہ اسلام آباد مان کي ڪامورا لاهور موڪليا ويا هئا. انهن کي بہ نواز شريف بي ڳاڏي ۾ واپس ڪيو. ڪين ايتري قدر چيائين تہ اوهان کي جيڪر لاهور شهر ۾ ڏنو ويو تہ اوهان کي ڪوٽ لکپت جيل موڪليو ويندو، چون ٿا تہ مرڪزي سرڪار کي

ڪاوڙ آئي، انهن وري سڪا خان کي ڪو ـر ڪري موڪليو تہ نون وجي نواز شريف جون تسون ڪڍ. چون ـ ـ نواز شريف نڪي کي بچيو بہ ڪونہ. گورنر هائوس ۾ نظر بندي واري حالت ۾ پيو هو. جيئن پٽي مرحوم جي ڏينهن ۾ صدر فضلو اتين پوريو پيو هوندو هو.

چون ٿا تہ اسلام آبادي وزير يا مشير لاهور ۾ يا پنجاب جي ٻي ڪنهن شهر ۾ اچي ٿو تہ رات جي اونداهي ۾، ڏينهن جو همت ڪو نہ اٿن، چمڙا ٿي وـا اهن. نواز شريف، پيپلن کي ڏينهن جا تارا ڏيکاري ڇڏيا آهن. چون ٿا تہ نواز شريف پنهنجين ذاتي ڪچهرين ۾ وزير اعظم جي شان ۾ بہ ڪُڏا لفظ ڳالهائي ٿو، نواز شريف کي خبر هئن ڪپي تہ وزير اعظم سنڌ ڌرتيءَ جي ڌيءَ اهي. اهل سنڌ بہ بيغيرت ڪونہ اهن.

ملڪ جي وڏي بجيت پنجاب تي خرچ ٿئي ٿي.
ايتري قدر جو لاهور دراءِ پورٽ اهي، سامان سنڌ جي ڪراچي بندر تان وجي ٿو، سنڌ کي ڪو بہ ٽيڪس ڪو نہ ٿو ملي. نواز شريف کي آڪڙ ان ڪري آهي تہ اسلام آباد جو شهر بہ پنجاب ۾ اهي، ملڪ جي فوج روپئي مان چوڏانهن آنا پنجاب مان اهي، باقي پاڪستان جي ٽن صوبن ۾ پنجابين جي ڪافي آبادي اهي، اتي زرعي زمين ڪارخاندار ۽ وڏن واپارين تي پنجابين جو قبضو آهي.

صوبہ بلوچستان جي اليڪشن جون جهلڪيون

صوبہ بلوچستان پکيڙ ۾ وڏي ۾ وڏو ايراضي وارو صوبو آهي، بلوچستان گهمي ڏسندا تہ اوهان کي محسوس ٿيندو تہ هي پورو ملڪ آهي، صوبو نہ آهي. بلوچستان ۾ شايد پندرنهن ضلعا آهن. اڌائي ضلعن ۾ پشتو بولي ڳالهائي وڃي ٿي، انهن پناڻن ۾ گهڻائي ملن جي پيروڪارن جي آهي. بلوچ آبادي ۾ هڪڙا بروهي زبان وارا ٻيا بلوچڪي زبان ڳالهائڻ وارا آهن. هتي بلوچن ۾ سرداري نظام آهي، هر هڪ قبيلي جو پنهنجو سردار آهي، ڪيترا بلوچ سردار سرڪار پرست ۽ ٺاڻن جا دلال آهن، خاص ڪري نصير آباد وارو علائقو جيڪو سنڌ سان مليل ٿو. بلوچ سردارن ۾ ڪي حريت پسند آهن، جيئن مري قبيلي جو سروان نواب خير بخش خان مري، بروهين جي مينگل قبيلي جو سروان سردار عطاءالله خان مينگل، شير محمد خان مري، نوجوان نسل جو هيرو ڊاڪٽر عبدالحئي بلوچ، مير محمد علي خان ٽالپر ۽ ٻيا بہ ڪي نوجوان بلوچ آهن، جيڪي حريت پسند ۽ حقيقي آزادي جا متوالا آهن۽ وڏين قربانين ڏين وارا آهن.

عطاءالله خان مينگل بہ ڪيترن سالن کان لنڊن ۾ رهي ٿو، ان جي بہ جلا وطني واري حياتي آهي. بلوچستان جو هڪ بزرگ سياستدان جناب غونث بخش خان بزنجو آهي، هن صاحب جون ڪافي قربانيون آهن، ڪيس ڪڏهن اسلام آباد جو عشق بہ اچي ٿيندو آهي، جو اهڙيون ڳالهيون ڪندا آهن، بنياد پرستن سان سنڌن واسطو نہ آهي، هينئر بہ اليڪشن ۾ هڪ ملان بنياد پرست کان بزنجو صاحب اليڪشن هارائي ويو.

بزنجي صاحب تي هارون فيملي جي مڙئي مهرباني رهندي آهي. بزنجي صاحب جن جي پاڪستان ليول تي هڪ سياسي جماعت آهي. ان جا پاڻ سربراهہ آهن، ٻيا سنڌن جماعت ۾ نمايان ليڊر ڪير آهن؟ سا ڪا خبر نہ آهي، خود بزنجي صاحب کي بہ خبر نہ آهي. مڙئي اچو متو ڪنيو وتن . منهنجي

گذارش اهي بزنجي صاحب کي تہ هان پچاڙي جو دور آهي حياتي جو، سو سچ ئيو ڪري وجو. انهي عشق اسلام آباد کي چڏي پنهنجن جان نثارن بلوچن جا صرف سرپرست تي ويهي رهو، ڪم هو پان ڪندا، ڪن بہ پيا. منزل کي اتي ويجهو ڪيو اٿن، وڏيڪ اوهان جي مرضي! سواء تيليويزن تي تصوير باباءبلوچستان جي نظر پئي اچي، سا بہ جڏهن اسلام آباد وارن کي ضرورت پوي ٿي، باقي بزنجو صاحب پنهنجي گوٺ نال ۾ ، کهڙي حال ۾ آهن. اها تيليويزن تان تصوير نہ ٿا ڏيکارين. وڌيڪ بزنجي صاحب جي مرضي! بزرگ اهن. سڄو حياتي وارو عرصو کابي ڌر وارن سان ساٿ رکيائون، اليڪشن ۾ صوبہ بلوچستان ۾ مئل مسلم ليگ، ضب، جا چڙتا، ڪي ازاد اميدوار ۽ ڪي پيپلز پارٽي جا اميدوار، ڪي وري مولانا فضل الرحمان جي جماعت جا اميدوار جيڪي اڪثر پٺان هئا، اهي بہ ميدان ۾ هئا. قلات جا شهزادا بہ اليڪشن ۾ اميدوار هئا پر اهي سڀ هارائي ويا. بلوچ نوجوان ڊاڪٽر عبدالحئي خان جي قيادت ڪئي بلوچ اتحاد قائم ڪيو، بگٽي قبيلي جو سردار، نواب اڪبر خان بگٽي جيڪو پٽو دور ۾ بلوچستان جو گورنر بہ رهيو انڪري باقي بلوچن ۾ ان جو وقار گهٽجي ويو هو، اهو بہ آزاد اميدوار جي حيثيت ۾ صوبائي اسيمبلي جي سيٽ کٽي آيو هو.

نواب بگٽي گهڻو ڪري پوء خاموش زندگي گذاريندو هو. ڊاڪٽر عبدالحئي خان جو ڪارنامو آهي. جنهن نواب بگٽي کي پاڻهن ۾ هٿ وجهي ميدان تي آندو. ڪيس بلوچ اتحاد ۾ شامل ڪيو ويو. پوء بلوچن جا جلسا جلوس جوش جذبي سان تيز لڳا. ڪوئيٽہ شهر ۾ ملان ۽ پٺان بنياد پرست بلوچن جي خلاف جلسا وغيره ڪندا هئا ۽ بڪواس ڪندا هئا. بلوچ اتحاد وارن ڪوئيٽہ ۾ وڏو جلوس ڪڍيو ۽ جلسو بہ ڪيو. ان ۾ نواب بگٽي پبلڪ پليٽ فارم تي آيو. ان جلسي، پٺاڻن جو پوز بند ڪري ڇڏيو. اليڪشن جي نتيجي ۾ ڪا بہ پارٽي اڪثريت سان کٽي ڪا نہ ائي جيڪ حڪومت ناهي سگهي. پنجابين ۽ انهن جي فوجي ٽولي جنهن جي اکي ٿي بلوچن سان ڪا نہ لڳي. ايوبي دور ۽ پٽي مرحوم جي دور ۾ پنجابي فوجين، بلوچن تي ڪافي قهر ڪيا هئا.

مائهو تہ ماريا ويا پر چوپائي مال تي بہ بم وسائي انهن کي ناس ڪيو ويو. چشمن ۽ ڪاريزن ۾ زهر ملايو ويو. اڳي بلوچستان ۾ صرف مچ جيل مشهور هو. پوءِ پيا بہ انيڪ جيل ناهيا ويا. بلوچستان ۾ ضياءَ جا دلال، بہ چار ميمبر ٿي آيا هئا. بلوچستان جو گورنر جيڪو رٽائر فوجي جنرل آهي. ملڪ جي فوج جو سربراهہ بہ رهي چڪو آهي، جڏهن ون يونٽ هو تہ چئني صوبن کي مغربي پاڪستان سڏيو ويندو هو، ان جو بہ گورنر رهيو هو. هاڻ تہ سندن عمر بہ هڪ سؤ ورهيہ جي لڳ ڀڳ چون ٿا. ڪيس سيڪريٽري سينگاري ڪپڙا پارائين ٿا، پوءِ ڪرسي تي ويهارين ٿا. ٻانهن کان جهلي هلائين ٿا. ان گورنر بهادر، ضياءَ جي خليفي ظفر الله جمالي کي سڏي، صوبي جو وزيراعليٰ بنائي ڇڏيائين. جمالي صاحب سان ميمبرن جي گهڻائي هئي ڪا نہ، رڳو ميز تي پولي ڪلر جو ڊبو رکيل هو. جمالي صاحب جو نانئو نٽي هليو، تنهن ڪري گورنر هڪدم رات جو اعلان ڪيو تہ مون اسيمبلي ٽوڙي ڇڏي آهي. پوءِ اچي ڇڪتاڻ شروع ٿي. ڪنهن صاحب بلوچستان هاءِ ڪورٽ ۾، گورنر جي حڪم خلاف درخواست داخل ڪئي. ڪورٽ اها درخواست منظور ڪئي ۽ بلوچستان اسيمبليءَ کي بحال ڪري ڇڏيو. جڏهن اسيمبلي جو اجلاس گهرايو ويو، تڏهن ميمبرن، نواب بگٽي کي صوبي جو وزيراعليٰ چونڊيو.

هينئر اخبارن ۾ آيو تہ حڪومت بلوچستان ۾ پرائمري تعليم ٻارن کي مادري زبان ۾ ڏني ويندي. انگريزن جي دور کان وٺي بلوچستان ۾ پرائمري تعليم اردو هئي. اسان جي وزيراعليٰ کي من اهڙو عقل اچي جو، اردو مان جند ڇڏائي، ٻيو ٻڌڻ ۾ آيو آهي تہ نواب بگٽي مرڪز کان گهر ڪئي آهي تہ بلوچستان کي سئي گيس جي رائيلٽي بہ ڏني وڃي. سنڌ ۾ پيٽرول جام نڪتو آهي، پر اسانجو وزير اعليٰ بيوس آهي. اهو پيٽرول جي رائيلٽي ڪو نہ ٿو گهري. ڪيس ڳچيءَ ۾ ٻگهڙ جي کل ٻڌجي جو اسلام آباد جو ڊپ لهيس، مڙسيون ڪم ايندئون.
جيئن جيالا بلوچ حق اسلام آباد جي حاڪمن جي ڪنڌ جي ڪلي ڊري ڪئي.

صوبہ سرحد ۾ اليڪشن جا رنگ

صوبہ سرحد جي گھڻائي واري آبادي پٺاڻن جي آهي، هڪڙا پٺاڻ بنياد پرست ملن جا پيروڪار آهن. جن جو عشق ڏوڪڙن سان آهي. صوبہ سرحد جي سياست تي سرخ پوشن جو اثر رهيو آهي. سرخ پوشن پنهنجي محبوب اڳواڻ خان عبدالغفار خان جي قيادت ۾ جنگ آزادي ۾ ڀرپور حصو ورتو. خوب قربانيون ڏنيون انگريزن جون خوب سختيون ڏٺيون. ان زماني ۾ بہ وڏا خان ۽ ملان، انگريز جا دلال هئا. انهن کي انگريز ساليانہ يا ماهوار پينشنون پڻ ڏيندا هئا. جڏهن هندستاني سياست ۾ مسلمانن ۾ قوت وجهڻ لاءِ جناح کي ٺيڪيو ويو ۽ مسلم ليگ جي پني ٺوڪي وئي، جناح بہ صوبہ سرحد ۾ اهڙا لغور ۽ ٺوڊي قسم پٺاڻ ڳولي لڌا. انهن ۾ هڪڙو ڪشميري وڪيل عبدالقيوم خان هو، سو جناح جي ور چڙهي ويو. هڪ واقفڪار ٻڌايو تہ، قيوم خان مرڪز مضبوط هو، حمام دستي جي ڳن جيڏو جنهن جو خلتسو هوندو هو، انکي پنهنجو هيلپر ڪري رکندو هو. جڏهن پشاور ۾ قيوم خان وڪالت ڪندو هو تڏهن وٽس هڪ منشي هوندو هو جيڪو سندس مرڪز کي مضبوط ڪندو هو. ان منشيءَ جو نالو شمش الحق هو. پر ماڻهو کيس شمش الفق سڏيندا هئا. عبدالغفار خان اٽڪل ٻہ سال کن ٿيندا تہ رب کي پيارو ٿي ويو. سندس جانشين عبدالولي خان سندس پٽ آهي، جنهن جي پارٽي نيشنل عوامي پارٽي آهي. هن جماعت بہ اليڪشن ۾ مڪمل ڪاميابي حاصل ڪا نہ ڪئي. هيروئن بي تاج بادشاهہ ۽ ضياءَ جو خاص دلال، جنرل فضلو جهڙا بہ پٺاڻن کي خريد ڪري اليڪشن ۾ ميمبر بڻيا. ڪي وري بنياد پرست ملان بہ چونڊجي آيا. چند جايون پيپلز پارٽيءَ بہ ڪٺيون. ولي خان جن آمريڪا جا دلال ڪو نہ آهن، تنهن ڪري بنياد پرست ملن سان ولي خان وارا اصولي طرح ڪو نہ ٺهن. ان ڪري ولي خان وارن پيپلز

پارٽي سان اتحاد ڪيو ۽ اتي گڏيل حڪومت ٺهي، جي ولي خان پيپلن جو ساٿ نہ ڏي تہ هي ملان بنياد پرست، پيپلز پارٽي وارن جي نسوار ڪڍي وجهن ها. پر اهو ولي خان جو تورو اٿن. چو تہ وڏو آمريڪي دلال، بنياد پرستن جو روح روان، پروفيسر خورشيد احمد، هر وقت چوندو آهي تہ ولي خان پيپلز پارٽي وارن جي اڳيان هڪ ڍال آهي. نہ تہ اسين انهن کي نڪ ۾ دم ڪري ڏيون. ڪين جيئرو هلڻ ڪو نہ ڏيون.

نوٽ:- هينئر جيڪو نئين سر ولي خان سياسي ڪردار شروع ڪيو آهي سو باعث شرم آهي. سندس قد ۽ نڪ بادشاهہ خان جهڙو آهي. باقي ذهنيت، هاڻ خرڪار پنهنجي ڪان بہ گهٽ اٿس.

ملڪ جي وڏي حاڪم جو تازو فرمان هو تہ سڀ ڪم آئين مطابق پيو هلي. جيڪي هلي پيو سو ٻڌو:-

تازو مهينو مَس گذريو آهي تہ ملڪ جي وڏي حاڪم فرمايو هو تہ سڀ ڪم آئين جي حد اندر پيو هلي. سبحان الله! وڏي ڳالهہ اها آهي تہ هن مُلڪ جي اٺ ڪروڙ انسانن مان سواءِ چند ماڻهن جي ٻين آئين نڪو ڏٺو آهي، نڪو پڙهيو آهي. نڪو اخبارن جي اسٽالن تي وڪامي ٿو. جو عام ماڻهو خريد ڪري پڙهي. باقي وڏي حاڪم جي فرمان موجب سندس حد اندر جيڪي ڪُجهہ ٿئي پيو سو هن ريت آهي.

ماڻهو ويچارا سخت مونجهاري ۾ آهن تہ ملڪ ۾ هيڏي خونريزي افراتفري، ڌاڙا، قرون، مسافرن جون لارين اغوا ٿين. مسجد مان نمازي ۽ ممبر تان اذان ڏيندڙ وارو اغوا ٿين. اغوا ٿيل انسان لکين روپيہ ڌاڙيلن کي ڀُنگ ادا ڪري گهر اچن يا موت سان همڪنار ٿين. ماڻهن جا محافظ پوليس وارا بہ رستي تي ڪلاشنوف جو ڪاڄ ٻنجن، وري رستي تان ڪير وڪڻ واري ڪانين جي پيرءِ واري کي وردي، وارا ماريو اُتي ڌاڙيل قرار ڏيو لکين روپيہ انعام حاصل ڪن ۽ نوڪري ۾ ترقي حاصل ڪن. بروچاندئي جي مارڻ وارو قصو ياد ڪريو. پوليس ڪم از ڪم اٺ دفعا اعلان ڪيو هو تہ اسان پرو چانديو ماريو آهي. ائين لکين روپيا انعام جي بهاني ڪائي ويا. هتي ائين بہ ٻڌبو آهي تہ جيڪي سرڪاري ڪامورا ڌاڙيل اغوا ڪندا آهن تن کي ڇڏائڻ لاءِ سرڪاري خزاني مان وڏيون رقمون ادا ڪبيون آهن. هينئر اعلان هو تہ ريل ڀاڙا وڌي ويا آهن، جنهن ٽڪيٽ تي بہ روپيا ڀاڙو لکيل آهي، ان تي ٽڪيٽ بابو پينسل سان ڏهہ روپيہ لکيو ڏوڪڙ پيا قرين، ماڻهن کي ڪا خبر ناهي تہ ڪيترو ڀاڙو وڌيو. ٻين ملڪن ۾ ڪو ورلي ڏهن سالن ڪانپوءِ ڀاڙو وڌي ٿو. چون ٿا تہ ريل ۾ ٩٥ سيڪڙو ماڻهو بنا ٽڪيٽ سفر ڪن ٿا. انهن سان ريلوي عملو ۽ پوليس وارا ناهہ ۾ آهن. ٽڪيٽ واري مسافر کي گاڏي ۾ ويهن ڪو نہ ڏين. لاچار دروازي وٽ هيٺ وينل نظر ايندا.

ٻهراڙي ۾ اها حالت آهي جو جنهن ماڻهوءَ ڪڏهن

ڇيري واري بندوق کا نہ ڏني نڪو ان جو نڪاءُ ٻڌو سي رات جو ۷-۳۰ بجي ڪانپوءِ ڪلاشنڪوف جي برسٽ جا آواز ٻڌن ٿا. آسمان ۾ تارن جي عيوض باھ جون گوليون نظر اچن ٿيون. جي ڪو ڪم ڪار يا علاج لاءِ وڏي شهر وڃي ٿو ۽ گهر موٽڻ ۾ دير ڪري ٿو تہ پوءِ پريشان مائٽ هن جو لاش اسپتال جي مردي خاني مان ڪلاشنڪوف سان ڇچريل ڪڍندا.

ٻڌڻ ۾ آيو هو تہ ڪا ڀهراڙي جي مسڪين عورت ڏکئي ويم ڪري اسپتال ۾ آندي وئي ۽ هن مسڪين سور سهي نہ پٽ ڄائو پر اهو بار اسپتال جي عملي وارن گم ڪري ڇڏيو. مائيءَ جي پر ۾ تازي ڄاول ڇوڪري سمهاري ڇڏي وئي. مائي مسڪين دانهون ڪيون. نيٺ مائيءَ کي ڌڪا ڏئي اها ڇوڪري ڪيس ڇنبڙائي گهر روانو ڪيو ويو. مسڪين عورت نہ پٽ ڄائو پر گهر پرائي ڌيءَ کڻي وئي. اهو بہ ٻڌڻ ۾ آيو تہ ڪنهن مريض کان آپريشن جي في ڊاڪٽر ڏھ هزار ورتي جڏهن آپريشن ڪري آندا ٻاهر ڪڍي ميز تي رکيا ويا تڏهن ڊاڪٽرن اُن مريض جي وارثن کي چيو تہ بابا وڏو آپريشن آهي، ڪم از ڪم اڌ لک روپيہ جي ڏيو تہ آپريشن ڪجي نہ تہ پيٽ سبي هن کي آپريشن ٿيٽر کان ٻاهر ٿا ڪڍون. اهي اٿوَ پستول ڏيکاري پاس ٿيل ڊاڪٽرن جا ڪارناما.

اوهان کي جيڪر ڪنهن انسان جو خون ڪرڻو آهي تہ هڪدم ٿاڻي واري صاحب وٽ وڃو ان کي ٻڌايو تہ آئون فلاڻي عيسيٰ خان کي مارڻ جو ارادو رکان ٿو. ٿاڻي جو صاحب چوندو تہ هيتري رقم ڏي پوءِ پلي وڃي ميجالي ۾ سڏي کُهاڙي وهائينس.

هينئر ٻڌن ۾ آيو آهي تہ اسڪولن ۾ اهڙا استاد رکيا ويا آهن جي شاگردن جي زبان کو نہ ڄاڻن نڪو شاگرد انهن جي زبان جي ڄاڻ رکن ٿا. تعليم جي صفا پينگ تي وئي آهي، اوهان جي گهر ۾ پلي بجلي جو بلب ٻرندو هجي پر بل اوهان وٽ سون روپين جو ايندو. جيڪر اوهان وٽ پاڻي جي ڪوٽ آهي تہ انجنيئر صاحب وٽ وڃڻ جو ضرور ڪونهي صرف عزت ماب داروغي صاحب جو کيسو گرم ڪري ڇڏيو پوءِ پلي واھ کي ڳنڍيو ڏئي ڇڏيو، هيٺ وارا پلي سڪي فنا ٿي وڃن.

هتي اهو پڻ ٻڌڻ ۾ آيو ته هلندي ڇنڊي وارن جا پٽ جيڪي ڏاڍا ڪند ذهن هئا اهي وڏين ڪرڙين وارا بوٽ پائي سڌا ڊي ايس پي پرتي ٿيا. وٽن ڪوڙا سرٽيفڪيٽ هئا. اخبار عبرت اونڌي جهلي پڙهڻ وارا. باقي ڪند جا ڪڏاور ۽ علم جا گوهرائين وڏن ماڻهن جي دروازن تي بيعزتا ٿيندا وتن، ٻڌڻ ۾ ايو هو ته ڪن هلندي وارن پنهنجا چورا جيڪي چشمائي ۽ اڌ انڌا هئا، انهن کي پي اي ۾ ٻاٿليٽ ڪري پرتي ڪرايائون، هينئر روز اخبار ۾ ٿو اچي ته هوائي جهاز رن وي تان هيٺ لهي ويو، هاڻي نيٺ ڪرندا به.

مسڪين جي تمنا هوندي آهي ته اولاد سٺي اسڪول ۾ سٺي تعليم حاصل ڪري پر مسڪين جي هٿ ۾ ڪجهه به ڪونه آهي، ان جو اولاد وتي ڍور چاريندو ۽ ڪانئيون وڍيندو باقي هلندي وارن جا ٻار گهر ويٺي فون تي اي گريڊ ۾ پاس ٿيو وڃن، جون ته استاد انهن جا پيپر لکي داخل ڪرائي ڇڏيندا آهن، پوء اهي هڪدم ٢٠ گريڊ جا افيسر ٿيو وڃن، اندر ايراني غاليچي تي پير اٿن، جي ٻاهر اچن ته مرسڊيز ڪار تي پير.

هونئن چون ٿا ته سرڪاري ڪامورا پبلڪ سرونٽ آهن پر هتي ڏسجي ٿو ته ملڪ جا ماڻهو ڪامورن جا نوڪر آهن، سندن آفيس جا ٺٺ ڏسو ته ڪم از ڪم صاحب جي سيراندي ۽ پيرانديءَ کان نيشنل جا ايئرڪنڊيشنر لڳل هوندا، سندس آفيس وارو ڪمرو ايڏو ته وڏو هوندو آهي جو ان ۾ ڪم از ڪم مسڪين ماڻهن جا ٣ گهر رهي سگهن ٿا. ڪاموري جي دروازي تي مسڪين پٽيوالن جي قطار بيٺل هوندي، جنهن ۾ هڪڙو ڪلاشنڪوف وارو سندس باڊي گارڊ هوندو. ڪو مسڪين ڪم وارو ايندو ته پٽيوالا ان مسڪين تي چڙهي ويندا ته هينئر صاحب ميٽنگ پيو ڪري پوءِ وزير صاحب ڏي ويندو، سڀاڻي جمع آهي، وري ڇنڇر جي ڏينهن اچجان، ائين سالن جا سال مسڪين رلندا رهن. ڏسو ته ڪيڏو ڪوڙ ناهيو ويو آهي ته ڪامورا ماڻهن جا نوڪر آهن. هاڻ ڏسو ته نوڪر لٽي پيو ڪري ۽ ڪاموري جو آقا (هر عام ماڻهو ڪي اهو ڪني پنگي هجي) دربدر نوڪرون پيو ڪاڻي. ڪامورو پنهنجي ڪمائي مان عيش ڪو نه ٿو ڪري، ملڪ جي ماڻهن جو خزانو آهي ان کي پيو لٽي.

هلندي وارا بئنڪن مان ڪوڙا شناختي ڪارڊ ڏيکاريو لکين روپيا قرض جي بهاني بهاريو وڃن. اسان ڪڏهن ڪو نه ٻڌو ته انهن رقمن بئنڪن کي واپس ڪيون. سدائين سرڪار کان معاف ڪرايو هضم ڪريو وڃن. باقي مسڪين پنجاهه ايڪڙ واري آبادگار کي جيڪر ڏهه ويهه هزارر روپيا جائز نموني سان قرض مليل آهي پر هن جو فصل نه ٿيو ته مختيارڪار تپيدار هن جا ڊور ڍڳا سپ ڪاهي هليا ويندا. هتي انصاف جي اها حالت پئي ٻڌجي جو پلي خوني هجي رقم ڏئي ازاد ٿي هليو وڃي. ڪي ڪورٽون مظلوم ماڻهن جي حق ۾ فيصلو ڏين ٿيون پر وقت جي سرڪار ان تي عمل ڪا نه ٿي ڪري ۽ ڪورٽ بيوس رهجيو وڃي. هن ملڪ ۾ جيڪي عملدار رکيا ويا ته اوهان ملڪ مان رشوت جي پاڙ پٽيو. چون ٿا ته اهي رشوت بند ڪرائڻ وارا صاحب آفيسن ۾ ء رستن تي وتن رشوتون وٺندا.

هتي اعلان ٿيو هو ته هي ملڪ اسلامي اهي. هتي زنا گهر ۽ چڪلا بند ڪيا ويندا، ٻڌڻ ۾ پيو اچي ته جيڪي اهلڪار رکيا ويا آهن، انهن پنهنجا چڪلا ۽ زنا گهر کولي وڌا آهن، سي به عاليشان بنگلن جي اندر. هتي اهو به اعلان ٿيو هو ته ملڪ ۾ مسلمانن کي شراب ڪو نه ملندو، باقي غير مسلم کي شراب ملندو. هينئر ٻڌڻ ۾ آيو آهي ته غير مسلم ڪو ايڪڙ بيڪڙ نظر ايندو باقي مسلمان باريش مراقبا هنيو قطار ۾ بيٺا آهن.

هتي جيڪر ڪو اهل قلم، ڪا اخبار ماڻهن جي ڳالهه لکي يا حق صداقت لا. لکي ته ان صحافي جو سر چٽ، اخبار بند، پريس ضبط. باقي خوشامدي ۽ پاڙ قسم لکڻ وارو آهي ته سبحان الله! سپر ڪلاس جو سوار. اڳين ڪڙا مشروب پويان منا مشروب.

هتي جيڪي ڏهه هزار روپيا پگهار وارو اهلڪار اهي، ماهوار لکين روپيا رشوت مان ڪمائي ٿو، جي اوڳرائي ٿو ڏي ته سندس واٽ مان پڪل تتر نڪريو اچي. ڪيس ڊفينس سوسائٽي ۾ چار بنگلا آهن، سواري لاءِ پيجارو جيپون ۽ هنڊا اڪارڊ ڪارون سي به نئين ماڊل جون، جن جا گئريج پريا پيا آهن. نون مالن جي خريداري لاءِ هر مهيني دبئي جو چڪر هڻن ۽ هر شئي

مهيني عمرو ڪن، پوءِ اتان لکن جو مال ائين، هتان جي ڪن صاحبن خريداري جو مال جهاز ۾ ايترو تہ پريو جو جهاز اولار ٿي پيو ۽ اڏامي نہ سگهيو، چو تہ اهڙن پليتن کي ڪستم وارا بہ ڪجھ ڪو نہ ڪن. پاڻ سلام ڪريو باهر اماڻيو اچن، باقي مسڪين مسافر جي سلوار بہ لاهيو تلاشي وٺن.

هيئنر شرعي ڪورٽ بہ وياج کي حرام قرار ڏنو آهي، ڪن بزرگن جو چوڻ آهي تہ وياج وٺڻ ماءُ سان زنا جي برابر آهي. ڪن بزرگن ائين بہ چيو آهي تہ وياج وٺڻ معنيٰ سوئر کائڻ. هاڻ هتي ڪيترا وي آءِ پي صاحب آهن جن جو واسطو صرف وياج سان آهي. اهي پنهنجي ماءُ سان الائي ڪيترا دفعا زنا ٿا ڪن ۽ سوئر جي گوشت جو پڳو ٿا کائين، صرف مسڪين ماڻهن کي اسلام جي گوري ڏئي پاڻ موجون پيا مائين، چو نتا بغير ليسن هٿيار رکڻ ڏوهہ آهي، هتي جيڪي بہ هلندي وارا وي وي آءِ پي آهن. انهن وٽ هٿيارن جا انبار لڳا پيا آهن ۽ ڏوهارين کي بہ سپلاءِ ڪن ٿا، هتي چون ٿا تہ وزيرن ۽ وڏن آفيسرن کان قسم کڻايو ويندو آهي تہ اسين ايمانداري سان ماڻهن ۽ ملڪ جي خدمت ڪنداسين، پوءِ اخبارن ۾ رڙ پئجي ويندي آهي تہ رشوت ۽ اقربا پروري جي بازار گرم آهي، معنيٰ تہ ملڪ جي پينگ، ماڻهن جي پينگ باقي جن قسم کنيو سي سڀ ڪروڙ پتي ٿي ويا.

چون ٿا تہ ملڪ ۾ اگهاڙيون فلمون ڏسڻ ڏوهہ آهي پر هلندي وارن ۽ وي آءِ پي ماڻهن جي بنگلن ۾ رات ڏينهن اهي فلمون هلن ٿيون ۽ اهي بارن ٻچن سوڌا اگهاڙائي چئنل نمبر ٻيو لوڏي ڊسڪو ڊانس ٿا ڪن. ستم ظريفي اها جو انهن جي بنگلن جي دروازن تي قرآني آيات بہ لکيل هونديون آهن. اها بہ خبر پئي آهي تہ جي جيل ۾ ڪو ماڻهو ٿلهو متارو وڃي ٿو تہ ان کي پوليس وارا سوڙهي هٿڪڙي لڳائيندا آهن. جيئن هن جا هٿ ڦٽجن تہ رقم ملي، جي رقم ملي تہ خلاصي هٿڪڙي لڳندي.

هتي ائين بہ ڏٺو ويو آهي تہ ڪي اهڙا ماڻهو اليڪشن ۾ بيهندا آهن، جن کي عام ووٽر تہ نهيو پر سندن نڪاح واري زال، اولاد ۽ هيلپر بہ ووٽ ڪو نہ ڏين، اهي پوءِ هزارين ڪوڙن ووٽن تي وڃيو ميمبر ٿين ۽ وزيري مائين، باقي ڪٽڻ وارا

جيل حوالي.

ڪئين دفعا ضلعن، تعلقن ۽ ٿاڻن تي اهڙا صاحب بدلي ٿي آيا جن وٽ طهارت جو ڪرو، جست جي ديڳڙي، ماني پچائڻ وارو توو، هڪ فراسي، هڪ چادر، هڪ وهاڻو، مڏي چري بصر وڏڻ واري ٻيو مڙئي خير. اهي جڏهن انهن جاين تي چار سال رهيا ۽ بدلي ٿيا تڏهن انهن وٽ ايترو مال گڏ ٿيو وڃي جو ٽرڪن جا قافلا اهو سامان کڻن ٿا. ڪير به ڪو نه ٿو پڇي ته ميان تو رڳو ڪرو آندو هو، هي مال ڪٿان آيو؟

هاڻي وري اچو مسيحن تي، ڏسڻ ۾ اڪثر ائين ايندو آهي ته سرڪاري اسپتالن جي ڊاڪٽرن جي گھٽائي دوائن جي چور آهي ۽ نرسن جي عشق ۾ مبتلا آهي. مريض سان اهڙو سلوڪ اٿن جو زبان تي سدائين گار. ڊاڪٽر وارڊ ۾ ايندو ته چتو ٿيو ايندو، اسپتال ۾ مريض جو ساهه ڊاڪٽر جي دڙڪن جي ڪري نڪريو وڃي. عزرائيل عليه السلام سرڪاري اسپتالن ۾ روح قبض ڪو نه ٿو ڪري، اهو ڪم ڊاڪٽر صاحبن جو آهي. اهو به ٻڌڻ ۾ آيو آهي ته ڪا نوجوان خوبصورت عورت وارڊ ۾ داخل آهي ته ڪي شيطان جو اولاد ڊاڪٽر رات جو ان سان زوري به ڪن، نعوذ باالله، ڊاڪٽر ۽ حڪيم جو درجو پيغمبر ڪان پوءِ آهي، پر هتي اهو حال آهي.

هاڻ ڪجهه سوچيو، حي هي سڀ ڏنڊا ائين مطابق آهن ته پوءِ آئيني ڪم ڪهڙا آهن؟ انهن جي وضاحت ترت ڪرڻ گهرجي جيئن عوام ان تي عمل ڪري سگهي.

آمريڪا ۽ ان جي ڪميڻن دلالن جي عراق سان جنگ

تاريخ ١٦ جنوري ١٩٩١ع تي ڪاري رات جو عراق جي شهر بغداد تي آمريڪا ۽ ان جي دلال ملڪن گڏجي هوائي حملو ڪيو، اها بمباري پوءِ سڄي عراق تي شروع ڪئي وئي. آمريڪا جو چوڻ اهي ته اسان هڪ لک هوائي حملا ڪري عراق تي بم وسايا آهن، ڪيترا شهر صفا ناس ٿي ويا، لکين انسان مارجي ويا. اها ڪارروائي ڇهه هفتا هلي. بهانو آمريڪا اهو بنايو ته عراق، ڪويت تي ناجائز قبضو ڪيو آهي. اسين اهو قبضو تا وئون، اهو صرف بهانو هو. ڪوويت تي عراق جو قبضو ٧ مهينا کن رهيو. شروع ۾ جيڪر آمريڪا ۽ ان جا دلال گڏجي ڪويت تي حملو ڪن ها ته ڪلاڪن ۾ ڪويت عراق کان خالي ڪرائي وٺن ها، ان وقت ائين چو نه ڪيو ويو. اڌ سال گذرڻ کانپوءِ آمريڪا اهو ناٽڪ ناهيو ان سموري ڪهري تماشي تي، اقوام متحده جي چادر ويڙهي وئي ۽ ان جي نيري جهنڊي هيٺ اها ڪهري ڪارروائي ڪئي وئي، باخبر ۽ پڙهيل صاحبان کي خبر هوندي ته جڏهن اول آمريڪا ائٽم بم ناهيو هو تڏهن آمريڪا کي خيال ٿيو ته اسين اهو ائٽم بم ٻه انسانن تي هڻون ته خبر پوي، تجربو ٿئي ته ائٽم بم ڪهڙا ڪم ٿو ڏيکاري. تڏهن دنيا جي ٻي جنگ عظيم ٻه هٽلر جي زير سائي يورپ ۾ تي چڪي هئي، هٽلر هڪ يلغار ۾ زري گهڻ اڌ يورپ تي قبضو ڪري ويو هو. ايشيا ۾ وري جپان هٽلر جو ساٿي بڻيو، اهو ٻه اچي برما تائين پهتو. ان وقت آمريڪا ۽ انهن جي يورپي دلالن، جن جي سرفهرست برطانيه هو، انهن چالاڪي سان هٽلر کي روس سان ويڙهائي وڌو. پوءِ روس جي سرخ انقلابي فوج هٽلر جي نازي فوج جا لاهه ڪڍي ڇڏيا، اچي هٽلر جي تخت ڳاهه برلن تي ڳاڙهو جهنڊو (ڏاتني مترڪي وارو) چاڙهيو. آمريڪا وٽ ته ائٽم بم هو پر انهن ڪميڻن جرمني تي ڦٽو نه هنيو، ڇو ته نازي وري ٻه يورپ جا هئا، ڇمڙي سفيد هئي، انهن جي جپان جي فوجي طاقت انگريزن

جا ڏند ڪٽ ڪري ڇڏيا. جنهن سان جنگ ۾ انگريزن جو ساموندي ٻيڙو تباهه ٿي ويو هو. انگريزن جو وڏو جنگي جهاز پرنس آف ويلس جيڪو سنگاپور جي نزديڪ سمنڊ ۾ فوجين سان پريو بيٺو هو ، تنهن تي هڪ جاپاني هواباز ڇوڪري پنهنجو هوائي جهاز ان انگريزن جي جهاز مٿان بمن سوڌو هيٺ ڪيرايو هو. اها بهادر پيڻ هواباز ڇوڪري خود به پسمر ٿي وئي ۽ اهو جهاز به فوج سوڌو فنا ٿي ويو. تڏهن انگريزن جي ان وقت جي وزير اعظم چرچل آمريڪا جي صدر روزويلٽ کي منٿون ڪيون ته هائي ڪو وارو ڪر! جاپاني پنهنجا يورپي ڀاءُ ڪو نه آهن. هي ايشيائي آهن. ڪو ايٽم بم جو نڪاءُ گهڙ نه ته اسين انگريز جاپان هٿان مارجي ويندا سون. پوءِ ڪميڻن آمريڪين ڪاري رات جو دنيا جي سهڻي ملڪ جاپان جي ٻن خوبصورت شهرن هيروشاما ۽ ناگا ساڪي تي ايٽم بم وسايا، ٻئي شهر فنا ٿي ويا. ڪو به جندار نه رهيو. امريڪا وارن جو ايٽم بم جو تجربو به ٿي ويو ته برابر انسان ذات جي تباهي لاءِ هي وڏو اڪسير آهي. آمريڪا ۾ ايٽم بم جي نهن ڪانپوءِ ٻيا انيڪ اهڙا بم نهڻ لڳا جن ۾ هڪڙو نيپام بم به آهي، چون ٿا ته نيپام بم باهه جو بم آهي، جتي نيپام لڳي ٿو اتي باهه جا اُلا هر شئي خاڪ ڪريو ڇڏين. امريڪا انهي نيپام بم ناهڻ کان پوءِ انهي کوجنا ۾ ويٺو هو ته اسان ايٽم بم جو تجربو ته جاپان تي ڪيو ۽ نيپام بم جو تجربو ڪٿي ڪريون؟ ان دور ۾ ويٽنام ۾ ڊاڪٽر هوچي منه عليہ رحمت جي قيادت ۾ هڪ عوامي ويڙهه شروع ٿي چڪي هئي. جنهن ۾ اتر وارو علائقو ويٽنام وارن انقلابي آزاد ڪري ويا. اتي هنن پنهنجي حڪومت قائم ڪئي. هيٺ ڏکڻ ويٽنام ۾ امريڪا وري پنهنجي دلالن جي حڪومت قائم ڪرائي ۽ آمريڪا پنهنجي دلالن جي فوج سان اقوام متحده جي نيري جهنڊي هيٺ اچي ڏکڻ ويٽنام ۾ ڪڙڪيو. ڏکڻ ويٽنام ۾ حريت پسندن جنرل گياپ جي ڪمان هيٺ گوريلا جنگ شروع ڪئي. انهن گوريلن کي ويٽ ڪانگ سڏيو ويندو هو. انهن گوريلن ويٽ ڪانگن امريڪن ۽ ان جي اتحادي ڀڙون جي فوج جا ڇڪا ڇڏائي ڇڏيا. پوءِ امريڪ ويٽنام

۾ نيپام بم وسايا هئا. اتر ويتنام جي گادي واري شهر هنوئي تي هڪ ڏينهن ۾ نيپام بمن جا هڪ هزار حملا ڪيا ويا. مجاهدن ويتنامن کي ان وقت غيبي امداد به ملي. چون ٿا جنهن ڏينهن هنوئي شهر تي نيپام بمن جو حملو ٿيو هو ان وقت هر پاسي باهه ئي نظر آئي پوءِ هڪدم ايڏي برسات پئي جو باهه جو نالو به ڪو نه رهيو، ويتنام جي تاريخ ۾ چون ٿا ته اهڙي برسات ڪا نه پئي هئي، ويتناميـن جو رهبر مقدس ۽ مخلص ڊاڪٽر هوچي منه عليه رحمت هو ۽ سندن اعليٰ مرتب ساٿي جنرل گياپ، مادام بند جهڙا گوهر ناياب هئا. پوءِ وري ڪمپيوٽر سسٽم تي بيا جديد نمونا به پيدا ٿيا. تڏهن آمريڪا ۽ ان جي دلالن وري انسان جي تباهي جا اوزار ۽ بم ڪمپيوٽر سسٽم تي ناهيا، انهن جا به انهن وٽ ڍير ٿي ويا، هاڻي سيني لاءِ اهو معاملو اچي بنيو ته هاڻ ڪهڙن ماڻهن تي ڪهڙي ملڪ تي هي اليڪٽران وارا بم وسائي ڏسون ته تجربو به ٿئي ته برابر سجايو خرچ ويئا ڪريون.

❋

ضياءَ جي واسڪوٽي جيڪا اصل سارنگي نواز ۽ پڙون جو لباس هئي

نئين نسل کي شايد خبر نہ هجي پوڙهن پڪن کي خبر هوندي تہ ضياء جيڪا واسڪوٽي پاڻ پائيندو هو پوءِ ان کي اسلامي لباس جو رنگ ڏئي پنهنجي سيني ميمبرن ۽ وزيرن خاص گماشتن کي پارائي هئي. انهن اندن کي اها خبر نہ هئي تہ اهو اصل لباس هيرا منڊي جي چيئرمين جو لباس هو. ضياء سيني سان جمت جوڙي ۽ سيني کي ڪجر براند بنائي ويو. اجا بہ ڪيترا منهن موچارا اها واسڪوٽي پايو وتن. ڪين صلاح اهي تہ اها واسڪوٽي ڇڏين. ڪجر لڏي جو سردار ضياء بہ فنا ٿي ويو، هاڻ تہ اشرافت جو لباس ڏڪيو.

ضياءَ جو موت

ضياء قتيل سوئر وانگر پيو ملڪ کي لتاڙيندو هو. پاڪستان جا سياستدان جن مان گهڻن جون عوام ۾ پاڙون پختيون ڪو نہ هيون ۽ رڳو لم نم تي وقت هلائڻ وارا هئا. ان ڪري تن جي ضياء جي اڳيان دال ڪا نہ ڳري. ضياء آخر ۾ غير جماعتي اليڪشن ڪرائي هئي. پوءِ ان تي مسلم ليگ جي ڇاپ هنيائين. ان جو وزيراعظم سنڌ جو رهاڪو هڪ وڏيرو بنايائين. وڏيرو نڪو عوامي ليڊر هو نڪو سندس سياسي ڪردار هو. اڳ بہ هڪ ڏڪٽيٽر ايوب ڪيس وزير بنايو هو. اهوجهڙ قسم وارو هو. سندس ڳوٺ پرسان کي مينگهواڙن جا گهر هئا. ويچارو انهن سان ڪچهري ڪندو هو. وٽس ڪو بہ باشعور انسان ڪو نہ هو. گهڻو زور وڏيري جو سندس پير تي هو. جون ٿا تہ اتي بہ سندس حالت اها هئي جو جتين ۾ وجي گوڏا ڪوڙيندو هو. سنڌ جي پيرن جي حال جي خبر اٿو. وڏيري جي پير جا عجيب شوق هئا. جون ٿا تہ پاڻ هڪڙو لنگور ڏاربو وينو هوندو هو. پير بي انسان کي ڪڏهن بہ گلي ڪو نہ لڳائين. جو تہ پير جون ٿا تہ اسين الله جي اسپيشل نور مان ٺهيل

اهسون. وڏيري وارو پير ان لنگور کي پنهنجي ڳلي ۾ لٽڪايو ويٺو هوندو هو. سڀئي تڏهين به روحاني پيشوا هئا. خليفن کان معلوم ٿيو ته هو لنگور خاص ڪمن لاءِ ڌاريل هو. پير به جواني ڪاٽي چڪو هو. ڪنس ڪنهن ڊاڪٽر ٻڌايو ته لنگور جي ٻلا ڪڍي. اهي اپريشن ڪري منهن ۾ لڳائجن ته مرداڻو قوت وڌندي. پوءِ پير اپريشن ڪرائي لنگور جي خصيه پان ۾ فٽ ڪرايا. باقي لنگور جي کل ۾ هوا ڀري ان جي هٿ ۾ مسلم ليگ جو جهنڊو ڏنو. ڪيس شيشي جي شو روم ۾ رکي ڇڏيائين. ٻڌم ته سوين مريد لنگور جي به زيارت ڪندا اهن. چوندا ته ان لنگور ڪري سندن پير مڙس ماڻهو بڻيو نه ته الاجي ڪهڙو حشر ٿئي ها.

وڏيرو ريچارو وزير اعظم ٿيو ۽ خوب سلاميون وٺڻ لڳو. به چار درزن شيروانيون ۽ واسڪوٽيون به سبائي رکيائين ۽ ٽيليويزن تي پنهنجي شڪل به ڏسڻ لڳو. ٻاهرين ملڪن جا به دورا ڪرڻ لڳو. اندر عقلمند ڪو نه هو پر پوءِ مڙئي چالاڪي سکي ويو. پوءِ ضيا کان مڙئي پاسيرو ٿيڻ لڳو. ڪي همت وارا ڪم به ڪري ڏيکاريائين. افغانستان ۾ زوري جنگ جو ٿيل هئي پاڪستان جي - ان لاءِ روس سان جنيوا معاهدو ڪيائين. ان وقت هانوڪو وزير خارجه يعقوب هو. جيڪو صفا سورهن آنا واشنگٽن جو دلال اهي. ان جا تيڙ ٻڌائي زين نوراني نالي هڪ شخص کي وزير خارجه بنايائين ۽ جنيوا معاهدي لاءِ ان کي موڪليائين. وڏيرو وزير اعظم ملڪ کان ٻاهر ڪنهن دوري تي ويل هو. راولپنڊي شهر ۾ افغانستان پڳوڙن بدمعاشن لاءِ امريڪا مان جيڪي هٿيار مليا هئا انهن جو وڏو ڊيپو هو. جيڪو هڪ رات ڌماڪن سان بارود ڦاٽي پيو. هزارين انسان مري ويا. ان وزير اعظم تڏهن چيو هو ته ائون ان جي جاچ ڪندس. انهن کي سخت سزائون ڏيندس. بارود جا رکوالا ته سڀ فوجي هئا جيڪي ضياءَ جا نور نظر هئا. ڪالهه ضياءَ کي ڪا نه وڻي. هو خود وزيراعظم تي ناراض هو ته هي وڏيرو ٻئيرو ٿي ريو اهي.

جڏهن وڏيرو وزير اعظم دوري ڪري واپس اسلام آباد پهتو ۽ هوائي جهاز مان لهي ڏٺو ته اتي ضيا جو هڪ فوجي آفيسر بيٺو اهي. ان آفيسر وزير اعظم صاحب کي هڪ

چني ڏني تہ اوهان جي وزارت عظميٰ ختم. اسيمبلي بہ ختم هاڻ گهر هلو، چون ٿا تہ وزيراعظم صاحب بيهوش ٿي ويو. كيس ٽيكسي كري گهر وٺي ويا. اتي همدرد دواخانہ جو موتين جو خميرو ڏئي هوش ۾ آندو ويو. اها هئي ضياء واري جمهوريت جيكا اكين سان سيني ڏني ۽ كنن بہ ٻڌي. وڏيري وزير اعظم جيكي همتون كيون سي بہ كو نہ وساربيون. ان ساڳئي ڏينهن تي ضياء ٽيليويزن تي آيو. خوب تماشا ڏيكاريائين، اوچنگارون ڏئي روئي بہ ڏيكاريائين، مطلب تہ وڏا كرتب هن ڏيكاريا ۽ اعلان كيائين تہ جماعتي بنياد تي نوي ڏينهن اندر اليكشن كرائيبي. ضياء گهڻن سياستدانن كي پنهنجو همنوا بڻائي ڇڏيو هو. مرحوم مير علي احمد جهڙا جوڏا بيباك، بقول مرحوم ذوالفقار علي ڀٽي جي تہ وڏين زبانن وارا، شكارپور جي شهيد الله بخش سومري جو ڀاءُ حاجي مولا بخش سومرو مرحوم. چون ٿا تہ ضياءُ جي مردانہ طاقت جا كشتا ۽ تلاءُ ناهي ڏيندو هو. شهيد الله بخش جي ڀاءُ جي حيثيت ۾ حاجي مولابخش تي فرض هو تہ ضياء كي زهر قاتل ڏي ها پر حاجي صاحب كي اها سعادت نصيب كا نہ ٿي. اها سعادت ٻيو كو جوان كٽي ويو. ملك جا ملان ۽ پير جملي بنياد پرست، گادي نشين، ديوبندي، رائي وڏي مودودي مطلب تہ اهي سڀ ضياء جي كيسي ۾ هئا. انهن ضياءُ كي بہ اهي صلاحون ڏنيون تہ تون امير المو منين جو اعلان كر. فتوا اسين ڏيون ٿا پر ضياءُ سيا . هو، هن ڏنو تہ مونكان پوءِ جيكو حاكم ايندو، ان جي حق ۾ مونكي كافر قرار ڏيندا. ضياءُ خود هٿي جي ماٿهن تي وڏا قهر كرايا. سندس فوجي ٽولي وارن بہ هٿي وڏا ويل وهايا ماٿهن سان. ضياء جي دور ۾ افغانستان جي جنگ جو ناٽك پيدا ٿيو. آمريكا جي اشاري تي ڊالرن جي ٿيلهن تي، افغانستان جا ڀڳوڙا، بنياد پرست ملان ۽ پير، ماٿهن كي لكن ۾ لڏائي اچي پشاور ۽ كوئٽنا جي پرپاسي كئمپون قائم كري ويٺا. افغانستان جي قانوني حكومت جي خلاف بنا اعلان جي جنگ شروع كئي وئي، آمريكا مان جيكو مال ايندو هو، ان مان ضياءُ ۽ سندس خليفا، جماعت اسلامي ۽ كي بنياد پرست ملان بہ مك بوڙ كندا هئا. افغانستان جي جنگ . جيكو بہ هٿيار بارود استعمال ٿيندو هو سو پاكستان

مان ويندو هو. اتي وجي وڙهن وارا بہ پاڪستان مان ويندا هئا. صوبہ سرحد جي چترال واري علائقي ڪان ماتهو گولا بارود افغان پڳوڙا ڪنيو ٿي ويا، جو تہ ان طرف وڏا پهاڙ اهن، رستا ۽ پيچرا تمام محفوظ آهن. اهي قافلا گولا بارود وارا، چترال جي علائقي ۾ پهتا تہ اتي جي اباد ماتهن افغاني قافلي وارن کي گذرڻ ڪو نہ ڏنو کين واپس ڪري ڇڏيائون، چترال جي علائقي ۾ اهل شيعہ حضرات مسلمانن جي اڪثريت آهي. شيعہ مسلمان بنياد پرست ڪو نہ ٿيندو آهي. پوء اها خبر جڏهن انهن پڳوڙن افغانين ضياء کي ٻڌائي تہ ضياء صفا سوئر ٿي پيو ۽ پڳوڙن افغان پناهگيرن کي مردود ضياء چيو تہ انهن شيعن کي نہ ڇڏيو پوء انهن پڳوڙن چترال جي شيعا آبادي وارن ڳوٺن تي ميزائل توپن جا گولا هنيا، سوين انسان ۽ انهن جا جانور بہ مارجي ويا، پر تڏهن بہ انهن مومنن جا ايمان ۽ ارادا مضبوط رهيا. انهن بدمعاشن کي لنگهڻ ڪو نہ ڏنائون. ملعون ضياء جي ظلمن جي ديڳ پئي ٽهڪي.

انهي علائقي جو وڏو شيعہ عالم حضرت علامہ عارف حسين الحسيني هو، هي بزرگ ملان ڪو نہ هو پر مجاهد انسان ۽ سچو مسلمان هو. ان جي چترال جي علائقي ۾ وڏي عزت هئي. اتي جو عوام هن کي پنهنجو اڳوان ڪري مڃيندو هو، پوء ضياء جي اک ۾ اچي ويو ۽ تاڙ ۾ هئا تہ علامہ عارف حسين ور چڙهي وڃي تہ هن کي ماري جند ڇڏائجي. صوبہ سرحد جو ان وقت وارو گورنر بہ هڪ جنرل نالي فضل حق هو. جيڪو دنيا جو وڏي ۾ وڏو هيروئن جو واپاري هو، هن جا پنهنجا هيروئن جا ڪارخانا هئا، ان کي ضياء چيو تہ علامہ عارف حسين کي ٺڪاڻي لڳائي ڇڏ، ان وقت علامہ عارف حسين پشاور ۾ رهيل هو، هڪ ڏينهن فجر جي نماز بعد جڏهن علامہ مسجد کان ٻاهر آيو، تڏهن مسجد جي ٻاهران هڪ پليت لڪو بينو هو، تنهن هڪدم علامہ صاحب کي گولي هڻي ڪڍي. ڪلمہ شهادت پڙهي هن مجاهد دم ڏنو ۽ شهادت پائي وڃي پنهنجي وڏن شهيد ڪربلا وارن سان مليو.

جنهن ڏينهن اهو واقعو ٿيو، تڏهن آئون ۽ ٻيا ڪي قومي ڪارڪن پنهنجي اوطاق تي ويٺا هئا سين. هڪ نوجوان ڊوڙندو آيو، ان ٻڌايو تہ پشارو ۾ علامہ عارف حسين کي ڪنهن

ماري شهيد ڪري ڇڏيو. مون ڪان دانهن نڪري وئي ۽ جيڪي حاضر نوجوان ويٺا هئا. انهن کي مون مخاطب ٿي چيو تہ ٻچا ياد رکو هانءِ ضيا مهمان اٿو، ڪتي جي موت مري ويندو. انهن ڏينهن ۾ برسات جي موسم هئي. اسين ڪجهہ دوست ٽر گهمڻ وياسون ۽ ننگر پارڪر ۾ وڃي رهيا سون. هڪ ڏينهن شام جو وقت هو. اسين هڪ هندو پاءَ جي اوطاق تي ويٺا هئا سون تہ ٻہ نوجوان ڊوڙندا اچي اوطاق ۾ نڪتا. اسان کي مبارڪون ڏيڻ لڳا تہ جهاز ڪريو آهي ضياءُ مري ويو، اسان رب جا شڪرانا بہ آندا ۽ وينلن ۾ بسڪوٽ ورهاياسون، پوءِ ريڊين تي خبر پئي تہ بهاولپور جي نزديڪ ضياءَ جو هوائي جهاز ڪري پيو، ضياءَ پنهنجي ٣٢ پيارن سان في نار جهنم ٿي ويو. جهاز ۾ آمريڪا جو سفير راڪ فيل ۽ هڪ وڏو آمريڪي جنرل بہ هو، انهن جي بہ هڏي ڪا نہ بچي.

اسلام آباد مان هڪ ڏندن جو ڊاڪٽر بہ آندو ويو، جو تہ اهو ضياءَ جي ڏندن جو ڊاڪٽر هو، تنهن ڊاڪٽر کي سرزمين تي پيل ڪجهہ ڏند ڏيکاريا ويا، جون ٿا تہ ڊاڪٽر ڏند سڃاتا هئا، پوءِ مڙئي سڙيل هڏا گڏ ڪري پيتين ۾ بند ڪري ٣٢ پيتيون ناهيون ويون. هڪ اڌ هڏو ۽ اهي سڃاتل ڏند بہ پيتي ۾ وڌا ويا. هڪ واقفڪار ٻڌايو تہ آمريڪي سفير راڪ رافيل جو خلستو ضياءَ جي پيتيءَ ۾ بند ڪيو ويو. اهي مڙئي ضياءَ جا نصيب، جو سائس گڏ آمريڪي سفير جو خلستو بہ دفن ٿيل آهي.

مر گيا مردود، نہ ڪفن نہ درود

ايم آر ڊي يا ايس آر ٽي

هتي هڪڙو بازيگرن جو ٽولو اهي، ائون انهن کي عاشقانِ اسلام آباد چوندو اهيان. انهي ٽولي وارا پاڻ کي سياسي پارٽين جا ليڊر سڏيندا اهن. سواءِ هڪ اڌ جي باقي ڪيترا ويچارا ڏاڙهي کي ڦڻي ڏيو وتن. ڪي هٿ ۾ حقو کنيو وتن، سندن پوياڻ ڪا بہ جماعت ڪو ماڻهو ڪو نہ اهي. مارشل لا جي ڪري سندن سياسي ڪاروبار بند ٿي ويو. سندن ڪنهن تصوير بہ شايع ڪا نہ ٿي ڪئي. انهن گڏ ٿي ڪراچي ۾ قائد جي قبر کي ڦيرو ڏنو تہ اجهو تہ ضيا کان اسلام آباد جو تخت هٿ ڪريون. اجا اجائي ٽر ٽر شروع ڪيائون تہ اجهو ٿا جمهوريت بحال ڪري، ٧٣ جو آئين بحال ڪريون. انڌن کي اها خبر ڪانهي جتي بہ مارشل لا لڳندو آهي تڏهن هلندڙ آئين ائين هليو ويندو اهي. جيئن منڙن جي دال واري هو خارج ٿيندي آهي. خير بين ٽن صوبن ۾ ايم آر ڊي کو بہ ڪجهو ڪو نہ ڪوهيو هتي سنڌ ۾ ڪن عاشقانِ اسلام آباد پيرن ۽ رئيسن مسڪينن کان جلوس ڪڍايا، پاڻ وقت جي فوجي حاڪمن سان ملي يڪٻت ڪري پاڻ کي بنگلن ۾ نظر بند ڪرائي ويٺي رهيا معتبر خبر آهي تہ وسڪيون پيا پيئندا هئا، رنن سان عيش ڪندا رهيا. جلوس ڪڍڻ وارا مسڪين بي گناهہ گولين جا شڪار ٿيا. ڪي جيلن ۾ سڙي مئا ۽ ڪن کي ايترا ڦٽڪا لڳا جو هو ڪدڙا ٿي ويا. اهي بي شرم ليڊر پاڻ کي مقتدر رهنما، قائد جمهوريت، ڪي سالار جمهوريت سڏائڻ لڳا پر اهي قائد چڪليات هئا. پوءِ وڏي جنرل صاحب سان ڪي ڏينهن جو ڪي وري رات جو چور دروازي مان ملڻ لڳا پوءِ ڪن آمريڪا جو قصد ڪيو، ڪن دل جا باءِ پاس آپريشن ڪرايا، تہ ڪن اتي وڃي آمريڪا جي صدر ريگن کي بابو قرار ڏنو. ريگن جي رن جيڪا اتي اول آهي ان جي روبرو روئي، بارن وانگر پٽ تي بانبڙا پائڻ لڳ. ريگن جي رن کي امان،امان پڪاري سنڌس تڄ ڏائڻ لڳا. وريو سريو ڪجهہ بہ ڪو نہ - انهي دور ۾ ڪيترا واقفڪار، جيڪي ايم آر ڊي جا عاشق هئا.

انهن مان هڪ محترم معراج محمد خان به آهي. جنهن لاءِ منهنجي دل ۾ ڪافي عزت آهي، وڪائو موري ڪو نه اهي. منهنجو سياسي ساٿي آهي. ان وٽ سندس گهر ڪراچي وڃڻ ٿيو. حال احوال ڪياسين هن جي رڙ ته پٽي ڪامريڊ جلد ايم آر ڊي ۾ آيو. مون کيس عرض ڪيو ته اها جماعت جنهن کي اوهان ايم آر ڊي جو نالو ڏنو آهي، اها ته دراصل ايس آر ٽي اهي. تڏهن محترمه بيگم صاحبه معراج محمد خان چيو ته آئون ايس آر ٽي ڪان ٿي سمجهان. مون کيس چيو ته "هتي سرڪاري لاريون هلن پيون جن جي ٽڪ ڏري سڃي. ٽڪا سيٽ سڃي رواني حيدرآباد کان ڪراچي ٿئي پر واٽ تي ڄامشورو وٽ ڊرائيور ڪان بي قابو ٿي دادو وڃيو نڪري. مسافرن جي دانهن ته ابا اسان کي ڪراچي هلڻو اهي دادو نه پر ڊرائيور ويچارو چئي بابا منهنجو وس نه آهي هان هي لاري سڌو دادو هلي بيهندي. مون مائي، کي چيو ته پين هان تون فيصلو ڪر مون کي چيو ته هن موڳي کي به اسلام آباد جو عشق آهي پلي هلي.
انهن جيڪا جمهوريت اندي اها اوهان ڏٺي. جن مسڪينن کي پنهنجي ليڊري چمڪائڻ لاءِ بيگناهه گوٺن سان ماڻائي ڳوٺ تاراج ڪرايائون انهن جون هان عذر خواهيون ڪرڻ شروع ڪري ڏنيون اٿن. اتي جي ماڻهن ۾ عقل هجي جيئن هي عذر خواهي لاءِ اچن ته سندن مغز جهيرڻا ڪري سندن عذر خواهي ڪن. خداوند ڪريم انهن جا جهڳا پينگ ڪري، سندن ٻچن ۾ دانهون وجهي، جو انهن ڪميڻن ڪيترا يتيم ڪرايا. ڪيتريون رنون زالون ٿي ويون. رب شل سندن زالون رنڙون ڪري. وريو ڪجهه به ڪو نه. اوهان کي اڄان به سمجهه نٿي اچي ته پوءِ ڪينجهر ڍنڍ ۾ وڃي ٻڏي مرو.

رئيس جي ولائت ۾ دال ڪا نہ ڳري

هينئر ڏنو پيو وڃي تہ ملڪ جي سيني سياسي جماعتن ۾ ڏاڙهي پٽ، گروهہ بندي، تيئن پيپلز پارٽي ۾ منهنجي خيال ۾ ڏاڙهي پٽ گهڻي آهي. ڇو تہ مسڪين ماڻهو هاري، مزدور جي دل تي اڄا هن پارٽي جو ٺپو آهي. ڪيترا حيلا ڪيا ويا آهن تہ ماڻهن جي دلين مان هن پارٽي جو اثر ڪڍجي پر اڃا ڪاميابي نظر ڪا نہ ٿي اچي.

تازو هتي پيرن ۽ رئيسن جي ڏڙن جي ويڙهہ ٿي، سيڪو طاقت جو مظاهرو ڪرڻ لڳو. ڪراچي ۾ تازو پيرن صاحبن ٽنڊي الهيار جي ميمڻ ڪان بصر ودائي ديگ چاڙهي ماڻهو ڳڏ ڪيائون، ڏنو ويو تہ زياده قسم سڀ ٽپتائي، جن ۾ اهڙا بہ شودا قسم جا ليڊر هئا جيڪي ضلعن ۽ سنڌ جا پارٽي عهديدارهئا، جيڪي هٿن پيرن ۾ ميندئون مڪيو وتن تہ اسين مس بينظير سان شادي ڪنداسين. مونکي خبر آهي تہ انهن کي پنهنجون زالون بہ ڳڏ سمهڻ ڪو نہ ڏين. پيرن جي مقابلي وارو رئيس وڏو ڪو سمنڊ پار ولايت ويل هو، ان جي ٽپتائين وري ڏاڍا اشتهار ورهايا تہ لکن ۾ اڃو ۽ اڃي استقبال ڪريو. سندن ڪو بہ عهدو يا پارٽي جو نالو اشتهار ۾ لکيل هو ڪو نہ. ڪنهن سندس ويجهي ٽپتائي ولايت ۾ فون ڪري انهي اشتهار جي خبر ٻڌايس تہ ان ۾ ڇا ڇاپيل آهي، انهي تي فون تي چيائين تہ ڳڏهہ جا ڦر منهنجو سر ويندو، ايئر پورٽ تي موچڙا لڳندا، ماڻهو گونهہ جا ڪارا هاريندا، تنهن ڪري اتي ماڻهن کي ڇئو تہ جيئي ڀٽو جا نعرا هڻن. ڀٽي جون هزارين تصويرون هجن. لکين پيپلز پارٽي جا جهنڊا هجن، منهنجو نعرو ڪو بہ نہ هڻي. ڇو تہ رئيس کي خبر هئي تہ جڏهن يتيم ۽ مظلوم سنڌ ۽ سنڌين جي ڀيڻ بينظير پهچندي تڏهن هي جلوسي ليڊر سڀ لڪي ويندا، پوءِ جيڪي بہ ٿئي. رئيس جي ولايت ۾ دال ڪا نہ ڳري. ڪراچي ۾ رئيس جو استقبال ڪراچي پهچڻ کان اڳ هتي جي مشهور اخبارن رنگين ايڊيشن ڇاپيا، رنگين وابستگي جي ڪا

۽ جهلڪ ڏسڻ ۾ ڪا نہ ٿي آئي. ٻيون ڪجهہ ڳالهيون ٻہ پردہ عام تي آيون. هتي هڪ معروف سياستدان آهي. جيڪو پاڻ کي جي ايچ ڪيوجو نمائندو ظاهر ڪندو آهي، تنهن فرمايو، رئيس تي اسان جو ٻہ حق آهي. لندن مان پنجاب جي گڏهہ جنهن کي ڪر سڏين ٿا تنهن سنڌ جي پنجابين کي پيغام موڪليو تہ گوڏون ڀڏي هٿن ۾ حقا ڪٽي، اڳيان زالون ڪري وڃي استقبال ڪجو. جنرل چشتي جنهن جو تازو ڪراچي پريس ڪانفرنس ۾ پٽڪو لهي چڪو هو. تنهن لاهور ۾ ترت پريس ڪانفرنس ڪرڻ رئيس جي استقبال جي اپيل ڪئي. شهزادو جيڪو ڪم از ڪم ۹ خونن جي ڪيسن ۽ ٻين سنگين ڏوهن ۾ پوليس کي گهربل هو، تنهن جي ڪنهن هينين ڪورٽ پنجويهہ هزارن جي ضمانت منظور ڪئي، هاڻ ڏسو تہ ڪڙي سان ڪڙي ملي آئي، اهو ٻہ سوچڻ جو مقام آهي هتي جيلن ۾ جام ساقي، رسول بخش پليجو، فاضل راهو، گل محمد جکراڻي، دودو خان مهيري ۽ ٻيا انيڪ جيالا سهٽا ڪونڌر بنا ڪنهن ڏوهہ جي بنا ڪنهن چالان جي پيا آهن، انهن جي الائجي ڇو نٽي ضمانت ٿئي، "بابو دهيري چل" وارو قصو آهي. ٻيا ٻہ هتي ڪئين اعلان ٿيا تہ استقبال ۾ هي نعرا هوندا، ايڪويهہ سئو گلاب جا گل نڇاور ڪيا، ايڪويهہ سئو ڪبوتر اڏايا ويندا، ايڪويهہ سئو ڦوڪٽا اُڏايا ويندا، ايڪويهہ سئو قرآن جا ختما ڪيرايا ويندا، ايڪويهہ سئو انڌن کي مفت اکيون نهرائي ڏنيون ونديون، ايڪويهہ سئو هارين ۾ مفت زمين ورهائي ويندي، ايڪويهہ سئو رنن زالن کي مڙس ڏنا ويندا، ايڪويهہ سئو ڇڙن کي مفت پرڻايو ويندو، ايڪويهہ سئو حاجين کي مفت حج ڪرايو ويندو، ايڪويهہ مقدس مٽي تي چاندي جي ايڪويهہ تولن جو تاج رکيو ويندو، ڏسو ڪم عقلي هينئر تاج مائهن جي موچڙن جي نوڪر ۾ آهن.

سڄي قافلي جي رونق کي وڌائڻ لاءِ، پهچڻ کان اڳ اعلان اهو ٻہ ڪيو ويو تہ هزارين شيدي آفريڪا جي آدم خورن جو لباس پائي جلوس جي اڳيان نچندا هلندا، جلوس واري صاحب جي نيروبي آفريڪا ۾ سنگت سا ٺ گهٽي آهي، شايد اهي شيدي اتان آيا هوندا.

عقلمند حضرات سوچين تہ رئيس سدائين ٻہ دفعا

آمريڪا، برطانيہ ۽ فرانس مان دورا ڪري ايندا رهيا آهن. هيئنر ڪروڙين روپيا خرچ ڪرائي اهڙي وڏي جلوس ڪڍائڻ جو ڪهڙو ضرور هو. ڀاڻ ڪهڙو بيت المقدس فتح ڪري آيا هئا. ڪهڙو اسلام آباد جو قلعو فتح ڪري موٽيا هئا، ڪهڙي ايران، عراق جنگ فتح ڪري آيا هئا. ڳالهہ سمجهہ ۾ ڪا نہ ٿي اچي. اهي جلسا ۽ نعري بازي ڦٽي جي ڦاسيءَ وقت ان کي بچائڻ لاءِ ڪرائي ها تہ شايد هو بچي وڃي ها، تڏهن الائجي ڪهڙيون مجبوريون هيون، انهن جي زبانن تي چپني تالا لڳي چڪا هئا.

هينئر بہ ڪيترا مسڪين ورڪر جيلن ۾ آهن يا مسڪين ورڪر جيڪي اڇا اجرا وڪامندڙ ڪو نہ آهن انهن کي انهي جلوس جي ڪروڙين روپين خرچ مان ڏنو وڃي ها، جلوس جي موٽرن ۽ ٽڪن ۽ لارين ۾ جيڪو لکين ليٽر پيٽرول هو سو هارين مزدورن جو رت هو.

اسان جي دعوي آهي تہ اسين سوشلزم معاشرو قائم ڪنداسين. دنيا ۾ جن سوشلزم معاشرو پنهنجن ملڪن ۾ قائم ڪيو هو، انهن نکو شيدي نچايا، نکو چاندي جا تاج پاتا، نکو هزارين گل پنهنجي مٿان هارايا، سڪل ٽڪر پسائي ڪاڌا، جهنگلن ۽ جبلن ۾ ڏينهن گذاريا.

ماٺهو هاڻ ويچارا هن سوشلزم جي بانين جي ڪارن جا جلوس ٺٺ سان ڏسي بدظن ٿي پيا آهن تہ هي ڀهروپيا آهن، جي ڪنهن مهل مرد ٿيا وتن تہ ڪنهن مهل خوبصورت ڊسڪو خاتون تہ ڪنهن مهل تاڙيءَ جو ڪڙڪو جهڙا ڪيچي ڪدڙا.

هن سڄي ڊرامي جي پويان ڪا ٻي ڳالهہ ڏسڻ ۾ ٿي اچي، جيئن بينظير ڀٽو جو پٽو ڪنجي، هاڻ انهن جو امتحان آهي، جيڪي چوندا آهن اسين بينظير لاءِ سر ڌڙ جي بازي لڳائينداسون ۽ خون جو آخري قطرو وهائينداسون. بينظير جيڪر عقل هوش کان ڪم ورتو تہ بکئي ۽ نانگي کي ياڪر وڏو ۽ انهن کي ياءِ ڪري انهن جي قافلي جي سرداري ڪئي تہ وڏا قداور وڻ ڪري پوندا، وڏن بنگلن ۾ ڏار پئجي ويندا، اهي جلوسي واريءَ ۾ منهن هٽي لڪندا، ڪي ميٽ جي ڪاٺين ۾، ڪي جبلن جي غارن ۾ لڪي ويندا، ڪي انهي عوامي سيلاب ۾ لڙهي ۽ لتاڙجي ويندا، جيڪر بينظير مرسڊيز موٽر واري ڏي نهاريو تہ پوءِ تارا مسيح مري ويو آهي پر چاند مسيح جيئرو آهي.

زردار جلوسي سياستدان وڏيرو ۽ ڪم عقل ورڪر

ڏسڻ ۾ پيو اچي تہ ڪيترا زردار سياستدان وڏيرا جلوس ڪڍايو وتن. سوين موٽر ڪارون، ٽرڪون، موٽر سائيڪلون، ٽانگا، وڏا جهندا، گڏ مقبول ليڊر جون تصويرون، ان جا نعرا، هاڻ جيڪي موٽرون ۽ جيپون نڪتيون آهن انهن ڪي ڇت ۾ دري آهي ان مان ڪنڌ ڪڍيو، مٿي تي سنڌي ٽوپي، ڪلهن ۾ اجرڪ، گلي ۾ اڌ مڻ گلن جا هار وجهيو بيٺا آهن. هٿ جي لوڏ لوڏان جلوس ۾ الله جي مخلوق گهٽ، جي وڏيرو سياستدان آهي تہ سندس وڏبين براند وڏيرا، جيڪي ٿاڻن جا دلال هوندا آهن. ڪيترن ڪي مون صوبيدارن جو مڪيون هڪليندي ڏٺو آهي،صوبيدار ڪي زور ڏيڻ، پٽروت ڪرڻ سندن ڏنڊو هوندوآهي. مسڪين هاري ڪجر قسم جا ڪمدار آئي رستي تي گڏ ڪندا. جي ڪو پير صاحب ليڊر آهي تہ خليفا مريدن کي گڏيون هٽي اچي رستي تي قطار لڳائي بيهاريندا. هاڻ جيڪو ليڊر ڪراچي کان اچي پيو اهو اڌ دزن کن ڪڪڙ، احمد جي حلون جا ڪونڊا، ڪڪڙ جي آنن جا ڪارا، وسڪي جا ليٽر، ڪوڪا ڪولا جا ڪريٽ پيٽ ۾ وجهيو برما جي هاٿي وانگر آدم پون ڪندو اچي. سواري عاليشان ڪپڙا ڪاڏي جا آهن پر اها هالن جي ڪاڏي سؤ روپيہ ميٽر واري هوندي. فرانس جي خوشبو سندس حرام جي جسم کي لڳل، ڊن هل جا سگريٽ ،ڪيوبا جا سگار، سون جا ڊن هل جا لائيٽر، انگلينڊ جا پيرامڊ براند رومال کيسن ۾، زبان تي هاري مزدور جمهوريت، ٧٣ جي آئين جو آواز، اسلام ۽ شريعت جي نفاذ جو آواز، هاڻ اهو بهروپيو ليڊر جنهن طرف وڃي رهيو آهي اتي رات جو سج ڪندو.

ڪو هن ۾ ٻڪرن ۽ ڪڪڙن ۾ رڙ هوندي ،ميلن ۾ تنبو شاميانہ، ڪوچ ڪرسيون ۽ غاليچا پيو بہ الائجي ڇا ڇا هوندو، هي ليڊر جيڪر ڪو پير صاحب آهي، اتي رات جو خلوت

خاني ۾ مريدائين جا ميڙ، انهن جي چيرن جا چمڪا ايترا زوردار هوندا، پوءِ سبحان الله نيٺ عرش تان پير ۽ سندس مريدائين تي نور وسندو رهندو. انهي سڄي ناٽڪ کي رونق ويچارو ورڪر بخشي ٿو. اوهان ڏٺو هوندو ته جڏهن ان جڳاڏري ليڊر جو جلوس پيو ايندو آهي ته اڳيان هڪڙا نوجوان سائيڪلن تي سوار هوندا آهن. انهن وٽ جهنڊا هٿن ۾ سندن سيني تي ليڊر جي تصوير ته ڪن جي هٿن ۾ وڏا وڏا بينر هوندا آهن. جنهن تي ليڊر جون قربانيون بيا ڪي جمهوري نعرا هوندا. ڪي ورڪر ليڊر جي مرسڊيز موٽر سان ڊوڙندا ايندا جيڪي جيئي جيئي جو نعرو هڻندا ڊوڙندا آهن.

جڏهن اهو ليڊر پنهنجي منزل تي پهچندو ته اتي سندس دلال اڳي دلي دروازا ٺاهيو رستن تي چن هاريو گلم وڇايو، ڏاڙهين تي ڪيس ۽ مينديون مکيو گلن جا هار کنيو بيٺا هوندا آهن. جڏهن ليڊر پهچندو تڏهن وڏا نعرا هڻي ڪيس رسول جو درجو ڏئي وڏا هار اجرڪون پارائي اچي اسٽيج تي ويهاريندا. ورڪر ويچارا رڳو ڊوڙ ڊوڙان ۾ هوندا آهن پوءِ اتي انهي ليڊر جو چاڙتو وڏو سپاسنامو پڙهڻ شروع ڪندو. جنهن ۾ سواءِ سندس ڪوڙي تعريف جي بيو ڪجهه به نه هوندو آهي. جنهن بعد ليڊر کي ڪن ۾ چوندا ته هلو ماني تيار آهي پوءِ جتي اها ماني جي ٽيبل هوندي ان جي چوڌاري ورڪر لنيون ڪٽي پهچندا پوءِ انهي ليڊر سان سندس خاص چمچا اندر اچي ڪرسين تي ويهندا. ماني جي ميز تي جي ناشتو آهي ته بمبئي بيڪري حيدرآباد واري جا ڪيڪ، ڪي آمليٽ، ڪي فرائي، مغز ۽ جيرا پڳل، بيضن ۽ بادامن جو حلوو، شيزان جون جام جيليون، جي ماني جو وقت آهي ته ميز تي سڄا چيلا پڪل، اچا ڳاڙها بوڙ، ڪٽليس، شامي ڪباب، پلا پلاءُ، تتر پڪل، پدنگ ڪسٽرڊ جا ڪونڊا باسپتي چانورن جي برياني، زردي جا ڊش هوندا. انهن تي وارو هوندو، ٺهڪن جا ٺاڪوڙا لڳا پيا هوندا.

جڏهن اهو ليڊر ڪائي اوور فلوٽ ٿيندو تڏهن

ڪيس آئي عاليشان ايئر ڪنڊيشن ڪمري ۾ ويهاريندا. ماني جي ميز تي رڳو اوباريل ٻوڙ ۽ هڏا هوندا آهن. پوءِ ورڪرن کي هڪل ڏيندي اچي ماني کائو پوءِ، اهي مسڪين ورڪر جن سڀ هاءِ وي جي ٽول پلازه کان وٺي ڊوڙ ڊوڙان ڪئي تن کي بک جا ٻارڻ سي مسڪين هڏا چوپي اچي وري ٻاهر شاميانن ۾ پٽ تي ويهندا ۽ اتي جيڪي گرم پاڻي جا ڊرم پريل پيا هوندا، اهو پاڻي پيئندا، اندر انهي ليڊر کي سيون اپ، ڪوڪا ڪولا، فنٽا جا ڪريٽ پيارڻيا ويندا، نيٺ اعلان ڏيندو ته صاحب هاڻ آرام پيو ڪري. مون هڪڙي ورڪر کان پڇيو ته تون ورڪر مان ليڊر ڪڏهن ٿيندين تڏهن هن چيو ته سائين ڪا خبر نه آهي شايد ورڪر جي حيثيت سان ئي حياتي گذري وڃي. مون ڪيس چيو ته موڳا انهي ليڊر جي مردي جسم کي تون رت ڏيو پيو جيارين، جنهن مان نڪو اڳ وريو نڪو هاڻ ورندو، عقل ڏار ڦتڪا تنهنجي چيلهه ڪاڏا ۽ زنده آباد اهو حرام خور ليڊر پيو ٿئي. ڏوڙ جا ٻڪ وجهينس حقيقت ۾ تون ڦتڪن وارو زنده آباد آهين، اهو ته مردود مرده آباد آهي. موڳا ورڪر هوش ڪريو، اجايو تاڙيون وجائي پنهنجي جان جوکي ۾ وجهي انهن ڪڌن جي پويان نه هلو، جيئي جيالو ورڪر.

سن شهر ۾ شغل تازو

جنوري ١٧- ١٩٨٦ع سن جي شهر اندر سنڌ جي مشهور شخصيت جناب سيد غلام مرتضيٰ شاهه صاحب عرف جي ايم سيد جي ٨٣ سالگره ملهائي وئي، منهنجي شاهه صاحب سان اٽڪل ۴۵ سالن کان نيازمندي آهي، آئون سنڌس جيڪي به اهڙا اجتماع ٿيندا آهن انهن ۾ حاضري ڀريندو آهيان، هن دفعي به وڃڻ ٿيو خاص ڳالهه اها هئي ته صوبه سرحد جو پٺاڻ ليڊر عبدالغفار خان به آيل هو تنهن ڪري ڪجهه ماڻهن ۾ اضافو هو، ماڻهو اندازن سٺ ستر هوندا جن ۾ اڪثر نوجوان جيئي سنڌ جا جيالا ڪارڪن باقي ٿي هزار ڪن اهي جنازا ڪنارا منن پيشابن وارا اکين کان نابين قسم هئا. هينئر اوهان کي خبر آهي ته سياست ۾ به بيغيرتي گڏجي وئي آهي مون هڪڙن کان جي ايم سيد کي گاريون ڏيندي ٻڌو اهي به ڪر ڪڏيو سائين جا وارث بنيو وينا هئا. مون ڏٺو ته جنرل صاحب جو وزير دفاع پنهنجي پولي ڪلر واري گنج ڪڍيو پٺن پوٺن سان وينل هو. گذريل پيپلز پارٽي جي دؤر جو وزير مسٽر ممتاز علي ڀٽو به وينو هو جنهن ١٩٧٢ع ۾ صحيح ڪري سائين کي نظر بند ڪيو هو، اهو آرڊر اچا پيو هلي. جيئي سنڌ وارا ڀاءُ معاف ڪن، غفار خان کي سائين بادشاهه کي هڏن جي هڙن وانگر ڪٺي ويهاريو ويو. سائين بادشاهه سپاسنامو پڙهيو سو به اردو ۾ - غفار خان وينل ماڻهن کان پڇيو ته فيصلو ٿي ويو ته پاڪستان کو نه ڪپي پوءِ ڦيري ڪاڏائين ته جيڪر پاڪستان ڪپي ته پوءِ مون سان ملي ناهيو چو ته جناح وارو پاڪستان ٽٽي ويو. ٿورڙو سوچيو ته اڳين چا ڏٺو آهي هن وٽان سواءِ هيروئن چرس هوٽلن ۾ مرڪز جي مضبوطي وياج جي مصيبت ۽ رنن جي ڪاروبار کان سواءِ چا ملندو. هتي پنجابين جي مارشل لا ۾ صرف ڳُٽي تي ڦتڪا هنيا، انهن پٺاڻن جي مارشل لا ۾ وري ڳٽي ۾ نسوار وجهي ڦتڪا هڻندا، هينئر نوڙهي ڦاٽڪ تي گولين جو وسڪار ئي پوءِ جام شوري جي

قاتڪ جتي پناهن جي گهٽائي آهي گولين سان پچي ڇڏيندا. نوجوانو رٽائر قيادت اوهان کي هڪ واڳونءَ جي وات مان بڻي واڳونءَ جي وات ۾ ٿي هٽي. منهنجا جوشيلا سهڻا ڪونڌر دودي ۽ هوشو کان وڌيڪ بهادر جيئي سنڌ جا جيالا سوچيو اوهان جي جيلن جي تڪليفن ڦٽڪن ۽ ٻين قربانين جو ڦل سجائو ٿيڻ کپي، اوهان جي خوابن کي پايہ تڪميل تي پهچائڻ لاءِ بہ نوجوان قيادت جي ضرورت آهي. رٽائر ٽيل قائدن کي صرف اول سندس سالگرهون پوءِ پيالي پيئڻ ڪانپوءِ ورسين تائين محدود رکو "پهر ديکهہ مزا" وڌيڪ پاڻ جائو. اتي سن شهر ۾ انهي اجتماع ۾ صرف هڪ جيالي جيئي سنڌ جي نوجوان ڪارڪن ظلم کي ظلم منهن تي چيو.

مسٽر ممتاز علي ڀٽو صاحب وري لنڊن ياترائون ڪري نئون نعرو ڪٽي اچي هٽ پهتو. اهي هوائي جهاز مان هن وقت سندس منهن تي سيون او ڪلاڪ ڦريل هو. هاڻ شايد ڏاڙهي رکي اٿن، جا ڏسڻ ۾ پئي آئي، ان کي بہ موقعو ڏنو ويو تہ اوهان تقرير ڪريو، جڏهن اهو تقرير ڪرڻ لڳو تڏهن فرمايائين تہ هتي ٣٨ سالن کان ظلم ٿيندو اچي، تڏهن هڪڙي جيئي سنڌ جي جيالي نوجوان ڪارڪن اتي انهي وڏيري کي چيو تہ ٣ ورهيہ توبہ اسان تي خوب پادر وسايا، پريان سابق دفاعي وزير مير علي احمد خان ٽالپر وينو هو، تنهن ڏي هٿ ڪري چيائين تہ اٺ سال پورا هن بہ اسان تي هر هلرائي ڇڏيا هئا. هاڻ وڏا سنڌ دوست ۽ قومپرست بنيا وينا آهن. مون نوجوان کي حق چوڻ تي داد ڏنو. سندس چپن تي چمي ڏني. اهڙن جيالن جي ضرورت، باقي ڪنڌ ۾ اجرڪ، سلوار جو پانچو ١٦ آنا بي دولي ڏاڙهي پيرن تي قميص لڳي موقعي تي لاري بہ ڦرجي ونجي پوءِ جيڪو ديش نهندو اهو بہ سمجهي سگهو ٿا. جذبات کان ٿڌا ٿي بہ سوچيو. اهو بہ لکي ڇڏڻ ضروري آهي تہ انهي اجتماع ۾ وڏيون هستيون وينل صرف چار هيون، جناب جي ايم سيد صاحب، غفار خان، رئيس غلام مصطفيٰ پرڳڙي، جناب حفيظ قريشي باقي جيالن ورڪرن کان سواءِ سڀ شرنائي قسم ليڊر هئا. جيئي سنڌ جيئي جيالو ورڪر.

جيالن - قومپرستن جي سڏ تي پاتو ليڊرن جو ڳم ٽيڻ

تازو سنڌ جي جيالن ۽ سرويچن نوجوان قومپرستن، ڪراچي ۾ هوائي اڏي تي، بهارين جي خلاف مظاهري جو سڏ ڏنو هو. پوليس سنڌ جي رستن تي ناڪابندي ڪري بيهي رهي. ڪراچي ويندڙن تي ڏنڊا ۽ ڳوڙها گيس وسائيندا رهيا. پر سنڌي جيالا زالون توڙي ٻار پوليس جون سختيون سهي به وڃي ڪراچي جي هوائي اڏي تي پهتا. سنڌ ۾ هڪڙو نام نهاد قومپرست پير آهي، جيڪو پاڻ کي مقبول بنائڻ لاءِ اهڙا بيان ڏيندو رهندو آهي. ان وٽ به نوجوان شاگرد ويا هئا ته، اوهان اچي مظاهري ۾ شريڪ ٿجو. چون ٿا ته پير چاتي نوڪي چيو ته، آئون ايندس ۽ مظاهري جي اڳواڻي ڪندس. پر ان ڏينهن پير ڪو نه آيو. سندس هڪ خليفي اچي چيو ته سائين ڪو نه ايندو، هو رات ڪوٽ ادو ويو هليو. اتي اليڪشن ٿي رهي هئي. سنڌ ۾ غلام مصطفيٰ خان جتوئي پيپلز پارٽي کان اليڪشن هارائي ويو هو، تنهن کي پنجاب جي گڏهه ۽ نواز شريف وارن ڪوٽ ادو ۾ اميدوار بنايو. پڌڻ ۾ آيو هو ته پيپلا پارين بچين ڪوٽ ادو وڃي نڪتا هئا. ميان منو ته موچڙا به کاڌا هئا. پوليس وارن ڪيس ڏاڙهي ۾ هٿ وجهي لوڏا به ڏنا هئا. پر جتوئي کٽي ويو، پير سوڌا بيا پيپلا پڌڻ ۾ آيو ته برقعا پائي رات جي پيٽ ۾، اچي گهر پهتا. نوجوانن کي انهن پيرن جي قومپرستي جي خبر پئجي وئي. ڪجهه ڏينهن کان پوءِ سنڌ قومي اتحاد وارن سڏ ڏنو ته اسيمبليءَ جو اجلاس هلڻ وارو آهي، ان جي ٻاهران مظاهرو ڪبو. سنڌين جي قتل عام جي خلاف ڪي ليڊر سنڌ جي ڏهيسر وٽ به ويا، ته اوهان اچي مظاهري ۾ شريڪ ٿجو، چون ٿا ته ان صاحب به چاتي نوڪي چيو ته آئون سيني جي اڳيان هوندس. جيڪو مظاهري جو ڏينهن مقرر هو، ان ڏينهن

اسيمبلي بلڊنگ ڪان پري، رستن تي پوليس ناڪابنديون ڪريو بيٺي هئي. سنڌ جا جيالا نعرا هڻندا آيا، پوليس انهن تي ڏنڊا وسايا، ڳوڙها گيس جا شيل هنيا. ويا. ماڻهن کي ڏهيسر جو انتظار هو. ڏهيسر ته ڪو نه آيو، هن جو هڪ پاٽو قسم خليفو آيو، جنهن چيو ته آئون صاحب جو نياپو کڻي آيو آهيان. صاحب کي دل جو دورو پيو آهي. ڊاڪٽرن آرام جي صلاح ڏني آهي. هاڻ ڏهيسر ٻه ڏهه سير ٽي، ٻه رليون بوٽ تي وجهي سمهي رهيا. باقي ٻڌڻ ۾ آيو ته دادو ضلع جو نوجوان سينيٽر اعاجز جتوئي پڙ جهليو پختو ٿيو، بيٺو هو. بابا ڏهيسر ٽيڻ وارو اڃا ڪو بيو.

اوهان ٽي ووٽ ڪپي يا ماني ڪپي

انگريز جي حڪومت کان وٺي اڄ تائين ماڻهو ووٽ ڏيندا آيا آهن پر تجربو اهو حاصل ٿيو آهي تہ هتي صرف ووٽ حاصل ڪرڻ واري جي لئہ ٿي آهي. ووٽر سدائين سورن ۾، بک، بيماري، جهالت جي حوالي رهيو آهي. ووٽ اسان کي زردار چالاڪ، موقع پرست، فرقي پرست، خون چوس، بداخلاق، بدڪردار قسم جا حاڪم ميسر ڪري ڏنا. ووٽ بيمار کي دوا ڪو نہ ڏني، ووٽ يتيم ٻار کي ڪو بہ سهارو ڪو نہ ڏنو، ووٽ ڪنهن بيوهہ جي پرگهور ڪا نہ ڪئي، ووٽ ڪنهن يتيم ٻار لاءِ اسڪول جي في ۽ ڪتابن جو بہ بندوبست ڪو نہ ڪيو. ووٽ صوبيدار جي ڏاڙهي پٽ، چور جي ڏنڊي، وڏيري جي بيگر ۽ڪري جي خرچ مان جند ڪانہ ڇڏائي.

ووٽ ڏئي مٿي لغڙباز، ڪڪڙ باز، ڪتي باز، سوئر باز، رنڊي باز، چرس باز، هيروئن باز، پير جي نذراني واري ڦر کان بہ جند ڪا نہ ڇڏائي.

ووٽ بيگناهہ جي جيل کان بہ جند ڪا نہ ڇڏائي.

ووٽ واپارين جي ڦر، ڪاموري جي رشوت مان بہ جند ڪا نہ ڇڏائي. انهن سيني ڳالهين مان نتيجو اهو ٿو نڪري تہ موجوده ووٽ جو طريقو صحيح نہ آهي. تنهنڪري اسان کي ووٽ ڪو نہ ڪپي ماني ڪپي. ماني لاءَ ڪهاڙي جي ضرورت ٿيندي، هرڪو اوهان کي ووٽ ڪپي تہ پوءِ طبقاتي نمائندگي هجي بکئي جو نمائندو هجي جيڪو اسيمبلي ۾ بک جي ڳالهہ ڪري هتي ووٽرن جي گهڻائي مسڪينن جي آهي پر ووٽ حاصل ڪرڻ وارا سڀ زردار، مير، پير ۽ وڏيرا آهن اهي ووٽ وٺي وڃيو پنهنجيون رنگ رليون مائين، پرمٽون وٺن، بئنڪن جا خزانہ لٽين، ڌاڙا هڻائين، غريبن جون لجون لٽين، ڪامورن جي پڙوت ڪن، شڪار ڪرائين مطلب تہ هر طرح ماڊول ويڪرا ڪرائين. سرڪاري خزاني مان باغن جا پڪا رستا ٺاهي پينگ ڪن ٿا. تنهن ڪري ضروري آهي تہ اسيمبلي ۾ جيئن قاديانين، هندن ۽ عيسائين لاءِ مخصوص جايون آهن اهڙي طرح ميرن، پيرن، وڏيرن، رئيسن ۽ جاگيردارن لاءِ بہ سندن آبادي جي بنياد تي سيٽون مقرر ڪيون وڃن پوءِ پاڻ ۾ وڃي ڏاڙهي پٽ ڪن. مسڪينن جي جند ڇٽي ويندي.

خالي خزاني جي دانهن

جنهن ڏينهن کان مارشل لا گذري ويو ۽ عوامي حڪومت قائم ٿي تڏهن کان ملڪ جي وڏي حاڪم کان وٺي معمولي مشير تائين سڀني جي اها رٽ آهي ته خزانو خالي آهي، اڳيان حاڪم ڪائي ويا، ناس جي چپٽي به ڪا نه آهي جيڪا وڏي مائي ڪٽي سونگهي ويچاري.

قبول ڪجي ته خزانو خالي آهي، چو ته هتي شروع جي دور کان ڪو به پڇڻ وارو ڪونه هوندو آهي. خزاني خالي جي سزا عام ماڻهو کي نه ملڻ کپي چو ته ماڻهو قصور وارو ڪو نهي. خزاني کي لٽڻ لاءِ خاص ماڻهو هوندا آهن، هيئنر ماڻهن کي سرڪاري ڏر وارا چون ٿا ته في الحال صبر ڪريو، خزاني ۾ ڏوڪڙ ڪو نه آهن، پوءِ اوهان جا سڀ ڪم ٿي ويندا. ماڻهن کي ان جواب تي اعتبار ڪو نه ٿو اچي، هي ميمبر، وزير، مشير، سرڪاري ڪامورا، پوليس ڪماني، ٿاڻن جا صوبيدار، پاٿارين ۾ ماڻهو اغوا ڪرڻ وارا ته ساڳي لئي پيا ڪن، باقي مسڪينن جو اڌ ميل جو رستو، شاخ جي ڪاٿي ۽ مسڪين جي بيروزگار پٽ کي نوڪري نه ٿي ملي.

❋

خزانو ڪيئن ڀرجي

گهڻن صاحبن کي خبر هوندي تہ هي ملڪ .زراعت وارو آهي، صنعتي ملڪ نہ آهي. ملڪ جي هلائڻ جو سرشتو هتي عجيب غريب رهيو آهي. هن ملڪ ڪڏهن بہ سچي جمهوريت ڪانہ ڏني، جنهن دور کي جمهوري دور سڏجي ٿو، ان ۾ خاص حلقو عيش ڪندو هو. ٻيا ويچارا حاڪمن جي موچڙي هيٺ هوندا هئا. وڏو عرصو ملڪ تي لانگ بوٽ وارن راڄ ڪيو آهي. انهن ڪان تہ پڇڻ وارو ڪير ڪو نہ هوندو آهي. چو تہ انهن جي وردي قل شيءِ قدير آهي، ملڪي ڪامورا جيڪي انتظام هلائڻ وارا آهن، لکن ڪروڙن روپين جون بجيٽون انهن جي حوالي ٿين ٿيون. هن ملڪ ۾ ڪامورن جو واحد ادارو آهي جيڪو مضبوط آهي، ڪامورن جو پاڻ ۾ وڏو اتحاد آهي.

هندستان جي ورهاڱي وقت جيڪي اردو وات ڳاڙها، شودا قسم ڪامورا دهلي سيڪريٽريٽ ڪان هتي اچي پهتا، تن پنهنجن کي وسائڻ لاءِ سرڪاري نوڪرين ۾ نيون جايون کولي وڌيون، اڳ ضلعي تي پوليس جو صرف ايس پي هوندو هو جيڪو سڄي ضلعي جو ڪم هلائيندو هو. هاڻ وري ان آفيس تي ايس ايس پي جو بورڊ لڳل نظر ايندو اهي، اها نئين مصيبت، هڪڙو گڏهہ تہ ٻيو وري گڏهہ جو ڦر. ڪامورا اهڙا ڪاريگر آهن جو هنن پنهنجا گريڊ خود ناهيا آهن، ١٦ گريڊ ڪان مٿي وارن جا ديڱڙا سٽيا آهن. ڪاموري ايڏي مضبوطي ان لاءِ حاصل ڪئي جو هو بہ ڪتاب پڙهيل آهن، هتي فوجي جنرل ۽ نڙڪو جمهوريت ۾ اڻ پڙهيل وڏيرن صاحبي ڪئي آهي. جن کي حڪومت ڪرڻ جي ڄاڻ گهٽ هوندي آهي. ان ڪري جنرل توڙي وڏيرا وزير ڪامورن جا محتاج رهندا آهن، جيڪي ڪامورا ڪن تنهنجي هو منظوري ڏئي ڇڏيندا هئا. ان جي معنيٰ تہ ڪامورو هر دور ۾ مضبوط رهيو آهي، هتي اڪيلن وارا صرف ڪامورا آهن، باقي ٻيا هنن جي پيٽ ۾ نابين آهن. ڏنو ويو تہ هڪڙي اڻپڙهيل وزير پنهنجي سيڪريٽري کي گهرايو جيڪو وات ڳاڙهو پناهگير هو، تنهن وزير کي ڪورا جواب ڏنا، واپسي

اردو ۾ وزير کي گاريون ڏيندو ويو، ڪامورن پنهنجي رهائش جون ڪالونيون ڌار قائم ڪيون آهن، شام جي وقت پنهنجن گڏجاڻين لاءِ ڪلبون ۽ جيم خانا قائم ڪيا آهن. جتي ٻين جي داخلا بند آهي. ڪامورن پنهنجي لاءِ خزاني مان رقم ڪڍڻ لاءِ ٽي اي ڊي اي، مسواڙي الائونس، سال ۾ ٻه دفعا ڊاڪٽري تپاس لاءِ سرڪاري خزاني مان لکين ڊالر خرچ ڪري آمريڪا جا چڪر لڳائڻ، پنهنجي سڄي فيملي جو سرڪاري خرچ تي علاج ڪرائڻ، هتي جو ڪامورو ايتري قدر دولتمند آهي جو سندس اولاد تي ٻه انَ جو اثر ٿيو آهي. وڏن ڪامورن، ڪليڪٽرن، ڪمانين، ٻيلي ڪاتي جي ڪامورن، واهن جا انجنيئر صاحب، انهن جا نون مهينن جا ٻار ته ويچارا ٽن مهينن تائين گونهه ۾ پريا پيا هوندا آهن، هليو ڪو نه جائن. هتي سنڌ ۾ جيڪي صاحب هاڻ تير ڏيکاري، ماڻهن کي دم دلاسا ڏئي ووٽ وٺي، وڃي اسلام آباد جي پرفضا مقام جي محلاتن ۾ وزير ٿي وينا ۽ پنهنجين تجوڙين پرڻ جي فڪر ۾ لڳي ويا آهن. ڪي صاحب ڪراچي جهڙي عروس البلاد شهر ۾ تخت نشين ٿيا. انهن جي ٻه لئي ٽي وئي. انهن کي ٻه ماڻهو چڱي طرح سڃاڻن ٿا.

ڪيترا ميمبري ۽ وزيري ڪان اڳ ٻئنڪن جي قرضن ڪان لڪل هئا، ڏينهن جو ٻراڻ جي پيٽ ۾، ڪيلي ۾ يا ديوين جي جهنگ ۾ لڪا پيا هوندا هئا. جن کي گلاس جي سڃاڻپ ٻه ڪانه هئي ٻر ٻوءِ ڊنر سيٽ جون ڳالهيون ڪرڻ لڳا. تندي الهيار جي طرف هڪ وڏيري کي تپيدار ڊل ۾ ڪاهيو پئي ويو، وڏيري جي سٽڻ گونهه سان پريل هئي ۽ مکيون وينيون هيون، اهو ٻه ميمبر ٿي ويو. اهڙن نڪمن، جڏن ڪامورن، صوبيدار ۽ پيرن جي دلالن کي ماڻهن ووٽ ڪو نه ڪيو آهي. سنڌ جي بهادر ۽ غيرمند عوام سنڌي قوم پرستي جي بنياد تي ٻئي مرحوم جي پارٽي کي ووٽ ڪيو، هينئر ڪرسي تي ويهڻ ڪان پوءِ پيپلا جڪ پيا مارين ته سنڌ جي ماڻهن سنڌي قومپرستي ڇڏي وفاق کي ووٽ ڪيو آهي. ٻيلي يار پيپلا! اجايا خوار نه ٿيو. وفاق وارو ضياءُ به هو، شهيد اهو ٻه سڏيو ويو هو، پوءِ ڇو نه ان جي نالي تي اوهان سنڌ جي ماڻهن ڪان

ووڻ گهريا، پوءِ وڪ وڪ تي موچڙا کائو ها، جيئي پٽي وارو نسخو سدائين ڪو نہ هلندو. اهو بہ سوچيو تہ اڳتي جي اميد اٿئو تہ اوهان خود خزاني کي بچائڻ شروع ڪيو ايڏيون وڏيون آفيسون جن ۾ وزير صاحب توڙي سيڪريٽري صاحب وينا آهن. انهن تي ڪروڙين روپيا خرچ اچي ٿو، صاحبن جي ويهڻ لاءِ جيڪا ڪرسي رکيل آهي، ان جي ٽيڪ بہ آسمان تائين آهي. ڪي صاحب ٿوم جي ڳڙي جيڏا قد ۾ آهن، اهي تہ ويچارا ان ڪرسي ۾ ڏسڻ ۾ ئي ڪو نہ اچن. اوهان خود کي عوامي سڏايو ٿا اوهان پنهنجي هر شي کي پيپل سڏيو ٿا، بهتر آهي تہ آفيسن ۾ زمين تي ويهو، صوفا سيٽ وارا نخرا بند ڪريو. صبح کان شام تائين دروازا کولي ويهو، وزيرن ۽ ٻين ڪامورن جي رهائش لاءِ بہ هاسٽل هئڻ کپي. لکين روپين جو وري سينگار جو سامان، ڪو ضرور ڪونهي. وزير، سيڪريٽرين ۽ ٻين ڪامورن وٽ سواري لاءِ پيجارون جيپون، مرسڊيز، هونڊا ڪارون ۽ ٻيون بہ ڪيترن قسمن جون ايئرڪنڊيشن گاڏيون آهن. انهي نخري جو بہ ضرور ڪونهي. اسٽاف بس هئڻ کپي جيڪا هاسٽل کان سيڪريٽريٽ تائين کڻي اچي وڃي، باقي خير. صاحب پنهنجو بندوبست پاڻ ڪري. وزيرن ۽ مشيرن جي لوڏ پرتي ڪئي وڃي تي. پر ان جو بہ ضروز ڪونهي صوبو مسڪين آهي. هڪڙي وزير کان ڪم هلي تہ ٻيو وزير پرتي نہ ڪجي. وزيرن جا استقبال، تنبو، تولان، ڪرسيون گلم غاليچا، گلي ۾ نوٽن جا هار پائڻ لاءِ اهي شود پايون بہ بند ٿيڻ کپن. انهن سيني نسخن تي جيڪر عمل ڪيو ويو تہ متان صاحب بہ سادگي اختيار ڪري خزانو بہ بچائي ويندا ۽ ٻين ماتحتن لاءِ سبق بہ پيدا ڪندا. پوءِ ڪاموري جي ٽر ۽ عيش واري زندگي حاصل ڪرڻ وارو رستو بند ڪرڻ سولو آهي.

ڪيترين ڪامورن جون بيڪار وڏيون آساميون آهن، جن کي هزارين روپيا پگهار سواري لاءِ لکن روپين جي گاڏي، سينگاريل آفيس، سينگاريل بنگلو جنهن ۾ ڊسڪو جو سامان بہ سرڪاري خرچ تي فٽ ٿيل هوندو، ڪاموري کي ساڳيو درجو

ڏجي، ڇو تہ ھي پبلڪ سرونٽ آھي. ھڪڙو سورھون درجو تہ ٻيو ٻاويھون درجو ٿيو وينو آھي. انھن ڪامورن کان محلات نما آفيسون ترت ڦري ورتيون وڃن، ڪامورو آفيس ۾ ڪيترن دروازن ڪيترن پردن جي پويان وينو ھوندو آھي، جيئن سوئر ٻيلي ۾ ٿميو پيو ھوندو آھي، ڪامورو مسڪين پيرن اگھاڙي جو نوڪر آھي جو ان جي ڪمائي وينو کائي. ڪاموري کي عالي جناب حضور، عالي صاحب بهادر لکڻ بند ڪيو وڃي، ڇو تہ پنھنجي ملازم کي اھڙن لقبن سان لکي نہ ٿو سگھجي. ٿاڻن جي صوبيدار ڏي نظر ڪريو تہ سندن ٻن مٽن جيڏا پيٽ آھن، شرابن جا ليٽر پيئو اکيون ڳاڙھيون ڪريو، مسڪينن تي گار ۽ موڇڙي جي پيڙ لاھيو وينا آھن. صوبيدار، چورن، پاٽاريدارن، ماڻھن کي رستن تان اغوا ڪرائڻ وارن سان رنگ رليون ڪن، انھن سان حصا رکي ملڪ کي ڦرين وينا.

ڪراچي جي مشھور رھائشي ڊفينس سوسائٽين ۽ حيدرآباد جي لطيف آباد ۾ ٿاڻن جي صوبيدارن جا بنگلا آھن. ڪجھ وقت ٿيو تہ ڪراچي ۾ ھڪ صوبيدار ۽ سپاھي ايم ڪيو ايم وارن ماريا ھئا. صوبيدار جي لاش جي پير ۾ سنڌيءَ لکن روپين وارا ڪار ھوندا اڪارڊ بہ بيٺي ھئي. سپاھي جي پير ۾ صرف رٽ پيو ھو، صوبيدارن جا ڪنڌ مان ور ڪڍي ڇڏجن، ڪين پورو سپاھي بنائي ڇڏجي، صوبيدار اھڙو فرمانبردار ٿي وڃي جو چور ۽ ڌاڙيل تي نظر پوڻس تہ صوبيدار جا ٻئي ھٿ ان جي ڏاڙھي ۾ ھجن. اشراف ۽ مظلوم ٿاڻي ۾ اچي تہ صوبيدار اٿي بيھي ڪيس سلوٽ ڪري. باقي اھي ٿاڻا صوبيدارن لاءِ جاگيرون ھوندا تہ پوءِ ڪم ڪو نہ ھلندو. وزير پلي بيان ڏين، جڪ مارين، ڪامورا انھن کي ھلڻ ڪو نہ ڏيندا. چون ٿا تہ وزير جيڪو ڪجھ سيڪريٽري ڏي لکيو موڪلين، سيڪريٽري ان جو ڪو بہ جواب ڪو نہ ٿا ڏين، جي درخواست وارو سيڪريٽري صاحب کي تنگ ٿو ڪري تہ ھزارين گاريون سيڪريٽري وزير کي ڏي ٿو تہ اڻ پڙھيل وزير آھن، قاعدي جي خبر ڪا نہ اٿن، رڳو لکيو وينا ڏين. وزير سگھارا ھجن، پاڻ

پاڻو نہ هجن تہ سيڪريٽرين جو گونهہ ڪڍي ڇڏين پر ڇا ڪجي هنن ڪان تہ لال جا ڪدڙا چگا جيڪي وقت تي مرڪز جي مضبوطي وارو ڪم تہ ڏين ٿا. جي اها ڦرڦران هلي تہ پوءِ ڪنهن بہ عوامي راڄ جو ڪاميابي سان هلڻ مشڪل نظر ٿو اچي. اهڙيون حالتون رهيون تہ پوءِ عام ماڻهو مايوس ٿي ويندا، پوءِ ماڻهن مان ڪهڙي اميد رکبي. ٻين صوبن جي سڀ خبر اٿو، هتي سنڌ وارا حاڪم ماڻهن جا خادم ٿي هلن. ماڻهن ڪي چورن ڌاڙيلن، ماڻهن جي اغوا وارين مصيبتن کان بچائين، بيروزگارن کي روزگار ڏيارين، اجرڪ ۽ پٽڪي وارو جڏهن ڪم ڪار سان ڪراچي يا حيدرآباد شهر ۾ اچي ٿو تہ ان جو لاش اسپتالن جي مرداخاني مان بہ ڪو نہ ٿو ملي. انهن جو بہ بچاءُ ڪيو وڃي. وزير جي ماڻهن تي سر صدقو ڪن تہ پوءِ خالي خزانا بہ پرجي ويندا، جن ووٽرن ووٽ ڏنا هئا تن کي ووٽ بہ ڏيندا. سڄي سنڌ جنت ٿي ويندي نہ تہ مڙئي خير آهي ماڻهو ويچارا ڏک سور سهي ويندا، باقي اڳتي ميمبر وزير بہ ياد ڪندا. انهن جو جيڪو حشر ٿيندو، جيڪي جيئرا هوندا سي ڏسندا. ڪين لڪڻ جي جاءِ بہ ڪا نہ ملندي. ان لاءِ انهن کي صلاح آهي تہ ڪجهہ زمين ڏي نهاري هلو.

اڃايو ڳاٽ مٽي ڪري آڪڙ ۾ نہ هلو، نہ تہ اوهان جو اولاد بہ اوهان جا ڪيتا ڏيندو. انهن تي ڪو رحم ڪري وڃو.

خاص تعليمي ادارا بند ڪجن يا انهن جا دروازا مسڪين شاگردن لاءِ کولجن

هتي ڪي اهڙا تعليمي ادارا، ڪاليج ۽ اسڪول آهن جن تي مسڪينن جي ڪمائي جا ڪروڙين روپيا خرچ ٿين ٿا. جن ۾ ملڪ جي حقيقي وارثن هارين، مزدورن ۽ وچولي طبقي جو اولاد تعليم، نہ ٿو حاصل ڪري سگهي. اتي رئيسن، ميرن، پيرن، سينين، ڪامورن، ڪرنلن ۽ جنرلن جا ٻار تعليم حاصل ڪن ٿا، داخلا بہ انهن کي ملي ٿي. خاص ڪري هن ريت اهي تعليمي ادارا آهن، پبلڪ اسڪول، ڪانونين اسڪول، ڪيڊٽ ڪاليج، گرامر اسڪول ۽ ٻيا انيڪ نالا رکيل آهن. انهن اسڪولن ۽ ڪاليجن کي هلائڻو آهي تہ انهن ۾ سٺ سيڪڙو جايون غريب شاگردن لاءِ مخصوص ڪيون وڃن، انهن جي پڙهائي جو خرچ اڌ حڪومت ادا ڪري ۽ اڌ جيڪي شاهوڪارن جا ٻار پڙهن ٿا انهن کان وصول ڪجي، جيئن غريب شاگرد بہ انهن اسڪولن ۾ تعليم حاصل ڪري سگهن. مسڪين شاگردن جو ڪپڙن، ڪتابن ۽ هاسٽل جو خرچ حڪومت ڀري. ڊاڪٽري انجنيئري ڪاليجن ۾ ٦٠ سيڪڙو جايون غريبن لاءِ رکيون وڃن.

سرڪاري نوڪريون

اوهان ڏنو هوندو تہ گهڻو ڪري سرڪاري وڏيون نوڪريون بہ وڏن ماڻهن جي اولاد کي ڏنيون وڃن ٿيون، غريب کي نصيب ڪا نہ ٿي ٿئي، اميرن جي اولاد کي روزگار لاءِ نوڪري جي ضرورت نہ آهي. صرف ذاتي لئي ٿئي ٿي. ڏوڪڙ ڪمائجن. ان لاءِ ضروري آهي تہ ڪا ملڪيت بي حد مقرر هجي تہ ڪيتري ملڪيت واري کي ڪهڙي نوڪري ڏبي. جنهن شهر ۾ سرڪاري ادارا آهن، اتي لازمي قرار ڏنو وڃي تہ پٽيوالي، ڪلارڪي، ڊرائيوري، مالهي، چوڪيدار صرف اتي جي مقامي آبادي مان رکجي. تڏهن بہ ڪافي روزگار ٿي ويندو.

تعلقہ، سب ڊويزن، ضلعن تي جيڪي ڪامورا رکجن، اهي سڀ اساميون غريبن جي اولاد لاءِ هجن يا تہ گهٽ ۾ گهٽ هڪ هزار روپيا ڊل پرڻ وارن جي اولاد لاءِ هجن. انجنيئري ۽ ڊاڪٽري ۾ بہ چاليهہ سيڪڙو جايون شاهوڪارن جي اولاد لاءِ هجن ۽ سٺ سيڪڙو جايون غريبن لاءِ هجن. باقي رڳو مسڪينن کي دم دلاسي تي هلائبو تہ ڪم ڪو نہ هلندو، بيروزگاري ڪا نہ ويندي. هن وقت صوبيداري لاءِ، وڏيري جو پٽ اميدوار آهي! ڪراچي ۽ اسلام آباد ۾ هينئر ميمبرن، وزيرن جا پٽ، پائنيا ۽ پيا رشتيدار قطارون ڪريو پيا هلن تہ ڏوڪڙن ڪمائڻ واريون نوڪريون ملن.

ڪراچي ۾ هڪ ڏينهن سٺ لک روپين جي ڪار ۾ سوار هڪ ميمبر جو پٽ مليم جيڪو چوڻ لڳو تہ چاچا ڪسٽم جي نوڪري لاءِ ڪوشش پيو ڪريان، اميد تہ ملي ويندي پوءِ لئي ٿي ويندي. چيائين تہ پوءِ چاچا اوهان کي وسڪي سان وهنجاريندس. مون ان جوان کان پڇيو تہ بابا هن سال اوهان جا فصل ڪهڙا لٿا آهن! چوڻ لڳو تہ ڪروڙ کن روپين جو ڪمند ٿيندو، پيا باغ بہ آهن ۽ مرچن ۽ ڪٽڪ جا فصل بہ جام ٿين ٿا. الله جو فضل آهي، اسان ٽن ڪروڙ کن روپين جي سال ۾ پيدائش آهي. ڏسو تہ ان هوندي بہ وڏيرڪو چورو نوڪري لاءِ پيو هلي. چوڪر کان مون تعليم جو پڇيو، تڏهن چوڻ لڳو تہ چاچا ڊگري جو سوال ڪونهي.

زوردار سفارش ڪيپي. معلوم ٿيو تہ ڇورو ان پڙهيل هو. مڙئي لم نم تي زور هئس. سنڌ جي وڏي آبادي ٻهراڙي ۾ ڳوٺن ۾ رهي ٿي جتي ماڻهو جا بنيادي سک تہ آهن ڪو نہ پر تعليم جو بہ حال پورو سارو آهي. ڪٿي شاگرد آهن تہ اسڪول ڪونهن، ڪٿي اسڪول آهي تہ وري شاگرد ڪو نہ ليندو، ڪي اسڪول اڌ ڊنل آهن. انهن ۾ نانگ بلائون بہ اندر وينا آهن. ماستر صاحبن جي بہ گھڻائي اڻپڙهيلن جي آهي، ڪي نشي باز ۽ ڪي وري وڏيرن جي سريتن جو اولاد آهن، جيڪي اصل ڪو نہ ٻارن کي پڙهائين. هينئر ٻڌڻ ۾ آيو آهي تہ ماستري جي نوڪري جي رشوت ويهہ هزار ڪن آهي، ماستري مليو وجي علم عقل تجربي جي پڇا ڪا نہ آهي. رڳو رشوت جي رقم جي پڇا آهي. روهڙي جا شيخ، ڏيپلي جا ميمن ڪامورا دڪان کوليو وينا آهن، هينئر پٽيوالي لاءِ بہ رشوت جو انگ ڏهاڪو هزار روپيا پيو ٻڌجي. چو تہ عوامي راڄ آهي. اڻ پڙهيل جي هٿ ۾ ماڻهو جي تقدير اچي وڃي آهي. ٻهراڙي ۾ تعليم اڻپوري هجڻ ڪري شاگرد جي تعليم جو معيار گهٽ هوندو آهي، شهري شاگرد جو معيار وڏيڪ هوندو. ٻهراڙي جو شاگرد مسڪين، اسڪول ۾ موالي اڻ پڙهيل ماستر جا موچڙا کائي ماستر جي گهر جو ڪم ڪار بہ ڪري موڪل مهل جڏهن گهر وڃي ٿو تہ اتي بہ هن لاءِ ڪم رکيو آهي.

ڪانئن جي پري آئيندو، ڳاهہ جي پري ڪٽي ايندو. مقابلي وارين نوڪرين ۾ ٻهراڙي جو شاگرد اچي نہ ٿو سگهي. ان لاءِ ضروري آهي تہ جيسين شهر ۽ ٻهراڙي جو تعليمي نظام صحيح ٿئي ۽ هڪ جهڙو هلي، تيسين مقابلي جي امتحانن ۾ شهري شاگرد صرف ٻي جي مقابلي ۾ ويهن. انهن کي چاليهہ سيڪڙو جايون ڏجن. باقي سٺ سيڪڙو صرف ٻهراڙي وارا شاگرد پنهنجي مقابلي ۾ ويهن، پوءِ انهن ڳاري ڳپ ۽ ڇيڻن سان هٿ پيريل مسڪينن جي حق تلفي نہ ٿيندي نہ تہ مسڪين سدائين سورن ۾ هوندو.

دين ۽ مذهب جو واپاري ليڊر ۽ وڏين ڏاڙهين جي ملڪ تي يلغار

سبحان الله اوهان صاحبن شهرن ۾ ڏٺو هوندو ته ديوارن تي عجيب قسم جا پوسٽر لڳا پيا هوندا، ڪي مرداني طاقت حاصل ڪرڻ وارا هوندا آهن، ڪي وري جيڪي دين جا ٺيڪيدار آهن، انهن جي جلسن جلوسن جا لڳل هوندا. انهن پوسٽرن تي جيڪي تقريرون ڪرڻ وارا بزرگ هوندا آهن، انهن جا نالا به لکيل هوندا آهن، جيڪي عجيب لقبن سان هوندا آهن. هڪ نالو هن طرح لکيل هو.

علامہ لسان العصر مجدد وقت پير طريقت، قائد شريعت، صورتِ صفات رسول، حضرت قاري الحاج مفتي..... سجاده نشين درگاهه عالي جڏهن اهو دين جو ٺيڪيدار ليڊر اسٽيج تي براجمان ٿئي ٿو، تڏهن سندس چيلا آسمان ڏاريندڙ نعرا هڻن ٿا. هو دين جو ٺيڪيدار ڪجهه تلاوت ڪرڻ شروع ٿي ويندو، هزارين حديثون، لکين رومي، حافظ، شيرازي، شيخ سعدي مولانا جا فارسي بيت سندس ڏاڏي جون انيڪ ڪرامتون، معجزا ڪدڙي جو پٽ جتن، ڪاري ڪوهه جو منو تيڻ...... گچيء ۾ ادائي مڻ جو پٿر ٻڌي هلڻ، عجيب ڳالهه اها آهي ته اهو ديني ليڊر پنهنجي واعظ ۾ اهو چوندو لهيَ ته باقي سڀ ڪافر ۽ جهنمي آهن. اٿين معلوم ٿيندو ته سندن ڊائريڪٽ ڊائلنگ ميڪرو ويو ته ستين عرش تي خداوند سان آهي، ڪيترن ايتري قدر چيو هوندو ته نماز جي پنجن وقتن مان هڪ نماز مدينہ منوره ۾ ادا ڪن ٿا، سرڪار جي ڪچهري ۾ ڪجهه وقت گهارڻ جو به موقعو ملي ٿو. شرم اچڻ کپي ضروري حضور تو انهن کي ڪچهري ۾ ويهاري، انهن سندن دين سان جيڪو ويڙن ڪيو آهي، اهو ڪو ڪجهو ڪو نہ آهي، ايتري قدر هاڻ ڏاڙهي پٽ ۾ ديني ٺيڪيدار اچي ويا آهن جو پنهنجا به متا پيا ڦاڙين هڪ ٻئي جي پويان نماز نہ پڙهن جون فتوائون جاري ڪري رهيا آهن. هينئر رڙيون پيا ڪن ته جلد شريعت جي حڪومت قائم ڪيو، هاڻ تڏي دل سان سوچيو ته ڪهڙي شريعت هلي، هڪڙن ديني ٺيڪيدارن وٽ سڀي جو گوشت حلال آهي ته ٻئي ٺيڪيدار وٽ حرام آهي، هاڻي ڪهڙي شريعت لاڳو ڪجي. ڪن ديني واپارين

وٽ مئن جا ختما عرس، يارهيون، مولود، قواليون جائز آهن. تہ بين ديني واپارين وٽ بلڪل حرام آهن. هاڻ ڪهڙي شريعت لاڳو ڪجي.

هڪڙن ديني واپارين جي اها رڙ پئي پوي تہ جنهن ماڻهو پنهنجو پير نہ ڪيو آهي ان جو پير شيطان ٿي ويندو آهي. ٻين دين جي واپارين جي رڙ آهي تہ پير ڪرڻ ڪفر آهي. ماڻهو مرشد سوڌو جهنم ۾ ويندو. هاڻ ڪريو فيصلو تہ ڪهڙي شريعت هلندي ماڻهو موڳا ٿي ويا آهن. شايد هينئر وري هيروئن پيئڻ جي وٽ وڌي وئي، رڳو انهن ديني ٺيڪيدارن جي اندروني حالت ڏسو تہ اوهان حيران ٿي وڃو، هي ٺڳ پاڻ کي وارث رسول سڏيندا آهن، هتي ملڪ جي وڏن شهرن ۾ انهن ديني ٺيڪيدارن جا عاليشان بنگلا آهن. اندر اڌ بنگلو ڊسڪو ٿيل آهي. سندن فيملي عالمگير سان نچي پئي، خود پير واري پئي هال ۾ وينو هوندو ڪم از ڪم لک ڪن روپين جي ڪاشفر جي غاليچي تي سائي زري سان پريل تڪيہ سان چاندي جي پيڪدان پر ۾ وڏو جبو چائنا سلڪ جو هٿ ۾ سچن هيرن جي تسبيح پئي هلي. سندن اها دعويٰ وارث رسول هتي اوهان صرف جيڪي مسلمان ٿا سڏايو ٻڌايو تہ نبي محمد مسڪين ڪاشفر جو غاليچو ڏٺو ڪو چاندي جو پيڪدان ڏٺو نہ ڪا چائنا سلڪ. نبي محمد يتيمن، مسڪينن، اپاهجن، بيمارن، قرضدارن، لاچارن، هارين، مزدورن جو يار هو، مددگار هو ۽ انهن ٻيلي هو، جنهن مسڪين پيٽ ڀري ڪو نہ کاڌو، هنن جي پيٽ ۾ حلوي جون ديگيون. نبي محمد کي ٻن تي صرف جنل چادر ويڙهيل هوندي هئي. هنن ٺڳن جا جوغا هي سدائين زردارن، خون چوس ڪلاس جي جندن ۽ حلون نس پليا، ڪيئن ٿا وارث رسول ٿين. منهنجي خيال ۾ هي وارث ابليس جا بہ نٿا ٿي سگهن ڇو تہ شيطان جي وارث ٿين لاء بہ ڪي وصفون کپن. سي بہ هنن ۾ ڪو نہ ٿيون نظر اچن. خدا جي نالي عقل کان ڪم ونو انهن ڏي ڪو بہ ڌيان نہ ڏيو.

نہ تہ اوهان جا بہ جهان ويندا هليا. هينئر ديني ٺيڪيدار پنهنجي فوج ٺيا پرتي ڪن ٻين کي مارڻ لاء پر خدا کين ڪامياب ڪو نہ ڪندو. اهي ڏاڙهن سوڌا راهہ ۾ رلي ويندا.

حوس کو شمر سمجھاتون ھون،
سلطنت کو يزيد

(نوٽ رئيس ڪريم بخش خان نظاماڻي مرحوم ڀٽي سان سخت اختلاف رکڻ جي باوجود جيڪي خيال پيش ڪيا آهن سي ان امي جيئن جو تيئن اوهان اڳيان پيش ڪيان ٿو ڇو ته اموئي ننمنجي دل جو آواز پڻ آهي).

الائجي ڇو سڄي رات ننڊ نه آئي، نرم نازڪ بسترو هوندي به، ماهي بي آب وانگر تڙپندو رهيس. اُها رات اڱاري ۽ اربع واري تاريخ ۳ ۽ ۴ اپريل ۱۹۷۹ واري مشترڪ رات ۽ جمادي الاول جي ڇهين ۱۳۹۹ هه جي رات هئي، نجاڻ ڪهڙن خيالي طوفانن جي زد ۾ اچي اڏامندو رهيس ۽ تغيانين ۾ ٻڏندو ترندو رهيس. ڪنهن ڪنهن وقت دماغي ٿڪاوٽ سبب اک به لڳي ٿي وئي ته اچانڪ، جلد ئي وري به بيدار ٿي ٿي ويس. انهيءَ ڪشاڪشي ۽ هماهميءَ ۾ رات بسر ٿي ويئي. مؤذن جي اذان تي لبيڪ چئي، ڪلمو پڙهي، صلواتون پڙهندو ٻاهر نڪتس ته ماحول کي منجمد ۽ آسمان کي غمزده ۽ غبار آلود ڏٺم. فضا ۾ ياسيت، مايوسي ۽ اُداسي ڦهليل هئي، توبهه توبهه ڪندي سوچڻ لڳس ته، اڄ ههڙي حالت ڇو ٿي ويئي آهي. ته اوچتو آسي پاسي وارن ريڊين تان، تمام پراڻو فلمي رڪارڊ ٿيل گيت، اوور ليپ ٿيندي ڪنن تائين پهچي رسائي حاصل ڪندي متوجهه ڪري ڇونڪايو- انهيءَ گيت جا بول هئا ته،

اي دل تجهي قسم هي، همت نه هارنا
دن زندگي کي جيسي بهي گذرين گذارنا.

آئون انهن اکرن ۽ ٻولن ۾ گم ٿي، اجا ڪجهه سوچي ئي مس رهيو هيس، ته پڙلاءُ ۾ ڦاسي..! ڦاسي...! ڦاسي!!! جا آواز گونجڻ لڳا. ڪهڙي ڦاسي..! ڪڏهن ڦاسي..!! ڪنهن جي ڦاسي....! ڪٿي ڦاسي.....!! ڪنهن کي ڦاسي......؟ آئون انهن خيالن، ويچارن ۽ سوالن ۾ ئي هيس ته رستي تان ويندڙ ڪن ماڻهن کان به ساڳيا ئي اکر ٻڌم، جن مون کي نيڻن مان نير وهائيندي ڏسڪندي سڏڪا ڀريندي ٻڌاير ته، گذريل رات ذوالفقار علي ڀٽي کي

ڦاسي اچي وئي. انهن اکرن ٻڌڻ سان، آئون به ساڪت، سامت ۽ ٻت بڻجي ويس، ڪائنس وڌيڪ ڪو به سوال ڪري نه سگهيس. حالانڪه پيو به ڪافي ڪجھ چوندا ۽ پڻ پڻ ڪندا رهيا. جيڪي ڪنن تي ٽاڪ چڙهڻ سبب، ڪجھ به سمجهي ڪو نه سگهيس.

ڪجھ لمحن ڪانپوءِ جڏهن هوش آيو ته اهي ساڳيا اکر، ريڊيو پاڪستان، پنهنجين يارهين بجي وارين خبرن ۾ به ٻڌايا، اعتبار نه ڪندي، آسمان ڏانهن سواليه نگاهن سان نهاري، خُدا ڪان پڇيم ته چا......! ائين ٿي سگهي ٿو.....؟ وري پاڻهي پاڻ کي جواب ڏنم ته، چا.. نٿو ٿي سگهي.....! انهيءَ فلڪ ڪج رفتار جي آسماني اکين ڇا ڇا نه ڏٺو آهي، جنهن ظلم، ستم، غم ۽ الم جا سوين هزارين، لکين، ڪروڙين اربين ڪربين داستان ٻڌا ۽ ڪيئي ڪونڌر ڪسندي ڏٺا...! ڪيترن کي تخته دار چاڙهيو ويو ۽ گهاڻن ۾ پيڙهايو ويو، جن ۾ دولهه درياءَ خان کي سنگدلي سان قتل ڪرايو ويو، سرمد کي آڏيءَ تي آئي ڪات سان ڪُهايو ويو. صوفي شاهه عنايت جو بي رحميءَ سان سر قلم ڪرايو ويو، حتيٰ ڪ...، انهن يزيدن، رسول الله جي ڏوهٽي حسين عليه السلام کي ميدان ڪرب و بلا ۾ آئي شهيد ڪرايو ۽ سندن مستورات جي قافلي کي رڻ ۾ رلايو ويو.

اڄ به اُهي ظالم نجاڻ ڪيترن ئي منصورن کي تخته دار تي چاڙهين ٿا، ڪيترن شمس تبريزن جي کلڙي لهرائين ٿا، ڪيترن ئي سرمدن جا سيس آڏيءَ تي آئي ڪپائين ٿا، ڪيترائي شاهه بلاول گهاڻن ۾ پيڙهائين ٿا. حسين ابن علي رضي الله تعاليٰ عنه کي بکيو، اڃيو ڄام شهادت پيارين ٿا، جنهن لاءِ جوش مليح آبادي به پنهنجين رباعيات ۾ تصديق ڪندي چوي ٿو ته،

نائب يزيد هين دنيا کي شهر يار،
عصر نو کي شمر هين خنجر لئي هوئي
اب بهي يزيديت کا علم هي کهلا هوا.

جنهن بابت عظيم انقلابي شاعر تنوير نقوي به پنهنجن قطعات ۾ چيو آهي ته:

"ميري رگون مين مچلتا هي خون پاک حُسين رضہ،
هوس کو شمر سمجهتا هون، سلطنت کو يزيد

تنهن ڪري انهن زميني ظالمن، دنيا جي ڪج ڪلاهن ۽ شهريارن سان گڏ فلڪ ناهنجار ڪج رفتار جا مجوسي ستارا،

چاچا... ڪري ٿا سگهن....؟ هن ڪان اڳ چرخ ڪُهنَ جي سفر ۾ چاچا نہ ڪري چڪا آهن...! ۽ نہ معلوم تہ اڃا بہ چا چا نہ ڪري سگهندا...!! جنهن لاءِ ايندڙ نسل کي هميشہ تيار رهڻ گهرجي. آئون هن وقت فقط مرحوم جناب ذوالفقار علي ڀٽو سان، سياسي، سماجي ۽ نظرياتي اختلاف رکڻ جي باوجود نيڻن مان نير وهائيندي، ڏڙڪندڙ دل کي ويتر وڌيڪ ڏڙڪائي، ڪيس....! رسم منصوريءَ ۾ تختہ دار تي ڏسي، شان سَرمدي ۾ اڻيندي، شهادت جو درجو ڏيان ٿو. بقول "تنوير" نقوي،

"کتني منصور سوليون پہ چڙهي، کتني سرمد قتل مزيد هوئي،
کتني پيدا يهان يزيد هوئي، کتني ابن علي شهيد هوئي."

اهڙي طرح سان، مولانا محمد علي جوهر جو اهو غزل بہ ياد آيو اٿم، جيڪو گول ميز ڪانفرنس لنڊن جي موقعي تي لکيو هيائين، تنهن کي بہ هتي پيش ڪجي ٿو.

غزل

مل چڪا تجهہ سي صلا، مجهڪو وفاداري کا،
پاس آيا نہ سليقہ، ڪبهي دلداري کا.

-١-

طفل مَڪتب هي تري سامني خود چرخ ڪهن،
کَسني سکهايا هي يہ، انداز دل آزاري کا.

-٢-

هم ڪو خود شوق شهادت هي، گواهي ڪيسي!
فيصلہ کر بهي چکو، مجرم اقراري کا.

-٣-

عاشقون کيلئي هي، دارهي داروئي شَفا،
عشق کي طِب مين دوا، نام هي بيماري کا

-٤-

هم نہ سب ڪو يهين، چوڙ چَلا - اي "جوهر"
نام سنتي ٿي بهت، تيري وفاداري کا

مولانا صاحب کي بہ انهيءَ فلڪ ڪج رفتار ناهنجار کان سخت شڪايت هئي، سندس ميت بہ وصيت مطابق لنڊن کان بيت المقدس آئي، مسجد ابراهيمي جي صحن، ۾ آخري آرامگاهہ طور دفن ڪئي وئي، جهڙي طرح جناب ذوالفقار علي ڀٽو جي ميت کي بہ اُڏان ۾ آڻي، پنهنجي جدِ امجدِ اباڻي قبرستان، نئين ديري جي

ڳڙهي خدا بخش ۾ دفن ڪيو ويو، پر مغليہ دؤر جي آخري تاجدار شاعر ڪوِراج بهادر شاهہ "ظفر" جي ٻچڙن ڪي اڳيان آٿي سندس سامهون ڪهائي، ڪيس ورَي ساٽيهہ ڪان ڏور "رنگون" جي قبرستان منجهہ دفنائي، سندس ئي ڪيل پيشنگوئي کي ثابت ڪيو ويو، جنهن ۾ پڻ چيو هيائين تہ،

ڪتنا هي بدنصيب "ظفر"، دفن ڪي لئي،
دوگز زمين ڀهي نہ ملي ڪوئي يار مين"

اِسين انهن سياسي سماجي شهيدن تي انالله وانا اليه راجعون پڙهڻ ڪانپوءِ، عبرت حاصل ڪندي قل ۽ صلواتون پڙهي، دعائون ڏيئي، ڪوِراج بادشاهہ بهادر شاهہ "ظفر" جي مزار مقدس تي افسوس جو اظهار ڪندي، تہ ڪيس ملڪ جي مٽي ٻہ نصيب نہ ٿي، مرحوم ذوالفقار علي ڀٽي جي مزار تي پهچي، دعا مغفرت پڙهي، "مرڻ ناهي مهٺو پرٺو ناهي ڳار"محسوس ڪندي شڪرانا بجا آنداسين تہ سندس جدي ۽ اباڻي قبرستان ۾، عزيزن قريبن، مٽن مائٽن بابي ۽ ڏاڏي جي آغوش ۾، مقام، مقام ۽ پاڙو نضيب ٿيو.

جهڙي ريت مولانا محمد علي جوهر ڪيئي

اميدون ۽ آسرا پاڻ سان گڏ ڪٺي هن دارالفاني ۽ جهان بي بقا کي داغ مفارقت ڏيئي پنهنجن پيارن، دلدارن، يارن ،وفادارن، سنگتين ساٿين، عزيزن قريبن سان گڏ غيرن اغيارن سان بي وفائي ڪندي پنهنجي خواهش، مريض ۽ منشا مطابق، بيت المقدس کي پنهجو آخري مڙهہ مقام بڻائي سڄڻن ڪان هميشہ هميشہ لاءِ جدا ٿي، جز مان وڃي ڪُل ٿيو.

ساڳي طرح جناب ذوالفقار علي ڀٽي بہ پنهنجي عوام سان ڪيل واعدا ايفا نہ ڪندي، بيوفا بڻجي، اجل کي لبيڪ چئي پنهنجن مٽن مائٽن، عزيزن قريبن دوستن احبابن، سڄڻن، ساٿين، پيارن دلدارن، يارن وفادارن سان گڏ وطن عزيز کي بہ جدائي جو داغ ڏيئي، جسماني طور ڏار ٿي ويو. پر..! روحاني طرح سان ننڍي وڏي پوڙهي پڪي، ٻار ٻچي، پنهنجي پرائي، جوان نوجوان جي دل، دماغ ۽ ذهن ۾ امرتا حاصل ڪري، هميشہ امر ئي رهندو،

تواريخ نويس تواريخون لکندا، مقالي نگار مقالا، ڊراما، نويس ڊراما لکندا تہ شاعر وري شاعرانہ انداز بيان ۾ شاعري ڪندا. گيت غزل ۽ نظم لکي ڪيئي ذخيرا ڇڏيندا جن کي وري ثقافتي رنگ وارا راڳي، سنگي ۽ ساٿي سر، سر ۾ ملائي، لئي تار

تي ڳائيندا وڄائيندا رهندا. ٻي پاسي اديب پنهنجي ادب ۾ قلم هلائي ڪيئي ڪهاڻيون، افسانا ۽ حقيقتون پيش ڪري، بار بار ورجائي دهرائي ايندڙ نسل کي اهو ٻڌائيندا تہ، هتي ڇا ڇا نہ ٿي گذريو آهي، جنهن لاءِ بہ "تنوير" نقوي پنهنجي هڪ طويل نظم ۾ چيو آهي تہ،

آني والي افسانہ گو ڪهين گي يہ افساني،
آني والي گاني والي، گائين گي يہ گاني.
تواريخ دهرائي گي، جب، يہ خوني دؤر همارا،
آني والي نسلون کا دل، هوگا پاره پاره،
تُف هي تجهہ پہ، ابن آدم ڪهتا هي شيطان،
لعنت بر شيطان نهين، درنده نما انسان.

مٿئين مضمون کي ختم ڪندي درس عبرت حاصل ڪري توبهہ استغفار پڙهندي، آخر ۾ اهو لکجي ٿو تہ،

ناڪرده گنا هون ڪي سزا ملتي رهي گي،
گو جرمِ ڪئي آج بهي تشريح طلب هين."

ڀارت ۾ شاهه لطيف سميلن جي دعوت

آڪٽوبر ٨٩ سال جي پهرئين هفتي ۾ هندستان جي گادي واري شهر دهلي ۾، هندستان ۾ رهندڙ سنڌ واسين شاهه لطيف سائين جي سالگرهه ملهائي. سال بسال اهي تقريبون هندستان ۾ ٿينديون آهن. هيءَ ڪانفرنس دهلي ۾ قائم ڪيل ماروي اڪيڊمي طرفان هئي. جنهن جي باني آل انڊيا ريڊيو سنڌي سيڪشن جي انچارج، پيڻ مس وينا شرنگي آهي.

هتان هندستان وڃڻ لاءِ ڏکي ڳالهه اها آهي ته ڏوڪڙ پئسو گڏ هجي. هتان في ماڻهو صرف پنجاهه ڊالر کڻي ٿو سگهي. هندستان ۾ مٽائبا ته ڇهه سٽ سو روپيه ملن ٿا. انهن مان ڇا ٿيندو، صرف ٻه ويلا کاڌو ٿيندو. ٽيڪسي جو ڀاڙو ٿي ويندو. هتان مون ڀارت جي هاءِ ڪميشن مان ڇئن شهرن جي ويزا ورتي. اتي جي سڄاڻن وارن جي نالن سان هڪ شهر دهلي، ٻيو جئپور، ڪلڪتو، ٽيون، چوٿون بمبئي هو. هندستان ڏي وڃڻ جا ٻه رستا اهن. هڪ هوائي جهاز ۾ ٻيو ريل جو رستو آهي. لاهور کان، جنهن لاءِ ٻڌڻ ۾ آيو آهي ته سخت تڪليف آهي. پنجابي پوليس وارا ۽ ڪسٽم وارا ماڻهو کي سخت بي عزتو ڪن ٿا. هن کان جائز سامان به ڦريو وٺن ۽ ڪيسي مان ڏوڪڙ به ڪڍيو وڃن.

انهن خبرن ڪري مون هوائي جهاز جي ٽڪيٽ دهلي لاءِ خريد ڪئي. مون سان منهنجو ننڍڙو پٽ غلام الرسول خان به گڏ هلڻ لاءِ تيار ٿيو.

آئون ٢ آڪٽوبر تي ڪراچي مان روانو ٿيس، هوائي جهاز پي آءِ اي جو هو. ڪراچي مان اندازن ٥ بجي ڌاري شام جو هوائي جهاز اڏاڻو. ڏيڍ ڪلاڪ ۾ دهلي جي انٽرنيشنل هوائي اڏي تي لٿو. ان هوائي اڏي جو نالو "اندرا گانڌي ايئر پورٽ" آهي. هوائي جهاز مان بئي جڏا لٿا سون، پاسپورٽ، ويزا وغيره ڏيکاري اچي سامان جي ڪائونٽر تي بيٺا سون.

اسان جي جهاز کان اڳ ڪي ٻه جهاز سعودي

عرب، ابو ظهبي ۽ دبئي کان آيل هئا. انهن مان جيڪي مسافر لٿا، انهن وٽ وڏا وڏا باڪس، بنڊل هئا. جن ۾ قيمتي مال هو، جيڪو مسافرن آندو هو. هوائي اڏي تي بينل سمورا ڪسٽم آفيسر انهي مال ۾ اکيون وجهو بيٺا هئا. اسان جو بہ سامان اچي ويو، هاڻ سامان چيڪ ٿئي تہ ٻاهر نڪرون، قطار ۾ بيني بہ اڍائي ڪلاڪ گذري ويا، ڏاڍو تنگ ٿيا سون. هڪ رات جو وڳو، پيو پورا واقف بہ ڪو نہ هئاسون، هڪ اڏ دوست جي ائڊريس هئي، پر انهن کي بہ اسان اچڻ جو اطلاع ڪري ڪو نہ سگهيا سون. ڪيڏي مهل هڪڙو ڪسٽم آفيسر منهنجي پرسان اچي لنگهيو. ان جي ڇاتيءَ تي نالو لکيل هو نالي مان مسلمان ٿي لڳو، مون هن کي هٿ ٻڌي چيو تہ آئون سنڌ مان شاهہ لطيف سيملن تي آيو آهيان، مون وٽ واپار ڪرڻ يا پئسا ڪمائڻ وارو سامان ڪو نهي، اشراف ايترو ٻڌي يڪدم مون سان گڏجي گيٽ تي آيو ۽ مونکي ٻاهر اماڻي ڇڏيائين. هاڻ وڃي رات جا ڏهہ وڳا، ٻاهر سواري لاءِ ٽيڪسيون هيون. اسان بہ هڪ ٽيڪسي ۾ سوار ٿي هڪ واقفڪار جي ائڊريس تي روانا ٿيا سون. هوائي اڏو شهر کان ٦٠ ڪلو ميٽر پري آهي. منهنجو نديڻ جو دوست مسٽر تولا رام ويراواڻي دهلي ۾ رهندڙ هو. اسين ڳولي وڃي ان جي گهر پهتاسين، گهر جي ٻاهران مون سڏ ڪيو. مسٽر تولارام ٻاهر نڪري آيو، هڪ ٻئي کي سڃاڻي ورتو سون. سامان کڻي گهر ۾ ڪيو سون. حال احوال ڏنو سون. هن جي گهر واري جلدي ۾ ماني تيار ڪئي. ڪجهہ آرام ڪيو سون، ٻئي ڏينهن تي آرتوار هو. منهنجو دوست بہ نوڪري وارو هو، ان کي بہ موڪل هئي. صبح جو غسل پاڻي ڪري ڪپڙا بدلائي نيرن ڪئي سون. پوءِ شاهہ لطيف سيملن لاءِ تيار ٿيا سون، جنهن هنڌ اهو سيملن ٿي رهيو هو، ان جاءِ جي خبر منهنجي دوست کي هئي پوءِ ٽيڪسي ڪري وڃي اتي پهتاسين. جلسي جي ڪارروائي شروع هئي. اندر هال ۾ داخل ٿياسون تہ سنڌ مان بہ ڪافي مهمان آيل هئا، جن ۾ مولانا عبيدالله ڀٽو، جناب شمشير الحيدري، جناب عبدالواحد آريسر، جناب ڄام ساقي، مسٽر

بخشڻ مهراڻوي، مسٽر قمر پٽي ۽ ٻيا ڪي نوجوان ليکڪ ۽ شاعر هئا . مون سان اول شمشير الحيدري وڏي اچي ياڪر پائي مليو . پيڻ وينا بہ اچي ملي، مون ڪيس پنهنجو پورو تعارف ڪرايو. جنهن تي مائي وينا منهنجي اچڻ جو اعلان ڪيو ۽ ماڻهن سان تعارف ڪرايو، شاهہ لطيف سميلن پهرين تاريخ کان شروع هو پر آئون ٣ تاريخ تي پهتس بہ ڏينهن اڳ واري ڪارگذاري مون کا نہ ڏٺي. هندستان جي نامور سنڌي اديبن مان مسٽر آسن اُتمچندائي، سندس گهر واري مائي سندري هئا ، ٻين ۾ مس پشپا ياناڻي، مائي پدما ياتيا ، مسٽر ملڪاڻي جيڪو سنڌ جي مشهور ڪانگريسي پروفيسر ملڪاڻي جو پاءُ هو، اهو بہ صاحب علم ٿي ڏٺو. سنڌ مان جيڪي مهمان آيل هئا ، انهن جي رهڻ ۽ کائڻ پيئڻ جو بندوبست بہ ان هال جي ويجهو هڪ بنگلي ۾ ڪيل هو. اهو سمورو انتظام مائي وينا شرنگي جو ڪيل هو.

مون دوستن لاءِ ڪجهہ سوکڙيون سنڌ مان آنديون هيون. سنڌي ٽوپيون، اجرڪون، زنانيون پوتيون. مون هڪ پوتي مائي وينا کي پارائي، هڪ پوتي مائي سندري کي پارائي. جلسي ۾ هندستان جي راڄ سڀا ، هتي سينيٽ سڏين ٿا ، ان جو ميمبر شري رام جنرن وڪل بہ مهمان خاص ڪري گهرايل هو. ان صاحب بہ تمام وزن واري ۽ ياڻيچاري واري تقرير ڪئي. ٻيو خاص مهمان هندستان جي لوڪ سڀا ، پارليامينٽ جو ميمبر ، مسٽر گائڪواڙ هو، جيڪو بڙودي جو رهڻ وارو ۽ بڙودي جي اڳين حاڪم راجا جو پٽ هو، ان بہ تمام سٺي تقرير ڪئي. هن کي شاهہ صاحب متعلق چڱي ڄاڻ هئي. مسٽر گائڪواڙ چيو تہ سورٺ تہ هندستان جي صوبي گجرات جي هئي. جنهن جي نالي شاهہ صاحب جي رسالي ۾ سر سورٺ آهي. مسٽر گائڪواڙ سال ١٩٩٠ع ۾ ٿيندڙ جشن لطيف، بڙودي ۾ ملهائڻ جو اعلان ڪيو، نوجوان ۽ خوبصورت هو.

سندس اٿڻ ويهڻ ۽ ڳالهائڻ شاهي خاندان وارو هو، شهزادو ٿي لڳو، مون ڪيس نمائي سنڌ ڌرتي جي سوکڙي اجرڪ ڪلهن ۾ پارائي، بيحد خوش ٿيو . سندس نيڻ نري پيا . مون

کي پاڪر پائڻ ۽ اجرڪ کي چمڻ لڳو. جڏهن هڪ ٻئي مان پاڪر ڪڍياسين، تڏهن اسان ٻنهي جون اکيون ڳوڙهن سان پرجي ايون، ڪارڻ ڪهڙو هو - سا خدا کي خبر هوندي. منهنجي خيال ۾ اسان جو پنهنجن هٿن سان هڪ ٻئي کي وڇوڙو پيدا ڪيل هو. مونکي گائڪواڙ ۽ پاڻ ۾ ڪو به فرق محسوس ڪو نه ٿي ٿيو.

ڪانفرنس ۾ آيل مهمانن به پنهنجا مقالا پڙهيا. هند واسين سنڌين به پنهنجا مقالا پيش ڪيا، راڳ جون به محفلون ٿيون. مقامي سنڌي پيترن سني سر سان شاهه لطيف، سچل سرمست، سامي صاحب جا ڪلام ڳائي ٻڌايا. جن کي سيني آيلن داد ڏنو. مائي وينا مونکي به هڪ سيشن جو مهمان خاص ڪري مٿي اسٽيج تي ويهاريو. گلن جو هار پارايو مونکي به چيو ويو ته ڳالهايو. منهنجي لاءِ اهو وڏو مسئلو پيدا ٿيو. ڇو ته آئون نڪو شاهه لطيف جو ڪاهوڙي، نڪو علامه، ڇا ڳالهه ڪجي؟ آئون به همت ٻڌي مائڪ تي اچي بيٺس. شروعاتي مرحبائي ڪلمات ڪان پوءِ مون ايترو عرض ڪيو ته شاهه لطيف ان دؤر جو واحد شاعر آهي. جنهن، وقت جي حاڪمن جا گيت ڪو نه ڳايا آهن. مون حاضرين کي چيو ته هت دهلي ۾ امير خسرو جهڙا مدفون آهن. جن مغلن لاءِ سارنگيون ۽ ٻيا ساز ناهيا، انهن جي چاپلوسي ڪندا رهيا. پنجابي شاعر اقبال سيالڪوٽي انگريزن جا ڳڻ ڳايا، بادشاهه جارج پنجين لاءِ وڏي مناجات لکيائين. تنهن ڪري انگريزن هن کي "سر" جو خطاب ڏنو.

سنڌ جي مشهور ليکڪ مرحوم مرزا قليچ بيگ به انگريزن جي بادشاهه لاءِ وڏي دعا لکي، جيڪا ان وقت اسڪولن ۾ صبح جو پڙهائي ويندي هئي، سا هيءَ هئي.

شهنشاهه کي اسان جي تون سلامت رک خداوند

ان جي عيوض انگريزن مرزا قليچ بيگ کي شمس العلماءَ جو لقب ڏنو ۽ کيس ڊپٽي ڪليڪٽر جي نوڪري به ملي هئي، سندس سوين ڪتاب به لکيل آهن.

صرف پٽ ڌڻي شاهه لطيف سائين آهي، جنهن بنا

ذات پات جي انسان کي ڳايو آهي، سڄي دنيا جي خوشحالي لاء دعائون ڪيون اٿس. ٽاٽا ۽ برلان جهڙن شاهوڪارن کي ننديو اٿس. هن جو سڄي برصغير جو سير ڪيل هو. خاص ڳالهه جيڪا شاهه صاحب ڪري ويو سا هي آهي ته مذهبي ٺيڪيدارن، ملن، پنڊتن، پروهتن، ساڌن جي منهن تي دانگي ملي ويو آهي. انهن سيني کي انسان ذات جو دشمن ڪوٺيو اٿس. اهي اکر چئي مون پنهنجي جاء والاري. ۴ تاريخ تي اسيمبلي جو آخري اجلاس هو. ان ڏينهن تي سڀني مهمانن کي منجهند جي ماني مسٽر رامچند وڪيل ميمبر راجيه سڀا پارليامينٽ هائوس ۾ ڪارائي، اهو به سنو موقعو هو، اها جاء ڏسڻ لاءِ. اسان سيني وٽ پاسون هيون، مسٽر وڪل اسان سان گڏ هليو، مين دروازي تي هر هڪ کي سيڪيورٽي وارا چيڪ ڪندا ويا. جڏهن اندر داخل ٿياسون، آئون ڏاڍو خوش ٿيس ته هن اسيمبلي ڪڏهن به مارشل لا جو منهن نه ڏٺو آهي. وزيٽرس بڪ تي سيني صحيح ڪئي، پوءِ ڪائنڊ واري هال ۾ داخل ٿيا سون، صاف سٿرو هال هو، هني جا ته نخرا نرالا آهن، ٽيبل تي سڀ ويهي ويا سون، اندازن سٺ ماڻهو هوندا. مسٽر وڪل ويشنو هو، گوشت ڪائيندڙ ڪو نه هو، تنهن ڪري اسان کي ويشنو کاڌو مليو. سبحان الله ڇا تعريف ڪجي. وسري ڪو نه ٿو. ماني کائي فارغ ٿيڻ کانپوءِ مسٽر وڪل اتي جي هيڊ بورچي سان ملايو، جيڪو مسلمان هو. اسان سيني سنڌ واسين سندس رڌل ماني کي ساراهيو. مون مسٽر وڪل کي سنڌ اچڻ جي دعوت ڏني ۽ کيس چيم ته اتي توکي شاهه لطيف جي زيارت به ڪرائيندس.

مون ڪوشش ڪئي ته راجستان ۾ منهنجي اباڻي ڳوٺ جا ماڻهو رهن ٿا، انهن کي به ڏسجي، الائجي ڪهڙا زنده آهن، ڪهڙا گذري ويا. ڪيترا ننڍي هوندي اسڪول ۾ گڏ پڙهيا هئا. ان ڪري آئون دهلي ۾ پاسپورٽ آفيس ۾ ويس، اتي هڪ خالصو سردار جي آفيسر هو. ان کي مون پنهنجو پاسپورٽ ۽ ويزا ڏيکاري، کيس ٻڌايم ته اجمير، جئپور ۽ جوڌ پور شهرن جي چئن ڏينهن جي ويزا کپي جو اتي منهنجا اصلوڪا هم وطن رهن ٿا.

آئون انهن کي ڏسڻ چاهيان ٿو، سردار جي مونکي ويهاريو ۽ پنجن منٽن ۾ مونکي ويزا ملي وئي، ڏاڍو خوش ٿيس، مون پوءِ پنهنجو پروگرام ناهيو. اهو بہ خيال ڪيم تہ واپس وري دهلي کان وڃبو. ان ڪري في الحال بين شهرن مان گهمي ڦري اچجي. مون وٽ ڀارت ۾ رهڻ جي ٽن مهينن جي ويزا هئي.

مون دهلي کان صوبي مڌيہ پرديش جي شهر راءِ پور وڃڻ جو ارادو ڪيو، اتي منهنجو جواني جو پيارو ۽ عظيم دوست مسٽر گلاب راءِ پڳواڻي رهندو هو، گلاب راءِ اصل نوابشاهہ جو رهاڪو آهي. جنگ آزادي جو هيرو آهي. هن انگريزن جا ڪيترا جيل بہ ڪاٽيا. مون ٽيليفون تي ان سان ڳالهہ ٻولهہ ڪئي ۽ ڪيس راءِ پور اچڻ جو ٻڌايم. بيحد خوش ٿيو، چوڻ لڳو تہ هڪدم پهچ دير نہ ڪر، هاڻ منهنجون اکيون توکي ڏسڻ لاءِ سڪي رهيون آهن.

هندستان ۾ سٺي سواري ريل جو سفر آهي. منهنجي خيال ۾ دنيا جي جن ملڪن ۾ ريلوي جو سٺو انتظام آهي، تيئن ڀارت ۾ بہ ريل جو سٺو انتظام آهي.

ريل گاڏيون بجلي تي هلن ٿيون، جن جي اسپيڊ بہ تمام گهڻي آهي. مون دهلي مان ڇتيهہ ڳڙهہ نالي ايڪسپريس ۾ سيڪنڊ ڪلاس ايئر ڪنڊيشن ۾ پنهنجون بہ سيٽون بڪ ڪرايون. دهلي مان گاڏي هلڻ جو ٽائيم شام جو ٥ بجي هو. تاريخ ٨٩-٩-٦ هئي. منهنجو دوست مسٽر ٽولا رام جنهن جي گهر اسان مهمان هئاسون، ٽيڪسي ڪري دهلي جي اسٽيشن تي پهتاسون، گاڏي تيار هئي. اسان سامان کڻي گاڏي ۾ پنهنجن سيٽن تي ويناسون. ريل عاليشان هئي، جنهن سيڪنڊ ڪلاس گاڏي ۾ اسان جون سيٽون هيون، اهو بہ عاليشان هو. هن ۾ بہ مسافر هئا، جيڪي ڀوپال وڃي رهيا هئا، گاڏي جڏهن رواني ٿي، تڏهن انهن ٻن مسافرن مان هڪ ڄڻي مونکان خبر چار پڇي، ڇو تہ مون کي سنڌي لباس پاتل هو. مون هن کي ٻڌايو تہ آئون سنڌ کان آيو آهيان. هي ننڍڙو منهنجو پٽ آهي، اسين راءِ پور وڃي رهيا آهيون، اتي

منهنجو هم وطن دوست آهي، ان سان ملڻ ٿو وڃان، هن مونکان منهنجي دوست جو نالو نشان پڇيو، جو ڪيس مون ٻڌايو، اهو همراهه منهنجي دوست گلاب راء جو واقف هو. هنن مونکي منهنجي دوست لاءِ ٻڌايو تہ وڏو غريب پرور ۽ بهادر انسان آهي. هن جي شهر ۾ وڏي عزت آهي، آئون دل ۾ خوش ٿيس تہ منهنجو يار هتي بہ عزت وارو آهي. ان همراهه چيو تہ آئون بہ ڏينهن ۾ راءِ پور ايندس، پوءِ اوهان جي دوست وٽ ملاقات ڪبي.

ريل ۾ کاڌي جو سٺو بندوبست هو، ويشنو کاڌو في ماڻهو ساڍا ست روپيا هو. گوشت وارو کاڌو في ماڻهو ساڍا ٻارنهن روپيا هو. اسان ٻئي قسم گهرائي کاڌا. ان ريل ۾ ٻہ راتيون ۽ هڪ ڏينهن لڳي ويو. رات جو ريل وارن طرفان بسترن جو بہ انتظام آهي. ريل ۾ في بسترو پنج روپيا آهي. ان ۾ هڪ ڪمبل بہ چادرون هڪ وهاڻو، هڪ ننڍو توال، سي بہ صاف سٿرا، اسان بہ پنهنجي لاءِ بہ بسترا ورتا. واٽ تي خاص شهر جهانسي ۽ ڀوپال آيا، ايئرڪنڊيشن گاڏو هو. ان ڪري دريون بہ بند هيون، شيشي جي دريءَ مان ٻلي نظارا ڏسندا هلو. ملڪ سڄو سائو هو. سڄي رستي سان اسان جام ڪارخانا ڏٺا، ڪي لوهه جا هئا، ڪي سيمنٽ جا ۽ ڪي کنڊ جا. هندستان ۾ هر کنڊ جي ڪارخاني ۾ شراب جو بہ ڪارخانو آهي. ڪمند مان اعليٰ درجي جو شراب ٺهي ٿو ۽ ٻاهرين ملڪن ۾ وڃي ٿو، جام ناڻو اچي ٿو. واقف ڪار ٻڌايو تہ هتي جو شراب سئيٽزرلينڊ جي اوچي وسڪي کان بہ اعليٰ عمدو ۽ سستو بہ آهي. هن همراهه چيو تہ هتي چاليهہ روپين کان سئو روپين تائين اوچي وسڪي جي بوتل ۽ اعليٰ قسم جو بيئر ١٢ روپيا بوتل، اها ٽڏي ڪري پيئو تہ چوڏهن طبق روشن! اصل نيڻ نرڀو پون. مون ان همراهه کي چيو تہ ادا اوهان ڀارت واسي خوش نصيب آهيو، جو طبق روشن پيا ڪريو. اسان وٽ ماڻهو ڀنگ جي دڪي لاءِ پيو سڪي. اتي وارن جا طبق روشن ٿيڻ بجاءِ اونداها ٿي ويا آهن.

ريل اسان کي ١٠ بجي صبح جو راءِ پور تي آندو. اسان جو پيارو دوست پاڻرن کان بہ وڌيڪ مسٽر گلاب راءِ پگوانائي، پنهنجي جوان

شهزادي پٽ مسٽر اڏير سان گڏ موجود هو. هڪدم هڪ ٻئي کي گلي لڳائي، سامان ڪٽي ٻاهر پهتاسون. منهنجي يار ڪار به آندي هئي. اچي سنڌس بنگلي تي پهتاسون. جيڪو راءِ پور جي سٺي علائقي سول لائين ۾ بائرن بازار ۾ هو.

اتي سنڌس گهر واري ۽ سنڌس ننهن ۽ ننڍڙو پوٽو موجود هئا. اهي مون سان ۽ منهنجي پٽ سان مليا. منهنجي يار جي گهر واريءَ جو نالو مائي شهلا هو، گريجوئيٽ هئي، ڪراچي مان انٽر ڪيل هئس، وڏي بلند مرتبي واري خاتون هئي. سنڌس پٽ جي ڪنوار جو نالو مائي جئي شري هو، جيڪا پارٽ جي وڏي چترڪار آهي، ڪيس سنڌس فن جا ايوارڊ مليل آهن. باقي ننڍڙو پوٽو جنهن جو نالو دروهو اجا پنجن سالن جو ڪو نه ٿيو هو، ڏاڍو سهڻو ۽ پيارو. سنڌس ڏاڏو ڪيس صبح جو ورزش به ڪرائيندو هو. پوءِ ناشتو ڪرائي اسڪول ڇڏي ايندو هو، جيڪو سنڌس گهر کي نزديڪ هو. اهو ننڍڙو وري منهنجي ڪڪي جو يار ٿي ويو. اسان دوستن جون پاڻ ۾ ڪچهريون ٿينديون هيون ته ٻئي يار پاڙي ۾ پارن سان راند ڪرڻ هليا ويندا هئا. اسان ته هڪ ٻئي سان سال ١٩٤٢ع کان ڪچهري شروع ڪئي. ڇو ته اسان جي واقفيت جو اهو سال هو، جدائي وري ورهاڱي ڪرائي، گڏجي ڪلندا به هئاسين ۽ روئي به ڏيندا هئاسين، ريل ۾ دهلي کان ايندي، جنهن ريل جي مسافر منهنجي هن دوست جي تعريف ڪئي هئي سا مون ڪنن سان ٻڌي. اسان شهر ۾ بازار يا مارڪيٽ ڏي ڪم ڪار يا گهمڻ ويندا هئاسون ته اڪثر ماڻهو تمام احترام سان منهنجي يار کي سلام ڪندا هئا. مونکي جيڪو چشمو پاتل هو، اهو پراڻو هو، سنڌس فريم کي به ڪٽ ڪاٽي ويو هو. هڪ ڏينهن مونکي سنڌس اکين واري ڊاڪٽر ڏانهن وٺي ويو. اهو ڊاڪٽر صاحب به وڏو بااخلاق هو. منهنجي دوست ڊاڪٽر کي منهنجي نالي ڇيو ته هي منهنجو دل جو ٽڪرو الائجي ڪيئن هٿ آيو آهي. هن جون اکيون به تپاس ۽ چشمي جو نمبر به ڏي. ڊاڪٽر صاحب بابا ٣ ڪلاڪ مختلف اوزارن سان منهنجي اکين، ڪنن، نڪ ۽ گلي کي ڏٺو. پوءِ ڊاڪٽر صاحب

جيو ته هن جي اکين ۾ ڪا به تڪليف نه آهي، پوءِ شيشي جا نمبر ٽيسٽ ڪيائين، ان جون به مشينون هيون. هتي ته پت تي ي بي سي ۽ الف بي لکي پئي آهي، ماڻهو جي اک تي هٿ رکي بي اک سان اکر پڙهايو، نمبر ڏيو چڙين، تنهن ڪري پاڻ وٽ انڌن جو تعداد وڏيڪ آهي. اسان جي گهمڻ ڦرڻ لاءِ پروگرام منهنجي يار، پنهنجي پٽ اڏير جي سهري سان ناهيو. اهو پاڻيءَ جو انجنيئر هو. راءِ پور کان اٽڪل هڪ سئو ڪن ميل پري اهو همراهه اتان جيپ ڪاهي آيو. اسين ان ۾ چڙهي روانا ٿيا سون. برسات به هئي، سڄو علائقو ساريال پوک جو هو. هر طرف ساوڪ آبادي کي پاڻي برسات جو هو. ان علائقي ۾ سال جي سراسري برسات ۵ انچ کان به مٿي هئي ۽ برسات جي پاڻي کي وري وڏا ڊيم آهن، انهن ۾ گڏ ڪيو تو وڃي، اتان واهه نڪرن ٿا.

اسان اها رات انهي انجنيئر صاحب جي بنگلي تي ڏمري شهر ۾ گذاري. صبح جو سوير ناشتو ڪري، اسين جيپ ۾ سوار ٿي، ادي باسين جي علائقي جڳدلپور روانا ٿيا سون جيڪو اتان به سئو ڪن ميل هو. ان علائقي ۾ ٽائيگر شينهن رهن ٿا. برساتن جي ڪري نديون نالا پاڻي سان پئي ڪڙڪيا، پڪي ڪاٺ جا جهنگل آهن، ٽاڪرو لاهيون چاڙهيون به آهن، واٽ تي سرڪاري ريسٽ هائس به نهيل هئا. اسان به هڪ بن ۾ چانهه پيتي، ماني ڪاڌي، ريسٽ هائوس به انگريزن جي وقت جا هئا، عاليشان ۽ سستا هئا. جنهن علائقي ۾ ٽائيگر شينهن رهي ٿو، اتي رستي تي بورڊ لڳل آهن. انهن تي لکيل آهي ته هوشيار رهو، هن ايراضي ۾ ٽائيگر شينهن رهن ٿا. بورڊ تي شينهن جي تصوير به پينٽ ٿيل هئي. رستي ۾ هلندي اسان جهنگلي ڪڪڙ به جام ڏٺا، پولڙا ۽ لنگور به هزارن ۾ هئا. پارت ۾ هر قسم جي شڪار تي پابندي آهي. ان ڪري اتي پکين ۽ جانورن کي پناهه آهي. اتي ٻڌايو ويو ته شينهن کي مارڻ واري جي لاءِ سزاءِ موت آهي، مور پکي، هرڻ، تتر وغيره لاءِ ١٥ سال قيد جي سزا آهي. هتي وارا شڪاري مير، پير ۽ وڏيرا ان طرف شڪار لاءِ موڪلجن ته ڦاسيون چڙهي وڃن. پاڻ

مسڪنن جي هميشہ لاءِ جند ڇٽي پوندي. اتي هڪ ريسٽ هائوس جي انچارج ٻڌايو تہ هتي سرڪاري طرح انتظام آهي، ٽائيگر شينهن ڏسڻ جو. اوهان پنهنجي قيمت سان ڪو ڇيلو ٻڪر، ڀاڏو، ڍڳو خريد ڪندا. اهو جانور اتي جيڪو سرڪاري ڪاتو آهي ان کي ڏبو. ان جهنگل ۾ لوهي اوچا اسٽيج ٺهيل آهن. انهن جي پير ۾ وري لوهہ جا مضبوط گارڊر لڳل آهن. اهو جانور انهن سان ٻڌبو ۽ شينهن جو نظارو ڏسڻ وارا ماٿهو انهي لوهي اسٽيج تي ويهندا، فوٽو گرافي يا فلم بندي ڪري سگهجي ٿي. اهو شينهن هن ٻڌل جانور تي اچيو ڪڙڪي. هن ٻڌايو تہ ڏاڍو سنو منظر ٿئي ٿو. جيپ جو ڀاڙو ريسٽ هائوس کان ان شينهن واري جاءِ تائين ڏيڍ سئو روپيا هو. اسان اهو نظارو ڪو نہ ڏٺو. باقي سچ لٿي مهل شينهن جون دانهون ضرور ٻڌڻ ۾ آيون. اتي اها بہ خبر پئي تہ رام جڏهن پنهنجي زال سيتا ديوي ۽ ڀاءُ لڇمڻ سان گهر ڇڏي ڪنهن جهنگ ڏانهن روانو ٿيو هو. تڏهن شروعاتي منزل هن علائقي ۾ ڪئي هئس. هتي جي آبادي وارا، آدي باسي وڻ اصل ڪو نہ وڍين، هو وڻ کي ڀڳوان جو اوتار سمجهن ٿا. ان ڪري اهو علائقو وڻن سان ڍڪيل آهي. هتي تيندو جا وڻ بہ ڏٺا سون، جن مان ٻن جون ٻيڙيون ٺهن ٿيون. اسان سڄو ڏينهن سج لهڻ تائين هن علائقي جو سير ڪري رات جو وري ان انجنيئر وٽ موٽي اچي رهيا سون. صبح جو ساڳي جيپ ۾ وري راءِ پور روانا ٿيا سين. ساڳئي رستي کان نہ پر ٻئي رستي سان. سابق رياست بستر مان بہ گذرڻ ٿيو. جنهن جي راجا حڪومت هندستان سان بغاوت ڪئي هئي. ڪيس گولي، جو نشانو بڻجڻو پيو. اهو علائقو بہ وڏن سرسبز جنگلات سان ڇڪار هو، ميدان تي سارين جي پوک هئي، مطلب تہ هر طرف ساوڪ هئي. راءِ پور ۾ مون پنهنجي دوست کي چيو تہ هاڻ اُٺون ڪلڪتي وڃڻ گهران ٿو. اتان سڌو بمبئي هليو ويندس، مونکي ڇون لڳو يار ڪالهہ ٻڌ تون الائجي ڪهڙي بهاني هن سرزمين تي پهتو اهين. آئون توکي اڪيلو ڪو نہ ڇڏيندس. پڻ هفتو ڪن هتي ڪچهريون ڪريون، گهمون ڦرون، مٿان ڪو توکي واقف ڪار بہ ملي.

ڪلڪتي ۾ هڪ نمائش هئي، جنهن ۾ هڪ اسٽال چترڪاري جو به هو، يار جي ننهن به چترڪار هئي، ان کي نمائش ۾ پنهنجون پئينگس رکئيون هيون. مون چيو ته يار نيڪ. هن اتي ڪن پنهجن واقف ڪارن سان ملايو. هڪ ڏينهن گوشت مارڪيٽ ۾ وٺي ويو. جنهن ڪاسائي کان گوشت وٺندڙ هو. ان کي چيائين ته هي منهنجو دل جو ٽڪرو اچي ويو آهي. تنهن ڪري تون به گوشت اهڙو ڪاراءِ، ان اشراف به گوشت اعليٰ ڏنو. چاءِ سگريٽ جي به خاطري ڪيائين. هڪ ڏينهن بازار ۾ هڪ بندوقن جي واپاري بوهري وٽ وٺي ويو، مون پنهنجي يار سان جيڪا ڪچهري ڪئي هئي، ان ۾ مون عبدالستار ايڌي جي خدمتن جو تمام گهڻو ذڪر ڪيو هو. دڪاندار بوهري کي مون واري يار، چيو ته هي منهنجو دلبر دوست آهي. سنڌ مان مون سان ملڻ آيو آهي. هي پهريون مسلمان آهي سنڌ جو جيڪو منهنجي گهر آيو آهي. بوهري سيٺ چاءِ بسڪٽ جي خاطري ڪئي. بوهري سيٺ جا به نوجوان پٽ به دڪان تي هئا. انهن مان هڪڙي لاءِ منهنجي دوست گلاب راءِ چيو ته ياءُ عبدالستار ايڌي جي نيڪين جي ڳالهه ڪئي هئي، تيئن هتي راءِ پور ۾ عبدالستار ايڌي وارا ڪم، هي نوجوان بوهري پيو ڪري. آئون هڪدم ڪرسيءَ تان ٽپ ڏئي اٿيس. ان نوجوان بوهريءَ کي پنهنجي سيني سان لڳايم. سندس پيشاني مون چمي. وڏي سيٺ کان پڇيم ته هي اوهان جا نوجوان پٽ شادي شده آهن؟ سيٺ مشڪي چيو ته نه! ٻئي ڪنوارا آهن! مون سبب پڇيو سيٺ چيو ته هندستان۾ اسان بوهرين پنهنجي پير جي انڌي عقيدي جي مخالفت ڪئي. آءُ به انهن مان هڪ بوهري آهيان. بغاوت سبب اسان جي پير مون کي پنهنجي جماعت مان خارج ڪري ڇڏيو آهي. نه ڪو بهرو اسان کي رشتو ڏيندو، جي مري وڃجي ته به بوهري ڪو به ڪونه ايندو. انهن حالتن جي ڪري هي نوجوان منهنجا پٽ وينا آهن. مون کي ڏاڍو افسوس ٿيو ته پير ڪيتري قدر پينگ پيا ڪن. مون مذاق ۾ وڏي سيٺ کي چيو ته اوهان پنهنجي خزاني سميت ترڪ وطن ڪري اسان وٽ هلو. اتي اهڙا پير اوهان کي ملندا، جي اوهان جا ڇوڪرا پاڻ وٽان شادي

ڪرائي ڏيندا، ڏاڍو ڪليو. مونکي چيائين تہ ائين ٿيندو؟ مون چيو مانس بلڪل. تون ڪروڙ پتي آهين. ڪراچي ۾ هلي وڏو ڪاروبار شروع ڪر، تنهنجا پٽ چوريون غراري باز ڪٿي وينديون. مونکي سيٺ هڪ لڪڻ ڏنو، يادگيري لاءِ مون بہ آتي ان لڪڻ کي گهر پيڙو ڪيو.

پوءِ منهنجي دوست ريل جي بڪنگ ڪرائي ڪلڪتي لاءِ. اسان سان سامان بہ جام ٿي ويو. جو مائيءِ جئي شري جي، پيننگ جا ڪوڪا ڪم از ڪم چار وڏا سارا هئا. مائي جئي شري جا ناناڻا ڪلڪتي ۾ هئا. ان ڪري فون تي انهن کي اطلاع ڏنو ويو. ريل جو وڏو سفر هو، اسان کي بہ ڏينهن لڳا. ڪلڪتي ۾ اسٽيشن جو نالو هوڙا آهي. اتي صبح جو چار بجي ريل پهتي. مائي جئي شري جو مامو مسٽر ٿهلياڻي موجود هو. پليٽ فارم تي ان سان هڪ نوڪر بہ هو، بہ چار ڪولي ڪري سامان آندو سون، ٻاهر ويگن هئي. ان ۾ سامان رکي روانا ٿيا سون. هوڙا ريلوي اسٽيشن ڪانپوءِ پل رستي هو گلي ندي پار ڪبي پوءِ ڪلڪتي جو شهر ايندو آهي. اسان بہ گهڻو مفاصلو ڪيو. منهنجو اندازو هو تہ ٽيهارو ميل ٿيندو، وڃي مسٽر ٿهلياڻي جي گهر پهتاسون، هي پاڻ ۾ ٽي ڀائر هئا. هر هڪ ڀاءُ جو الڳ فليٽ هو. سندن پيءُ بہ حيات هو، جيڪو نندي پٽ سان رهندو هو. مونکي ٻڌايائين تہ آئون سنڌ ۾ ٻيلي ڪاتي ۾ نوڪري ڪندو هوس. مرحوم مير غلام علي خان ٽالپر ٽندي محمد خان واري جا وڏا ڳڻ بيان ڪيائين. اجا تندرست هو، سندس گهر واري بہ حيات هئي. اها بہ تندرست هئي. اسان ان ڀاءُ سان رهيا سون جيڪو اسٽيشن تان اسان کي وٺي آيو هو.

ان جي گهر واري سنڌ جي مشهور سخي شهيد ڪنور ڀڳت جي نياڻي هئي، اسان کي اهو شرف حاصل ٿيو، جو اسان ان خاتون جي هٿن جي ماني ڪاڌي. سندس شهيد والد جي هڪ تصوير ۽ سندس ڳايل ڪلامن جي هڪ ڪيسٽ بہ ڏنائين. هن فيملي جو ڪاروبار ٺيڪيداري هو. وڏا امير ماڻهو هئا، سندن رهائش اميرن واري هئي، ٽي چار موٽر ڪارون هنن وٽ هيون.

فليٽن ۾ لفٽ جو انتظام هو، دروازي تي هر وقت دربان موجود هوندو هو.

اسان ڪي هنن ڪلڪتي شهر جون تاريخي جايون ڏيکاريون. خاص علائقا شهر جا ٻه گهمي ڏنا سون. ڪلڪتو هندستان جو وڏو شهر آهي. هن جي آدمشماري پونا ٻه ڪروڙ ماڻهو آهي، سواري لاءِ شهر ۾ بجلي جو ٽرام آهي، رڪشا ٽيڪسيون به جام آهن، منهنجي خيال ۾ ڪلڪتو سستو شهر آهي. ماڻهو جي ضرورت جون شيون ايتريون مهانگيون نه آهن. ڏيڍ روپئي ۾ به ماڻهو پيٽ پري سگهي ٿو. اسان اتي آني وارو پلو به کاڌو، بنگالي پلي کائڻ جا شوقين آهن. پلي کي بنگالي زبان ۾ هلسا چوندا آهن. هندستان جي عظيم شاعر ڊاڪٽر رابندر ناٿ ٽيگور جي قائم ڪيل شانتي نڪيتن يونيورسٽي به ڪلڪتي کان ڏيڍ سئو ڪلو ميٽر پري آهي. مونکي ڏاڍو شوق هو ته اهو ادارو ڏسجي پر موقعو نه مليو. ڪلڪتي ۾ زمين جي اندر ريلوي جو نظام قائم ڪيو ويو آهي، في الحال زير زمين ريلوي اسٽيشنون پنج آهن، ان زمين دوز ريل جو به سفر ڪيو سون، سهڻي ريل هئي ۽ تمام تکي اسپيڊ واري هئي، ٻه دفعا اسان ان جي سواري ڪئي، طبيعت ئي خوش ٿي وئي. ڪلڪتي ۾ وڪٽوريا ميوزم ڏسڻ جهڙو آهي، جنهن ۾ انگريز دور جون ڪيتريون شيون آهن. لارڊ ڪلائيو جي پائڻ جا ڪپڙا به رکيا هئا. ڪلي پور وارو چڙيا گهر هو پر هينئر ان جو حال ڪو نه هو. هڪڙي چوڪيدار چيو ته هاڻ ايترا سياح ڪو نه ٿا اچن، تنهن ڪري پکين ۽ جانورن جو تعداد گهٽجي ويو آهي، ڪلڪتي ۾ ماڻهو هوميوپيٿڪ علاج جا شوقين آهن، اتي ڪيترا ناميارا هوميوپيٿڪ ڊاڪٽر ٻڌڻ ۾ آيا. هڪڙي هوميوپيٿڪ ڊاڪٽر جو نالو ڊاڪٽر گنگولي هو . چون ٿا ته هو مريض جو منهن ڏسي بيماري ٻڌائي ٿو. اهو علاج به سستو آهي، اسان ڏهاڪو ڏينهن ڪلڪتي ۾ گذاريا، اسان پيءُ ۽ پٽ ڪي پوءِ بمبئي اچڻو هو. اسان جي دوست گلاب راءِ کي راءِ پور اچڻو هو. اسان ڪلڪتي مان بمبئي هڪ پراڻي دوست مسٽر گوبند پنجابي کي فون ڪيو، جنهن چيو ته

پلي اچو، منهنجو گهر حاضر آهي. آئون اسٽيشن تي اوهان کي وٺڻ ايندس. پوءِ ڪلڪتي کان اسان بمبئي لاءِ ريل ۾ سيٽون بڪ ڪرايون. بمبئي ۾ پهچڻ تي ٻہ ڏينهن لڳن ٿا. گاڏي شام جو ٦ بجي هوڙا اسٽيشن تان رواني ٿي. واٽ تي منهنجو دوست گلاب راءِ راءِ پوز اسٽيشن تي موڪلائي لٿو. مون کان صرف هڪڙو واعدو ورتائين، وري جلد هن طرف اچجانءِ ۽ سنڌ مان شاهہ لطيف جي ننگري مان سنڌ جي مٽي کنيو اچجانءِ، جڏهن آئون جهان ڇڏيندس، تڏهن سنڌ جي مٽي منهنجي مرده جسم تي وجهن، تہ منهنجو اڳيون جهان موچارو ٿيندو. ائين چئي روئي ڏنائين. مونکي بہ روئڻ جهڙو ڪري ڇڏيائين. هاڻ اسين پوءِ پٽ ريل ۾ وينا هئاسين، واٽ تي ڪيترا نظارا ڏسندا رهيا سون. عجيب ماڻهن جون زبانون هيون. واٽ تي ٽاٽا ننگر ۾ ريل هلي. اتي هندستان جي وڏي شاهوڪار ٽاٽا جو رڪ جو ڪارخانو آهي. واٽ تي پوني جو بہ شهر ڏسڻ ۾ آيو. اسان جي دوست گوبند پنجابي چيو هو تہ اوهان بمبئي شهر جي باندرا اسٽيشن تي لهندا، آئون در وٽ بيٺو هوندس. ريل گاڏي باندرا اسٽيشن تي صبح جا ٨ ڪن ٿيا تہ پهتي. اسان در تي ۽ دروازي تي نهاريندا رهيا سون، پر دوست اسان کي نہ سڃاتو، ڪا خبر ڪا نہ پئي. گاڏي نيٺ رواني ٿي. آخري اسٽيشن بمبئي جي وڪٽوريا ٽرمينس آهي، اسان اتي لهي پيا سون، مزدور کان سامان کڻائي ٻاهر آياسون. ڏاڍي پريشاني ٿي. خيال ڪيوسون ڪنهن هوٽل جي پر ونون، سامان رکون پوءِ دوستن جي پڇا ڪريون. ٻاهر بيا ڪيترا مزدور بينا هئا. اسان هڪڙي کي چيو تہ هتي ويجهي ڪنهن هوٽل ۾ وٺي هل. اهو سامان کڻي هڪ نزديڪ واري هوٽل تي آيو. هڪڙو ٿلهو ڪارو گجراتي وينو هو، پر هن اسان کي رهڻ نہ ڏنو. چيائين تہ آئون پاڪستاني کي هوٽل ۾ رهڻ ڪو نہ ڏيان.

مون وٽ گوبند پنجابي جو فون هو. اتي هڪ چانهہ جي هوٽل هئي. اسان فٽ پاٿ تي سامان رکيو، چانهہ بہ پيتي سون، اتان گوبند کي فون ڪيم، جنهن چيو تہ اوهان ڪٿان پيا ڳالهايو؟ مون ڪيس چيو تہ باندرا اسٽيشن تي اوهان آيا هئا يا نہ؟

اسان کي پتو ڪو نہ پيو. هن ويچاري چيو تہ آئون پڻ سوڊو ڪار بہ ونئي آيو هوس، پر اوهان کي ڏسي سڃاڻي ڪو نہ سگهيس، چو تہ ڏني بہ ورهيہ ٿي ويا. مون ڪيس چيو تہ اسين وي ٽي اسٽيشن کان ٻاهر فٽ پاٿ تي وينا آهيون، هڪڙي هوٽل ۾ بہ ويا سين پر هن رهڻ ڪو نہ ڏنو. گوبند چيو تہ فڪر نہ ڪريو، اتي ترسو. آئون اچان ٿو. هاڻ اسين پيءُ پٽ پريشان مسافر ٿيا رستي تي وينا آهيون، سڄو ڪلاڪ گذري ويو، ڪيڏي مهل اسان جي اڳيان هڪ نوجوان ڇوڪري اچي بيني، جنهن چيو تہ اوهان سنڌ مان آيا آهيو، مسٽر گوبند پنجابي جا مهمان آهيو. آئون ان جي فيڪٽري جي مئنيجر آهيان، اوهان کي وٺڻ آئي آهيان. اسان کي پيٽ ۾ ساهہ پيو تہ هاڻ هٽيڪا آهيون.

مائي موٽر ڪار آندي هئي، ان ۾ سامان رکي مسٽر گوبند جي فيڪٽري ۾ آيا سون، جيڪا ڪافي پري هئي، بمبئي جي متونگا واري علائقي ۾ مسٽر گوبند فيڪٽري ۾ موجود هو، هڪدم گلي مليو. چيائين تہ مون دري مان اوهان کي ڏٺو هو، پر خبر نہ پئي، هڪڙو تہ باندرا اسٽيشن تي گاڏي صرف پنج منٽ بيهي ٿي. مسٽر گوبند پنجابي جي فيڪٽري ۾ گنجين ۽ ٽوالن نهڻ جو ڪپڙو نهندو آهي. اسان کي هڪدم چانهہ عاليشان پياريائين. پوءِ ڪار ۾ سامان رکي سندس گهر روانا ٿيا سون. سندس گهر بمبئي جي خوبصورت علائقي ۾ هندي سمنڊ جي ڪناري تي هو. سندس عاليشان فليٽ هو. سندس ننڍو پٽ هن سان گڏ رهندو هو. وڏو پٽ بہ نزديڪ ٻي هنڌ رهندو هو. اسين سامان لفٽ ۾ رکي مٿي پهتاسون. دوست گوبند جي گهر واري موجود هئي. جنهن هٿ ٻڌي اسان کي پليڪار ڏني. هڪڙو ڪمرو جيڪو اسان لاءِ خالي هو. ان ۾ اسان جو سامان رکيو ويو. اسان وهنجي ڪپڙا بدلايا. منجهند جي ماني کاڌيسون، پوءِ ڪجهہ آرام ڪيوسون، جو ريل جي سفر جو ٿڪ هو. منهنجي دوست پوءِ مسٽر اتم کي فون ڪري، منهنجو ٻڌايو، اهو دهلي ۾ شاهہ لطيف سميلن ۾ مليو هو، ان چيو تہ آئون صبح جوايندس.

انهي شام جو مسٽر گوبند اسان کي سمنڊ جي ڪناري تي سير ڪرايو. ان ايراضي ۾ هندستان جي مشهور فلمساز، محبوب خان مرحوم جو فلم ناهڻ جو اسٽوڊيو هو. جنهن کي چوڌاري وڏي ديوار هئي. ان رستي جو نالو بہ محبوب خان هو. هڪ پارڪ بہ هو، ان تي بہ لکيل هو محبوب خان پارڪ. اسين اٽڪل بہ اڍائي ڪلاڪ گهمندا رهيا سين. پوءِ گهر آياسون، منهنجي يار جو پٽ بہ گهر اچي ويو هو، ان جي فيڪٽري هئي گنجين جي ڪپڙي ناهڻ واري، ان کي هڪ ڪکي بہ هئي ڇهن پنجن سالن جي. رات جو گڏجي عاليشان ڊنر ڪاڌيسون. تي وي بہ ڏٺيسون، پوءِ ويهي ڪچهري ڪئيسون. اسان ورهاڱي کانپوءِ پهريون ڀيرو مليا هئاسون.

مسٽر گوبند اصل شڪارپور جو رهاڪو هو. اسان رات جو هند جي مشهور سنڌي اديب مسٽر ڪيرت ٻاٻاڻي ۽ سنڌي اديب مسٽر گوبند مالهي کي بہ فون ڪيو، جيڪي بمبئي شهر ۾ رهندڙ آهن، اهي بہ صبح جو اچي مليا، ڏاڍي حب سان ڪچهريون ڪيونسون.

صبح جو مسٽر پنجابي جي گهران ناشتو ڪري ڪار ۾ سوار ٿي مسٽر گوبند سان سنڌس فيڪٽري ۾ ايندا هئاسون. جيڪا مائي اسان کي پهرئين ڏينهن بمبئي اسٽيشن جي ٻاهران اسان کي وٺي آئي هئي، ان جو نالو مونکي وسري ويو آهي. مون مائيءَ جو نالو سنڌ راڻي رکيو هو ۽ هئي اصل سنڌ جي لاڙڪاڻي شهر جي. وڏي خوش اخلاق خاتون هئي. مسٽر گوبند فيڪٽري جو ڪم ڪار ڏسي پوءِ اسان کي گهمائڻ وٺي ويندو هو، بمبئي شهر بہ تمام وڏو آهي. هن ۾ فلڪ بوس عاليشان عمارتون آهن. وڏا وڏا واپاري مرڪز آهن. شهر صاف سٿرو آهي. شهر ۾ بس سروس بہ سٺي آهي، رڪشا ۽ موٽر ٽيڪسيون بہ جام آهن، جيڪي سڀ ميٽر تي هلن ٿا. هتي وارو قصو ڪونهي، جو ميٽر ائين خالي ٽيڪسين تي لڳا پيا آهن پر انهن تي ڀاڙو ڪو نہ وٺن، ٽيڪسين وارا پنهنجي مرضي سان ڀاڙو وٺن.

اسان کي دوست بمبئي جون مشهور جايون ڏيکاريون. گيٽ وي آف انڊيا، تاج محل هوٽل، خوبصورت ميرين ڊرائيور وارو علائقو ۽ جو هو وارو علائقو جنهن ۾ عاليشان فليٽ آهن. انهن علائقن ۾ سڀ ڪروڙ پتي رهن ٿا.

سمنڊ تي هڪ علائقي جو نالو چوپائي آهي، اتي بہ شام جو تمام وڏي رونق ٿيندي آهي.

منهنجي يار جي گهران جڏهن سنڌس فيڪٽري اچبو هو تہ سمنڊ جي اندر هڪ مسجد هئي، منهنجي دوست ٻڌايو تہ هن مسجد جو نالو مسجد علي آهي، سمنڊ جو پاڻي هن جي درين سان لڳو بيٺو هو. مون يار کان پڇيو تہ يار جڏهن سمنڊ ۾ جوش ايندو هوندو، وير چڙهندي هوندي، تڏهن تہ پاڻي مسجد اندر هليو ويندو هوندو، گوبند جواب ۾ چيو تہ سمنڊ ۾ ڪيترو بہ چاڙهہ هوندو آهي، پر پاڻي مسجد ۾ ڪو نہ وڃي، مون يار کي چيو تہ اهو اٿئي علي جو معجزو.

اسان اندازن ڏهہ ڏهاڙا رهڻ بعد دوست کي چيو تہ يار هاڻ هتان دهلي وڃبو، پوءِ آئون وري اجمير، جئپور جوڌپور ويندس پوءِ واپس وطن بہ وڃڻو آهي، هن جي مرضي هئي تہ اجا ويهارو ڏينهن رهو، جو اوهان وٽ ويزا تہ ٽن مهينن جي آهي. پر مون کيس چيو تہ اسين مسڪين آهيون وڃي پيٽ جو ڌنڌو ڪبو، منهنجو پٽ اسڪول ويندو، اسڪول تہ ڪليل هئا پر موڪل وٺي آيا هئاسون.

هندستان ۾ بہ ريل گاڏيون هڪ ڪلڪتي کان دهلي - ٻي بمبئي کان دهلي هلي ٿي. انهن گاڏين جو نالو راجڌاني ايڪسپريس آهي، دوست گوبند چيو تہ اوهان هتي ريل جو مزو وٺو، هتان شام جو چار بجي راجڌاني ايڪسپريس هلي ٿي دهلي لاءِ. جيڪا وات تي صرف ڇهن استيشنن تي بيهي ٿي. صبح جو ڏهہ بجي دهلي پهچائي ٿي، سڄي ايئرڪنڊيشن آهي، ڪن گاڏن ۾ هوائي جهاز واريون سيٽون، آرامده آهن، ان جو ڪجهہ ڀاڙو گهٽ آهي. اسان بہ ارادو ڪيو تہ يار انهي ريل جو مزو وٺجي. ان ڪري

اسان ان گاڏي جي بڪنگ ڪرائي، جنهن ۾ هوائي جهاز جهڙيون سيٽون هيون. اسان سان مسٽر اتم بمبئي جي اسٽيشن تي هليو، ٽڪيٽ جي بڪنگ لاءِ ان چيو تہ ان ريل گاڏي ۾ هفتو اڳ بڪنگ ڪرائبي آهي. سبحان الله اسٽيشن تي جيڪو بڪنگ هال هو، فرش اهڙو هو جو تکي هلڻ وارا ڪري ٿي پيا. هندستان ۾ ريلوي جي بڪنگ ڪان اڳ هڪ فارم پرڻو آهي. جنهن ۾ ماڻهو پورو نالو، جتي رهي تہ ان جي ائڊريس، فون نمبر جنهن پاسي وڃي ٿو اتي جي بہ مڪمل ائڊريس لکڻي آهي، اها ڳالهہ سني. ڪنهن حادثي جي صورت ۾ خبر پئي سگهجي ٿي. هتي تہ ٽڪيٽ وٺڻ جو رواج ڪونهي. هينئر تازو سکر وٽ سانگي اسٽيشن تي ريل جو جيڪو حادثو پيش آيو، ان ۾ بہ ريلوي وارن چيو تہ ٽن حصن ماڻهن وٽ ٽڪيٽ ڪو نہ هو. گهڻا حادثي جا مئل بہ بنا ٽڪيٽ جي هئا. اسان جو ڀاڳ چڱو هو، ٻي ڏينهن لاءِ گاڏي ۾ سيٽ ملي وئي، ڏاڍا خوش ٿياسون، پوءِ اسان تياري ڪئي، سامان وغيره بند ڪيو سون، ڪن دوستن سان فون تي ڪن سان روبرو موڪلايوسون. منهنجي ڀاءُ گوبند ٻڌايو تہ ان ريل ۾ هوائي جهاز وانگي ماني بہ ملندي، صبح واري چاءِ بہ ملندي، جنهن جي قيمت ڪا نہ ڏبي. اها بہ ڀاڙي ۾ اچي وئي. ريل گاڏي جو هلڻ جو ٽائيم شام جا ساڍا چار هو. رات جو اوچتو منهنجي دوست جي طبيعت خراب ٿي پئي. ان ڪري اسٽيشن تي پاڻ ڇڏڻ ڪو نہ آيو، سندس مائي مئنيجر جنهن جو مون نالو سنڌ رائي رکيو هو، سا گڏجي اسٽيشن تي آئي. اسٽيشن تي ورري مسٽر اتم ۽ سندس گهر واري مائي سندري بہ موڪلائڻ آيا.

مائي سنڌ رائي منهنجي ڪکي کي هڪ سٺي ٻال پين سوکڙي ڪري ڏني. مائي سندري کيس قميص جا ٻہ ڏنا.

سامان رکڻ جو گاڏو الڳ آهي. اتي سامان رکي اوهان کي ٽوڪن ڏيندا. جيڪو اوهان پنهنجي منزل تي ڏيکاري، سامان واپس وٺو تنهنڪري سامان اسان ان گاڏي ۾ رکائي ٽوڪن ورتو. پوءِ اچي گاڏي ۾ چڙهياسين، سبحان! بهشت اگو پيو آهي.

جهڙو پان امريڪن جو هوائي جهاز بيٺو آهي. سيٽون اعليٰ ڪشاديون. ٻه سيٽون گڏ هيون. اسان پنهنجا نمبر ڏسي ان تي هينڊ بيگ وغيره رکيا. گاڏيءَ جي هلڻ جو وقت ٿيو. اسان مائي سندرائي، اتم ۽ پيٺ سندري کان موڪلايو. گاڏي هلڻ کان اڳ ڪنڊيڪٽر گارڊ مسافرن جي لسٽ هٿ ۾ ڪئي اندر آيو. هر ماڻهو جو ٽڪيٽ ۽ سيٽ نمبر ڏسي ويو. ٽرين تمام ڊگهي هئي. مون ڏٺو ته ٻه چار سيٽون خالي هيون. گاڏيون سڀ بجلي تي آهن. گاڏي سيٽي هئي رواني ٿي. آسمان سان ڳالهيون هيون اڌ ڪلاڪ جي اندر پيڪيٽ چاءِ ڪافي ڏني وئي. موسيقي جا رڪارڊ به هليا. جلال چانڊيو ڪو نه هو. اتي جا هئا ڪير هئا، سو اوهان سمجهي سگهو ٿا. ته اتي ڳائڻ وارا ڪير آهن. اصل الله جو آواز هو. چاءِ جا برتن کڻي ويا. پوءِ وري بيا باوردي بيرا آيا. انهن جي هٿن ۾ وڏا چارٽ هئا. اهي پئسينجر کان پيا پڇن ته اوهان سبزي خور آهيو يا گوشت کائڻ وارا آهيو. جنهن جهڙو ڪاڏو چيو ٿي اهو ئي ان کي ڏنو ويو. اسان هڪ سبزي جو ڊش، هڪ گوشت لاءِ چيو. سبزي وارن کي سبزي جو سوپ پياريو ويو ۽ گوشت کائڻ وارن کي ڪڪڙ جو اعليٰ سوپ پياريو ويو. سبزي خورن واري ڊش ۾ دال، ٻن قسمن جي سبزي، ٻن قسمن جا چانور، رائتو، سلاد، پوريون، آچار پيڪ تيل، ڏونرو به هو. گوشت جي عيوض ڪڪڙ جو ڊش هو. ان ۾ ڪڪڙ جو قورمون هو. جنهن ۾ اڌ ڪڪڙ هئي. هڪڙي سبزي، ڏونرو، چانور، پوريون ۽ مٺو ڊش به هو. اسان جڏهن اهي مال ريل ۾ کاڌا تڏهن منهنجي پٽ مون کي چيو بابا هن گاڏي مان لهجي نه. وينا هجون باقي رهيل ويزا وارا ڏينهن هن ۾ پيا گهمون. پنهنجي ريل جون مانيون ڏنل به آهن ڪاڏل به آهن. گهڻو ڪري جي سفر ڊگهو آهي. رستن جي مصيبت ۾ هوندو ماڻهو. رات جو اها ريل ساڍي انين بجه بڙودي پهتي هئي. اتي هن جي پنج منٽ بيهڻ جو اسٽاپ هو. ان کانپوءِ مسافرن سمهڻ جي ڪوشش ڪئي. سڀ ڪو پنهنجين سيٽن کي کولڻ لڳو. اسان به سيٽ کي کولي پير ڊگها ڪري سمهي رهياسون. ريل جو ايئر ڪنڊيشن اهڙو ته ٿڌو هو جو اصل ٿڌل پيو

بہ ٺري ڍيو. ڪن ماڻهن وٽ چادرون وغيره هيون، اهي انهن ۾ ويڙهجي ويا. اسان سان سڀ ڪجهہ هو پر سامان ٻي گاڏي ۾ بند هو. پوءِ هڪ خاتون هڪڙي ننڍڙي چادر منهنجي پٺ کي ڏني.

صبح جا چار ٿيا هئا تہ ٽڏ گهٽجي وئي. پوءِ هڪدم لائوڊ اسپيڪر تي اعلان ٿيو تہ گڊمارننگ، نمسڪار، اوهان سڀ مسافر دوست، خيريت سان هوندا. هينئر اوهان جي خاطري چاءِ سان ڪيون ٿا. هڪدم ٿرماسن ۾ بند گرم چاءِ اچي وئي. ان بعد ناشتو بہ اهڙي ريت مليو. گاڏي صبح جو ١٠ بجہ دهلي ڪينٽ تي اچي بيٺي. اسان لهي وڃي ان گاڏي جي اڳيان بيٺاسون، جنهن ۾ سامان بند هو. سڀ ڪو مسافر ٽوڪن ڏيکاريندو سامان کڻندو ويو، اسان سامان ڪنيو، اتي مزدور بہ موجود هئا. اسان سامان کڻائي ٻاهر اچي ٽيڪسي ۾ رکيو ۽ مسٽر ويراڻي جي گهر روانا ٿياسون. رات جو ڪچهري ۾ مون مسٽر ويراڻي کي چيو تہ يار هاڻ هتان اجمير وڃڻو آهي. اتان جو ڏيور، اتان جئپور پوءِ واپسي دهلي پوءِ هتي گهمي ڦري دهلي جا درشن ڪبا. دل وارو جي جيئرو هوندو تہ ملبو، مري ويل هوندو تہ ان جي قبر تي بہ وڃبو.

اسان ريل ۾ دهلي کان سيٽ بڪ ڪرائي اجمير لاءِ، پر اها ايئر ڪنڊيشن نہ هئي. سيڪنڊ ڪلاس هو. گاڏي جي هلڻ جو ٽائيم صبح جا ٦ هو. منهنجي دوست مسٽر ويراڻي جو گهر انهي دهلي جي اسٽيشن کان ٻن اڍائي ڪلاڪن جي مفاصلي تي هو. اسان ٣ بجہ تيار ٿياسون. اسان پاڻ سان بہ چار وڳا ڪپڙن جا، ٻيو ٿورو ضروري سامان، هڪ ٿيلهي ۾ وجهي کنيو. ويراڻي جي گهر کان ٻاهر ٿوري پنڌ تي ٽيڪسي اسٽينڊ هو، اتي گهڻو ڪري سواري ملندي هئي. اسان اتي پهتاسون، ڏٺوسون تہ ڪا بہ سواري ڪانهي. جيڪا سواري لنگهي پئي سا ڦل - ڏاڍا پريشان، گاڏي ويندي هلي، ٥ اچي ٿيا. ٻيلي هڪڙي ٽيڪسي ڪار اچي بيٺي، ان ۾ ويهي هڪدم روانا ٿيا سين، ڇهہ بجي روانا ٿي ويا سين، اچا اسٽيشن پري آهي. دوست چيو تہ هاڻ واپس گهر هلي پوءِ ٻي ڪنهن گاڏي جو بندوبست ڪبو. مون هن کي چيو تہ يار اسين غريب نواز

حي شهر پيا وڃون، تون ان تي رک. اسين پوڻا ست ٿيا تہ اسٽيشن تي پهتاسون. مزدورن کان پڇيو سين. انهن چيو تہ گاڏي ليٽ آهي، اجا ٻہ اڍ ڪلاڪ. پيٽ ۾ ساهہ پيو، ٽيلهو ڪٽي اندر ويا سون، چانهہ وغيره پيئڻ جو موقعو مليو. گاڏي اچي وئي، ان ۾ سوار ٿيا سون، صبح جو اٺ بجي پهچي ٿي. راجستان جي وڏي علائقي مان ريل لنگهي ٿي، عجيب نظارا هئا، اسان هرڻن جا ٽولا ڏٺا، جيڪي ڏڻ ڪري چريا پئي، ريل گاڏيءَ کان بہ ڪو نہ ٿي ڊنا. مورن جا ولر ڏٺا سون، هتي تہ اهي جانور ۽ پکي ناپيد ٿي ويا آهن، وزيرن ۽ صوبيدارن جي پيٽن ۾ تترن جا آواز ضرور هوندا. اسان جو اهو سفر سيڪنڊ ڪلاس جو هو، سيٽ تہ هئي پر مڙئي پيڙ پيڙان بہ هئي. گاڏي نيڪ انين بجي صبح جو اجمير اسٽيشن تي پهتي. اسان مزدورن کان ٽيلهو ڪٽائي اسٽيشن کان ٻاهر آيا سون تہ هڪ بزرگ بيٺو هو، جنهن چيو تہ اوهان غريب نواز جي زيارت لاءِ آيا هجو تہ اوهان مون سان هلو، آئون اوهان جي خرچ تي سٺي جاءِ جو بندوبست ڪرائيندس ۽ زيارت بہ ڪرائيندس، مون اتي چيو تہ بابا اسين پنهنجي نموني سان وڃي رهندا سون، باقي زيارت ضرور ڪبي، جو گاڏي ليٽ ٿي هئي. اتي هڪ ٻيو نوجوان ڇوڪرو بيٺو هو. ان کان پڇيم تہ هتي ڪو [illegible] چڱو سنڌيءَ جو هوٽل آهي؟ هن چيو تہ بلڪل ويجهو آهي [illegible] سٺرو آهي. ٻيا بہ اتي هوٽل آهن. آئون اوهان کي وٺي ٿو هلان. هن ٽيلهو کنيو سو هڪ هوٽل تي وٺي آيو. مٿي وياسين هڪ نوجوان ويٺو هو. ان کي مون ٻڌايو تہ آئون سنڌ کان آيل آهيان، مون وٽ هتي جي ڇهن ڏينهن جي ويزا آهي، ڪمرو ڪپي. هن وڏي حب سان چيو تہ سائين اوهان ويزا وغيره پاسپورٽ ڏيڪاريو تہ آئون انهن جي پاڻ وٽ داخلا ڪريان. مون سڀ ڪجهہ ڪيس ڏنو. مونکي عاليشان ايئرڪنڊيشن ڪمرو ڏنائون. اسان مڙئي رات ريل ۾ گذاري هئي، سا بہ ڏکي. ان ڪري وهنجي ڪپڙا بدلائي ايئر ڪنڊيشن هلائي سمهي پيا سون، ڏاڍي مزيدار ننڊ آئي، هٿ منهن ڌوئي ماني کاڌي سون پوءِ هوٽل تان هيٺ لٿا سون. من ڪو ڳوٺ جو اصلوڪو رهاڪو ملي. اجمير شهر پراڻو ۽

گندو نظر آيو، ڪچرن جا ڍير هئا، ڪچري جي صفائي جو ڪم سوئرن تي ڪيو. اتي شهرن ۾ پنگين وغيره جا پالتو سوئر آهن، جيڪي شهرن ۾ ائين پيا هلن ۽ ڪچرو ڪائين ٿا، اجمير شهر ۾ سنڌين جي گهڻي آبادي آهي. بازار ۾ اڪثر دڪان انهن جا آهن، ڪيترن دڪاندارن سنڌي سمجهي اسان جي مرحبا ڪئي. دڪانن تي سڏي ويهاريو. چاءِ بسڪيٽ سان خاطري ڪئي ۽ سنڌ جون خبرون به پڇڻ لڳا، مونکي منهنجي شهر جو ماڻهو نظر ڪو نه آيو، اسان رات تائين شهر جو چڪر پئي ڏنو، پوءِ واپس اچي هوٽل تي ماني تڪر ڪائي آرام ڪيو، هوٽل جي مالڪ کي اسان چيو ته صبح جو اسين حضرت غريب نواز جي آشياني تي حاضري ڏينداسون، صبح جو سوير هن درگاهه تان هڪ خادم گهرايو. جيڪو اسان کي زيارت لاءِ وٺي ويو. اسان به وڃي غريب نواز جي مقبري تي پهتاسون، سوين ماڻهو نظر آيا. اتي هندستان جي هر طرف جا ماڻهو ايندا آهن. اسان غريب نواز تي فاتح پڙهي ۽ مزار جو فوٽو به ڪڍيو. اتي جيڪي مزاور وينا آهن اهي ماڻهوءَ کي وڪوڙيو وڃن قرڻ لاءِ، پر اسان ڪنهن جي به ور ڪو نه چڙهياسين. سيني کي نوننيون هڻي پري ڪيو سون. زيارت ڪري واپس هوٽل تي آياسون، اجمير ۾ ڪي خاص تاريخي جايون نه آهن، جيڪي ڏسجن. شهر کان پري ڪي هندن جا مندر آهن پر اسان ان طرف ڪو نه وياسون. اسان پوءِ پروگرام جوڌپور وڃڻ جو ناهيو. پڇا ڪرڻ ماڙ پتو پيو ته اجمير کان ايئرڪنڊيشن بس سروس به جوڌپور هلي ٿي. اسان کي هوٽل واري هڪ بس ۾ رزرويشن ڪرائي ڏني. بس جو ٽائيم ٦ بجي صبح جو هو، رات آرام سان هوٽل ۾ گذاري، صبح جو سامان رڪشي ۾ رکي بس اسٽينڊ تي آياسون. جنهن بس ۾ اسان کي وڃڻو هو سا دهلي کان اچڻي هئي، اها البت اڌ ڪلاڪ ليٽ آئي، اجمير جا مسافر لهي ويا، اسان وينا سون. بس رواني ٿي، ان ۾ ڪيسٽ به هليو. رستي تي سنا نظارا ڏسڻ ۾ آيا، ملڪ جيڪو اڳ صفا ريگستان هو، اتي وڏي آبادي نظر آئي. واٽ تي چڱو شهر بياور به آيو، اتي بس بيني، ماڻهن چاءِ وغيره پيتي. اندازن بس ٣

بجي منجهند جو جوڌپور اسٽيشن تي وڃي رُڪي، جام سواريون هيون ٽانگا بہ هئا پر گهوڙا ٽڪل ٻڪري جي قد جيترا. اسان هڪڙي رڪشي ۾ وينا سون، رڪشي وارو بہ مسلمان هو، ان کي چيم تہ ڪنهن مسلم هوٽل تي وٺي هل، هو اسان کي هڪڙي مسلمان جي هوٽل تي وٺي آيو، هوٽل سادي هئي پر گذاري جهڙي هئي. اسان وهنجي تيار ٿياسون، هوٽل مان نڪري ڪجهہ شهر جي رونق ڏٺي سون. ورهاڱي کان اڳ منهنجي جوڌپور ڪيترا دفعا ڏٺل هئي، مائٽن جا دوست هئا. انهن وٽ هفتن جا هفتا اچي رهبو هوس. هڪڙو واقفڪار ذهن ۾ هو ان جي مون هوٽل واري کان پڇا ڪئي انهن چيو تہ اهو همراهہ آهي. پٽر جو ٺيڪيدارآهي، سندس هڪ پٽ ڊاڪٽر آهي، خوشحال آهي، هوٽل وارن هڪ ڇوڪرو گڏي ڏنو. اسان انجي گهر ويا سون. مون اها گهڻي سڃاڻي جايون ضرور بدلجي ويون آهن، سندن گهر وارو هنڌ بہ مون سڃاتو پر اڳ اهو گهر ننڍڙو پراڻو هو. هينئرعاليشان پٿر جي عمارت هئي. سڌ ڪرڻ تي اهو همراهہ نڪري آيو، اسان هڪ ٻئي کي سڃاتوڪو نہ، هوٽل تان گڏ آيل ڇوڪري هن همراهہ کي اسان جي نالي چيو تہ هي سنڌ کان آيل آهن، اوهان جا پراڻا واقفڪار آهن. همراهہ اسان کي اندرهلي ويهاريو، سندس نالو انعام الله خان هو، مون ڪيس ڪافي پراڻيون يادگيريون ڏياريون تہ هتي اوهان جي پاڙي ۾ بابو عزيز احمد وارن جو گهر هو. اسين انهن وٽ ايندا هئاسون. منهنجو والد مرحوم بہ ايندو هو، اوهان بہ انهن جي گهر ايندا هئا پاڻ اتي ملندا هئاسون، آخر هن ويچاري سڃاتو مون کي چوڻ لڳو تہ هاڻ اوهان کي ان جاءِ تي وٺي هلان، اوهان اهو گهر سڃاڻي ويندا. مون کيس چيو تہ هل اسان نڪري هڪ هنڌ بيٺا سون، مون هڪدم ان کي چيو تہ هي اهو مڪان آهي، جتي اسين اچي رهندا هئاسون، حيران ٿي ويو مونکي چوڻ لڳو تہ اوهان جي يادگيري سٺي آهي، اسان جوڌپور جي بازار وغيره جو سير ڪيو، شهر تمام عاليشان ۽ صفائي وارو هو، جوڌپور۾ گهڻ جهڙيون تاريخي جايون آهن، راجائن جو شهر آهي. شهر جي ڪجهہ مفاصلي تي مندور جو باغ آهي، اتي پراڻا

راجائن جا محلات آهن. اسان شام جو رڪشي ۾ سوار ٿي، منڊور گهمڻ وياسون. سني رونق هئي، اتي پولڙا باندر تمام گهڻا هئا. وڻن تي ٽپا پئي ڏنائون، مورن جا ولر پئي هليا. ڪي نچيا پئي. ڏاڍي رونق هئي اسان ته مورن جو ناچ ڏسي نري پياسون. هتي اسان وٽ مور جو نالو به ڪو نه آهي، تر ۾ هئا جيڪي رينجرس وارن ماريا اتي به هاڻ ڪو رولو نظر ايندو، سو به جيڪر انسان ڏسي ته پڇيو وڃي. اسان هن منڊور جو سج لٿي تائين سير ڪندا رهيا سون، اتي عاليشان هوٽل هئي ۽ ان ۾ چانهه وغيره پيتي سون پوءِ شهر ڏانهن روانا ٿيا سون اچي هوٽل تي پهتاسون، رات جي ماني ڪائي آرام ڪيو سون.

صبح جو تيار ٿي ناشتو ڪري جوڌپور جي راجائن جي قلعي ڏسڻ جو پروگرام ٺاهيو سين. جوڌپور جو اصلوڪو قلعو. شهر جي وچ ۾ هڪ پهاڙ تي ٺهيل آهي، جنهن جو نالو مهراڻ ڳڙهه آهي، اسان ان ساڳئي رڪشا واري کي چئي ڇڏيو هو ته صبح جو اسان وٽ هوٽل تي اچجان، سو رڪشا وارو به اچي ويو. اسين ان ۾ سوار ٿي مهراڻ ڳڙهه روانا ٿياسون، اتي ڏٺو سون ڪيترا پيا غير ملڪي سياح به جام هئا. ٽڪيٽ ڏهه روپيا هئي، سا وٺي اندر داخل ٿيا سين. اندر گائيڊ موجود آهن، جيڪي هلي قلعو ۽ محلات گهمائين ٿا. جيڪي گائيڊ هئا. انهن کي انگريزي سٺي ڳالهائڻ ٿي آئي، انهن کي راجائن جي دربار وارو لباس پهريل هو. اندر هڪڙا باجا ۽ نغارا رکيو وينا هئا. جيڪو ٻاهريون ماڻهو سياح آيو ٿي ته انهن اهي باجا وڄائي ان جو استقبال ٿي ڪيو. ساڳيو نٽ هو. راجائن وارو - اسين جڏهن پنهنجي گائيڊ سان اندر داخل ٿياسون ته هڪ وڏي ڪمري جي دروازي تي هڪ بورڊ هو. جنهن تي لکيل هو "ڊائريڪٽر" اندر سامهون هڪ خوبصورت جوان وڏن شهپرن سان ڪرسي تي وينو هو. مون گائيڊ کان پڇيو ته اهو صاحب جيڪو اندر وينو آهي سو ڪير آهي. هن چيو ته سر اهو به راجپوت آهي. اوهان هن سان ملو ته ڀلي ملو، مون هائوڪار ڪئي، اهو گائيڊ اندر ويو ٻڌائڻ. هڪدم گائيڊ اسان کي ٻڌايو ته اندر اچو، مون هڪ

راجپوت کي هٿ ٻڌي سندس راجپوتن وارو سلام ڪيو جنهن ۾ چٽبو آهي مجرو ناڪران، هو صاحب ڪرسي ڇڏي پاڪر پائي مليو، اسان کي پنهنجي مارواڙي ٻولي ۾ ڪرسين ڏانهن اشارو ڪري ٻراجو، معنيٰ ويهي رهو، اسان ٻيءَ پٺ ويهي ويا سون، مون کيس خبر ٻڌائي تہ اسين سنڌ جا آهيون، ٽالپر خاندان مان آهيون، هتي اچڻ جو موقعو مليو جوڌپور جي راجپوتن سان اسان سنڌ وارن جا رشتا هئا، اسان جن ٽالپرن ۾ راجپوت عورتون هيون سنڌ جي ٽالپر حڪمرانن سان هتي جي راجائن جون دوستيون هيون، بابا هي ٻڌي هن ناڪر جا نيڻ نري پيا، ڪوڪا ڪولا وغيره سان اسان جي تواضع ڪيائين، هاڻ پنهنجي خبر ٻڌايائين چوڻ لڳو تہ منهنجو نالو نهر سنگ آهي. آئون هتي جوڌپور رياست جي هڪ شهر جسول جو رهاڪو آهيان، جسول جا اسين جاگيردار هئاسون۽ جوڌپور جي راجائن سان اسان جا رشتا آهن، هڪڙي خاندان مان آهيون، شڪل ۽ گفتگو ڪرسي تي فضيلت مان ويهڻ انهن سڀني ڳالهين مان ائين ٿي لڳو تہ برابر راجپوت شهزادو آهي، مونکي وري جيڪي اسان وٽ راجپوت سڏائي اچي وينا آهن، انهن جا مهاندا ياد اچي ويا، ڪيڏو فرق آهي هڪڙي پائي جي برابر بہ ناهن. نوجوان راجپوت جو احوال ٻڌي مون کيس عرض ڪيو تہ مون اوهان جو ڳوٺ جسول ڏٺو آهي. سال ١٩٤٠ع ۾ اسين اوهان جا گهوڙا ڏسڻ آيا هئاسون۽ اچا گدرا اسان ڪاڏا هئا، جيڪي مصريءَ ڪان بہ منا هئا اجا ياد آهن، باقي وڏو ناڪرصاحب جيڪو جاگيردار هو سو ان ڏينهن ڪو نہ هو، ٻاهر ويل هو، بابا پوءِ تہ ويچارو ڏاڍو مهربان ٿي پيو، چوڻ لڳو تہ اوهان مون وٽ رهو. مون کيس عرض ڪيو تہ مونکي ڇٽن ڏينهن جي ويزا آهي، واپس وڃڻو آهي، وري قسمت هوندي تہ حاضري پربي. ان بعد اسان کي قلعو ۽ محلاتون گهمائڻ وٺي هليو. اسان کي هن ٻڌايو تہ هي قلعو ۽ محلاتون سابق راجا جي ملڪيت آهن، هن هڪڙو ٽرسٽ ناهيو آهي، ان ماتحت سار سنڀال پئي ٿئي.

هن ڇيو تہ اول آئون توهان کي ٽالپرن جون ڏنل

تلوارون تہ ڏيکاريان. سي هلي ڏسو. هڪ شيشي جي ڪبٽ ۾ بند هيون. هڪ تلوار تي لکيل هو مير علي مراد ٽالپر باقي بين تي بہ اکر هئا سي سنها هئا، آئون پڙهي ڪو نہ سگهيس. هڪڙي محلات جي اندر ڇت سون جي هئي. ان جي اندر سمورو سامان هالن جي جنڊي جي ڪم وارو هو، عاليشان هندورا، ڳاڙهيون ڪٽون، ڪرسيون مطلب تہ الائجي ڇا ڇا هو. هن ڇيو تہ هي بہ خيرپور جي ٽالپرن جون ڏنل آهن، راجائن جون قيمتي تلوارون، ڍالون، لباس، ڪائڻ پيئڻ جا ٿانو ۽ ٻيون بہ ڏسڻ جهڙيون شيون هيون.

جيڪي حصا بند هئا، عام سياح کي ڪو نہ ڏيکاربا هئا، هن اسان کي اهي بہ کولرائي ڏيکاريا. پوءِ اسان هن کان موڪلائي وري ساڳئي هوٽل تي پهتاسون باقي وجي رهيو هو جئپور ان جو سانباهو ڪيو سون. ريلوي ۾ فرسٽ ڪلاس ايئرڪنڊيشن ۾ سيٽون ملي ويون. جوڌپور کان گاڏي جي روانگي صبح جو ٦ بجي هئي، شام ۴ بجي جئپور پهچڻ جو ٽائيم هو. اسان سويل اٿي وهنجي تيار ٿي چانهہ پي رڪشا ۾ سوار ٿي اچي اسٽيشن تي پهتاسون، گاڏي نيڪ وقت تي هلي، واٽ تي هندستان جي وڏي ۾ وڏي لوڻ جي کاڻ سانڀر بہ ڏٺي سون. اهو علائقو بہ ڏٺو سون. جتان هندستان جو اعليٰ ترين سنگ مرمر نڪري ٿو، تاج محل جو پٿر بہ اتي جو آهي. هن علائقي کي مڪرانو سڏين ٿا، ٻيا بہ انيڪ نظارا ڏٺا سون. جهنگلي ڳئون ڏٺيون سين، مور جي تہ ڳالهہ نہ پڇو. گاڏي اچي ۴ بجي جئپور پهتي. شهر جو ڏيک، اسٽيشن وغيره عاليشان نظر آيا، اسان ٿيلهو ڪڻي ٻاهر آياسين. رڪشا جام هئا. هڪڙي کي چيو سين تہ شهر جي وچ ۾ ڪنهن هوٽل تي وٺي هل، هن اچي هڪڙي هوٽل اڳيان رڪشا روڪيو، پاڻ لهي اندر هوٽل ۾ ويو. اندران هوٽل وارن جو ماڻهو وٺي آيو. ان ٿيلهو کنيو، هوٽل سني هئي، ويشنو کاڌي واري هئي، گوشت ڪو نہ هو، خير نيڪ هو، ڪمرو وغيره مليو، لڪا پڙهي بہ ٿي اسان وهنجي ڪپڙا وغيره بدلايا سج بہ لهڻ وارو هو، اسان هوٽل کان هيٺ لٿا سون، خيال ڪيو سون هوٽل کي ويجهو گهمي ڦري واءُ سواءُ شهر جو

ڏسون. وڏيڪ پروگرام صبح جو ناهيو، چڪر ڏيندي هڪ هوٽل تي چانهه بہ پيتي سون. مونکي شهر جي رونق وڻي، جئپور اڳي بہ انگريزن جي حڪومت ۾ رياست هئي، هتي جو راڄا بہ راجپوت هو، هينئر جئپور وڏو آهي، جئپور ۾ ٻي ڳالهہ تہ راجستان جي صوبي جي راڄڌاني جئپور آهي، رات جو ان هوٽل ۾ ويشنو ڀوڄن کائي مزو ورتوسين، تمام عاليشان ڊش هو. خاص ڪري مصالحي واريون ڀينڊيون ڳالهہ ڇڏي ڏيو وسرن ڪو نہ ٿيون، هوٽل تي پچا ڪئي سون تہ هتي گهمڻ جهڙا هنڌ ڪهڙا آهن، ٻڌائون تہ هڪڙو راڄا جو محلات، ميوزم چڙيا گهر ۽ امير جو قلعو جتان مغل بادشاهہ اڪبر، راڻي جوڌاٻائي سان شادي ڪئي هئي. تڏهن جئپور جا راڄا اتي رهندا هئا، راڄا جو محلات شهر جي وچ ۾ آهي، هن جو ٻاهريون ڏيک تمام عاليشان آهي، ٻاهر چئني پاسن کان بازارون بہ آهن، هوٽل جي ويجهو هو، اسان رات جو پري کان ڏٺو بہ هو. ان ڪري ان کي ڏسڻ جو ارادو ڪري تيار ٿي وڃي محلات جي مين دروازي تي پهتاسون. ٽڪيٽ پنج روپيا آهي، ٽڪيٽ وٺي اندر داخل ٿيا سون. ٻين ملڪن جا بہ سياح اچا ۽ ڪارا بہ ڏسڻ ۾ آيا، محلات جي ڪجهہ حصي ۾ عجائب گهر آهي، جنهن ۾ راجائن ۽ مهاراجائن جون نادر شيون رکيل آهن. آئين اڪبري ملان فيضي جي پنهنجي هٿ سان لکيل سا بہ اتي هئي.

محلات جي اڌ حصي ۾ اڳ ۾ جيڪو ورهاڱي وقت جئپور جو راڄا هو سو گهر ڪيو ويٺو آهي. ان جي دروازي تي وري راجائن جي شان وارا باوردي چوبدار دربان بيٺا هئا، مٿان دروازي تي راڄا جو پنهنجو جهنڊو لڳل هو، ان طرف وڃڻ جي منع هئي، مڙئي معلومات سڻي ٿي. آمير جو قلعو جئپور شهر کان ١٠ ميل ڪن پنڌ تي آهي، ان کي ڏسڻ جو پروگرام وري ٻي سج تي رکيو سون. شام جو چڙيا گهر وغيره جو سير ڪيو سون. تمام قيمتي سنا جانور بہ هئا، نانگن بلائن جا بہ ڪيترا قسم ڏٺا سون، رات جو وري اسان جي هوٽل جي پر ۾ هڪ هوٽل چائيني کاڌي واري هئي، ان ۾ وڃي لئي ڪئي سون، ڪڙا بہ هئا تہ منا بہ هئا،

سڀ ڪنهن جو نصيب، پوءِ وڃي پنهنجي هوٽل ۾ آرام ڪيو سون.
صبح وهنجي فارغ ٿي نيرن ڪاڏي سون. رڪشا ۾ سوار ٿي آمير جي قلعہ روانا ٿيا سون. ان قلعي اندر خاص ڳالهہ ڪانهي، صرف هڪ ڏولي پئي آهي، جنهن ۾ اڪبر جي ڪنوار جي صورت ۾ راڻي جوڌاٻائي قلعي کان ٻاهر آئي ۽ هاٿي جي پالڪيءَ تي سوار ٿي، پوڙڙا ۽ لنگور اتي بہ جام هئا. ماڻهن انهن کي ڀڳڙا ڪيلا وغيره پئي ڏنا. آمير جو ننڍڙو ڳوٺ آهي، واپس اسين جئپور پنهنجي هوٽل تي آيا سون. هاڻ وڃي جو سوچيو سون. هاڻ اسان کي دهلي پهچڻو هو، جو تہ سنڌ ڏانهن روانگي بہ دهلي مان آهي، هوٽل تي خبر پئي تہ هتان بہ ائرڪنڊيشن بس سروس آهي دهلي تائين، اسان کي اهو ڳالهہ دل سان لڳي. اتي هوٽل وارن بہ بس ۾ ٽڪيٽون بڪ ڪرائي ڏنيون. جئپور کان دهلي ساڍا ٽي سئو ڪلوميٽر پئي ٿيائون. بس اسٽينڊ هوٽل کان بلڪل نزديڪ هو. صبح جو ستين بجي بس هلڻ جو ٽائيم هو. اسين تيار ٿي رڪشا ۾ وڃي پهتاسون، بس عاليشان هئي، موسيقي پئي هلي. شهر کان ٻاهر وڊيو فلم ڏيکاري وئي، رستي تي وڏا وڏا هوٽل هئا، بس راجستان صوبي کان پوءِ هريانہ صوبي ۾ داخل ٿي، اتي منجهند جي ماني لاءِ هڪ هوٽل تي رُڪي، ڇا تعريف ڪجي هر قسم جا کاڌا تيار هئا، عاليشان بار هئي، جنهن ۾ هر طرح جون اعليٰ قسم جون وسڪيون، ڊيپ فريزر جا ٿڌا بيئر بہ موجود هئا، ڪيترن مسافرن ان بار ۾ ويهي ڪائي پي لئي ڪئي، پئسا تمام مناسب هئا، ائين ڪو نہ هو جو بل ڏسي ماڻهو بيهوش ٿي وڃي.

واٽ تي پرت پور جو شهر بہ پري کان ڏسڻ ۾ آيو، ان بعد ڳڏڙگائون جو شهر اچي ويو پوءِ دهلي جي آبادي شروع ٿي وئي. اسين ٺيڪ چار بجي دهلي جي هڪ بس اسٽينڊ تي لٿا سون، جو اتان اسان جي دوست مسٽر ويراڻي جو گهر ويجهو هو، اسان اتان رڪشا ۾ ٿيلهو رکي وڃي پهتاسون جو تہ اسان جو وڏيڪ سامان اتي رکيل هو.

مسٽر ويراڻي جو گهر البت ننڍو هو، هنن کي

خود تڪليف هئي. ان ڪري اسان ارادو ڪنهن هوٽل ۾ رهڻ جو ڪيو ڇو ته هاڻ دهلي ۾ ٻه چار ڏينهن رهڻ جو پروگرام هو.

پوءِ اسان سامان کڻي دهلي جي مشهور سياحن جي هوٽل اشوڪ ياتري نواس ۾ آياسون. هوٽل جي عمارت ١٦ منزل آهي. هوٽل ۾ ماڻهن جو ميلو لڳو پيو هو. دنيا جي هر هڪ ملڪ جو ننڍو وڏو مرد توڙي عورت اتي ڏسڻ ۾ آيو. اسان کي ١۴ منزل تي ڪمرو مليو، وڃي سامان رکيو سين. دهلي ۾ اوچتو هڪ اخباري ايڊيٽر سان ملاقات ٿي هئي، جيڪو وڏو قربدار هو. جنهن چيو هو ته اوهان گهمي ڦري جڏهن واپس اچو ته مون کي فون ڪجو. ان پنهنجو نمبر ڏنو هو. ان همراهه کي پنهنجي دفتر ۾ فون ڪيوسون، ملي ويو. چيائين ته آئون صبح جو سوير هوٽل تي ايندس. هو همراهه صبح جو ٩ بجي ڌاري هوٽل ۾ آيو. اسان کي چوڻ لڳو ته جيڪي ٻه چار ڏينهن اوهان دهلي ۾ گذاريو، مون وٽ هلي رهو. منهنجي گهر ۾ جاءِ آهي. هو اسان جو سامان کڻائي پنهنجي گهر هليو. سندس گهر صحافي ڪالوني ۾ هو. جنهن جو مفاصلو ڪافي پري هو. واٽ تي قطب مينار به نظر آيو. صحافين جي ڪالوني ڏاڍي خوبصورت هئي، عاليشان فليٽ هئا. جيڪو صاحب اسان کي هوٽل تان وٺي آيو. ان جو نالو مسٽر گپتا هو. "سن" نالي انگريزي اخبار جو ايڊيٽر هو. سندس گهر پهتاسون اتي هڪ پوڙهي خاتون هئي ۽ هڪ ٧ سالن جو ننڍڙو ڪڪو به هو. اتي خبر پئي ته پوڙهي مائي گهر ۾ ڪم ڪرڻ واري هئي، ننڍڙو ڪڪو مسٽر گپتا جو پٽ هو. ڪڪي جي والده هندستان جي مشهور اشتراڪي ليڊر سيد سڄاد ظهير جي ڌيءَ آهي پر مائي جي مڙس سان اڻبڻت ٿي پئي، تنهن ڪري هن مڙس کان علحدگي اختيار ڪئي. ننڍڙو ڪڪو ڏاڍو پيارو هو، منهنجي پٽ جو هڪدم دوست ٿي ويو، گهر ۾ ۽ ٻاهر ٻئي گڏجي پيا راند ڪنداءِ گهمندا هئا. مسٽر گپتا اسان کي دهلي ۾ جنگ آزادي جو هيرو ۽ لينن انعام يافته خاتون مسز ارونا آصف علي سان به ملاقات ڪرائي، عظيم خاتون هئي مون ڪيس سنڌ جي اجرڪ پارائي، بيحد خوش

تي. دهلي جون تاريخي جايون قطب مينار، شير شاهه سوري جو ٺهرايل قلعو، لال قلعو وغيره به ڏٺاسون. جامع مسجد لڳ حضرت شهيد سرمد، حضرت مولانا ابوالڪلام آزاد جي مزارن تي حاضري ڀري ۽ فاتح پڙهي، جامع مليه جي قبرستان ۾ به ڪافي وڏا ماڻهو مدفون آهن. اتي به وياسين ڊاڪٽر انصاري مرحوم، سيد سجاد ظهير، ان جي گهر واري رضيه سجاد به اتي دفن آهن. ڀارت جي سابق صدر ڊاڪٽر ذاڪر حسين مرحوم جي به اتي مزار آهي. انهن سڀني تي مون گل چاڙهيا ۽ فاتح پڙهي نئين دهلي جيڪا انگريزن جي آباد ڪيل آهي. ڏاڍي خوبصورت آهي، ان جو به خوب سير ڪيوسين، نئين دهلي جا بنگلا سر سبز، ڪشادا، رستا عاليشان، پارڪ ڏسڻ وٽان آهن، وڏو چڙيا گهر آهي، جنهن ۾ ڏسڻ جهڙا جانور آهن، مطلب ته سڄي نئين دهلي باغ بهار آهي. ڏسڻ وٽان آهي. اسان مسٽر گپتا جي گهر چار راتيون رهياسون. ڏاڍا هن قرب ڏنا، سٺا ڪاڌا ڪارايا، ماني اها پوڙهي مائي ناهيندي هئي، جيڪا اصل حيدرآباد دکن جي هئي. هنن وٽ ڪافي وقت ڪان رهندڙ هئي. اسان مسٽر گپتاڪي چيو ته ادا هاڻ اوهان سڀني وڏا ڪرم ڪري اسان کي خوب گهمايو، ڦيرايو، هاڻ واپس وڃڻ جو پروگرام ناهيو، چو ته ڪافي ڏينهن تي ويا هئا، منهنجي پٽ جو اسڪول به ڪليل هو. پوءِ اسين پي آءِ اي جي آفيس ۾ ويا سون ته سيٽ ملڻ جي ڪوشش ڪجي. اسان وٽ ٽڪيٽ اوٽ موٽ جا هئا. پي آءِ اي جي آفيس ۾ جيڪي هتي جا ملازم هئا، وڏا ڪر دماغ هئا، پورو جواب نه ڏين، هفتي ۾ ڪا به سيٽ نه آهي. رڳو نخرو اتي هڪ مقامي خاتون دهلي جي رهڻ واري هڪ ڪائونٽر تي ويٺي هئي، ان اسان کي منتون ڪندي ڏٺو، تنهن اسان کي سڏ ڪيو. اسان ان وٽ وياسون. هن ٽڪيٽ وغيره ڏٺا ۽ هڪدم مئنيجر جي آفيس ۾ وئي ۽ اسان کي سيٽون ڏئي ڇڏيون، ڏاڍا خوش ٿيا سون، ٻئي ڏينهن تاريخ ۱۴ نومبر هئي. اسان مسٽر گپتا جي گهران ٽيڪسي ۾ سامان رکي ۵ بجي روانا ٿيا سين. اتي پهچي سامان وغيره چيڪ ڪرائي واندا ٿي وڃي مسافرن جي هال ۾ ويٺا سين.

اڌ ڪلاڪ ڪانپوءِ اعلان ٿيو تہ ڪراچي جو جهاز تيار آهي، مسافر هلن. اسان بہ قطار لڳائي وڃي هوائي جهاز جي پنهنجين سيٽن تي وينا سين، جهاز ،ڏاڍو رات جي ماني جهاز ۾ ملي، جهاز وڏو هو، جهاز ۾ ٢ اڍائي سئو مسافر هئا. ڏيڍ ڪلاڪ اڏامڻ ڪان پوءِ جهاز خير سان ڪراچي هوائي اڏي تي لٿو. اسان بہ لهي اچي هال ۾ پهتاسون. پاسپورٽ وغيره ڏيکاري، هاڻ سامان جي انتظار ۾ هئا سون، سامان بہ اچي ويو، اهو ڪٺي ٽرالي تي رکي ٻاهر آياسون، ڪسٽم وارن لامارا ڏنا بہ سهي پر الله جي مهرباني اسان کي ويجها کو نہ آيا. اسان وٽ اهڙو ڪو بہ سامان ڪو نہ هو، ڪسٽم وارا بہ ٻارکو آهن، مائهن کي سڃاڻيو وٺن.

بهرحال خير خوبي سان اسان اهو ڏيڍ مهينو کن هندستان جو سفر پورو ڪري سنڌ ڌرتي تي پهتاسون.

رئيس غلام مصطفيٰ خان پرڳڙي

رئيس غلام مصطفيٰ خان پرڳڙي مرحوم ولد آفتاب هند انگريزن سان جنگ آزادي جو هيرو آنربل رئيس غلام محمد خان پرڳڙي، بار ايٽ لا.

رئيس غلام مصطفيٰ خان پرڳڙي سنڌ جي حقن لاءِ جيڪا جدوجهد هلي ان ۾ پنهنجو سمورو خزانو لٽايو. رئيس سنڌ اسيمبلي جو ٻه ميمبر رهيو، جڏهن پنجابين ڏنڊي جي زور تي ون يونٽ ٺاهيو هو تڏهن سنڌ جي وزير اعليٰ ايوب کهڙي سنڌ اسيمبلي کان ون يونٽ جي حق ۾ بل پيش ڪيو هو، تڏهن رئيس پرڳڙي پير ڪوڙي ون يونٽ خلاف ووٽ ڏنو هو.

سنڌ ۾ قبر پرستي اڃا بہ وڌي عروج تي آهي. هتي انهي بدعت خلاف ڪيترن نيڪ مردن وڏا جهاد ڪيا، انهن ۾ هڪ مرد مجاهد درس عليم فقير عليہ رحمت بہ هو جنهن ويچاري انهي جهاد ۾ وڏا سور ڪاڏا. درس صاحب اصل جيسلمير جا هئا پوءِ لڏي اچي عمر ڪوٽ تعلقہ جي هڪ ننڍڙي ڳوٺ ساڀو ۾ رهيا. پاڻ اڻ پڙهيل هو رڍن چارڻ وارو ڏنار هو، هي چند شعر آهن جيڪي هن بدعتن خلاف چيا سي ناظرين لاءِ حاضر آهن.

جي دل ٿينئي دوزخ ڏي تہ ڪر پيرن جي پوڄا،
عابد جي انسانن جا حاوي ۾ هوندا،
ٻڏي ڏڌ ڪو دوزخ جو پري پير ٿيندا،
في النار جهنم خالدين چيو پاڻ خدا،
پوڙن ڪين ٻڌا اهي وعدا واحد جا.

زاريون نہ ڪر ضعيف ڪي نڪو قبر ڏئي ڪم،
هڏا جدا تي ويا آهن لهي ويو آهي چم،
پوڙو ٻڌي ڪين ڪي نڪو ڪڏڙو ڄٽي چم،
گونگو ڪيچي ڪيز ڪي نڪو انڌو ڪري ڪم،
دانا جهلي دم ڳولي ڏس ان ڳالهہ ڪي،

لڄائي لوڪ ۾ پيرن پڪيڙي،
مڪر سان بي عقلن جي دنيا آهي ميڙي،
ملڪ ۾ ماٺهن جي ٻوڙي ويا ٻيڙي،
جوڙ جنهن جوڙي سو مالڪ ٻيو ملڪ جو.

خرابـو خلـق ۾ پـيـــرن پـيـــدا كـيـــو،
پـكـيـــڙيـو پـلـيـتن هـي چار ڇنن لاءِ،
سنبري پيا سنڌ ۾ جيئن مهاڻا مڇي لاءِ.
عجب اهو آهي جو كير بنائي ويا قومن کي.

ايمـان اڳي ويـو پـئـسـا ويـا پـوءِ،
عـقل تڏهن ويو جڏهن پيرن پـئيان پيو،
شرم تڏهن ويو جڏهن سينگاري ڏنئين جوءِ،
حق هادي جو هـو سـوڇن تان لـهي ويـو.

پيل

اهڙي پر نـ تي آهي جهڙي هيل تي،
ويچارن ماڻهن جي ڇپي چيلهـ تي،
تـئـي روز ڏرتـي ڳاڙهـي خون سـان،
سـلـو سـائـو كـونـهي اهڙي پـيـل تي.
استاد بخاري

روس ۾ جڏهن هارين مزدورن ڪامريڊ لينن جي اڳواڻي ۾ جدوجهد ڪري اتي جي بادشاهه زار کي ختم ڪري دنيا ۾ پهرين پورهيت سرڪار ناهي، ان وقت سنڌ ڌرتي جي انمول شاعر حضرت مولانا حاجي احمد ملاح عليہ رحمت هي شعر چيو هو.

اي اميرو عامرآهون، رنگ لائيندئون ضرور
نت نماڻن جو نڳاهون، رنگ لائيندئون ضرور.

ظلم ظاهر تن مٿي، جن لئي ضروري ٿي زڪوات،
ڳاهجي ويون، تن جون ڳاهون، رنگ لائينديون ضرور.

ڪن پلاهون پيٽ ۾، پرپيٽ ڪن جاتيا پلا،
هي پلاءِ پلاهون، رنگ لائينديون ضرور.

منجهه ڪنگالن ڪنگ رڙن، ڪرڪِل ڪلهن جا سرڪلهن،
واهري جي وير، واهون رنگ لائينديون ضرور.

وير! ووٽن ري آ ورتو، تو تراڙين ساڻ تخت،
عامرائي ڌار، راهون رنگ لائينديون ضرور.

هن بکين ڪئين بادشاهه برباد ڪيا اي بي خبر!
هي ڪمهريو، قهر ڪاهون، رنگ لائينديون ضرور.

زار کي زاري ڪرائيون، روس ۾ جو هو رئيس،
تون! نہ تنهن ڪان پنڌ براهون رنگ لائينديون ضرور.

ملڪ "احمد" آه لااله الاالله جو،
تن تي ڪلمي جون ڪلاهون، رنگ لائينديون ضرور

ڪامريڊ جا قول

زمين تي ڪنڌ هيٺ ڪري هلو آڪڙ رب کي ڪانہ وڻي.

(رب جو حڪم)

جن سرڪار جو خزانو ڪاڌو اهي محب وطن سڏائڻ لڳا اسان ڪنهن

بہ سرڪار جو خزانو ڪو نہ ڪاڌو پوءِ بہ غدار سڏيو ويو.

(ڪامريڊ)

سٺيا ۽ خوش حال ماڻهو موقع پرست ۽ بي ايمان آهن،

ايمان جا ڪٽا صرف مسڪين ۾ آهن.

(ڪامريڊ)

فرد فنا آهي. دنيا اڃان هاڻ جوان تي آهي.

(ڪامريڊ)

انسان اهو آهي جو انسان کي ڪم اچي.

(ڪامريڊ)

هن دور ۾ اشراف جو پٽڪو پيرن ۾ آهي. بد معاش سرهو پيو هلي.

(ڪامريڊ)

پنهنجي پيٽ کي ڀرڻ جو مزو نہ ونو

ڪجهہ مسڪين کي کارائي مزو ونو.

(ڪامريڊ)

ڪجهہ ٻي جي عزت ڪريو تہ اوهان جي عزت وڌي.

(ڪامريڊ)

رڳو مٺن ماڻهن جا ختما نہ ڪريو اهي مٽي کي ڪم ڪو نہ ايندا.

جيئرن کي ڪارايو جيڪي حقدار آهن.

(ڪامريڊ)

هن دور ۾ اولاد مائٽ جي عزت گهٽ ٿو ڪري، جڏهن مائٽ مري ٿو سندس جنازو گهر کان نڪري ٿو تڏهن اولاد کي خبر پوندي تہ گهر جو ڇپر ۽ ڇانو وارو وڻ سدائين لاءِ هليو ويو.

(ڪامريڊ)

صالح اولاد اهو آهي جيڪو پيءُ جو نالو روشن ڪري.

(ڪامريڊ)

جن ضمير وڪڻي سرڪاري عهدا حاصل ڪيا، اهي پوءِ ڏاڍا خوار ٿيا.

(ڪامريڊ)

هن جهان کي سينگارڻ وارو مسڪين آهي.
ستابا رکو هن جهان کي پيلڻ وارا آهن.

(ڪامريڊ)

پنهنجي رب کي رحمت وارو سمجهو.
ملن تہ رب پاڪ کي مارشل لا ايڊ منسٽريٽر ڪري پيش ڪيو.

(ڪامريڊ)

هي سنڌ ڌرتي جنت جي ڌرتي آهي ان جا نمڪ حلالي بنجو جي هن جيجل سنڌ ڌرتي سان دغا ڪندا تہ اوهان جا ٻئي جهان ويا.

(ڪامريڊ)

جيڪا اوهان پاڻ نيڪي ڪندا اها اوهان کي ڪم ايندي.

(ڪامريڊ)

جيڪر اوهان کي رب سان پيار آهي تہ پوءِ هن جي هر مخلوق انسان جانور ۽ پکي سان پيار ڪريو تہ رب پاڪ راضي ٿيندو،

(ڪامريڊ)

ٻي کي ايترو ڏک رسايو جو پوءِ اوهان بہ اوترو سهي سگهو.

(ڪامريڊ)

ڳٺون ۽ مينهن جو ڪير قدرت واري سندس ڦر لاءِ پيدا ڪيو آهي اوهان انهن جانورن کي ڪارائي پيار ڪري ڪير ڪيو جانور کي ڏنڀا ۽ شيون هٿي ڪير نہ ڪيو.

(ڪامريڊ)

ماني جو هڪ گرهہ بہ زبان نہ ڪريو اهو بکئي انسان جي پيٽ ۾ وڃي.

(ڪامريڊ)

ٻي جي عيب تي ڪلڻ سان پنهنجن عيبن ۾ واڌارو ٿئي ٿو.

(ڪامريڊ)

دنيا ۾ پهريون انسان جيڪو چتو ٿيو هو ان جو ڪارڻ بک هئي.

(ڪامريڊ)

دنوي لذتون ڪوريئڙي جي ڄار وانگر آهن جن ۾ خود ڪوريئڙو ڦاسي مرندو آهي ۽ انسان بہ دنوي لذتن ۾ ڦاسي فنا ٿيندو آهي.

(ڪامريڊ)

اڄ جو بکيو بزار ۾ اني جون ٻوريون ڏسي ٿو پر کٽي ڪو نہ ٿو.
اگهاڙو بزار ۾ ڪپڙن جا ٿان ڏسي ٿو پر کٽي ڪو نہ ٿو.
پر ياد رکو ايندڙ وقت ۾ بکيو زوري اني جي ٻوري کڻندو.
اگهاڙو ڪپڙن جا ٿان کڻندو.

(ڪامريڊ)

مزار مقدس حضرت سرمد شهيد تي حاضري.

ڪامريڊ مير محمد مسلمان ڪاريگر سان جنهن ننڍڙو پٿر جو تاج محل ٺاهيو
آهي. آگرو- ڀارت

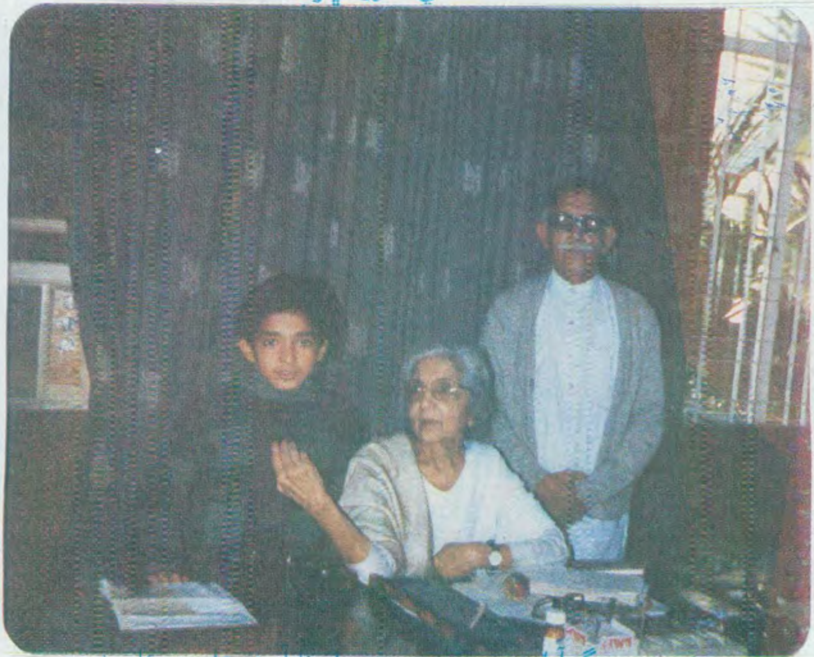

برصغير جي جنگ آزاديءَ جي هيرو محترمه ارونا آصف عليءَ ڪامريڊ مير
محمد ٽالپر مير غلام رسول ٽالپر سميت 1986 دهلي ڀارت

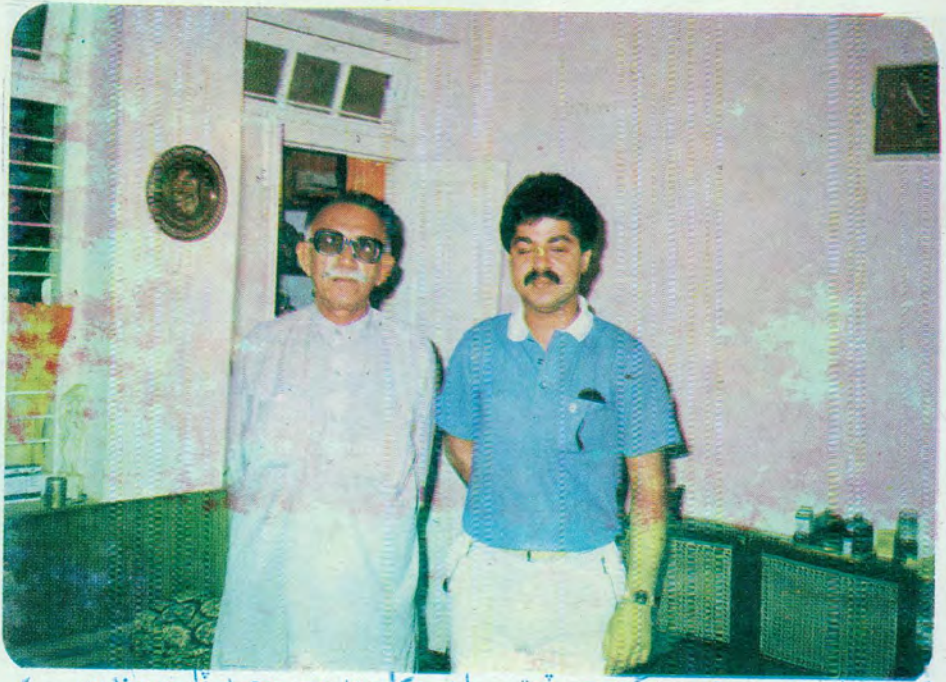

امر شهيد ڪنور ڀڳت جي ڏهٽي سان، ڪامريڊ مير محمد ٽالپر سندس
گهر ڪلڪتہ ڀارت

برصغير جي بلبل مائي لتا منگيشڪر سان ڪامريڊ مير محمد ٽالپر ۽ سندس
پٽ مير غلام رسول ٽالپر [redacted] ڀارت.

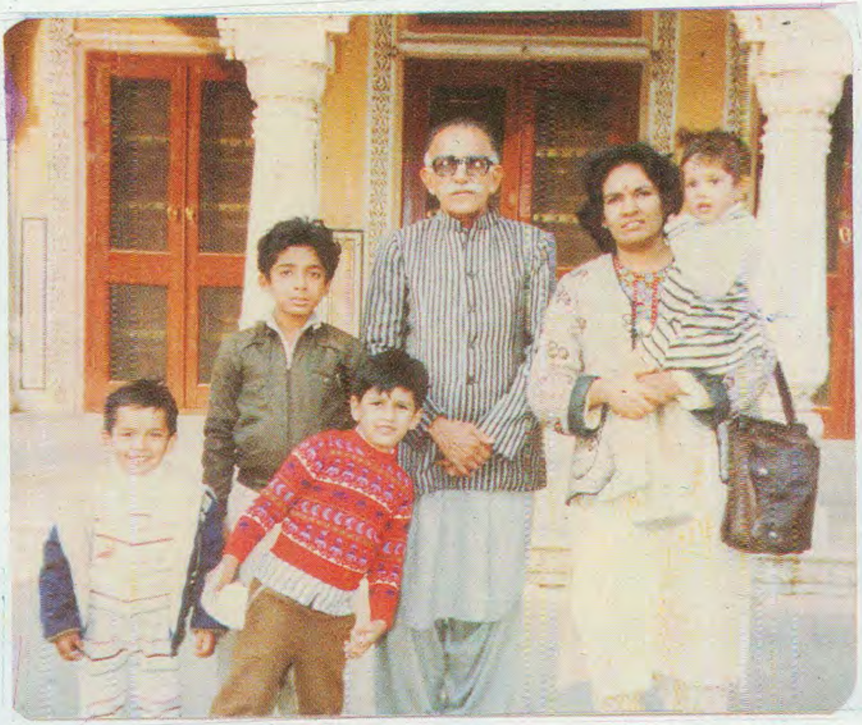

ڪامريڊ سجاد ظهير جي ڌيءُ، نور ظهير سان گڏ جئہ پور جي راجہ جي محل ۾ 1986 جئہ پور ڀارت.

برصغير جی کميونسٹ رهنما سيد سجاد ظهير جی مزار تی حاضري.

مهاراجہ گائڪواڙ، ڪامريڊ مير محمد ٽالپر ۽ سندس فرزند مير غلام رسول ٽالپر 1986 دهلي- ڀارت.

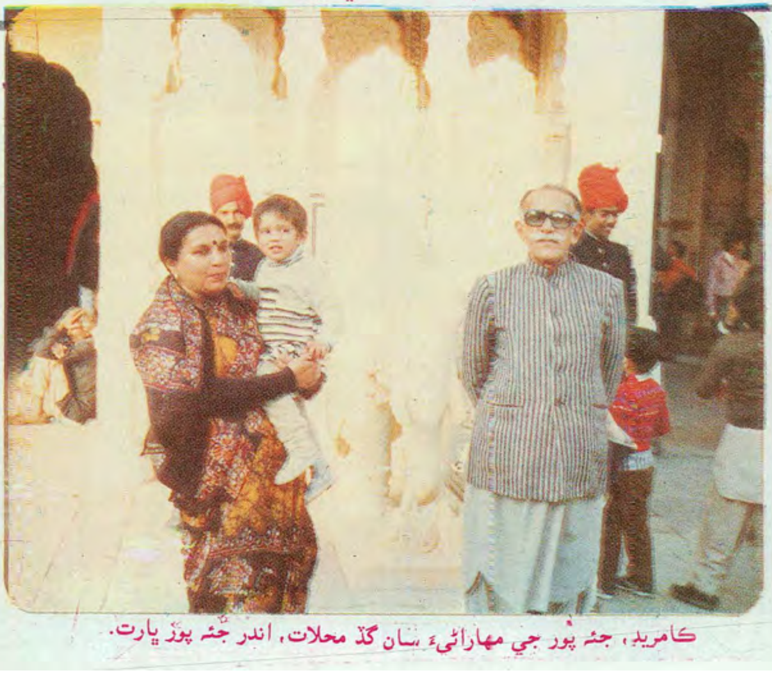

ڪامريڊ، جئہ پور جي مهارائيءَ سان گڏ محلات، اندر جئہ پور ڀارت.

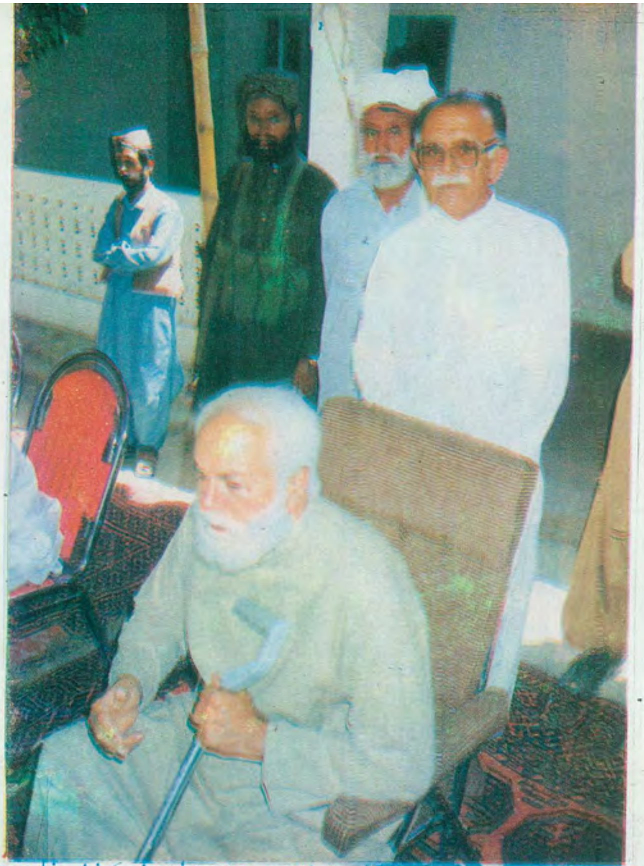

17 سال جلاوطني بعد ڪابل کان ڪوئيٽا پهچڻ تي نواب خير بخش خان مري
سان ڪامريڊ مير محمد ٽالپر 1992 ڪوئيٽا.

صدر بلوچستان نيشنل موومينٽ ڊاڪٽر عبدالحئي بلوچ 1991 ڪوئيٽا.

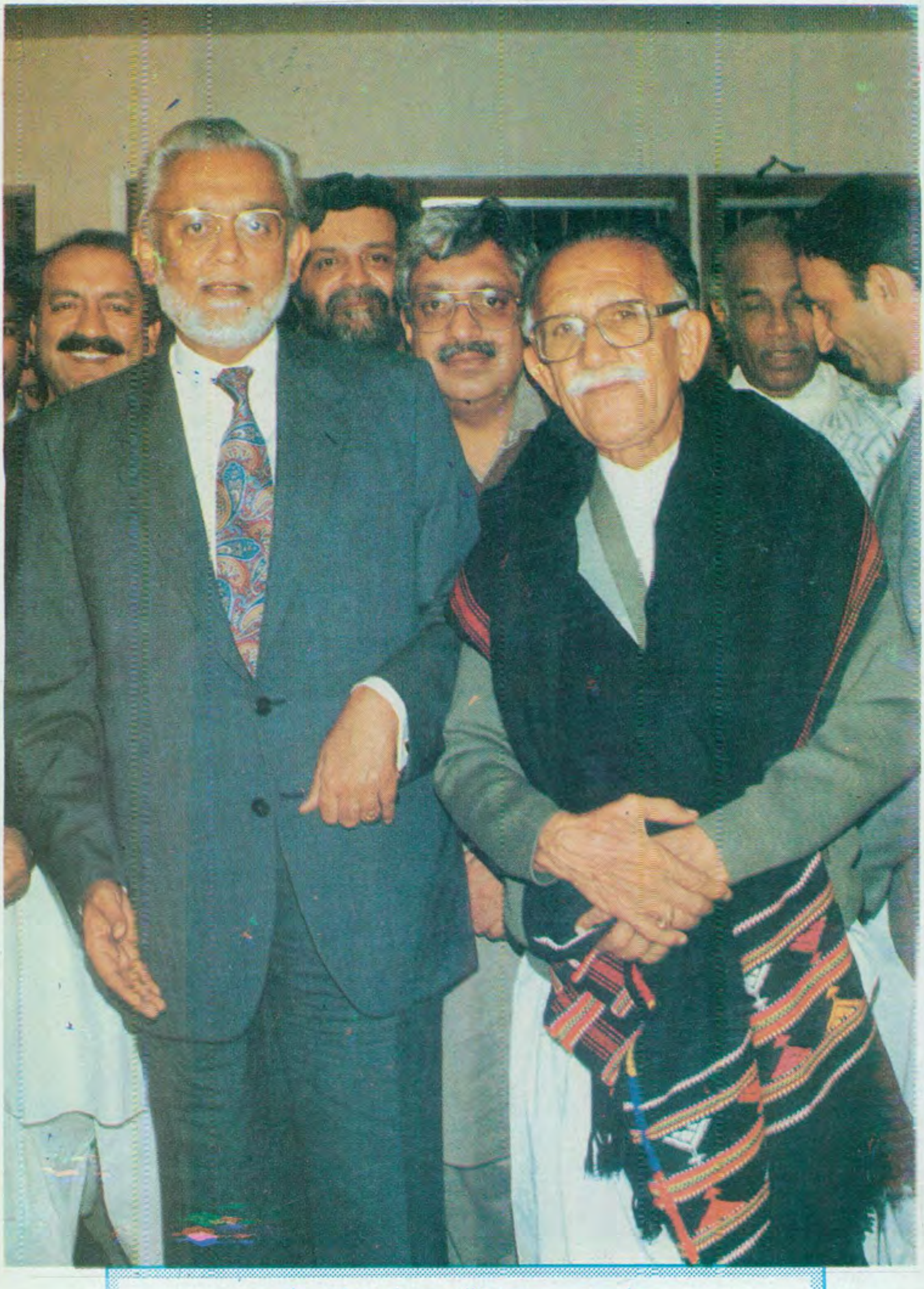

ڪامريڊ مير محمد ٽالپر ۽ ڄام صادق علي.

شهيد مير مرتضيٰ ڀٽو ۽ ڪامريڊ مير محمد ٽالپر. حاجي عبدالرسول لغاري

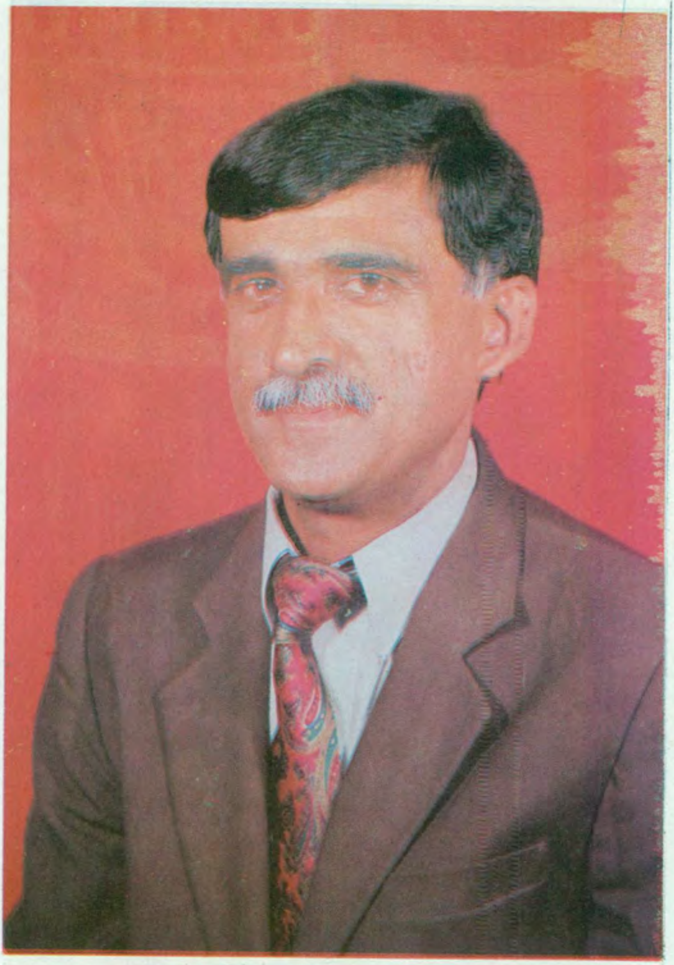

ڪامريڊ مير محمد ٽالپر جو وڏو فرزند مير مظفر ٽالپر پروفيسر زرعي يونيورسٽي ٽنڊو ڄام

مولوي حاجي احمد ملاح

(١٨٩٦ع- ١٩٦٩ع)

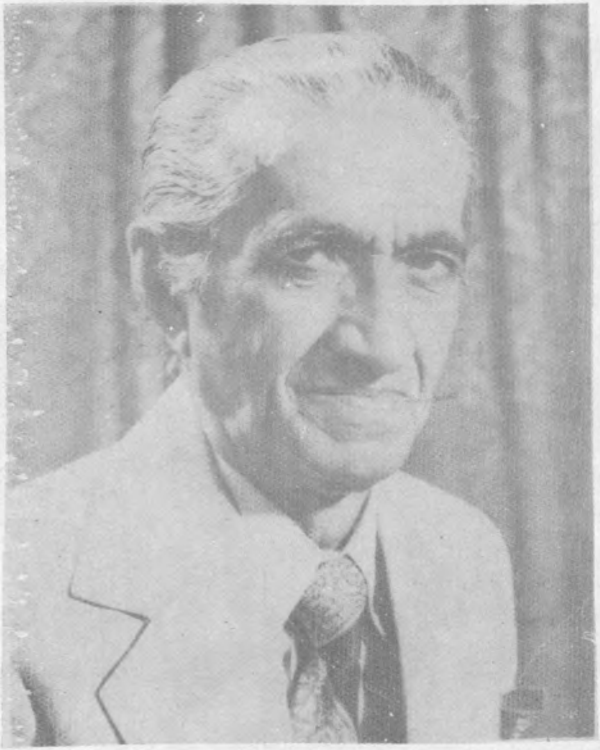

ع - ق شیخ

انور سولنگي جنهن جي محنت سان هي ڪتاب تيار ٿيو

(آرٽ ڊزائين: مرتضيٰ دائود پوٽو)

مير آچن ٽالپر

مير آچن جو پٽ مير غلام علي خان ٽالپر

مير علي بخش جو وڏو ڀاءُ مير امام بخش ٽالپر

ڄام صادق علي جو پٽ ڄام جاني

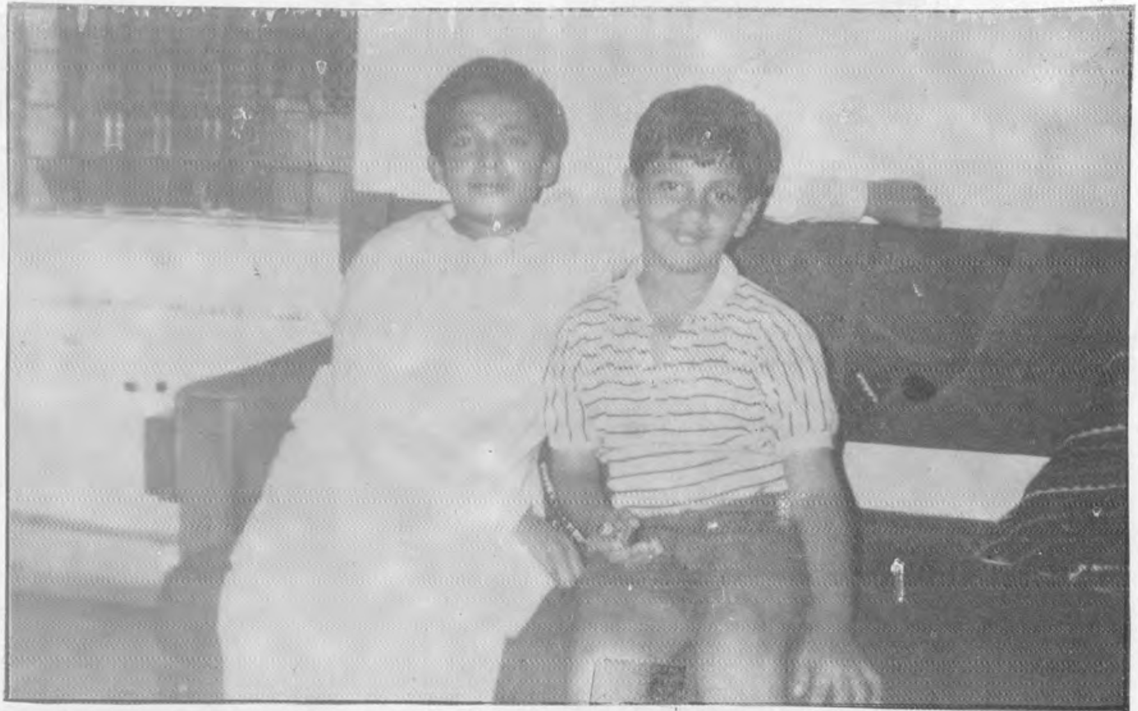

غلام رسول خان ٽالپر پنهنجي پياري دوست مسٽر جپسي سان گڏ جيڪو دنيا جي اول درجي جي ڪميونسٽ ليڊر سيد سجاد ظهير جو ڏوهٽو آهي، نيئن دهلي سندس گهر ۾.

ڪامريڊ مير محمد ٽالپر ۽ مير غلام رسول ٽالپر 1986 دهلي، ڀارت.

فقير ميرل شر،

استاد جمن،

شهيد عنايت علي

ظرافت جو شهنشاهہ ۽ مسڪينن
جو آواز ڪامريڊ غلام محمد لغاري

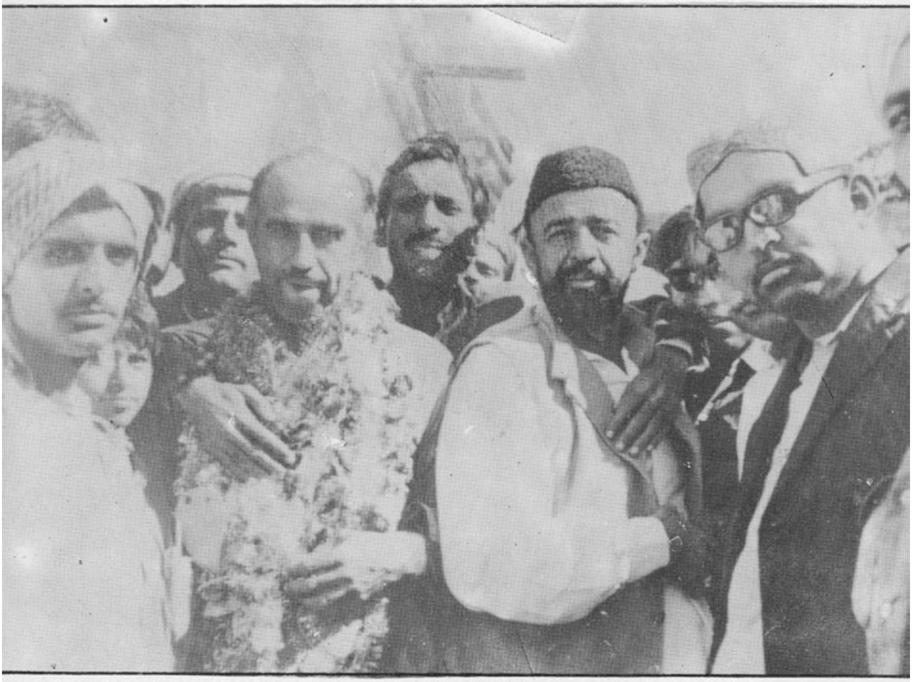

شهيد مير علي بخش ٽالپر مرحوم خان،بهادر غلام محمد وساڻ کان اليڪشن
کٽڻ وقت پنهنجي ياءُ مير امام بخش ٽالپر ۽ ورڪرن سان گڏ.

ڪامريڊ مير محمد ٽالپر لوڪ سڀا جي ڪاڏي جي ڪمري ۾ پنهنجي پٽ مير غلام رسول ٽالپر سان گڏ 1986 دهلي يارت.

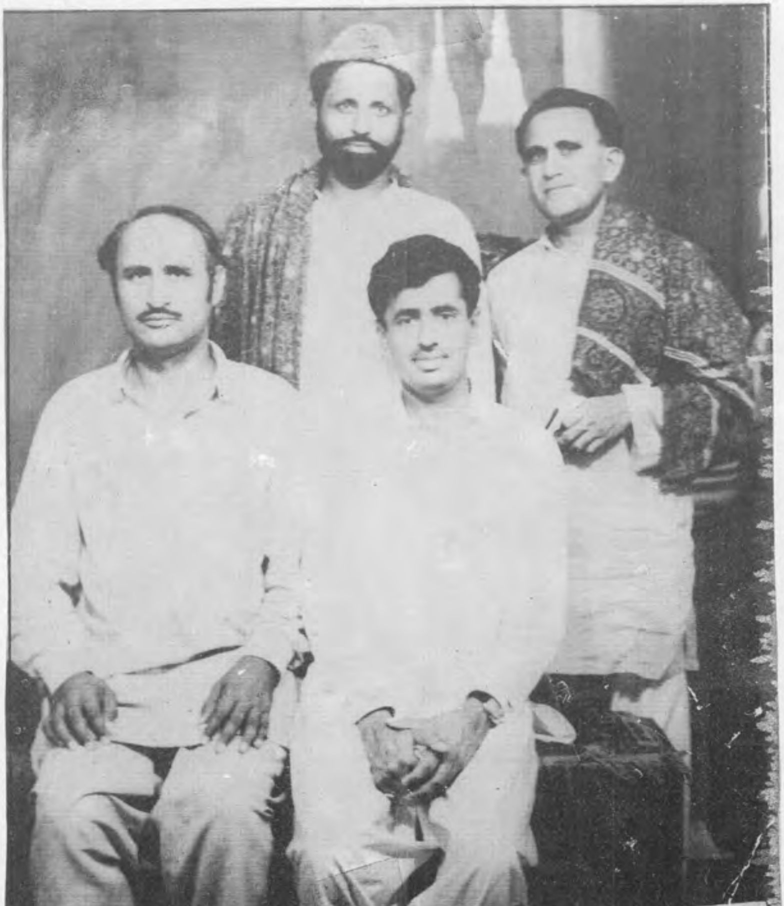

کاٻي کان- روچيرام، مير دين محمد ٽالپر ۽ ڪامريڊ مير محمد ٽالپر.

ساڄي کان- حفيظ قريشي، ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي، دوست محمد ابڙو.
پٺيان وينل- شفيع شيخ، شوڪت سنڌي، دادن جتوئي.

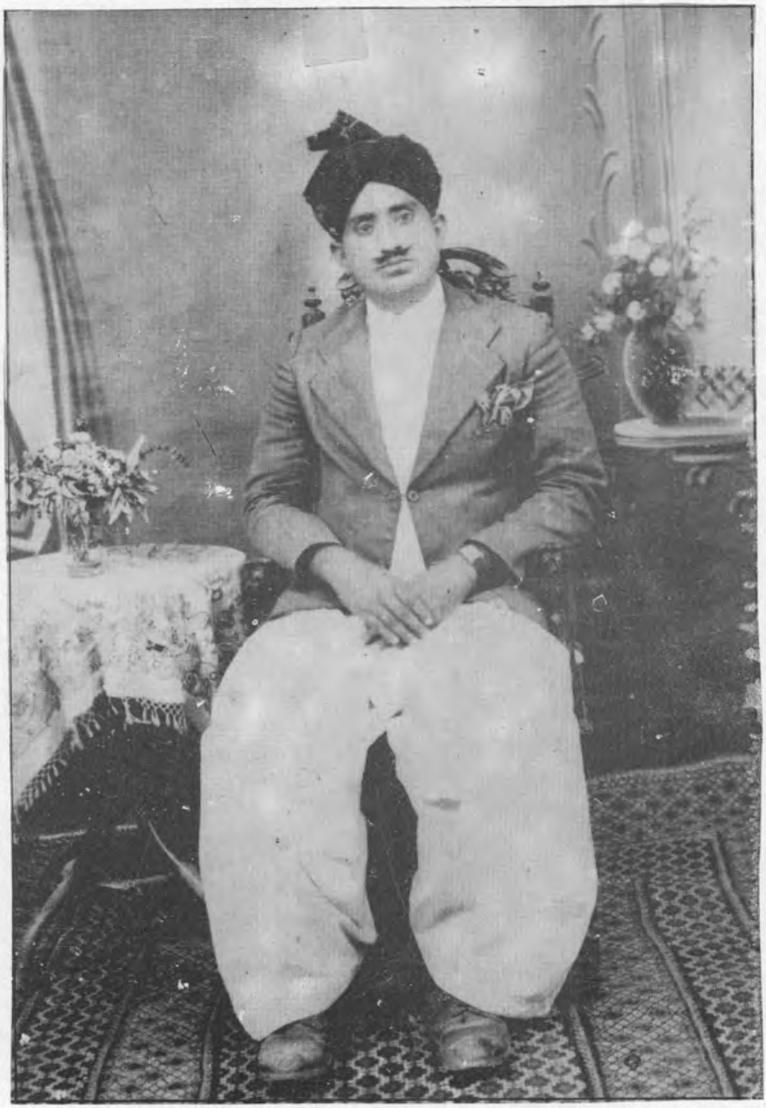

مولوي محمد حسن ٽالپر مرحوم نواب شاھ وارو.

فقير محمد رمضان مگربو سايي شريف وارو.

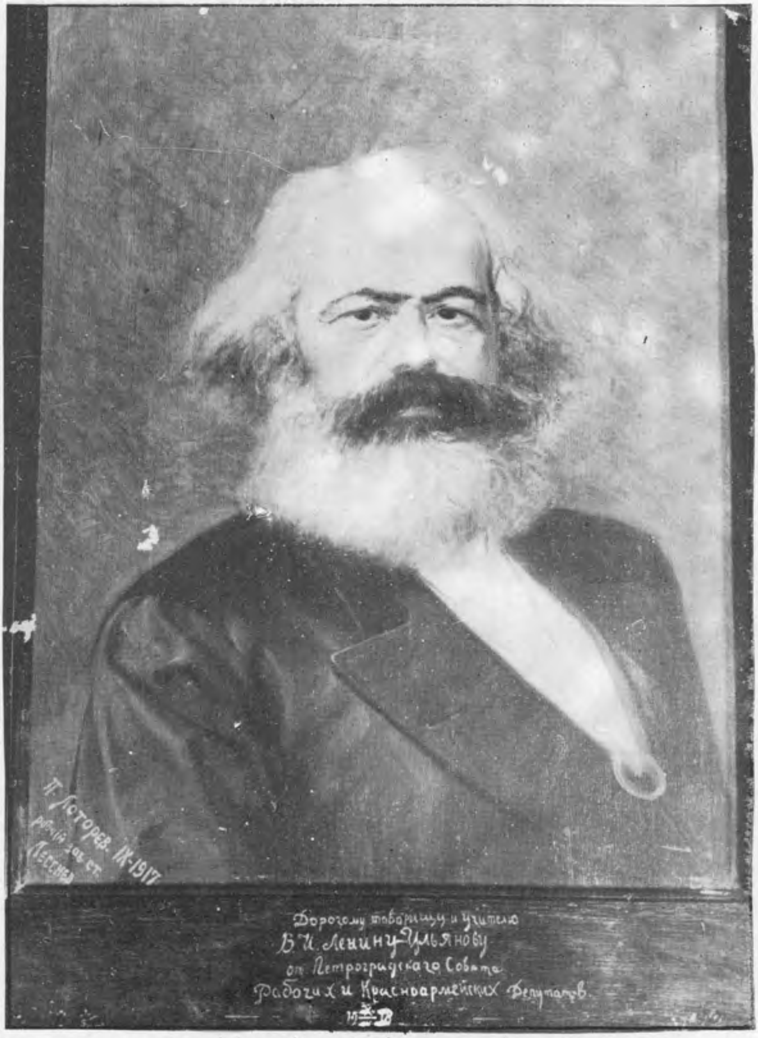

تو صاحب سرمایۂ از نخلۂ خلیل
تو پیغمبر است لیکن بي جبرئیل.

كارل ماركس

(شهيد صوفي قلندر بخش شهادت 1 جون 1930ع 10 محرم بروز جمع)

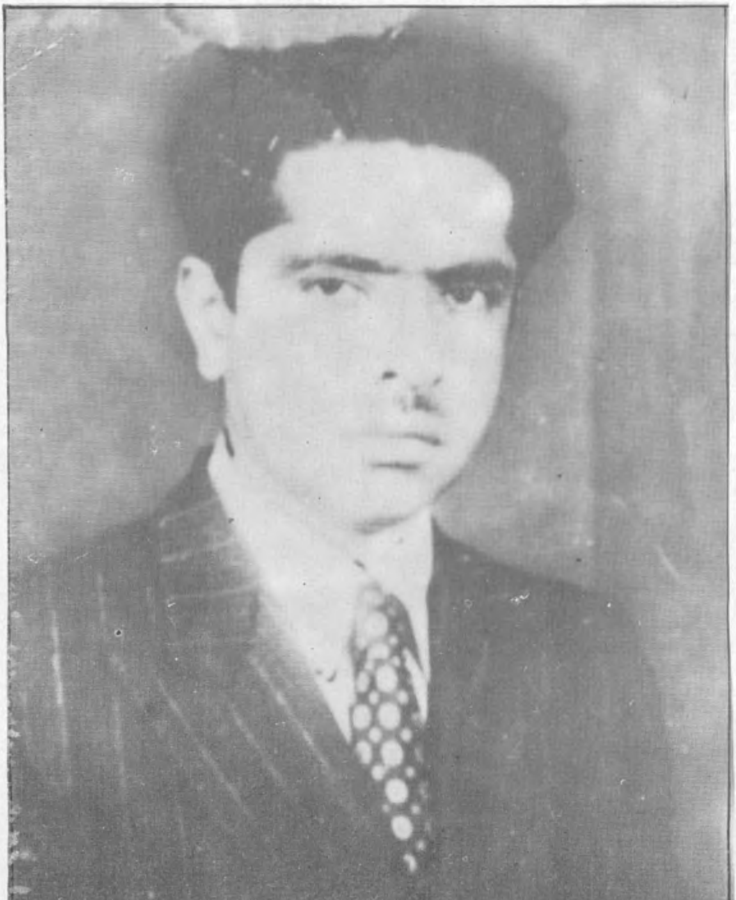

مرحوم میر غلام حسین تالپر

امام الهند

مولانا ابو الڪلام آزاد

انگريز سامراج جو وڏي ۾ وڏ دشمن

شهيد عارف الحسيني

جنهن جي شهادت ضياءَ آمر جي
ظلمن مان جند ڇڏائي

نواب نو روز خان زرکز ئي، جنهن جي پٽن ۽ پائٽين کي آمر ايوب قاسي ڏياري، بلوچستان.

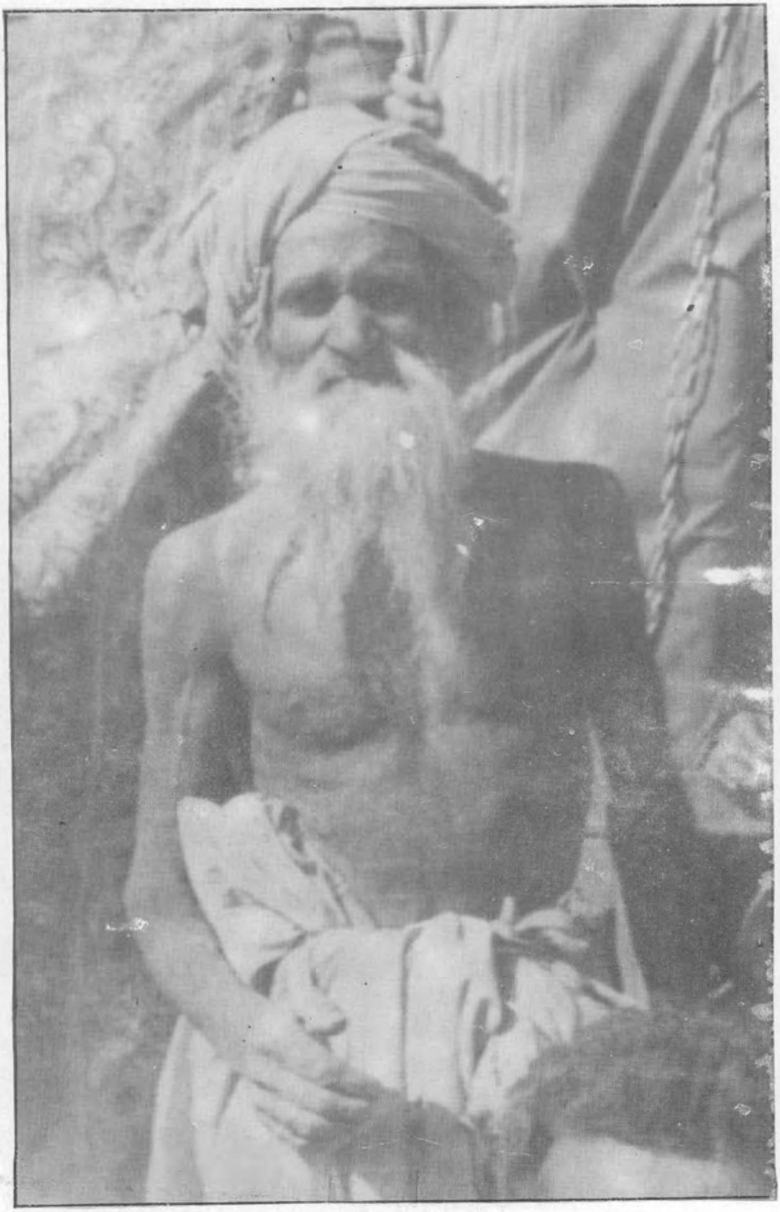

جنگ آزاديءَ جو سپاهي ناگجي ڪولهي ننگرپارڪر وارو.

شهيد مير مرتضيٰ ڀٽي جي مزار تي نالي جو پٿر لڳائڻ وقت ڪامريڊ مير محمد ٽالپر سندس وڏو فرزند مظفر علي ٽالپر ۽ ڀٽي مرحوم جو خدمت گار گونگو فقير غمگين حالت ۾!

جيل ۾ پنج سال رهڻ کان پوءِ ڊاڪٽر دودي مهيري جو حيدرآباد | سينٽرل جيل تي استقبال.

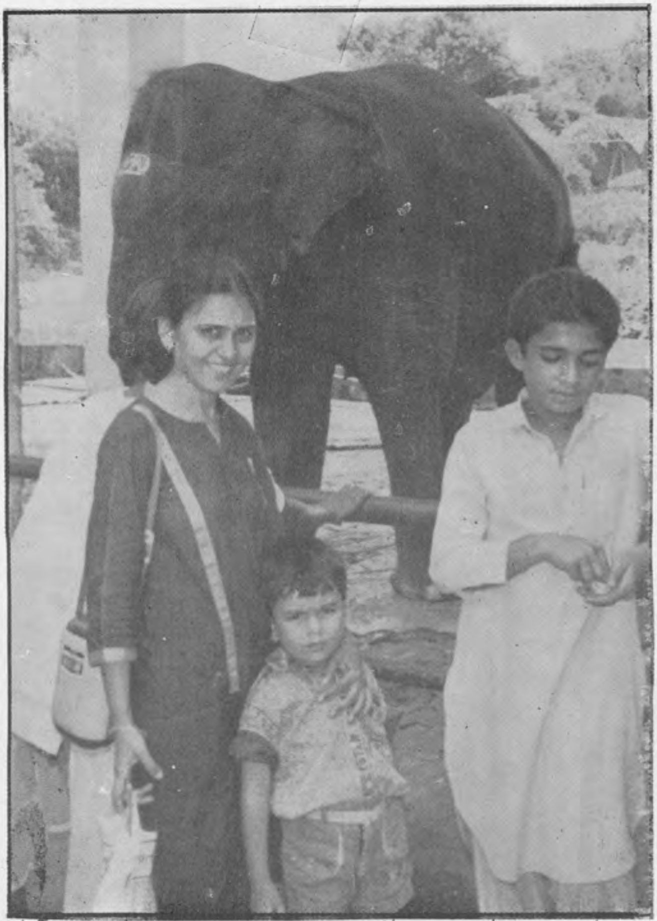

ڪلڪتہ پارڪ ۾ مائي جنہ شري ننهن ڪامريڊ گلاب جي،
سندس ڪڪو ۽ غلام رسول خان ٽالپر.

جديد تركي جو باني مصطفيٰ ڪمال اتاترڪ جنهن بنياد پرست ملن جي ترڪيءَ ۾ پاڙ پٽي ڇڏي.

ڪامريڊ مير محمد ٽالپر، سوڀو گيانچنداڻي موهن جو دڙو سنڌ.

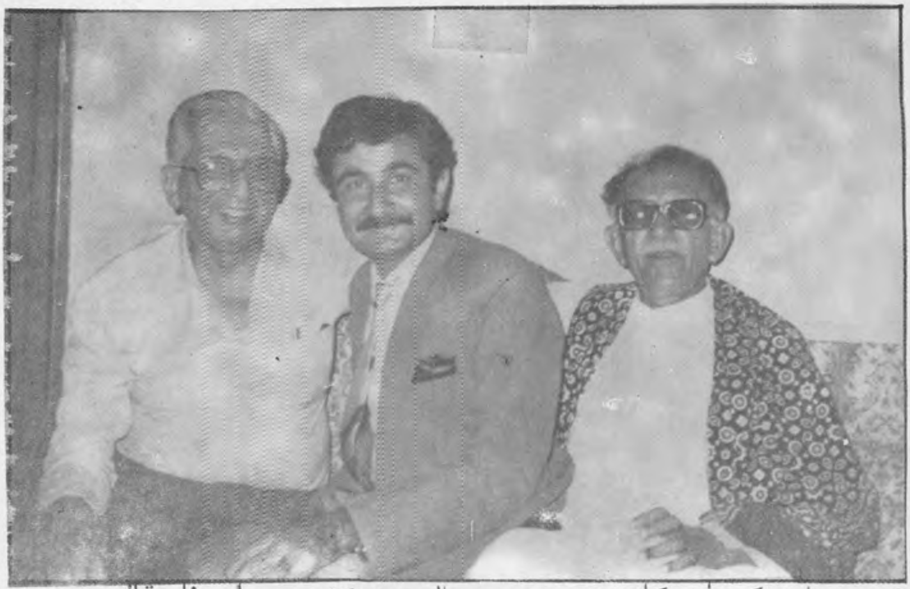

اجرڪ سان ڪامريڊ مير محمد ٽالپر، ڊ ڪٽر مير ڄام خان ٽالپر،
مسٽر تولو ويرواڻي نئي دهلي.

ساڄي ڪان، ڪامريڊ مير ٽالپر مسٽر گوبند پنجابي، مير غلام
رسول ٽالپر، مرحوم گلاب پڳواڻاڻي، بمبئي ڀارت.

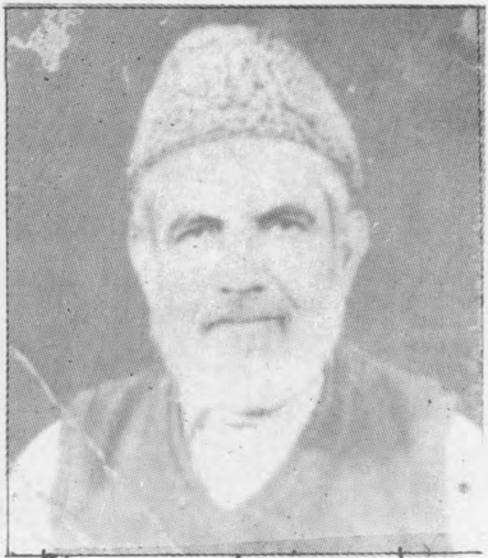

معلم ڄا خير محمد نظاماڻي.

سنڌي نثر جو شهنشاهه، جنهن جي قلم گهڻن جا وڻ وڃائي ڇڏيا

ڪامريڊ مير محمد ٽالپر بلوچستان جي بلوچي زبان جي شاعر، قوم پرست صوفي جناب جوان سال عرف محمد ابراهيم بگٽي جي فرزند عبدالڪريم سان گڏ ڪامريڊ جي خوشبختي ڇٽبي.

. ناگپور پارت ۾ شهيد هيمون ڪالاڻي جي يادگار چوڪ تي ڪامريڊ مير محمد ٽالپر ننڍڙو غلام رسول ٽالپر، ڊاڪٽر مير ڄام ٽالپر.

- مرحوم مير گل حسن خان ٽالپر ولد حاجي محمد خان ٽالپر سوٽ ڪامريڊ مير محمد ٽالپر وڏو سخي انسان هو. گاجا موري.

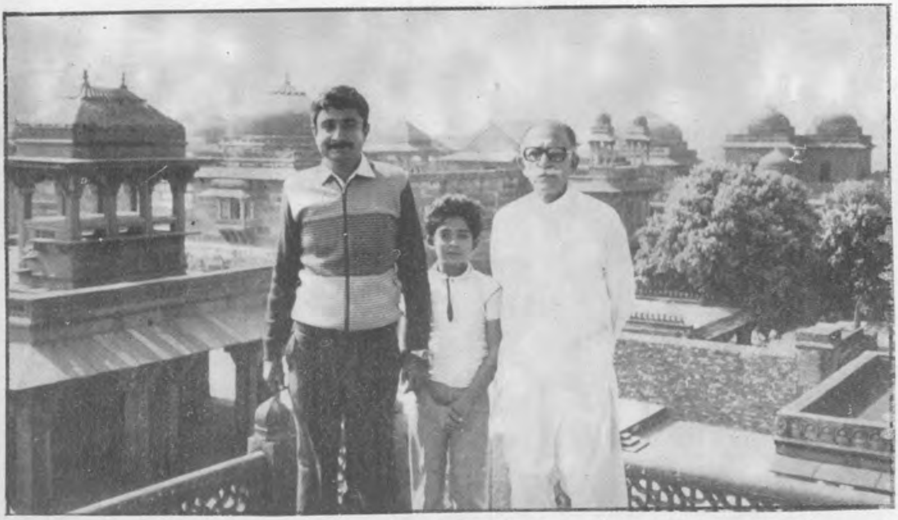

فتح پورسيڪري ۾ مغل شهنشاهہ اڪبر جي هڪ محلات جي باغيچي ۾ ڪامريڊ مير محمد ٽالپر، مير غلام رسول ٽالپر، ڊاڪٽر مير جام خان ٽالپر.

ڪامريڊ مير محمد ٽالپر هڪ ڪرد نوجوان سان حجر اسود جي پر ۾!

كامريڊ جا ٻه دوست.

شهيد ذوالفقار علي ڀٽو

مير رسول بخش خان ٽالپر

ساڄي کان ڪامريڊ مير محمد ٽالپر، غلام مصطفيٰ جتوئي ۽ مير محمد خان ٽالپر.

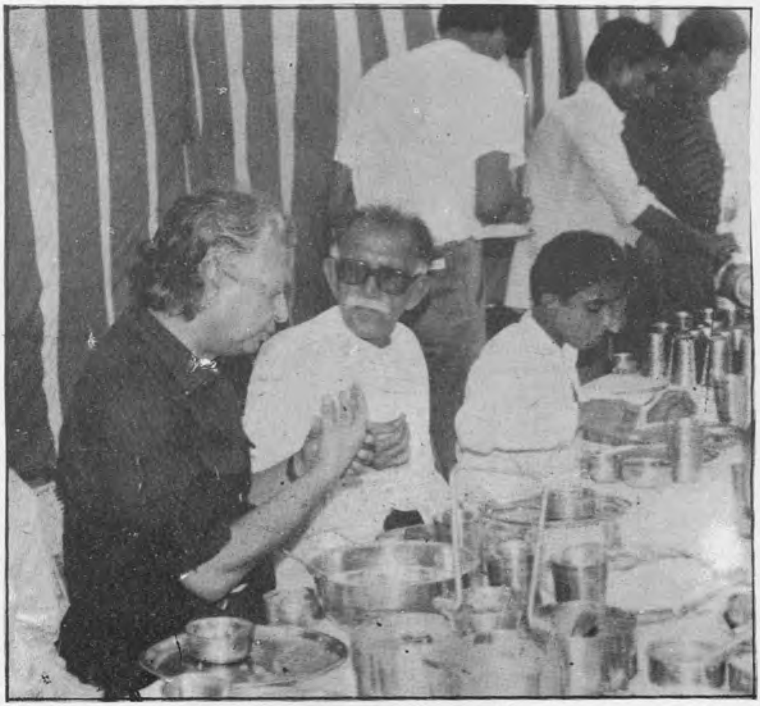

ڪامريڊ مير محمد ٽالپر جامع ملي دهلي جي پروفيسر مسٽر چشتي سان ڳالهه
ٻولهه ڪندي مير غلام رسول ڳڏ 1986 دهلي، ڀارت.

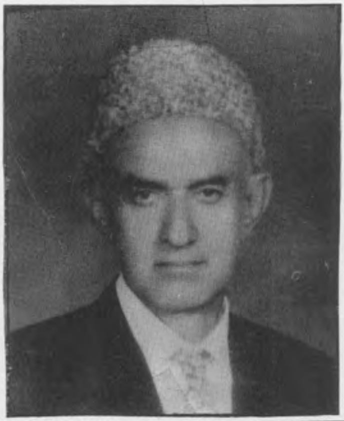

ڊاڪٽر شير محمد نظاماڻي ٽنڊي سومري وارو جنهن قابل هجرت ڪئي.

مصنف جو محسن امداد حسين جوڻيجو صدر الائيڊ بينڪ.

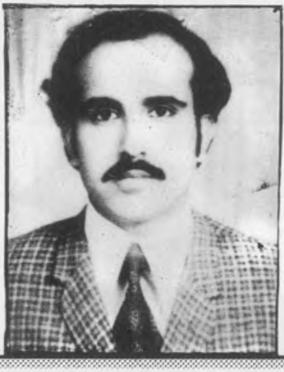

استي ساجن جو خليفو محمد بچل.

ڪيئي ڪتاب جو مصنف رئيس ڪريم بخش خان نظاماڻي.

ڪامريڊ جو قربائتو مرحوم گلاب پڳوانائي.

برِ صغير جو عوامي شاعر جناب حبيب جالب جنهن جي هر نظم ظالمن جا دِل ڏرا ڪيا، جنهن کي روحاني طاقت باباءِ سنڌ حيدربخش جتوئيءَ کان ملي.

ڪامريڊ مير محمد ٽالپر ۽ سنڌس ساٿي 5-5-65 حيدرآباد ريلوي اسٽيشن تي.

ڪراڪولي ٽوپيءَ سان استو ساجن مرحوم

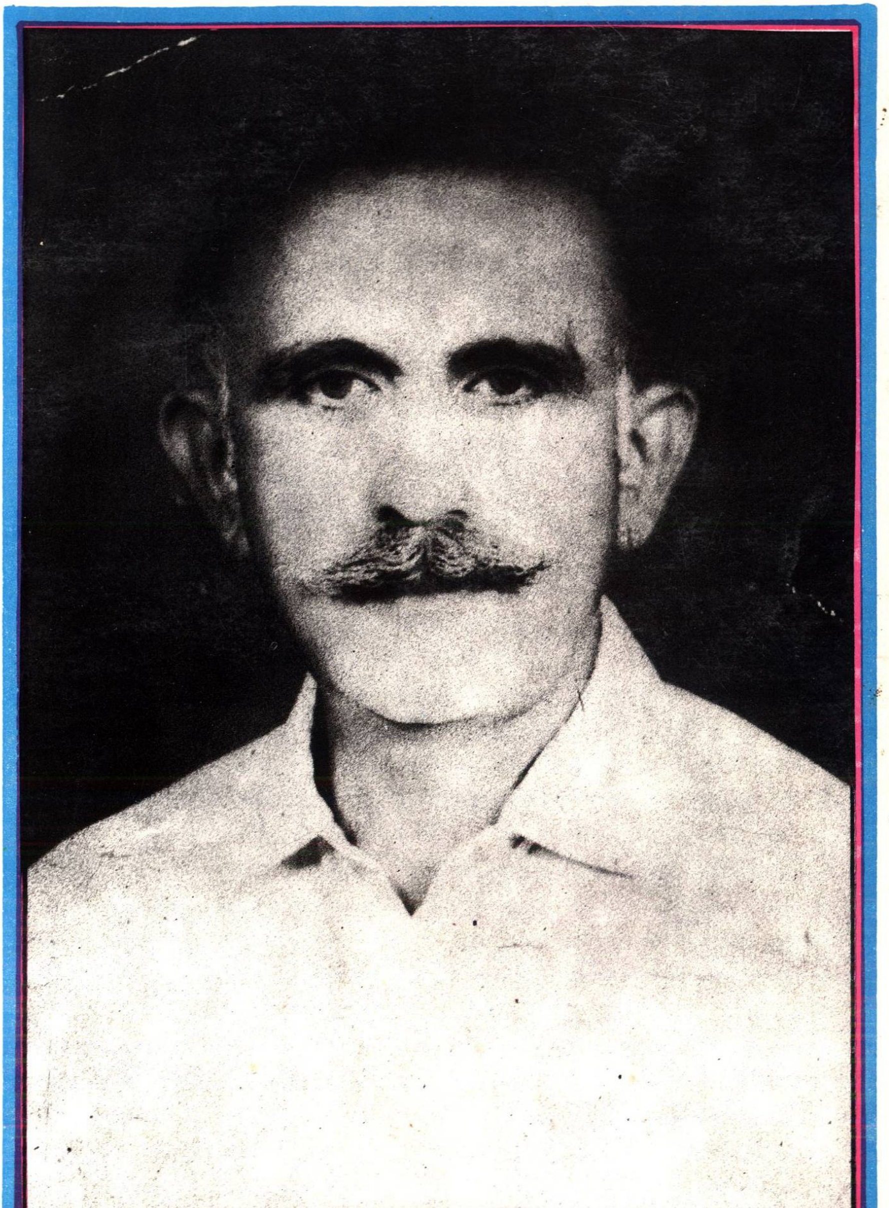

کامریڈ میر محمد تالپر

پڙهندڙ نَسُل . پَ نَ

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪَ ”لُڙهندڙ نَسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، ڄُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪَندڙ، ياڙي، ڪاٺُو، ياڄوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سڀني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوُٽر جيِ دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعنيٰ e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهَڻ ۽ هِڪَ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاريِ تحريڪ جي رستي تي آڻِڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نَسل (پَنَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بِہ ڪُوڙو آهي.

جَهڙيءَ طَرَح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اَهڙيءَ طرح پڙهندڙ نَسُل وارا پَنَ بہ مختَلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، بَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. بين لفظن ۾ پَنَ ڪا خُصوصي ۽ تالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪَبِئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَن پاران ڪتابن ڪي ڊِجيِٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيِٽائِيز ڪرڻ کان پوءِ بيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَن سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَن کي کُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڌِ کان وَڌِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن بہ رُڪاوٽَ کي نہ مڃن.

شيخ اَياز علمَ، ڄاڻ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽَ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ جڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.
... ...
جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛
ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛
... ...
ڪالهہَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛
گيتَ بہِ جڻ گوريلا آهن........
... ...
هي بيتُ اَٿي، هي بَم- گولو،
جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!
مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،
جنهن رِڻ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَّ ۽ چَمَ جو ساٿي آ-

اِن حسابَ سان اڻڄاڻائي کي پاڻَ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ ”هاٺي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو“ ناداني‌ءَ جي نشاني آهي.

پَنَن جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڇي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين

ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بڻائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسُل جا پَنَ سيني کي **چوء چالاءِ ۽ ڪينئن** جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽل گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا. بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ياڪي پائي چيو تہ "منهنجا ياءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ".
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)